

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Dr. Halime Doğru

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA YAYA-MÜSELLEM-TAYCI TEŞKİLATI

(XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)

Yayımlayan: Muhittin Salih Eren
İstanbul 1990.
34-90-Y-70-0012

Kapak Minyatürü: Lokman'ın Kanuni Sultan Süleyman'ın Tarihi.
Dublin, Chester Beatty Library, 413, fols. 113b, 987/1579.

EREN Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti.

Merkez: Tünel, Sofyalı Sokak 34, Beyoğlu-İstanbul. Tel.:151 28 58 - 152 05 60
Telefax: 143 30 16

Şube: Sahaflar Çarşısı 16, Beyazıt-İstanbul. Tel.: 522 85 31

Dizgi: Eren Ltd./Yücel DAĞLI
Baskı: Uycan Yayınları A.Ş.

Dr. Halime Doğru

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA
YAYA-MÜSELLEM-TAYCI
TEŞKİLATI

(XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)

EREN

Bu eser 1990 yılında Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ, Prof. Dr. Mehmet İPŞİRLİ, Prof. Dr. Çoşkun ALPTEKİN'den meydana gelmiş olan jüri tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

İçindekiler

	Sayfa
Önsöz	XIII
Kısaltmalar.....	XV
Giriş.....	XX

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA YAYA VE MÜSELLEM TEŞKİLATI

I. YAYA VE MÜSELLEM TEŞKİLATININ KÖKENİ VE KURULUŞU	1
1. Kökeni	1
2. Kuruluşu	2
3. Geri hizmete alınmaları	8
II. YAYA VE MÜSELLEMLERİN HUKUKÎ STATÜSÜ.....	11
1. Yaya ve Müsellemelerin Görevi.....	11
2. Yaya ve Müsellem Yazılmanm Şartları	13
3. Yaya ve Müsellemelerin Tabi Oldukları Vergi Nizamı	18
4. Yaya ve Müsellemelerde Bedel	24
5. Yaya ve Müsellemelere Verilen Cezalar.....	28
III. YAYA VE MÜSELLEMLERİN İDARİ TEŞKİLATI	31
1. Yaya ve Müsellem Sancakları	31
2. Sancakbeyi	33
3. Başyaya ve Serasker	38
4. Yaya ve (Müsellem) ve Yamaklar.....	40
IV. OSMANLI ORDUSUNDA YAYA VE MÜSELLEMLERİN ETKİNLİĞİ....	42
1. XIV-XVI. Yüzyıllardaki Etkinlikleri	43
2. Yaya ve Müsellem Teşkilatının Kaldırılması.....	50

İKİNCİ BÖLÜM

XV. VE XVI. YÜZYILDA SULTANÖNÜ YAYA SANCAĞI

I. TEŞKİLATIN İDARİ ORGANİZASYONU	55
1. Sancak, Nahiye ve Yöneticiler.....	53
a. Sancak ve Sancakbeyi.....	55

VIII

b. Nahiyeler ve Serpiyadeler.....	56
2. Çiftlikler Yaya ve Yamaklar	58
a. Yaya Çiftliklerinin Özellikleri	58
b. Çiftliklerin Yazımı	59
c. Yaya ve Yamaklar	65
II. YAYALARIN GÖREVİ VE SOSYAL DURUMU	67
1. Yayalık Hizmeti.....	67
2. Hizmeti Yerine Getiremeyenlerin	68
3. Sosyal ve Eğitim Durumları	70
III. YAYALARIN YERLEŞME VE DEMOGRAFİK DURUMU	72
1. Yayalık Yerlerin Kuruluş ve Toponomisi	72
2. Sancakbeyine Bağlı Yayılık Yerler	73
a) Kayağlı İli	74
b) İnönü.....	75
c) Katmar.....	76
d) Aksu	77
e) Söğüt	78
f) Günyüzü Tabi-i Mihallıççık	79
g) Günyüzü-Tabi-i Sivrihisar	81
h) Adranos (Etranos).....	81
3. Serpiyadeye Bağlı Yayalık Yerler	83
a) Çalili.....	83
b) Sivrihisar	85
c) Günyüzü Tabi-i Sivrihisar	87
d) Harmankaya.....	88
e) Harmankaya-Tabi-i Göl.....	91
f) Mihallıççık.....	92
g) Kayı Tabi-i Mihallıççık.....	93
h) Akviran.....	93
i) Karaviran.....	94
4. Yayaların Demografik Durumu ve Nufusun Dağılışı	95
1. Piyadegan-ı Kayağlı İli (Hassa-i Mir-i Liva)	95
2. Piyadegan-ı İnönü (Hassa-i Mir-i Liva).....	96
3. Piyadegan-ı Katmar (Hassa-i Mir-i Liva).....	96
4. Piyadegan-ı Aksu (Hassa-i Mir-i Liva).....	97
5. Piyadegan-ı Söğüt (Hassa-i Mir-i Liva)	97
6. Piyadegan-ı Nahiye-i Günyüzü Tabi-i Mihallıççık	98
7. Piyadegan-ı Günyüzü Tabi-i Sivrihisar (Hassa-i Mir-i Liva)	98
8. Cemaat-ı Piyadegan-ı Hassa-i Mir-i Liva-i Sultanönü	99
Sultanönü Sancağında Serpiyadelere Bağlı Nahiyeler.....	99
1. Piyadegan-ı Nahiye-i Çal İli.....	99
2. Piyadegan-ı Nahiye-i Sivrihisar.....	100
3. Piyadegan-ı Günyüzü Tabi-i Sivrihisar	100
4. Piyadegan-ı Harmankaya Der-tasarruf-u Mihal Bey Ailesi	101
5. Piyadegan-ı Harmankaya Tabi-i Göl.....	101
6. Piyadegan-ı Kayı Tabi-i Mihallıççık.....	102

7. Piyadegan-ı Mihaliççık-ı Diğer	102
8. Piyadegan-ı Akviran.....	103
9. Piyadegan-ı Nahiye-i Karaviran	103
10. Piyadegan-ı Etranos (Adranos).....	104
Cem'an Piyadegan-ı Sultanönü	104
IV. TOPRAĞIN TASARRUFU VE GELİR DURUMU	105
1. Yayalık Alan İçinde Toprak Tasarrufu	105
2. Yayaların Yayalık Alan Dışındaki İşlere Yönelmesi	106
3. Yönetcilerin Geliri	109
a. Sancakbeyi	109
b. Serpiyadeler	109
A. Çal İli Nahiyesi.....	109
B. Sivrihisar.....	110
C. Sivrihisar'a Bağlı Günyüzü Nahiyesi	110
D. Harmankaya	111
E. Harmankaya-Tabi-i Göl	111
F. Kayı,Tabi-iMihaliççık	112
G. Mihaliççık.....	112
H. Akviran	112
İ. Karaviran	113
K. Atranos	113
V. YAYA TEŞKİLATININ KALDIRILMASI	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVI. YÜZYILDA SULTANÖNÜ SANCAĞINDA MÜSELLEMLER

I. MÜSELLEMLERİN İDARİ ORGANİZASYONU	115
1. Müsellem Nahiyeleleri.....	115
2. Çiftlikler.....	116
a. Çiftliklerin Genel Durumu	116
b. Çiftliklerin Yazımı.....	120
3. Çeribaşı ve Müsellemeler	122
II. MÜSELLEMLERİN GÖREVLERİ.....	123
1. İnşaat İşleri İle Uğraşanlar.....	123
a. Olukçular	123
b. Köprücüler	124
2. Hayvancılıkla Uğraşanlar	126
a. Taycılar	126
b. Bugurcular	127
3. Korucular.....	128
III. MÜSELLEMLERİN DEMOGRAFİK DURUMLARI	129
1. Çeribaşına Bağlı Nahiyeleler.....	129

a. Eymür.....	129
b. Ebe Kızı	130
c. Eyne Hoca	131
d. Yahşi Karkın.....	131
e. Kılınç.....	131
f. Aşağı Karkın.....	131
g. Tutaş	133
h. Çepişviranı.....	133
i. Bilecik	133
3. Müsellemlerin Nüfusu.....	134
Müselman-ı Sultanönü.....	135
Yekun-u Müselleman-ı Taycıyan-ı HASSA	136
IV. TOPRAK TASARRUFLARI VE GELİR DURUMLARI.....	136
1. Müsellemlerin Müsellemlik Alanında ve Dışında Toprak Tasarrufu	136
2. Müsellemlerin Çayır Tasarrufu.....	137
3. Çeribaşının Geliri	139
4. Nahiyelelerin Mevkufata Alınması	139

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SULTANÖNÜ SANCAĞINDA TAYCI CEMAATİ

I. TAYCI CEMAATİNİN TEŞKİLATI.....	143
1. Taycı Teşkilatının Kuruluşu	143
2. Taycıların İdarî Teşkilatı	147
II. TAYCILARIN GÖREVLERİ VE VERGİ NİZAMLARI.....	149
1. Görevleri	149
2. Vergi Nizamları.....	152
a. Muafiyetleri	152
b. Ödedikleri Vergiler.....	154
III. TAYCILARIN DEMOGRAFİK DURUMU	154
1. Taycı Çiftliklerinin Özellikleri	154
2. Taycı Nahiyeleleri	160
A. Taycıyan-ı Hassa-i Ok	160
B. Taycıyan-ı Hassa-i Yahşi Karkın	160
C. Taycıyan-ı Hassa-i Kayağlı İli	161
D. Taycıyan-ı Hassa-i Koz İli	161
E. Taycıyan-ı Hassa-i Karkın	161
F. Taycıyan-ı Hassa-i Cemşid İli	162
G. Taycıyan-ı Hassa-i Ebe Kızı.....	162
H. Taycıyan-ı Hassa-i Eyne Hoca.....	162
İ. Taycıyan-ı Hassa-i Eymür	163
J. Taycıyan-ı Hassa-i Seyidgazi.....	163
K. Taycıyan-ı Hassa-i Oymağ	163

L. Taycıyan-ı Hassa-i İnönü.....	163
M. Taycıyan-ı Müselleman-ı Der-Liva Bey.....	164
N. Taycıyan-ı Müselleman-ı Liva-i Kütahya.....	164
3. Nüfus.....	164
Yekun-u Müselleman-ı Taycıyan-ı HASSA	165
IV. TAYCI TEŞKİLATININ DAĞILMASI.....	165

SONUÇ

EK I	171
Ek II	172
Ek III	173
Ek IV	174
Ek V	174
Kanun-u Taycıyan-ı Hassa, Der-Liva-i Sultanönü	174
Ek VI	175
Sultanönü Sancağında Piyadegan-ı Hassa-i Mir-i Liva'ya Bağlı Nahiye, Köy ve Çiftlikler.....	175
1. Nahiye-i Kayağlı İli	175
2. Nahiye-i Katmar.....	175
3. Nahiye-i Aksu	176
4. Nahiye-i İnönü.....	176
5. Piyadegan-ı Hassa-i Söğüd	177
6. Piyadegan-ı Hassa-i Günyüzü, Tabi-i Mihaliççık	177
7. Piyadegan-ı Hassa-i Günyüzü, Tabi-i Sivrihisar	178
8. Piyadegan-ı Hassa-i Adranos	178
Sultanönü Sancağında Piyadegan-ı Serpiyade'ye Bağlı Nahiye, Köy ve Çiftlikler.....	179
1. Nahiye-i Çal İli	179
2. Nahiye-i Sivrihisar	180
3. Nahiye-i Günyüzü, Tabi-i Sivrihisar.....	181
4. Nahiye-i Harmankaya, Tabi-i Göl (Mihal Bey Ailesi).....	183
5. Nahiye-i Harmankaya, Tabi-i Göl	183
6. Nahiye-i Mihaliççık	185
7. Nahiye-i Kayı, Tabi-i Mihaliççık	185
8. Nahiye-i Akviran.....	186
9. Nahiye-i Karaviran.....	186
Ek VII	187
Sultanönü Sancağında Piyadegan-ı Müsellem Teşkilatına Bağlı Nahiye, Köy ve Çiftlikler.....	187
1. Müselman-ı Eymür	187
2. Müselman-ı Ebe Kızı.....	187
3. Müselman-ı Eyne Hoca.....	187
4. Müselman-ı Kılınç.....	187
5. Müselman-ı Aşağı Karkın	188
6. Müselman-ı Tutaş	188
7. Müselman-ı Çepişviranı	188
8. Müselman-ı Bilecik.....	189
Ek VIII	189
1. Nahiye-i Ok	189

2. Nahiye-i Yahşi Karkın	189
3. Nahiye-i Kayağlı İli	189
4. Nahiye-i Koz İli	190
5. Müselman-ı Karkın.....	190
6. Nahiye-i Çeşmid İli	190
7. Nahiye-i Ebe Kızı	191
8. Nahiye-i Eyne Hoca.....	191
9. Nahiye-i Eymür	191
10. Nahiye-i Seyidgazi.....	191
11. Nahiye-i Oynaş	192
12. Nahiye-i İnönü	192
13. Taycıyan-ı Müselleman-ı Der-Liva-i Bey	193
14. Taycıyan-ı Müselleman-ı Der-Liva-i Kütahya	193
Bibliyografya.....	195
Dizin	203
Harita (XV. ve XVI. yüzyılda Sultanönü Sancağı ve civarı).	

ÖNSÖZ

"XV. ve XVI. yüzyıllarda Sultanönü Sancağında Yaya ve Müsellem Teşkilâtı" konulu doktora çalışmamın gayesi Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli görevler üstlenmiş olan geri hizmet teşkilâtını genelden özele inerek incelemektir.

Yaya ve müsellem teşkilâtı hakkında çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bunlarda teşkilât, genel olarak incelenmiştir. Burada, önceki araştırmalardan farklı olarak sancak esas alınarak inceleme yapılmıştır. Sancak seçimi ise Sultanönü sancağının, teşkilâtın kurulduğu ilk sancak olması gözüne alınarak yapılmıştır. Ayrıca bir müsellem cemaati olan Taycılar'ın Sultanönü sancağından başka hiç bir yerde bulunmaması da bu seçimde rol oynamıştır. Taycılar hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çok sayıda tahrir defteri bulunmasına rağmen bu belgelerle İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ömer Lütfi Barkan ve Faruk Sümer'den başka hiç bir araştırmacı ilgilenmemiştir.

Sancakla ilgili araştırma tamamen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden bulunan Tahrir defterlerine dayanılarak yapılmıştır. Defterlerin incelenmesi sırasında çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Özellikle siyakat ve divanî rakamların okunması sırasında duyulan kişisel sıkıntıdan aile bireyleri dahi etkilenmiştir. Zaman zaman 1466'dan beri yaşamayan sayısız yaya ve müsellemin ismini yazmak ve söylemek tarifsiz bir hüznün vermiştir. Bu hüznünde yüzlerce yıldır hatırlanmamış olan kişilerin isminin anılmış olmasının buruk mutluluğu da yaşanmıştır.

Sultanönü Sancağındaki yaya ve müsellemlerle ilgili çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde teşkilâtla ilgili genel bilgiler, ikinci bölümde yayalar, üçüncü bölümde müsellemler ve son bölümde Taycı cemaati incelenmiştir. Taycıların Sultanönü sancağından başka yerde bulunmamaları ve istabl-ı âmir'e'ye bağlı müsellemlerden olmaları nedeni ile bunlar ayrı bir bölüm halinde ele alınmıştır.

Yaya ve müsellemler incelenirken doğal olarak sancaktaki kır hayatı da ele alınmıştır. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan bu toplum içinde kadılık makamına yükselecek kadar eğitim görmüş olanların da varlığı tespit edilmiştir. Defterlerde çeşitli bilgiler bulunduğu halde sancağın ziraî üretimi hakkında çok az bilgi verilmiştir. Resm-i galle, arpa ve buğday üzerinden ödendiği için nahiye kayıtlarının sonunda bunların kıymeti açıklanmıştır. Diğer tarım ürünlerinden ise söz edilmemiştir.

Yaya ve müsellemlerin XV. ve XVI. yüzyılda oturdukları köyler incelendiği zaman bunların çoğunun günümüzde de aynı isimleri taşıyan iskân birimleri olduğu görülmüştür. Oğlum Hasan'ın çizdiği haritada bu köyler bağlı oldukları teşkilât belirtmek suretiyle gösterilmiştir. Bu harita çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Sultanönü Sancağındaki yaya ve müsellemlerle ilgili olan bu çalışma sırasında güçlükleri benimle paylaşan eşim Yılmaz'a, beni her zaman cesaretlendiren çocuklarım Ece ve Hasan'a duyduğum şükranı ifade için kelimeleri yetersiz buluyorum. Doktora çalışması sırasında her türlü yardımı ve manevî desteğini esirgemeyen danışmanım Sayın Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Gösterdiğim çabaya rağmen eksik kalan yerlerin okuyucunun eleştirileriyle tamamlanacağına inanıyor ve hoşgörüsüne sığınıyorum.

Halime Doğru

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
B.A.	: Başbakanlık Arşivi
C.	: Cilt
İkt.Fak.Mec.	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
Kanunlar	: Ömer Lütfi Barkan, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zira-i Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar, I. Cilt. İstanbul 1943.
Ktp.	: Kütüphane
M.M.	: Maliyeden Müdevver Defter
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
T.D.	: Tapu Tahrir Defteri
v.	: Varak

GİRİŞ

Osman Bey zamanında başlayan beyliğin yayılma politikası, asker ve insan kaynağı bakımından aşiret kuvvetleri ile Eskişehir çevresinde bulunan köylerde oturan Türk ailelerinin gönüllü gençlerine dayanıyordu. Bunlar "Beylik ordusunu"nu oluşturuyorlardı. Aşiret kuvvetleri hizmetlerine karşılık tımar alıyor, gönüllü gençler ise savaş süresince ulufe alıp Osman Bey'in taşrada oturan hassa kuvvetleri sayılıyorlardı.

Gönüllü Türk gençleri Orhan Bey zamanında yeniçeri ordusunun kuruluşundan sonra geri hizmete alınan yaya ve müsellemler XVI. yüzyılın sonuna kadar bu alanda hizmet verdiler ve yüzyıllar içinde devletin karşı karşıya kaldığı, siyasî ve ekonomik gelişmelerden etkilendiler. Askerî smıftan sayılan yaya ve müsellemlerin geçimleri tarım ve hayvancılığa bağlı kaldı. XVI. yüzyılın sonunda başlayan aksamalar gözönüne alınarak çıkarılan bir kanunla yaya ve müsellemler teşkilatı lağv edilerek başka kurumlara bağlandı. Hayvancılık ve inşaat işleri ile uğraşan müsellemler Tanzimatın ilanına kadar İstabl-ı âmire'ye bağlı olarak görevlerini sürdürdüler. Daha sonra bunlar da devlet memuru statüsüne alındılar.

Kroniklere göre Osmanlı devletinin ilk sancağı Eskişehir merkez olmak üzere kurulan Sultanönü sancağı idi. Bu cümleden olarak geri hizmetlerle ilgili ilk teşkilatlanma da burada gerçekleşti. Dolayısıyla geri hizmet kurumları ile ilgili yapılacak araştırmalar Sultanönü sancağının kuruluş tarihini, askerî, hukukî, ekonomik ve sosyal durumunu açıklayacak niteliktedir.

Yaya ve müsellemler teşkilatı ile ilgili arşiv kayıtları Anadolu eyaleti sancakları için çok zengindir. Sultanönü sancağını ilgilendirenler ise bütün kayıtların %80'ini oluşturmaktadır. Bunlar, mufassal ve icmal defterler olmak üzere Tapu Tahrir, Maliyeden Müdevver ve Kamil Kepeci Kataloglarında toplanmıştır. Yayaları ilgilendirenler H. 871/1466, müsellemleri ilgilendirenler ise H. 928/1521 tarihinden başlayarak teşkilatın kaldırılışına kadar devam etmektedir.

Defterlere gelince:

a) Yaya defterleri,

Maliyeden Müdevver, Nr: 8

Sultanönü sancağına ait en eski yaya icmalidir. Katalogda H. 887/1482 tarihli olduğu yazılı ise de defterin içinde belirtildiğine göre H. 871/1466 tarihli dir. Fihrist ve kanunnamesi bulunmayan defter 11x29 cm. boyutunda 113 varaktan ibarettir. İyi korunmuş olan defterin şemseli koyu vişne renginde orjinal deri cildi vardır. Sayfa sonunda bulunan rabıta kelimelerinden eksik veya ciltlenmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Sancak beyi ve serpiyadelere bağlı olan nahiyeler karışık yazılmıştır.

Maliyeden Müdevver, Nr: 64.

Kanuni Sultan Süleyman tahta geçince yapılan genel sayım esnasında hazırlanmış yaya mufassal defteridir. H. 927/1520 tarihli olan defter 10,5x29 cm. boyutunda, deri

XVI

ciltli ve oldukça iyi durumda olup 182 varaktır. "Kazasker Mehmed b.Mahmud emaneti ve İbrahim kitabeti" ile yapılan tahrirden sonra düzenlenmiştir. Aynı ekip H. 928/1521 tarihli Sultanönü müselleme defterini de hazırlamıştır. 1520 tarihli yaya defteri 1466 tarihli yaya icmali ile aynı bilgileri içermekle beraber ona göre daha sistemli hazırlanmıştır.

Tapu Tahrir Defterleri Kataloğunda Sultanönü sancağına ait H. 937/1530 (176 say), H. 971/1563 (180 say), H. 981/1573 (180 say), H. 987/1579 (162 say) tarihlerinde düzenlenmiş yaya tahrir defterleri bulunmaktadır. Bunlar 1466 tarihli yaya icmalinde yazılı olan çiftliklerin esasına göre hazırlanmıştır. Adı geçen defterler daha önce başka araştırmacılar tarafından kullanılmamıştır.

Yaya teşkilatı dağılmaya yüz tutunca son durumu tespit etmek üzere bir sayım yapılmış ve sonuçlara göre H. 1001/1592 tarihli bir defter düzenlenmiştir. Tapu Tahrir kataloğunda 641 numarada kayıtlı olan bu defterde verilmiş olan sonuçlara dayanılarak sancaktaki yaya ve müsellimlerin işlevini kaybeden ocakların hangi kurumlara verilmiş olduğu daha sonra düzenlenen bir defterde açıklanmıştır.

b) Müselleme ve Taycı Defterleri **Tapu Tahrir Defteri, Nr: 112.**

Kanuni Sultan Süleyman tahrirlerinden olan bu defter H. 928/1521 tarihli ve "Kazasker Mehmed b.Mahmud emaneti ve İbrahim kitabeti" ile hazırlanmıştır. 10,5x29,5 cm. boyutunda, deri ciltli, 206 sayfadır. Yarıdan fazla sayfasının önemli bir kısmı rutubetten dökülmüş olan defter, kötü bir restorasyondan sonra bazı sayfaları yanlış dizilerek eski cildi ile yeniden ciltlenmiştir. Bu yanlışlığın sebebi ise sayfa sonunda rabıta kelimelerinin bulunmamasıdır.

Tapu Tahrir Defteri, Nr.247.

H. 953/1546 yılında hazırlanmış bir müselleme mufassalıdır. 112 numaralı defterle aynı düzene sahiptir. 14,5x42 cm. boyutunda 114 sayfadır. Siyah olan cildi orjinaldir. Defterin sayfa numaraları sonradan konulmuştur. İlk 26 sayfasının üst taraflarındaki yazıların dışında kalan kısımlar parazitler tarafından dantel haline getirilmiştir. Her iki defterde müsellemlerin ocak dışında oturması ve bunların derkenar olarak kaydedilmesi nedeniyle estetik kaybolmuştur. Her iki defter de okunaklı bir siyaketle hazırlanmıştır.

Tapu Tahrir Defteri, Nr: 740.

II. Osman Zamanına ait olan bu defter tarihsizdir. 14,5x42 cm. boyutunda ve çok iyi korunmuştur. Müselleme teşkilatı kaldırıldığı için taycı teşkilatına özeldir. Taycı çiftliklerinin fihristi ile başlayan defterde II. Osman'ın tuğrası bulunmaktadır. 81 sayfa olan defter okunaklı bir siyaket yazısı ile hazırlanmıştır.

Kamil Kepeci, Has Ahır, Genel Nr: 7182, Özel Nr: 5.

H. 1034/1624 tarihli olan defter bir önceki defterin düzeninde hazırlanmıştır. Başında yer alan taycı kanunnamesi İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı* adındaki eserinde yayımlanmıştır. - <https://rante.org>

Adı geçen defterlerden başka H. 1120/1708, H. 1168/1754 ve H. 1193/1779 tarihli defterlerde de istabl-ı âmire'ye bağlı taycılar, hassa korularının ve çayırlarının hududu, otlakçı, olukçu, köprücü gibi görevlilerin sayı ve hasılı verilmiştir.

Yaya ve müselleme teşkilatının incelenmesinde arşiv belgeleri kadar kanunnameler önemlidir. Genel sancak ve kurum kanunnameleri de bu konuda yardımcı olmaktadır. Bu eserler yazma olup inceleme sırasında kaynak olarak kullanılan kanunnameler, Süleymaniye Esat Efendi ve Süleymaniye, Atıf Efendi kütüphanelerinde bulunmaktadır. Yayınlanmış olan kanunnameler de aym derecede önemlidir. Bunlar arasında Mehmed Arif, Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Selami Pulaha-Yaşar Yücel'in yayınladığı kanunnameler bulunmaktadır.

Yaya ve müselleme teşkilatı Sultanönü sancağı esas alınarak incelendiği için sancağın XV. ve XVI. yüzyıldaki durumuna kısaca temas etmek gerekmektedir.

Merkezi Eskişehir olan Sultanönü sancağı, modern Eskişehir vilayetinin kazalarının bir kısmı ile Bilecik'in Eskişehir'e komşu kazalarından oluşmaktadır. Bölge, Kalkolitik dönemden beri (İ.Ö. 4000) iskan edilmiştir. Antik çağda "Dorilion" adı ile anılan kentin kalıntısı şehrin kuzey doğusunda bulunmakta ve günümüzde "Şarhöyük" olarak isimlendirilmektedir¹

Türkler'e gelince, onlar daha Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Kutalmış oğlu Süleyman Şah zamanından beri Eskişehir ve civarı ile ilgilendiler. Ancak burada yerleşik hayata II. Kılıç Arslan (1155-1192) zamanında geçtiler². Doğudan gelen Türkmenler Bizans sınırında olan bu bölgeye sürekli yerleştiler. Burası Anadolu Selçuklu Devletinin uç vilayetlerinden biri haline geldi. 1173 yılında Önasya'yı ziyaret eden Ali b.Bekr el-Herevi Eskişehir için "İslam Ülkesinin bir köşesinde küffar sınırında acayip bir şehir" diyerek burada işletilmekte olan lüle taşından, şehre yakın ılıcadan, ayrıca Seyid Gazi'deki "*Ebu Muhammed el-Battal*" m kabrinden bahsetmiştir. Aym seyyaha göre Eskişehir ılıcaları şifalı olduğu için Türkler ve Bizanslılar

¹ Steven Runciman (*Haçlı Seferleri Tarihi*, çeviren Prof. Dr. Fikret Işıltan, Ankara 1986, I, 143). Dorileon'un Sarısu çayının Porsuk ırmağına birleştiği yere yakın bir höyük olduğunu tespit etmiştir. Şarhöyük'e gelince, Fatih devrinden itibaren arşiv kayıtlarında "Şehrhöyük" ismi ile kayıtlıdır. Kanuni zamanında Şehrhöyükte 27 vergi hanesi, 1 müccered, 1 korucu, 1 imam, ve 1 pir olmak üzere toplam 30 hane bulunmaktadır. Ayrıca Şehrhöyükte bulunan iki taycı ocağında 10 taycı müselleme ile Eskişehirde bulunan Ahi Mahmud zaviyesine bağlı bir vakıf hanesi bulunmaktadır. 1521'de Taycı Nasuh veledi Hızır adındaki yamak, Seyid Gazi yakınındaki Mevlana Şücaaddin asitanesinde molla olarak bulunmaktadır. Toplam 41 hane olan Şehrhöyük'ün Kanuni zamanında tahmini nüfusu 205 kişi kadardır. II. Selim zamanında burası Hasan ve dergâh-ı Ali çavuşlarından Beyşehirli Mustafa'nın ortak tımarıdır. Adı geçen tımarın 3900 akçe hasılı vardır. Şehrhöyük bütün ovaya hakim bir yerde kurulmuş olmasına rağmen XVII. yüzyılda başlayan eşkiyalık olayları sırasında terk edilmiştir. Şehrhöyük hakkında bkz: BA.Kamil Kepeci, Nr: 3358, M. M. Nr: 27, s. 13, T. D. Nr: 438, s. 228, 231, T. D. Nr: 247, s. 46, T. D. Nr: 112, s. 71, 84, T. D. Nr: 515, s. 44, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyudu Kadime Arşivi, Sultanönü sancağı mufassalı, Nr: 145, 42B, M. M. Nr: 18333, s. 14.

² Sivrihisar'ın Göcek köyünde bulunan caminin minaresinin olan kaidesinde okuna H. 570/1174 tarihi konuya açıklık getirmektedir.

XVIII

tarafından ortaklaşa kullanılıyordu. Rumlar şehre "*el-Sırma*", kaplıcaların bulunduğu yere ise "*Av Garm*" (Germabe-kaplıca sözcüğünden bozma olarak) diyorlardı³.

Merkezi Eskişehir olan Sultanönü Anadolu Selçuklu devletinin idari ve askeri teşkilatı içinde "*Uç vilayetler*" arasında sayılıyordu. Burası vergi geliri ve siyasi önemi bakımından ne sağ uç, ne de sol uç beylerine bağlı idi. Burası hep sultanın divanı dairesine bağlı olarak idare olunan bir uç arazisi idi⁴.

XIII. yüzyılda Moğolların baskısıyla batıya göç eden Türkmenler yoğun şekilde uçlara yerleşti. Sultanhöyüğü-Kütahya arasında uzanan dağlarda (bugünkü Türkmen dağları) 300.000 çadır halk yığıldı⁵. Göçebe olanlar şeyh ve dervişlerin rehberliğinde kırsal kesimde kurulan zaviyelerin yakın çevresinde toplanarak kısa bir süre sonra yerleşik hayata geçtiler. Şehirlerden gelen göçmenler ise Eskişehir'de ve çevredeki kasabalarda yerleşmeyi tercih etti.

Moğolların Anadolu'da bulunduğu yıllardaki Türk kolonizasyonu ile ilgili güvenilir bilgi 1272 tarihli bir vakfiyede bulunmaktadır. Vakfiye, o sırada Kırşehir Emiri olan Caca Oğlu Nur el-Din Bey tarafından düzenlenmiştir. Nur el-Din Bey 1261 yılına kadar Eskişehir'de, bu tarihten sonra da Kırşehir'de görev yapmış ve her iki şehirde de cami, mescid ve zaviye gibi binalar yaptırarak bunları kamu hizmetine sunmuştur. Bu eserlerden Vali tarafından "Sultan yûkü"nde (Eskişehir) yaptırılmış olanlar, bir camii ve mescid ile tamir ettirilen 17 tane mescidle bir zaviyedir.

1272 yılında Arapça ve Moğolca düzenlenen vakfiyede bu eserlerin sürekliliğini sağlamak üzere vakfedilen akar ve arazilerin listesi verilmiştir. Bunlar Eskişehir'de bir han ve dükkanlarla Eskişehir civarındaki köylerden Kara Göva, Eğriöz, Alıncık, Göçözi, Direkli, Saru Kavak, Babahan ve Kaymaz'da Sevindik, İlyas, Ebu Nemre, Emir İlyas mülklerinden ibarettir. Vakfiyede açıklandığına göre vakıftan yararlanacak olanlar:

- a) Vali tarafından Eskişehir'de yaptırılmış olan camiin mensupları,
- b) Onarımı yaptırılmış olan 17 mescidin mensupları ve
- c) Şeyh Abdullah el-Bedevis zaviyesi mensuplarıdır.

Dükkanların geliri ise Eskişehir'de oturan fakir ve kimsesizlere dağıtılacaktır. Sonradan bunların ahvadına tahsis edilmek şartıyla yine vakfın kendisine ait olacaktır. Mütevelliler hizmet hakkı olarak gelirin dörtte birinden yararlanacaktır⁶.

³ Ali b.Bekr el-Herevi'nin "Al işaret ilâ marifetü'l ziyaret" adındaki eseri Bursa genel kitap sarayı, Nr: 1400'de kayıtlıdır. Zeki Velidi Togan (*Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946, s. 309 ve 466) adı geçen eserin 98B vakfında Sultanönü ve çevresi hakkında bilgi verildiğini belirtmiştir.

⁴ Mustafa Akdağ (*Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, İstanbul 1979, I, 134) bu nedenle Sultanönü denildiğini belirtmiştir. Besim Darkot'da ("Eskişehir" *İ.A.*) Mustafa Akdağ'ın fikrine katılmıştır. Osman Turan ise (*Selçuklular zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s.508). Sultanönü adının aslen el-Herevi'de yazılı olduğu gibi "Sultan öyüğü" olduğunu belirtmiştir. Osman Turan I. Kılıç Arslan'ın, I. Haçlı Seferi sırasında ovaya hakim olan Dorileon (Şarhöyük-Şehrhöyük) tepesini karargah olarak kullanmış, dolayısıyla burası sultana nisbetle 'Sultan Höyüğü' adını almıştır.

⁵ O. Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye*, s.507.

⁶ Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din, 1272 tarihli Arapça ve Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1959, s.97, 201, 202.

Günümüzde Eskişehir'de Alaeddin Camii adı ile anılan camiin minaresinde bulunan yazıtta "Allahın rahmetine yalvaran zayıf kul ve savaşı atan, Cebrail İbn Caca" ve H. 666/1267 tarihi okunmaktadır⁷.

Vakfiyede geçen köy isimlerinin günümüze kadar gelmiş olması ve şehirde bulunan cami, 17 mescid ve zaviye gibi çok sayıda dinî yapının varlığı bölgede Türk ve müslüman nüfusun ne kadar yoğun olduğunu açıkça göstermektedir.

Kaynaklarda, yüzyıllar içinde sancağın adı "*Sultan Yuki*", "*Sultan Eyüğü*" ve "*Sultanönü*" gibi değişik şekillerde yazılmıştır. "*Sultan Yuki*" Cacaoğlu Nur el-Din Bey'in vakfiyesinde kullanılmıştır⁸. Kanuni devrine kadar olan arşiv belgelerinde "*Sultan Eyüğü*" olarak yazılmış, Kanuni devrinde bir ara "*Sultan Öyüğü*" şekli kullanıldıktan sonra "*Sultanönü*" son halini almıştır. Kanunî'nin son yıllarına ait defterlerde daha çok "*Sultanönü*" şekli kullanılmıştır⁹.

Osmanlı Devletinin kuruluşu ve Osman Bey'den söz eden kroniklere gelince, çeşitli madenlerle Eskişehir ve çevresine değinmişlerdir. Bunlarda, sıradan bir olay olarak anlatılmasına rağmen Osmanlı maliyesinin kuruluşuna işaret eden "*Pazar Bacı*" da Eskişehir'de Osman Bey tarafından tesis edilmiştir¹⁰. İlk cuma namazı ise 1291 yılında Karacaşehir'de Tursun Fakih tarafından kılınmış ve burada Osman Bey adma hutbe okunmuştur¹¹. Bağımsızlığını elde eden Osman Bey 1299'da oğlu Orhan Bey'i Karacahisar (Sultanönü) sancak beyliğine tayin etmiştir. Böylece Kroniklerde verilmiş olan bilginin ışığında ilk Osmanlı Sancağı Sultanönü, ilk sancakbeyi ise Orhan Bey olmuştur.

Orhan Bey zamanında Sultanönü sancağı, çevrede kurulan yeni sancaklar ve devlet merkezinin Bursa'ya taşınması üzerine önemini kaybetti. Bu yıllar içinde eğitimin ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır. 1333 yılında İznik'i ziyaret eden İbn Batuta, Sultanönü için övücü cümleler kullanmış ve orada yetişen alimlerle tanıştığını belirtmiştir. Meselâ İznik'te ziyaret ettiği Alaeddin ve Kastamonu'da görüştüğü Taceddin, Eskişehir'li iki büyük fakih ve müderrisi¹².

⁷ Kitabe hakkında bkz. H.F. Turgallı, "Selçuklu Devrinde bir Eskişehir valisi, *Halkevi Dergisi*, XVI, 1937, s.533-536. Ayrıca Alaeddin camiinin 1535 tarihli minyatürü için bkz: Nasühü-s Silâhi (Matrakçı), *Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn*, Ankara 1976, 109b.

⁸ Ahmet Temir, s.61, 127 ve 202. İbni Batûta, *Tuhfetü'n Nuzzar fî Garabi'l Emsar* (Seyahatname) İstanbul 1983, I, s. 214.

⁹ M. M. Nr: 8, 1B, 69B ve T. D. Nr:438, s.146 da Sultan Öyüğü, T. D. Nr: 112, s. 1, 70, 72, 206'da Sultanönü, Kamil Kepeci Nr: 3358 (1456 tarihli) de Sultan Eyüğü şeklinde yazılmıştır.

¹⁰ İbn-i Kemal, *Tevârih-i l-i Osman*, I. Defter, Ankara 1970, s.113. Aşık Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1949, s.110, Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nüma*, Ankara 1987, I, 111, Tayyib Gökbilgin, "Osman I." *İA*.

¹¹ İbn-i Kemal, s.113, Aşıkpaşazâde, s.103, Neşri, I, 111. Maliyeden Müdevver Nr: 18333, s.12'de bulunan bir kayıta, Karacaşehir halkının Fatih zamanında kaleden aşağı indirildiği belirtilmekte, şehrin yeni yerleşme yerine taşınmasından sonra kaledeki camiinin harab olduğu açıklanmaktadır. Kale içindeki camiinin Tursun Fakih'in hutbe okuduğu yer olma ihtimali mevcuttur.

¹² İbni Batuta, *Seyahatname*, s.214, 219. "İznik'te imam fakih Alaeddin-i Sultanü üki'ye misafir oldu. Bu zad da pek cömert ve olgun bir kimse olup, ne zaman ziyaretine gitsem mutlaka yemek yedirirdi. Yüzü ne kadar güzelse huyu da o kadar iyi idi. Onunla beraber Bilan Hatun'u (Nilüfer Hatun) ziyarete gittik" ve "Kastamonu'da şeyh, imam, alim, müftü ve müderris Taceddin-i Sultanöyüki ile

Arşiv kayıtlarına göre Kanuni devrinde ve daha sonra Anadolu eyaletlerinde yer alan Sultanönü sancağı Karacaşehir, İnönü, Bilecik, Günyüzü ve Seyid Gazi kaza ve nahiyelerinden oluşuyordu¹³. Yaya ve müsellemler sınırlarına gelince, bunların sınırı sipahi sancağının sınırından farklı sınırlar ve nahiyeler içinde bulunuyordu. Bu sınırları tabii engeller tayin ediyordu. Sultanönü sancağında Cacaoğlu Nureddin Beyden sonra en büyük imar faaliyeti Yavuz Sultan Selim zamanında yapılmıştır. O sırada Anadolu Beylerbeyi olan Çoban Mustafa Paşa, Eskişehir'de Kurşunlu Camii ve külliyesini yaptırmıştır¹⁴. H. 921/1515 tarihinde Bali Bey oğlu Kasım Bey, Seyid Gazi yakınındaki Şücaadin köyündeki şeyh Şücaeddin türbesini ve Yazidere'de Üryan Baba imaretini yaptırmıştır¹⁵. Kanuni zamanında imar faaliyeti görülmemektedir. Bu yıllarda sancak "Kasım bin Şehsûvar Bey Dülkadirî'nin tasarrufunda bulunuyordu"¹⁶.

Kanuni zamanında Eskişehir, Orta Mescidi, Alaca Mescidi, Hacı Atmaca, Şah Mescidi, Paşa, Dede ve Türkmenler mahallelerinden oluşuyordu. Bu mahallelerde oturanlar avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye'den muaf ve müsellemdiler. II. Selim zamanında bunlara ilave olarak Cami-i merhum Mustafa Paşa, Kayluca Mescid, Türkmen tekke ve Cedid mahalleleri bulunmaktadır¹⁷. Evliya Çelebi (ölm. 1682) ise isim vermeden Eskişehir'de 17 mahalle olduğunu kaydetmiştir¹⁸. Mahallelerin genellikle mescidlerin isimlerini almış olduğu gözönüne alınırsa bu mahallelerin daha 1261 yılında mevcut olduğu kuşkusuzdur. Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda da 17 mahalleden söz etmesi şehrin nüfusunun yüzyıllar içinde önemli bir artışa uğramadığını göstermektedir. "Eski zamanda şehir azim imiş" diyen Evliya Çelebi herhalde bunu vurgulamış olmalıdır. Osmanlı devrinde şehrin dikkate değer bir kalesi olmamıştır. 1535'te Matrakçı Nasuh'un yaptığı minyatürde şehir etrafında yer yer yıkılmış yuvarlak bir surun varlığı gözönüne alınırsa şehrin uzun zamandan beri bir kalesinin olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim Evliya Çelebi de, kalesi harebe halinde olduğu için dizdarının bulunmadığını belirtmiştir.

Eskişehir, Anadolu Selçukluları zamanında uç vilayeti olduğu ve merkezden oldukça uzakta bulunduğu için bu döneme ait ve yüzyıllara dayanacak yapılara sahip olamamıştır. Osmanlı Devleti zamanında da stratejik önemini kaybettiğinden fazla dikkat çekmemiştir. Ancak XIX. yüzyılın son çeyreğinde, elden çıkan imparatorluk topraklarında oturan Türklerin sınırlardan uzak güvenli bir ortam aradıkları sırada adeta yeniden keşfedilmiş ve önemli bir gelişme göstermiştir.

görüştüm. Zamanın büyük alimlerinden olan bu zat, İrakeyn ve Tebriz de tahsil yapmış, bir müddet Tebriz'de oturmuş, bir ara Şam'da okumaya devam ettiği gibi, daha önce de Haremeyn'de misafir kalmıştı".

¹³ T.D. Nr: 438, s.223.

¹⁴ Çoban Mustafa Paşa'nın Eskişehir'de yaptırdığı caminin vakıfları ile ilgili bkz: T. D. Nr: 438, s. 226, M. M. Nr:24, s. 162-165.

¹⁵ Filiz Aydın, "Seyid gazi Aslanbey köyünde Şeyh Şücaaddin Külliyesi" *Vakıflar Dergisi*, C.XI, s.208-212.

¹⁶ T. D. Nr: 438, s. 223.

¹⁷ Paşa ve Dede mahalleleri bugün de aynı ismi taşıyor.

¹⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul 1314, III, 10. Arşivi - <https://rantey.org>

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA YAYA VE MÜSELLEM TEŞKİLATI

I. YAYA VE MÜSELLEM TEŞKİLATININ KÖKENİ VE KURULUŞU

1. KÖKENİ

Selçuklular, askerlerini imparatorluğun her tarafına dağıtıp toprak vergilerine bağlı bir ordu oluşturarak devletin temeli sayılan Türkmenlerin de geçimini sağlamışlardır¹. Anadolu Selçukluları zamanında toprak vergilerine bağlı olan tımarlı sipahinin yetersiz kaldığı hallerde, köyde oturanlar arasından "haşer veya kaşer"² denilen ücretli asker toplanıyordu³. Savaş sırasında, çiftçilerden oluşturulan ve ücretleri sultan tarafından ödenen hassa askerlerinin ve toprak tasarruf eden tımarlı sipahiden farklı bir statüsü vardı. Teşkilatları başkent Konya'da değil taşrada olan bu sınıf, barış zamanında köyünde tarım yapıyor, savaş zamanında ise atlı olarak seferlere katılıyordu. Sefere gitmedikleri zamanlarda, "Elli başı" veya "Bölük başı" adındaki görevliler, bir araya gelmesi kolay olan gönüllüleri toplayıp eğitiyordu⁴.

Bu uygulamaya göre Selçuklu Sultanları, biri merkezde, diğeri taşrada olmak üzere iki grup ücretli askere sahipti. Merkezde oturan Gulemân-ı has ve Hassa kuvvetleri, ücretli askerlerdi. Bunlar profesyonel savaşçıları, "haşer veya kaşer" adını alanlar ise taşrada oturuyor, barış zamanında tarlasında çalışıyor, icabında savaşa gidiyor ve seferde geçen günleri için ücret alıyorlardı⁵.

Anadolu Beylikleri döneminde ise, hükümdarın atlı ve yaya kuvvetleri ile, beyle- rin sahip oldukları tımarları dolayısıyla beslemeye mecbur oldukları askerler, tımarlı sipahiler ve "çerik" denilen aşiret kuvvetleri, her bir hükümetin ordu kuvvetini teşkil etmekteydi. Savaş zamanında bu kuvvetlere "gönüllü" adı ile bir takım yardımcı kuv-

¹ Selçuklularda "askeri iktâ" konusu ile ilgili bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 220; İbrahim Kafesoğlu, "I. Melikşah", *İslam Ansiklopedisi*, cilt 7, s. 665-673; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1984, s. 49.

² S. James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*. Constantinople 1890. s. 787.; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, İstanbul 1979, I, s. 414 n.'da (..daha evvel "nöker ve kullar" yahut Moğolların gelmesinden önceki "hadem ve haşem" şeklindeki tabirler, hep kapu halkı manasını ifade ediyorlardı); İbrahim Kafesoğlu, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 10, s. 400.

³ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 10, s. 353-416.

⁴ M. Akdağ, I s. 274.

⁵ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İ.A.*, M. Akdağ, I, s. 272.

vetler katılıyordu. Bunlar Anadolu Selçuklularındaki "haşer-kaşer"lerle aynı statüye sahipti¹.

Anadolu Beylikleri'ndeki askerlik usul ve kaidesi tamamiyle Selçuklular'dan alınmıştı. Osmanlı Devleti de bu geleneği sürdüren bir beylik olarak kurulmuştu.

2. KURULUŞU

Osmanlı Beyliği'nin kurucusu olan Osman Bey, uç beyi olduktan sonra² eskiden olduğu gibi gazileriyle birlikte savaşlara devam etti. Bu savaşlar fütihat politikasının temelini teşkil ediyordu.

Siyasî hüviyet kazanan uç beyliği, Bizans sınırında stratejik mevkide bulunması nedeniyle gücünü orduya dayandırmak zorundaydı.

Osman Bey zamanında ilk fetihler atlı Türkmen aşiret kuvvetleri tarafından yapılmaktaydı³. Aşiret kuvvetleri, başlarında serdarları olmak üzere Osman Bey'in hizmetine giriyor, fetihlerin sonunda ganimetlerden pay alıyor ve zapt edilen topraklardan yerleşme hakkı elde ediyorlardı. Toprağa yerleşen Türkmenler, tasarruf ettikleri yer karşılığında Osman Bey'e tâbi bulunmakta ve tımarlarının gerektirdiği sayıda atlı askeri savaşa göndermekte idiler. Yeni fethedilen topraklara yerleşen Türkmen kuvvetleri ise Tımarlı Sipahinin temelini teşkil etmekteydi.

Osmanlı kronikleri, gazilerin fethettikleri yerlerin tımar olarak kendilerine tahsis edilmesini istediklerini, Osman Bey'in uygun bulduğu takdirde bu istekleri kabul ettiğini göstermektedir⁴.

Osman Bey uç beyi olduktan sonra, kendisi ile yakın çevresini koruyan ve gündelik hesabıyla ücret (*Ulufe*) alan askerlerin sayısını artırdı. Bunlar Selçuklular'da

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984, s. 203.

² Osman Bey'in uç beyliği hakkında bkz.

Enverî, *Düsturname-i Enverî*, nşr. Mükrimin Halil Yınanç, İstanbul 1928, s. 82, 84.

Ahmedî, *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman*, nşr. N. Atsız, İstanbul 1949, s. 9.

Aşık Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. N. Atsız, İstanbul 1949, s. 98.

İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, I. Defter*, nşr. Şerafettin Turan, Ankara 1970, s. 106.

Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihan-nüma*, nşr. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Ankara 1982, I, s. 86.

Tayyib Gökbilgin, "Osman I", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 9, s. 431-443.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1961, I, s. 106. 1289 tarihinde Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud (1285-1296), Kara Balaban Çavuş vasıtasıyla Osman Bey'e tuğ, alem, kılıç ve gümüş takımlı at gibi hediyelerle birlikte bir ferman göndererek onu Söğüt ve Eskişehir'i içine almak üzere oluşturulan sancağa uç beyi tayin etmişti.

³ Uzunçarşılı, I, s. 127; T. Gökbilgin, "Osman I." *İ.A.*; M. Akdağ, I, s. 274.

⁴ Neşrî, I, s. 121: "Samsa Çavuş anların memleketin (Osman Gaziye tabiyet bildiren Lefke ve Çandarlı tekfurların toprakları) taleb idüp eyitti. "Bu vilayetin bana sadaka eyle". Osman Bey eyitti. "Bunları mahrum idüp hep sana virmek kaçan olur? Ama sana da hisse vireyüm" didi". İbn-i Kemal, *I. Defter*, s. 163: "Samsa Çavuş'un" isteğinin tımar olduğunu kaydetmiştir. *Aşık Paşa-zâde*, s. 170.

olduğu gibi "*Kul*" veya "*Nöker*" adıyla anılıyordu. İcabında aşiret ileri gelenleri de nöker olmağa hevesli olarak kale muhafızlığına talip oluyorlardı¹.

Ulufeli askerlerin sayısı, beyliğin gücü ile orantılı olarak artıyordu. Beyliğin sınırları genişledikçe, Osman Bey'in kapısında kul sayısı da artıyordu. Buna rağmen koruma görevi yapan bu ulufeli askerler, Türkmen kuvvetleri gibi savaşların sonucunda etkili olamamıştır.

Osman Bey zamanında beyliğin kuvvetleri, hizmetleri karşılığında ganimetten pay alan ve feth ettikleri yerlere atlı asker vermek şartıyla yerleşen Türkmen kuvvetleri ile ücretleri gündelik olarak ödenen, Osman Bey'in şahsî askerlerinden ibaretti. Nöker veya kul adını aldığını belirttiğimiz bu askerler fetihlerde henüz etkin olacak bir sayıya ulaşmamıştır.

Aşiret kuvvetleri ile ulufeli askerler, ilk zamanlarda yeterli olduysa da fetihler çoğaldıkça sayı bakımından az gelmeğe başladılar. Bu bakımdan Osman Bey, fetihleri sürdürebilmek için dinamik eleman arayışına girdi ve bundan sonra ihtiyaç olduğu zaman Söğüt, Karacaşehir, Eskişehir ve Bilecik dolaylarındaki köylerde oturan ve tarımla uğraşan Türk köylülerinden yararlanmaya karar verdi. Kuşkusuz bu uygulama ilk defa Osman Bey tarafından yapılmıyordu. Daha önce açıklandığı üzere, Selçuklulardaki "*Haşer-kaşer*" denilen ücretli asker toplama sistemine dayanıyordu.

Osman Bey'in de gönüllü olarak yararlanmayı düşündüğü Türk çiftçileri, uzun süreden beri Sultanönü Sancağı köylerinde oturuyorlardı. Çeşitli kaynaklarda bu yerleşme ile ilgili bilgi bulunmaktadır.

Nitekim Eskişehir valisi olan Caca oğlu Nur el-Din Bey'in 1272 tarihli vakfiyesinde, Sultanönü sancağında bulunan pek çok köyün adı geçmektedir. Türkçe isim taşıyan bu köyler Eğriöz, Aluncuk, Göç-Özi, Direkli, Saru Kavak, Baba Han, Kaymaz gibi köylerdir ve halen bu isimlerle anılmaktadırlar².

Fatih zamanına ait bir vakıf defterinde bulunan bir kayıttan Eskişehir'deki bir zaviyenin Selçuklu devrinden beri varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Adı geçen vakıf kaydında³: "**Vakf-ı zaviye-i Şeyh Şehabeddin Sühreverdî Rahmetullah, Vakf-ı kadimdir. Sonra hükm-i cihan meta' aleyh Mahmud'a verildi. Eskişehir'de bir çiftlik ve Eşenkaraca'da iki çiftlik yerdir**" denilmektedir.⁴ Eşenkaraca köyü Selçuklu devrinden günümüze kadar ismini koruyan köylerden birisidir.

¹ M. Akdağ, I, s. 145.

² Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1959, s. 61, 127.

³ Fatih devrine ait vakıf defteri: Başbakanlık Arşivi, Kâmil Kepeci Tasnifi, nr: 3358. Bu belge Ahmed Refik Altınay tarafından "*Fatih Zamanında Sultanöyüğü*" adı ile *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*'nda hiçbir kaynak göstermeden yayınlanmıştır. *T.T.E.M.* Mayıs, İstanbul 1340, s. 129-141, Ahmed Refik, Şeyh Şehabeddin Sühreverdî zaviyesiyle ilgili olan bölümü s. 13'te ele almıştır.

⁴ Şeyh Şehabeddin Sühreverdî hakkında bkz.

C. Van Den Bergh, "*Sühreverdî*", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 11, s. 88. 1145-1243 yılları arasında yaşamış mutasavvıf; Osman Turan, "*I. Keykâvus*", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 6, s. 631-641. (1211-1220): tahta geçince Bağdat halifesi Nasır il din-Allah bir elçi gönderip cülüsünü kutladı ve temelini

Osman Bey, Eskişehir-İnönü-Söğüt üçgeninde oturan Türk çiftçilerinin potansiyelinden yararlanarak Selçuklular'daki taşralı paralı asker sistemine benzer bir sistem geliştirdi. Bu sisteme göre genç, gönüllü, yetenekli ve sadık olan Türk köylüleri savaş süresince ulufe almak şartıyla Osman Bey'in hizmetine girdi. Bunlar, gazalar sonucu tımar alıp toprağa yerleşen Türkmen aşiret kuvvetlerinin yeterli olmadığı zamanlarda atları ile gelip Osman Bey ile beraber savaşa katılıyorlardı.

Kendi atları ve teçhizatı ile gelip savaşa katılan, savaş süresince ulufe alan, savaş bittikten sonra köyüne dönüp tarım yapmağa devam eden bu genç savaşçılar "*Yaya ve Müsellem*" teşkilatının basit bir örneği idi.

Böyle olmakla beraber Osman Bey zamanında "*Yaya ve Müsellem*" teşkilatının varlığından söz etmek imkansızdır¹. Köylü gençler, savaşların kazanılmasında önemli bir paya sahip olmakla beraber, gazâ ruhuyla sefere gidiyorlardı.

Osman Bey zamanında, "*Yaya ve Müsellem*" teşkilatının en önemli göstergesi olan "*vergi muafiyeti*" de henüz uygulanmıyordu. Osman Bey, aşiret reisliğinden uç beyliğine geçtiği yıllarda, henüz bir vergi sistemi kurmamıştı. Kronikler ilk verginin Eskişehir pazarında uygulanan "*Pazar Bacı*" ile başladığını açıklamaktadır. Osmanlı tarihlerinde çok basit bir olay gibi anlatılan "*Pazar Bacı*" kuşkusuz Osmanlı maliyesini ilgilendiren ilk karardır².

Osman Bey zamanında, savaş süresince ulufe almak dışında herhangi bir ayrıcalığı olmayan bu genç köylü süvariler, aşiret kuvvetleri ve kapı halkından sonra en kalabalık savaşçı grubuydu.

Osman Bey'in ölümünden sonra Orhan Bey (1326-1362) başa geçince babasının sağlığında olduğu gibi askerî faaliyetlere devam etti. Beylik yavaş yavaş büyümeye başlayınca şüphesiz kurumlar da yetersiz kalmaya başladı. Bu dönemde ulufeli taşra ordusu, Osman Bey zamanında olduğu gibi, sefere çağrıldıkları zaman Orhan Bey'in yanında yer alıyordu. Orhan Bey 1345 yılında Karesi Beyliğini Osmanlı Beyliği'nin sınırlarına dahil edince³ Hacı İlbey, Evranos Bey, Ece Halil gibi güçlü komutanlar Orhan Bey'in hizmetine girdi ve Osmanlı Beyliği'nin Rumeli'ye yayılmasında önemli rol oynadılar. Orhan Bey onların harp taktiklerinden ve askerî teşkilatlarından yararlandı. Karesi Beyliği'nin tarihinin çok eskiye dayanmamasına rağmen, Hacı İlbey,

Şeyh Şehabeddin Sühreverdî'nin attığı Fütüvvet teşkilâtına davet etti. Fütüvvet şalvarı giydirip teşkilata dahil etti. Bu sırada Anadolu'ya gelen elçi Macid-din İshak idi.

Osman Turan, "I. Alaeddin (1220-1237)", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 6, s. 646-660, tahta geçince aynı halife bizzat Şehabeddin Sühreverdî'yi elçi gönderip fütüvvet şalvarını Alaeddin Keykubat'a giydirdi. Fütüvvet hakkında bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, "İslam-Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. II, nr: 1-4, İstanbul 1950, s. 11-13.

Franz Taeschner, "İslam Ortacağında Futuvva", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV. nr: 1-4, çev. Fikret İşıltan, İstanbul 1954, s. 15'te Şehabeddin Sühreverdî'nin 1228 tarihinde öldüğünü belirtiyor. Eskişehir'de halen ziyaret edilen Şeyh Şehabeddin Türbesi, buradaki bilgilerden anlaşıldığına göre Sühreverdî adına yapılmış bir zaviyedir.

¹ M. Akdağ, I, s. 276.

² "Pazar bacı" hakkında bkz. İbn-i Kemal, *I. Defter*, s. 109-110; Aşık Paşa-zâde, s. 104, Neşri, s. 111. Gökbilgin, "Osman I", *İ.A.*

³ Karesi Oğulları hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Karasi Oğulları", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 6, s. 331-334. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 109. Arsivi - <https://ranteoy.org>

Evrenos Bey ve Ece Halil gibi devlet adamları Orhan Bey'in askerî faaliyetlerine güç kattılar.

Osman Bey'in ölümünden kısa bir süre sonra, beyliğin sınırlarının çok genişlemesi ve kısa bir gelecekte daha da genişlemeye namzet olması, Orhan Bey'i askerî, malî ve idarî düzenleme yapmak zorunda bıraktı.

Beylik çerçevesinden çıkıp güçlü bir devlet haline gelmek için önce düzenli bir orduya ihtiyaç vardı. Orhan Bey de bu görüşten hareket ederek önce orduyu ele aldı.

Orhan Bey'in saltanatının ilk yıllarında askerî kuvvetler Osman Bey zamanından farklı değildi. Fetihler arttıkça toprağa yerleşen Türkmenlerin sayısı artmış, buna bağlı olarak tımarlı sipahi sayısı da çoğalmıştı. Osman Bey'in şahsına bağlı olan nökerler Osman Bey zamanında olduğu gibi ulufe alıyorlardı. Gönüllü köylü gençler ise çağrıldıkları zaman geliyor, *savaş süresince* ulufelerini alıyorlardı.

Devletin temeli olan ordunun organizasyonu, o sırada vezir olan Alaeddin Paşa'nın önerileri doğrultusunda yapıldı. Alaeddin Paşa'ya göre askerî sınıfa mensup olanlar ve vezirler, özel kıyafet giyerek halktan ayrılmalıydı. Bu bakımdan giyecekleri elbise ve başlarında taşıyacakları sarıngın biçimi tespit edildi¹. Bunlar "*Ak börk*" giyecekler ve taşradaki tımarlı sipahilerden ayrılacaklardı. Bu dönemde fetihlerden sonra tımar alan aşiret kuvvetleri "*Kırmızı Börk*" giyiyorlardı².

Ulufeli hassa ordusunun teşkilatlanması Ak börk giymekle kalmadı, onlara ait eğitim ve idarî kadroları da düzene konuldu. Buna paralel olarak tımarlı sipahiler de birlikler halinde ayrılıp bir takım komuta kademelerine bağlandı. Her nahiyenin tımarları bir çeribaşının idaresine verildi. Çeribaşları Sancakbeyi'ne bağlandı. Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa, ordunun baş komutanlığına tayin edildi. Sancaklardan gelen tımarlı sipahi, atlı ve yaya sancak kuvvetleri, beylerinin başkanlığında Süleyman Paşa'nın hizmetine girdi³.

Tımarlı sipahi ve hassa ordusundan sonra devletin en önemli savaşçı gücü olan gönüllü köylü askerlere de süreklilik kazandırmak geliyordu. İlk yapılan iş yaya ve müsellemlerin gönüllü olmaktan çıkarılması oldu. Savaş olduğu zaman göreve çağırılacak gençlere bazı avantajlar sağlanarak sürekli askerlik hizmetinde sayıldılar.

Daha önce belirtildiği gibi hassa ordusu Alaeddin Paşa'nın önerilerine göre teşkilatlandırılmıştı. Sancaklarda oturan ve ulufe aldıkları için sultanın hassa askerî sayılan gönüllü yaya ve atlı askerlerinin teşkilatlanması Çandarlı Kara Hayreddin

¹ Uzunçarşılı, I, s. 508, Vezir Alaeddin Paşa ile Orhan Bey'in kardeşi Alaeddin Bey'in ayrı kişiler olduğunu ve birbirine karıştırıldığını belirtmiştir.

Neşri, I, s. 153 de Orhan Bey'in kardeşinin adının Ali Paşa olduğunu yazıyor.

Aşık Paşa-zâde, s. 117, Alaeddin Paşa olarak kaydetmiştir.

T. Gökbilgin, "Orhan I", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 9, s. 399-407'de vezirin Hacı Kemaleddin oğlu Alaeddin Paşa olduğunu Asporça Hatun vakfiyesine dayanarak belirtmiştir.

² Neşri ve Aşık-Paşazâde de yukarıda verilen sayfalardaki bilgilere göre, Orhan Bey Alaeddin Paşa'nın önerisiyle "Ak börklü" bir hassa ordusu oluşturmuştur. Ayrıca konu ile ilgili bkz.

Ibn-i Kemal, *Tevarih-i Âl-i Osman*, II. Defter, nşr. Şerafettin Turan, Ankara 1983, s. 54.

³ T. Gökbilgin, "Orhan Bey" *İ. A. ; İslâm Ansiklopedisi*, cilt 9, s. 399-407, Ankara 1983, s. 399-407.

İ. A. ; İslâm Ansiklopedisi - <https://rante.org>

Paşa tarafından yapıldı. O sırada Bursa kadısı olan Çandarlı Kara Hayreddin Paşa, Şeyh Edebali'nin yakın akrabasıydı.

Çalışmalarını tamamlayan Çandarlı, savaş halinde köylerden atlı ve yaya asker toplayacaklarını, savaş süresince bunlara ulufe verileceğini, görevlerinin sürekli hale gelmesi karşılığında her birine çiftlik tahsis edileceğini ilân etti. Sancaklarda oturacak olan bu askerler ulufe almaları nedeniyle hassa askeri sayılacak bunun işareti olmak üzere, tımarlı sipahiden farklı olarak "*Ak börk*" giyeceklerdi.

Toprağı olan veya olmayan Türk köylüleri bir çiftlik tasarruf edip devletin hassa askeri arasında yer almış olmayı kendileri için büyük kazanç saydılar. Yaya ve müsellemler için Çandarlı'nın belirlediği sayının çok üstünde başvuru oldu. Halk, yaya ve müsellemler olmak için her şeye razı oldu. Başvuranlar, bir çiftliği iki kişinin tasarruf etmesine dahi razı oluyor, savaşa sırayla gitmeyi çözüm olarak gösteriyorlardı¹. Türk köylüleri arasında tımar alamamış olanlar bir çiftlik alıp devlet hizmetine girmek için çaba sarf ediyordu.

Orhan Bey zamanında, hassa ordusu sayılan yaya ve müsellemler kaç sancak varsa o kadar yaya ve atlı sancağa bölündü ve başına sancakbeyi tayin edildi.

Şehzade Süleyman Paşa'nın başkomutanlık yaptığı sırada, tımarlı sipahi ile yaya ve müsellemler sancak beyleri ayrı ayrı, kuvvetlerini toplayıp onun hizmetine geliyorlardı. Her üç sınıfın şefleri "*Bey*" ünvanını kullanıyordu.

İlk Osmanlı kroniklerinin yayalar hakkında vermiş olduğu bilgiler hemen hemen aynı olup yeterli değildir. *İdris-i Bitlisî* "**Bir akçe-i rumî ki bir dirhem-i rubu' kadar gümüş yevmiye**" aldıklarını belirtmiştir². *Tacü't-Tevarih*'te ise "**Her birine günde bir akçe-i Osmanî ki, rubu' bir dirhem-i şer'idir, vazife tayin olundu ki eyyam-ı sefer encam bulub muavedet buyruldukda günlükleri kat olunub her biri vatanında ziraata meşgul olub divaniyeden halâs ola**" diye yazmıştır³.

Tacü't-Tevarih' te sözü edilen "*Rüsum-ı divaniye*", "*Avarız-ı divaniye*" vergisidir ki önceleri gerektiği zaman devlete nakdi olarak ödenen, daha sonra düzenli hale getirilen bir vergidir. Herhangi bir muafiyet verilirken devletin en kolay vazgeçtiği vergi çeşididir⁴.

¹ Orhan Bey zamanında yaya yazılma hakkında bkz: Neşrî, I, s. 155; M. Akdağ, II, s. 104; Aşık Paşa-zâde, s. 117; İbn-i Kemal, *II. Defter*, s. 56.; Hoca Sadeddin, *Tacü't-tevarih*, Matbaa-i Amire, 1279, I. s. 40.; Ali, *Künhü'l-ahbar*, IV. İstanbul 1285, s. 43.; İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye Nüshası, nr: 3209, 364 a.

² İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye ktp. nr: 3209, 364 a.
M. Akdağ, C. I. s. 410, 2 akçe ulufe aldıklarını bildiriyor.
Neşrî, I., 2 akçe aldıklarını yazmıştır, s. 155.

³ *Tacü't-tevarih*, C. I, s. 40.

⁴ Halil İncalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu", *Belleten*, C. XXIII, Ankara 1959, s. 92, 596.

Nicora Beldiceanu, *XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1985, s. 25. M. Akdağ, II, s. 273.

İdris-i Bitlisî'ye göre yayaların tertibi: her on kişiye bir baş, her yüz kişiye daha büyük bir baş, her bin kişiye daha yetkili bir baş idi¹.

Taşrada oturan hassa ordusu yaya ve müsellemler olarak iki ana hizmet grubuna ayrılıyordu. Müsellemler sürekli atlı hizmet verirdi. Müsellemler bilhassa Batı Anadolu ve Rumeli'nin fethinde fedakârca çalıştılar ve yayalarla birlikte Orhan Bey'in hassa ordusu olduklarını kanıtladılar.

Süleyman Paşa'nın ölümünden önce merkezde oturan hassa ordusu yeniden ele alındı. Müsellemlerin yerine geçmek üzere, gene onlar gibi atlı olan "*Sipah zümresi*" ve yayaların yerine geçmek üzere bir piyade ordusu kuruldu ki bunlara "*Azablar*" denildi. Taşrada bulunan yaya ve müsellemler toplanıncaya kadar merkezde oturacak sipah zümresi ve azablar hemen hareket edebilecekti. Azabların seri hareket edebilme kabiliyeti yaya ve müsellemleri statü kaybına uğrattı². Yaya ve müsellemler gözden düşerken tımarlı sipahi, merkezde kurulan ordudan etkilenmedi. Askerliği meslek edinmiş olan merkezdeki yeni sınıf, yaya ve müsellemler gibi savaşın bitmesi ile beraber bir an önce işletmelerine geri dönmeyi düşünmüyorlardı. Bu faktör, sipahi zümresi ve azablıların karşısında yaya ve müsellemlerin itibarını düşürüyordu.

Tımarlı sipahiler kadar kalabalık olmamalarına rağmen taşra hassa kuvvetlerinin (yaya ve müsellemler) yeni durumuna bir çözüm bulmak gerekiyordu. *Tacü't-Tevarih*' te verildiğinden söz edilen muafiyet muhtemelen bu dönemde verilmiş olmalıdır.

Bazı tarihçiler azabların kurulduğu zaman yayaların kaybettiği ve kazandıklarını, kapukulu ocaklarının kurulmasmdakilerle karıştırmaktadırlar. Meselâ Âli, *Künhü'l Ahbâr*'da padişahın hassa kuvveti sayılan yaya ve müsellemlerin bir türlü disiplin altına alınamadıklarını, halkı usandırdıklarını ve bu nedenle merkezde yeni bir ordunun kurulmasına zaruret hasil olduğunu yazmıştır³. Âli burada kapukulu ocaklarının kuruluşunu kast etmiştir. Halbuki yaya ve müsellemleri asıl geri hizmete iten sipah zümresi ve azabların kuruluşudur.

İbn-i Kemal, yaya ve müsellemlerin fetihlerde büyük hizmetler gördüklerini, seferlere giderken ordunun önünde yürüdüklerini, sonradan yeniçerilik ihdas olunca bunların Sultanın gözünden düştüklerini, meşakkatli hizmetlerde kullanılmağa başlanmaları yüzünden bu mesleğe rağbet kalmadığını ve hatta halkın arasında sevilmediklerini kaydetmiştir⁴.

Yaya ve müsellemlerin gözden düşmesinin bir diğer nedeni ise, barış zamanında tarım yaptıkları için savaş sırasında işletmeleriyle bağlarını tamamen koparamamış olmalarıdır. Merkezde bu amatör savaşçıların yerine profesyonel bir ordu kurulunca yaya ve müsellemler fiilen savaşçılıktan uzaklaşmış oldular.

¹ İdris-i Bitlisî, s. 364, M. Akdağ, II, s. 410.

² Sipah zümresi ve azaplarla ilgili bkz. M. Akdağ, I. s. 413; T. Gökbilgin, "Orhan", *İ.A.*

³ Âli, *Künhü'l-ahbar*, IV, s. 43.

⁴ M. Akdağ, I. s. 414.

Osmanlı tarihçileri birbirini tekrarlayarak, yeniçeri ordusunun kurulmasından sonra yaya ve müsellemlerin geri hizmete alındıklarını yazıyorlarsa da arada, ulufeli olarak çiftlik tasarruf ettikleri bir dönem bulunmaktadır. Bu dönemde hükümet merkezinde ulufeli azablar ve sipahi zümreleri göreve başlamış, yaya ve müsellemler geri hizmete çekilmiştir¹.

Neşri Tarihi'nde "*ak börklü*" olarak tarif edilen yaya ve müsellemler geri hizmete alındıktan sonra "*Kızıl börklü*" eyalet askerinin yanında, fakat muafiyetli olarak yeniden teşkilatlanacaklardır².

Azab ve sipah zümresinin kuruluşu sırasında geçiş dönemi yaşayan yaya ve müsellemler Kapukulu ocaklarının kurulmasından sonra, kesinlikle geri hizmete alınacak ve yeniden teşkilatlandırılacaktır. Sultanönü ve Hüdâvendigâr sancaklarının Türk köylü delikanlıları bundan sonra çeşitli mesleklerde ihtisaslaşacaklar ve ordunun her türlü ihtiyacını karşılayan bir sınıf olacaklardır.

3. GERİ HİZMETE ALINMALARI

Süleyman Paşa'nın Orhan Bey zamanında başlattığı Rumeli fütuhâtı, ölümünden sonra da kesintiye uğramadan devam etti. Babasının ölümü üzerine tahta geçen I. Murad (1362-1389) Anadolu 'da ve Rumeli'de çeşitli sorunlarla karşı karşıya kaldı. Anadolu'da kardeşleri taht mücadelesine kalkışmış, Ankara Ahileri ise Osmanlı muhafızlarını kovup şehre hakim olmuşlardı. Tercih yapmak zorunda kalan Sultan Murad devlet adamlarının önerisiyle önce Anadolu'daki sorunları halletmeye karar verdi. Orduyu Rumeli'den Anadolu'ya getirirken bazı kale ve yerleri Bizans'a terk ederek bu cepheyi garanti altına almak istedi.

Devlet adamlarının önerisi ile Ankara üzerine yürüyerek burasını Ahiler'den geri aldı ve buradan Sultanönü'ne gelip kardeşlerini bertaraf etti.

Kronikler, I. Murad'ın Ankara'yı geri alması ve kardeşleri ile olan mücadelesi hakkındaki bilgileri Ahmedî'nin beyitlerini metin içinde kaynak göstermeden aynen almıştır³.

I. Murad 1363 yılında Rumeli'ye dönüp fütuhata devam etti. Rumeli fütuhâtının gelişmesi ordunun insan gücüne duyulan ihtiyacı arttırdı. Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın yazdığı yaya ve müsellemler yeterli olmadı. 1365 yılında vezir

¹ İbn-i Kemal, *II. Defter*, Uzunçarşılı, I. s. 128.

² M. Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, nşr. Orhan F. Köprülü, İstanbul 1983, s. 49, Ahilerin ak börk giydiğini, ilk Osmanlı hükümdarlarının bu teşkilattan yararlandığını, bu nedenle yayaların ak börk giydiğini yazmıştır.

³ *Dâstân-ı Tevârih-i Âl-i Osman*, yay. Nihal Atsız, İstanbul 1949. Neşri, I, s. 191 de: "*Oldılar ona yağı kardeşleri/ Kamunun bitti elinde işleri/ Aldılar Engürüyü ol harb ile/ Duttı Sultun yükünü hem darb ile*".

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "I. Murad", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 8, s. 587-597. Uzunçarşılı, I. Ankara 1961, s. 160-161.

tain edilen Çandarlı, Konyalı Molla Rüstem'le beraber yeni kaynaklar aramağa başladı¹.

İki devlet adamı geliştirdikleri yöntemle savaşlarda esir düşen sağlıklı hristiyan gençlerinden yararlanmağa karar verdiler. İlerleyen çalışmalardan sonra "Yeniçeri" (Yeni asker) ocağı kuruldu².

Yeniçeri ocağının temeli savaş esirlerinin beşte birini (pencik) padişah adına almak ve eğitmektir. Savaş esirlerinin beşte birinin alınmasına rağmen ilk zamanlarda esir sayısının kalabalık olması yeniçeri ocaklarında karışıklık yarattı. Bunun üzerine Çandarlı Hayreddin Paşa esirleri bir süre Türk köylerine göndermeyi ve bunlar arasında başarılı olanları ocağa almayı uygun gördü. Esir gençler Türk köylülerinin yanında geçen süre içinde Türkçe konuşmayı ve islamiyeti de öğrenmiş olacaktı. "Pencik Oğlanı" adı ile anılan bu esirlerle kapukulu ocağının temeli atıldı. Türkçe öğrenen ve müslüman olan esir gençler ocağa geri döndükten sonra "Ak bürk" giyip hassa ordusuna dahil olacaktı³. İlk zamanlarda esirlerin sayısı fazla olduğu için yeniçeri ocakları kalabalıktı.

Pencik kanununa göre her esir 125 akçe değerindeydi. Buna göre her beş esirden biri alınır veya her esirden yirmi beş akçe tahsil edilip hazineye verilir. Buna "pencik resmi" veya "pencik akçesi" denirdi⁴.

Anadolu'da eğitim sürelerini tamamlayan yeniçeri adayları Gelibolu'da acemi ocağına getirilirler, bir süre burada bir akçe gündelikte çalıştırılırlardı. Acemi ocağında süreleri bittikten sonra gündelikleri iki akçeye çıkar ve yeniçeri ocağına giderlerdi.

Padişahın maiyeti kuvvetlerinden ve yaya askeri olan yeniçeriler, Kapıkulu ocaklarının en itibarlısıydı. Yeniçeri ocağı üyeleri savaşta hükümdarın bulunduğu merkezde görev yapıyordu. Yaya olan yeniçerilerin ortasında padişah at üzerinde savaşa katılırdı. Sefere giderken ve konaklarda padişahın etrafında bulunup onu muhafaza ederlerdi. Savaş ve askerlik dışında bir işle uğraşmaları yasak olan yeniçeriler, üç ayda bir ulufe alırlardı⁵.

1402 yılına kadar esir alınan hristiyan çocukları Anadolu'da eğitilip yeniçeri ocağına gönderiliyordu. Ankara savaşından sonra duraklayan yayılma hareketi nedeniyle hristiyan esir sayısında düşüş oldu. Yeniçeri ocağında asker sayısını sabit tut-

¹ Uzunçarşılı, "I. Murad", *İ. A.*; Uzunçarşılı, I, s. 508; Neşri, I, s. 193. Müçteba İlgürel, "Yeniçeri", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 13, s. 385-395.

² Daimi ordu kurulması hakkında bkz. Uzunçarşılı, I, s. 510; Uzunçarşılı, "I. Murad" *İ. A.*; M. Akdağ, I, s. 420; Aşık Paşa-zâde, s. 128; Neşri, I, s. 199. Tevarih-i ibtida-i Âl-i Osman, I.Ü. Ktp. İbnü'l-Emin, nr. 3202, varak 16b, Halime Doğru, yayınlanmamış yüksek lisans tezi; Halil İnalcık, *The Ottoman Empire in the Classical Age, 1300-1600*, London and New York 1973, s. 11.

³ Oruç Bey, *Tarih-i Âl-i Osman*, yay. Franz Babinger, Hanover 1925, s. 93; Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, yay. Fredrich Giese, Breslau 1922, s. 21 vd; Aşık Paşa-zâde, s. 128; Neşri, I, s. 196.

⁴ Uzunçarşılı, "I. Murad", *İ. A.*, Müçteba İlgürel, "Yeniçeriler", *İ. A.*

⁵ Uzunçarşılı, I, s. 510; Uzunçarşılı, "I. Murad", *İ. A.*

mak için devşirme usulüne başvuruldu¹. Devşirme olayı II. Murad zamanında sistemli bir hale getirildi.

Yeniçeri ocağının esasını teşkil eden hristiyan çocuklarının asker olarak yetiştirilmesi usulü bazı yönleriyle Selçuklular'daki hassa ordusuna benziyordu ve onu örnek almıştı. Selçuklular'da da hassa ordusu Türk olmayan unsurlardan oluşuyordu. Bunlar savaş esirleri arasından seçiliyor veya köle olarak satın alınıyordu. Anadolu'da bu çocuklar "*Taşthane*" ve "*Gulâmhanelerde*" eğitiliyordu. Kapıkulu ocağının kurulduğu yıllarda "*Acemi Ocağı*" Selçuklular'daki bu tür eğitime benziyordu². İki kurum arasındaki fark daha sonra ortaya çıkmıştır. Bu fark Osmanlılar'a has olan devşirme usulüdür.

Acemi ocağında yetişen ve "*Kul*" adını alan erler, Yeniçeri ocaklarına yerleşiyorlar ve "*Kapıkulu*" adını alıyordu. Kapıkulu tabiriyle, padişahın maiyeti, yani saraya bağlı hassa askeri kastediliyordu³. Acemi ocağında eğitime alınan gençler yeniçeri ocağından başka cebeci, topçu ve tersane hizmetlerine de yer veriliyordu.

Yeniçeriler kapıkulu olunca azablar ve sipah oğlanları, vaktiyle yaya ve müsellemlerde olduğu gibi gözden düşmüş ve sultanın hassa ordusu olmaktan uzaklaştırılmışlardır.

Değişikliğe rağmen azablık İstanbul'un fethine kadar, azalarak itibarını korudu. Fakat iyice arkalara itilen yayaların yeniden teşkilatlandırılmaları zorunlu idi⁴.

Yaya ve müsellemlerin kesin olarak hangi tarihte sultanın hassa ordusu olma özelliğini kaybettiğini söylemek yine zor olmaktadır. Çünkü yeniçeri teşkilatının kuruluş tarihi tartışmalıdır. Buna rağmen ihtinaller Edirne'nin fethini takip eden yıllarda kurulmuş olduğu hakkında yoğunlaşmaktadır. *İsmail Hakkı Uzunçarşılı* 1363 tarihi üzerinde durmaktadır. *İdris-i Bitlisi*, yeniçeri ocağının Orhan Bey zamanında kurulduğunu bildiriyorsa da bunun doğru olmadığı hakkındaki kanı yaygındır⁵.

Yeniçeri ocağının kurulmasından sonra, I. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında, yayaların yıllarca sürecek olan statüleri belirlendi.

Orhan Bey zamanında, çiftlik tasarruf edip, savaş zamanında ulufe alan, bu hizmetlerine karşılık "*rusum-ı divaniye*" den muaf olan yaya ve müsellemler gerçek anlamda askerî statüye tabî değildi. Askerî vasfına sahip olabilmeleri için "*Rüsum-ı şer'iye*" den muaf tutulmaları gerekiyordu⁶.

¹ Devşirme hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Devşirme", *İ. A.*; Müçteba İlgürel, "Yeniçeri" *İ. A.*

² Selçuklularda ordu hakkında bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 2. Baskı, İstanbul 1969, s. 239; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İ. A.*; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 3. Baskı, Ankara 1984, s. 53 ve 101; M. Akdağ, I, s. 417.

³ M. Akdağ, I, s. 420.

⁴ Azabların etkisiz kalması hakkında bkz. M. Akdağ, C. I, s. 420 ve C. II, s. 105-106.

⁵ M. Akdağ, I, s. 416; Müçteba İlgürel, "Yeniçeri" *İ. A.*

⁶ Rüsum-u Şer'iye: a) Öşür, b) Cizye, c) Pencik olmak üzere dinî vergileri içine alır. Bu konu ile bkz. M. Akdağ, II, s. 271; Halil İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu", *Belleten*, C. XXIII/92, Ankara 1959, s. 595-596; Beldiceanu, s. 25.

Yeniçeri ordusunun kurulmasından sonra hassa ordusu olma özelliğini kaybetmiş olan yaya ve müsellemlerin savaş esnasında aldıkları ulufe kaldırıldı. Buna karşılık rüsum-u şer'iye'den muaf tutuldular. Şer'i vergilerden muaf olanlar rüsum-u raiyyetten ve avarızdan muaf sayılıyordu¹. Bütün bu muafiyetler ancak devlet ve din için yapılan hizmet karşılığında veriliyordu.

Askerî sınıf raiyyet rüsumundan muaf sayılıyordu. Şimdi yaya ve müsellemler de askerî sınıftan sayılınca bu tür vergilerden "*muaf ve müsellemler*" olmak zorundaydı.

Yeniçeri ordusunun kurulmasından sonra yaya ve müsellemlerin belirlenen yeni durumuna göre, görevleri karşılığında bir çiftlik tasarruf edecekler, ulufeleri karşılığında rüsum-u şer'iye'den, rüsum-u örfiye'den ve avarız-ı divaniye'den muaf tutulacaklar, muharip sınıftan çıkarılıp geri hizmete alınacaklardı.

Yaya ve müsellemler ulufe aldıkları dönemde çiftlik tasarruf ettikleri halde şer'i vergilerden muaf tutulmadıkları için hukuken askerî sınıfa dahil değildi. Yeni durumlarında hukukî statüleri belirleniyor, muafiyetleri nedeniyle tamamen askerî sayılıp itibar kazanıyorlar, fakat geri hizmete almıyorlardı.

II. YAYA VE MÜSELLEMLERİN HUKUKÎ STATÜSÜ

1. YAYA VE MÜSELLEMLERİN GÖREVLERİ

Sultana bağlı, başkentte oturan maaşlı hassa ordusu kurulduktan sonra taşrada oturan yaya ve müsellemler tamamen toprağa bağlanıp geri hizmete alınmışlardır. Yeniçeri teşkilatının kuruluşuna kadar, hatta ondan kısa bir süre sonraya kadar muharip sınıftan olan yaya ve müsellemlerin yeni durumlarına alışmaları pek kolay olmadı.

Geri hizmete alınan yaya ve müsellemler bundan sonra herhangi bir reaya gibi topraklarında çalışacak, geri hizmette sorumlu tutuldukları işleri yürüteceklerdi. Geri hizmet mensupları atlı ve yaya olmak üzere iki sancak teşkilatı içinde toplanacaklar, her sancaktaki kendi sancakbeylerine bağlanacaktı. Gelibolu müsellemler ve piyadelerine mahsus kanunda²: "**Ve piyadegan taifesi yayan hizmet idüb...**" "**Ve müsellemler olanlar atları ile hidmet itdükleri mukabelesinde yayan fark olunub...**" denilmekte ve her iki grubun hizmeti özel olarak belirtilmektedir.

¹ Muzaffer Arıkan, "XV. Asırda Yaya ve Müsellemler Ocakları, (Toprak Tasarrufu, Vergi Muafiyetleri ve Hizmet)", D.T.C.F. 1966 yılında sunulmuş, basılmamış doçentlik tezi; Muzaffer Arıkan, "Yaya ve Müsellemlerde Toprak Tasarrufu", *Atatürk Yıllık Konferansları*, VIII, 1975-1976'dan ayrı basım, Ankara 1983, s. 180; M. Akdağ, I, s. 276; Uzunçarşılı, I, s. 508; H. İnalcık, "Raiyet Rüsumu" s. 598.

² Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar*, I., İstanbul 1943, s. 67, 2-4, 241.

Yayalar, geri hizmette yol açmak, yol tamiri yapmak, yük taşımak gibi işlerde çalışıyorlardı. Gelibolu yayaları diğer yayalardan farklı olarak atlı hizmet edip sahil ve liman koruyuculuğu yapıyorlardı¹. Bunlar daha sonra müsellemler yazılmışlardı. Adı geçen Gelibolu yayaları, yayalık hizmetinden başka gemileri karaya çekmek, limana gelen gemilerin eksiklerini tamamlamak ve onarmak gibi hizmetler de yapıyorlardı. Bunun dışında kalan zamanlarında limana gelen gemiler için kürek hazırlıyorlardı.

Anadolu eyaletinin çeşitli livalarında oturan yayalar ise kendi bölgelerinin özelliklerine uygun hizmetler üstlenmişlerdi.

Müsellemlere gelince, bunlar yayalara göre daha çeşitli meslek gruplarına ayrılmışlar, inşaat ve hayvancılık olmak üzere iki ana sektörde hizmet vermişlerdir.

İnşaat işinde çalışanlar savaşta ve barışta yol, köprü, kale, su yolu gibi yapıları yapıyor, gerektiği zaman ise onarıyorlardı. *Cengiz Orhonlu*, yaya ve müsellemler teşkilatından olup uygun yerlerde oturanların, derbend üzerinde kurulan köprü ve yolları yapıp onların bakımını da üstlendiklerini ve derbendçi olduklarını belirtmiştir².

Madenlerde çalışanlar da bu gruba dahildi. Sultanönü Sancağı'nda, Bilecik'e bağlı Büyük Küre ve Küçük Küre köylerinin halkı madenci olarak hizmet verdikleri için "*Hüdavendigâr vakfına ber vech-i maktu*" (Her yıl değişmeyen miktarda) 2500 akçe ödedikten sonra avâz-ı divaniye' den muaf ve müsellemler tutulmuşlardır³. H. 927/1520 tarihli yaya defterinde Göncü çiftliğinin yayası ve kardeşleri *Küreci*-madenci olmayı çıkarlarına uygun bulmuşlar ve bu madende çalışmaya başlamışlarsa da: **"Mezbûran Memi ve karındaşı Musa ve Mustafa, Bilecik'te küreciyiz deyu yayalık hizmetine inad itdikleri sebebden eski defterler tetkik olunub görüldü. Yayanın defatir-i atikanın üçünde dahi mezkurun isimleri mestur ve mukayyed bulunduğu Asitane-i devlete arz olunub kürecilikleri kabul olunmayub yayalığa emr olundular"** denilmekte ve yayaların küreciliğe geçmeleri onaylanmamış olmaktadır⁴.

İnşaat ve madencilikte çalışan müsellemler arasında bulunup savaşta top görevlisi olanların çok dikkatli hizmet vermesi gerekiyordu. Bunlar sefere giderken

¹ Barkan, *Kanunlar*, s. 67, 4, 241.

² Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, İstanbul 1967, s. 57.

³ Raiyyet rüsumunu kısmen ödeyen bir grup reaya, "muaf ve müsellemler" adı altında toplanmıştır. Bu konu ile ilgili bkz. Halil İnalçık, "Raiyet Rüsumu", s. 598, 600. Madende çalışanlar hakkında bkz. M. Akdağ, II, s. 297. Avanz hakkında bkz: Ömer Lütfi Barkan, "Avanz", *İ.A.*, Devlet Rüsum-u Şer'iye ve rüsum-u örfiyeden topladığı vergilerle düzenli ve belirli görevlerin harcamalarını yapabiliyordu. Savaş halinde olağanüstü harcamaları karşılamak üzere miktarı kanunnamelerde belirtilmeyen padişah fermanı ile toplanan vergilere "Avanz vergileri" denir. **"Hali vakti yerinde müslümanların cihada manen yardım etmeleri"** şeklinde bir müslümanlık görevi sayılmasıyla şer'i temele dayandırılmıştır.

⁴ Başbakanlık Arşivi, Tapu Tahrir Defteri, nr: 438, s. 219.

Maliyeden Müdevver, nr: 64, s. 170 a; İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre (*Osmanlı Tarihi*, II, 4. Baskı, Ankara 1983, s. 683), Bilecik'te Küre köyünde bulunduğu belirtilen maden, Osmanlı ordusunun kurşun ve gülle ihtiyacı bir kaç asır boyunca kısmen karşılamıştır.

topların taşınmasını ve bakımını üstleniyor, toprakların mevziden mevziye en kısa zamanda nakledilmesinde olağanüstü gayret gösteriyorlardı¹.

Hayvancılıkla ilgilenen müsellemlere gelince, bunlar, özel hizmet ve saray için iyi cins hayvan yetiştiriyorlardı. Havas-ı Hümâyün toprakları üzerinde kendilerine tahsis edilmiş olan çiftliklerde oturuyorlar, hizmetleri karşılığında şer'i vergilerden ve avarızdan muaf tutuluyorlardı. Yaya ve müsellemlerden farklı olarak padişah kulu sayılıyorlardı. Bunlar tahrir defterlerine "*Müsellemler kul*" olarak kaydediliyorlardı.

Has ahır'a² bağlı müsellemler, oturdukları sancağın özelliğine göre "*Taycı, buğurcu, koyuncu*" oluyorlardı. Havâs-ı Hümâyün topraklarının çok geniş olduğu Hüdavendigâr livasında koyuncu, Sultanönü'de taycı müsellemleri yoğundu. Hatta taycı müsellemleri, Anadolu ve Rumeli'de sadece Sultanönünü sancağında bulunuyordu³. Hüdavendigâr sancağında oturan koyuncular genelde Rumeli'den sürgün getirilenler olduğu halde Sultanönü sancağında oturan taycılar arasında gayr-i müslim bulunmadığı için bunların Türkler'den oluştuğu açıkça görülmektedir.

Hayvancılıkla yakın ilişkisi bulunan ve Has ahır'a bağlı diğer bir görev ise koruculuktur. Hassa çayırlarının korunması, bakımı, biçilmesi, otunun hazırlanıp İstanbul'a ulaştırılması gibi görevleri vardı⁴. Korucuların hasılı da hayvancı müsellemlerde olduğu gibi Has ahır'a bağlanmıştı.

XVIII. yüzyılda Has ahır'a bağlı muafiyetlilerin sayısı artarken yaptıkları işler de çok çeşitli olmuştur. Köprücü, Olukçu, Tokatçı, Katrancı, Otlakçı, Hendekçi gibi görevler hep *istabl-ı âmire* tahrirlerinde sayılmış ve defterlere işlenmiştir⁵.

2. YAYA VE MÜSELLEM YAZILMANIN ŞARTLARI

Osmanlı Devletinde ilk yaya tahririni Çandarlı Halil, Orhan Bey zamanında yapmıştı. Bu tahrirde beyliğin askerî ve tarım potansiyeli tespit edildi⁶.

İlk yazımda beyliğin hassa ordusu için Türk gençleri savaşçı yazıldı. Bunlara aileleri ile birlikte oturacakları ve geçimlerini sağlayacakları bir çiftlik tahsis edildi.

Çandarlı Halil'in yazmış olduğu yayalar savaşta ulufe alıyor, aynı zamanda sınırları belirtilmiş bir arazi-chiftlik tasarruf ediyordu. Yayalar için ideal dönem

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Kanun-u Mefhum-i Defter-i Hakanî", *Belleten*, Cilt XV, Ankara 1951, s. 394.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde Saray Teşkilatı*, Ankara 1984, s. 497 ve devamında Hasahır hakkında geniş bilgi bulunmaktadır.

³ T. D. nr: 112 ve T. D. nr: 247, Sultanönü sancağı müsellemler ve taycı defterleri; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri, Kulluklar ve Ortakçı Kullar", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.I., s. 1, İstanbul 1940, sb 218 ve 224'te Hüdavendigâr sancağında bulunan sığırcı ve koyun kafirleri hakkında geniş bilgi bulunmaktadır.

⁴ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 498. T. D. nr: 112, 206; T. D. nr: 247, 114; T. D. nr: 740, 81; T. D. nr: 247, 114; T. D. nr: 740, 81.

⁵ Başbakanlık Arşivi, Kâmil Kepeci, Hasahır, Genel nr: 7182, Özel nr: T. D. nr: 931

⁶ Yaya yazılması hakkında bkz. Neşri, C.II, s. 195, *Askerî Paşa Defterleri*, <https://fontey.org>

yeniçeri ocaklarının kuruluşuna kadar geçen dönemdi. Yayalar (müsellem) I. Murad zamanında muharip olma özelliklerini ve ulufelerini kaybettiler ve buna mukabil muafiyetleri arttırılarak askerî sınıfa dahil edildiler.

Hassa ordusu için savaşçı tahriri yapan Çandarlı Halil Paşa, Sultanönü ve Hüdavendigâr sancaklarında oturan Türk köylülerini yaya ve müsellemler teşkilatına yazmıştı. Bu tahrirle göre yaya ve müsellemler olmak için Türk olmak gerekiyordu. Bu gelenek Anadolu eyaletinde teşkilât kaldırıluncaya kadar devam etti. XV. ve XVI. yüzyıllara ait tahrir defterlerinde bulunan yayaların isim listeleri incelendiği zaman "Oğlu" kelimesinin "Veledi" kelimesiyle yer değiştirdiği, bunun dışında bir değişikliğin olmadığı ve isimlerin hep Türk ismi olduğu görülmektedir¹. Sultanönü sancağına ait müsellemler defterlerinde de gayr-i müslim ismine tesadüf edilmemektedir². Azadlı olanlara gelince, bunlar kimin azadlısı ise onun adı ile bir süre anılıyor, ondan sonra baba adı kullanılmaya başlanıyordu. Ocakta yamak ve müsellemler olabilen azadlıların bu nedenle etnik yapısını tespit etmek mümkün olmamaktadır³. Yaya⁴ olsun müsellemler⁵ olsun bunların önceki dinleri hakkında da bilgi edinmek imkânsızdır. Buna rağmen azadlılar ocak içinde güvenilir kimseler olmuşlar, geleneksel bir kurum olan teşkilat içinde en üst düzeyde görevlere bile gelebilmişlerdir.

Daha önce belirtildiği gibi Orhan Bey zamanında yaya yazılanlar beyliğin sınırları içinde bulunan Türk köylerinde oturuyorlardı. Sultanönü sancağı daha XIII. yüzyılda Türklerin yoğun yaşadığı bir bölge idi⁶. Bu nedenle Sultanönü çevresi yaya yazmak için iyi bir potansiyele sahipti. Daha önce belirtildiği gibi *Neşrî*'ye göre, Çandarlı Halil Paşa yaya yazarken, görev almak için başvurular o kadar kalabalıktı ki, bunların arasında aynı çiftliği ortak tasarruf edip sırayla sefere gitmeye razı olanlar bile vardı⁷. Türk köylüleri bir yolunu bulup yaya yazılarak kendilerini beyliğin teminatında hissetmek istiyorlardı.

Yeni fetihler sonunda ülke sınırları genişleyince geri hizmet mensuplarının kullandıkları toprağın alanında bir değişiklik olmadı. Ancak yeni sancaklarda kurulan Türk köylerinde oturanlar teşkilâta dahil edildi ve yaya (müsellemler)ların sayısı arttı. Anadolu'da ve Rumeli'de yeni müsellemler ocakları kuruldu.

Orhan Bey zamanında yaya yazılabilmek için ön şart Türk çiftçisi olmaktı. I. Murad zamanında yeniçeri ordusu kurulduktan sonra yaya yazılmak zorlaştı. Askerî

¹ Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver, nr: 8, 33b ve M. M. nr: 64, 3a'da bulunan Gökçekusık köyünde bulunan Sekban yeri: Bayramşah oğlu İlyas-yaya, Hallaç oğlu Bayram Bey-yamak, 1520 tarihli ikinci defterde: Bayram Bey Veledi Hallaç-Pir, İlyas veledi Bayramşah bin İlyas-yamak, şeklinde verilmiştir.

² T. D. nr: 740, T. D. nr: 112, T. D. nr: 247, K. K. 7182 defterlerindeki isimler hep Türk isimleridir.

³ Azadlılarla ilgili bkz. M. M. nr: 8, 76a, 96a, 87a, 87b, 91b. Defterlerde azadlılar: Bayram Bey azadlısı Bahadır, Şamil muattak-ı Ali, Şahin muattak-ı Ali, Hasan muattak Alaeddin şeklinde yazılmıştır.

⁴ M. M. nr: 64, 6B, 7, 9: Ahmed muattak-ı İshak, İlyas muattak-ı müsellemler Hacı Salih.

⁵ Şamil, Şahin, Hüdaverdi gibi çok kullanılmayan isimler azadlılarda kullanılmışsa da kesin bir sonuca varmak mümkün değildir.

⁶ Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur-el-Din'in 1272 tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1959, s. 61, 127, Eskişehir civarında bulunan ve 1272'den beri varlığı kesin olan ve bugün de aynı isimle anılan köyler şunlardır: Eşen Karaca, Aluncuk, Göçözsü, Direkli, Sarukavak, Babahan.

⁷ Neşrî, I, s. 155, Aşık Paşa-zâde, s. 118.

hizmet ve vergi muafiyeti ırsî hale getirildi. Bir çiftlik geri hizmet karşılığı tahsis edildiği zaman sahibinin "yaya oğlu yaya", veya "müsellem oğlu müsellem" olması gerekiyordu. Anadolu Eyaletinde yapılan ilk yazımlarda Türk köylüsü olma şartı gerçekleştirildiği için konunun ırsî olması doğal olarak bu şartı da içine alıyordu. Azadlılar hukukun ailenin bir ferdi sayıldığı için onların yaya ve müsellem yazılması da bu cümledendi.

Kanunnamelerde **"Ve dahi yayanın ve müsellem birden ikiden yarar oğlanları ve karındaşları kendü ile olalar, kendülerine yamak kayd idüb növbetlerinde hizmetlerin itdüreler"**¹ denilmekte ve ocak halkının birbirinin akrabası olduğu açıklanmaktadır.

Müsellem veya yaya öldüğü takdirde görev yapacak oğlu veya torunu bulunmuyorsa kardeşi, onlar da yoksa yakın akrabalarından kim varsa o çiftliğe mutasarrıf olup hizmete devam ediyordu². Sultanönü sancağma ait yaya ve müsellem defterlerinde hemen hemen her çiftlik kaydı bu durumu açıklayacak niteliktedir³.

Bazı hallerde yayaların müsellem olmasına izin verilmiştir. Yaya defterinde kayıtlı bir geri hizmet mensubu, atla sefere gidebilecek donanımına sahip olduğu takdirde, ihtiyaç da varsa müsellem sınıfına geçebiliyordu. Yayanın müsellem hizmeti yapabilmesi için konunun yaya ve müsellem defterinde ayrı ayrı kaydedilmesi gerekiyordu.

Müsellem kanunnamesine göre savaşa eşen=giden müsellem aynı durumda olan yayaya göre daha fazla harçlık alıyordu. bu sebeple müsellem hizmetine geçmek yayalara çekici geliyordu. Meselâ H. 871/1466 tarihli Sultanönü sancağma ait yaya mücmelinde müsellem hizmeti yapacak olan yayaların, isimlerinin yanına müsellem yazmak suretiyle konu açıkça belirtilmiştir⁴. Geri hizmet teşkilatlarında yer alanların aynı kurumda hizmet vermeleri en önemli kuraldı. Yayalarla büyük benzerlik gösteren Kocacık Yörüklerinin kanunnamesinde: **"Kendü cinsinden gayruya ve müselleme eşkinci ve yamak yazılmaya"** denilmektedir⁵. Yaya ve müsellem kanunnamelerinde böyle bir madde bulunmamakla beraber uygulamalar bunu göstermektedir.

¹ Selami Pulaha-Yaşar Yücel, "I. Selim Kanunnamesi (1512-1520) ve XVI. yüzyılın ikinci yarısının kimi kanunları", *Belgeler*, XII/16, Ankara 1988, s. 32; "Sultan Süleyman Kanunnamesi" yay. M. Arif, *Türk Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası*, İstanbul, 1329, s. 44; Kanunname-i Osmani, Esat Efendi Ktp. nr: 2362, 19, Bab-ı sani, 7. fasıl, yaya ve müselleme müteallik. Kanunname-i Âl-i Osman, Atıf Efendi Ktp. nr: 1734, 23a, 28a, 206b.

² *Kanunlar*, Gelibolu Müsellem ve Piyadelerine Mahsus Kanun, s. 6, 67, 242.

³ M. M. nr: 8, 31b ve M. M. nr: 64, 27b: Karye-i Ahur Özü'de Tura Bey çiftliğinde, H. 871/1466'da Tura Bey'in oğlu Bayezid-Pir, onun oğlu Mezid -yaya ve mücerred; aynı çiftlikte H. 927/1520 tarihinde eski yaya Mezid'in oğlu Yusuf yaya olmuş, 1466'da yamak kaydedilen, fakat o zaman 10 yaşında bir çocuk olan Mehmed, şimdi pîr olmuş, yerine bedel tutacaktır; H. 928/1521 ve H. 953/1546 tarihli müsellem defterlerinde de bu tür örnekler çok fazla olduğu için bir tane örnekle yetinilecektir: Tutaş köyünde bulunan Emir Çiftliğinde Hızır Veledi Avs müsellem iken, yirmi beş yıl sonra kardeşi Veli müsellem olmuştur. İki tahrir arasında yaya ölmüş ise kadı mektubu ile yayanın oğlu babasının yerine tayin edilmiştir.

⁴ M. M. nr: 8, 13b, 22a, 27a.

⁵ Barkan, *Kanunlar*, 77, 23, 264.

Osmanlı ordusunun muharip sınıfına en büyük desteği veren yaya ve müsellemler imparatorluk sınırları içinde tarım toplumu olarak yaşıyordu. Buna rağmen aralarında eğitim görüp müderris ve kadı olanlar dahi bulunuyordu.

H. 927/1520 tarihli Sultanönü sancağı yaya defterinde konuyu açıklayacak bazı örnekler bulunmaktadır. Meselâ Ali veledi Yusuf, Kütahya'da müderris olduğu için 1492 tarihli tahrirde yaya hizmeti yapmayacağı belirtildiği halde bu konuda kendisine yine baskı yapılmış, yayalık hizmeti istenmiştir. H. 908/1502 'de yapılan tahrirde "*Yayalık ünvanından azad edildiğine*" dair kendisine nişân-ı şerif sadaka olunmuş ve rahatsız edilmemesi emredilmiştir¹. Ali veledi Yusuf H. 937/1530 tahririnde mürde listesinde bulunmaktadır². Abdülkadir veledi İbrahim müderris olduğu³, Hızır veledi Musa da Lofça kadısı tayin edildiği⁴ için yayalık hizmetinden affedilmişlerdir. Aslen yaya defterinde kayıtlı olup müderris ve kadı olanlar dahi ancak padişah nişanı veya fermanı ile kayıttan düşebilmişlerdir.

Bazı hallerde yayalar, yayalık hizmeti yapmaktan kaçınmışlar daha kârlı olduğunu düşündükleri başka kurumlara kaymayı uygun görmüşlerdir. Yaya defterleri incelendiği zaman bunların başarılı olamadığı ve yoklamalarda tespit edildikleri görülmektedir. H. 927/1520 tahririnde Hüdavendigâr sancağının nahiyyelerinde oturan yayaların Ortakçı olmak için gayret sarfettikleri görülmektedir. Fakat bunlar her defasında yaya hizmetine iade edilmişlerdir⁵. Bilecik'in Küre köyünde oturan yayalar da madende çalışmak istemişler, nöbetleri gelince gitmemişlerdir. Kanuni devrinden Fatih devrine kadar mevcut bütün yaya defterleri incelenerek bu kişilerin "*Yaya oğlu yaya*" olduğu tespit edilerek yayalık hizmeti yapmaları emredilmiştir⁶.

Geri hizmette bulunan müsellemlerin zaman zaman sipahi hizmetine geçtikleri görülmektedir. Kurumlar arasında yer değiştirmenin katı kurallara bağlı olduğu gözönüne alırsa bunun kolay olmayacağı açıktır. Müsellemlerin sipahi defterine geçebilmesi için en az on yıl sipahilik hizmeti yapması ve padişahın bunu onaylaması gerekiyordu. Padişahın vermiş olduğu berat, yaya ve müsellemler yoklamalarında memura gösterilmek zorundaydı. Bu takdirde müsellemler ve sipahi defterine açıklayıcı bilgiler işleniyordu. Sultanönü sancağına ait H. 928/1521 tarihli müsellemler defterinde müsellemlerin sipahi hizmetine geçtiğini açıklayan çok sayıda kayıt bulunmaktadır⁷. Daha sonraki defterlerde müsellemler hizmetinden sipahiliğe geçenlerin isimleri bulunmaktadır. Bu, teşkilatın kaldırıldığını göstermektedir.

Görüldüğü gibi, çok nadir hallerde kurum değiştirebilen yaya ve müsellemlerin görevleri babadan oğula geçiyordu. Yaya olan babanın oğlu yayalık yapmak zorundaydı. Bu durum müsellemler ve taycılar için de geçerliydi.

¹ M. M. nr: 64, 68b.

² M. M. nr: 158, 80.

³ M. M. nr: 64, 82b.

⁴ M. M. nr: 64, 90b.

⁵ M. M. nr: 64, 162a.

⁶ M. M. nr: 64, 169b.

⁷ T.D nr: 112, 8, 9, 10, 14,

Tasarruf ettikleri çiftliklere gelince, bu çiftliklerin bulunduğu yerler yaya ve müsellemler teşkilatının kurulduğundan beri yayalık (müsellemlik) yerlerdir. Çiftliklerle ilgili her kaydın sonunda; "**Mezbûrun ocakların yayaları** (müsellemleri, taycılar) **yayalık** (müsellemlik) **tarikiyla kadimden tasarruf idegeldükleri yayalık** (müsellemlik) **çiftliklerine ber karar-ı sabık mutasarrıf olalar**". şeklinde bir açıklama yapılmakta ve toprağın tasarrufunun değişmediği açıkça belirtilmektedir. Kanunnamelerde verilen bilgilere ve incelenen Sultanönü sancağma ait yaya defterlerden elde edilen sonuçlara dayanarak yaya ve müsellemler teşkilatında görev yapabilmek ve yazılmak için: a) Türk olmak, b) Yaya oğlu yaya (müsellemler oğlu müsellemler, taycı oğlu taycı) olmak, c) Yaya (müsellemler) kardeşi veya azadlısı olmak gerekiyordu.

Yaya ve müsellemler olmak için gerektiğini vurguladığımız bu maddeler Anadolu ve Rumeli eyaletlerinde oturan bazı geri hizmet kurumları için geçerli olmayabilirdi. Meselâ Hüdevendigâr sancağında oturduğunu belirttiğimiz Koyuncu kâfirler sürgün olarak buraya getirildikleri için kendi etnik yapılarını ve dinlerini korumuşlardı¹. Ülkenin başka yerlerinde oturan gayr-i müslim geri hizmet mensupları da bulunuyordu. Balkan yarımadasında yaygın bir teşkilat olan Voynuklar ve martaloslar gayr-i müslim müsellemlerin en kalabalık zümresiydi². Trabzon'da da gayr-i müslim müsellemler hâneler bulunmaktadır³. Adı geçen müsellemler Rum Beylerbeyi Şadi Bey zamanında raiyyet haline getirilmiştir.

Osmanlı Devletinin kuruluş devrinde Anadolu eyaletinde oturan yaya ve müsellemler kayıtlardan anlaşıldığına göre daima seferlere katılmışlardır. Buna rağmen tarım toplumu olmağa ve çiftliklerine irsen bağlı oldukları için toprağa bağlı yaşamağa devam etmişlerdir. Fetihlere katılsalar dahi savaş biter bitmez işletmelerine geri dönmüşler, buradaki işlerine devam etmişlerdir. Kurallar kendilerini bağlamış olmakla beraber bölgesel bazı hareketler dışında anarşi yaratmamışlardır. Hatta Rumeli'nin Türkleşmesinde ve kolonizasyonunda hiç rol oynamamışlardır. Yerleşik hayatlarından memnun olan yayalar (müsellemler) Rumeli'ye göçmeyi ve yerleşmeyi macera olarak kabul etmişlerdir. Yaşam biçimleri oturdukları yerde otorite ile bütünleşmelerini öngörmüş devlete sorun çıkarmadan çiftliklerinde tarım yapmağa devam etmişlerdir. Fethedilen yerlerin kolonizasyonunda daha çok göçebe unsura öncelik tanınmış, onlara bazı imtiyazlar verilerek bu topraklara yerleşmeleri sağlanmıştır⁴.

¹ Barkan, "Toprak İşçiliğinin Organizasyonu", s. 218, 224, Koyun kâfirleri, XVII. yüzyılda İstabl-ı Âmireye bağlı olan koyuncu kâfirlerin Mahalle-i Bulgar başlığı ile tahrir defterlerinde kayıtlı olduğu görülmektedir. Bkz. T.D nr: 931, 27.

² Voynuklar için bkz. Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1986; Robert Anhegger, "Martaloslar hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII. İstanbul 1942, Aynı yazar, "Martalos", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 7, s. 341-344.

³ Tayyib Gökbilgin, "XVI. yüzyıl başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Belleten*, Ankara 1962, XXVI/102, s. 317.

⁴ Rumeli'nin kolonizasyonu ile ilgili bkz: Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1950, XIII, XIV/1-4, s. 56 ve XV/1-4, s. 273.

3. YAYA VE MÜSELLEMLERİN TABİ OLDUKLARI VERGİ NİZAMI

Osmanlı toplumu vergi bakımından ikiye ayrılıyordu. Birincisi vergiden muaf olan "askeriye-ilmiye" sınıfı, diğeri ise vergi mükellefi olan "raiyyet" idi¹. Yaya ve müsellemler askerî sınıf sayıldıkları için vergiden muaf olan sınıfa dahildi.

Devlet, genellikle giderleri çiftçi halktan alınan vergilerle karşılanacak şekilde bir mâli sistem geliştirmişti. Şehir halkından elde edilen gelir tarım geliri yanında ikinci derecede kalıyordu. Osmanlı Devleti bu görüş doğrultusunda maliyesini sağlam bir sisteme oturttu. Dirlik sistemi ile devlet, adma toplanan vergileri sipahilere gelir olarak verip hazinenin yükünü bir dereceye kadar hafifletmiştir. "*Tekâlif-i şer'iye ve Tekâlif-i Orfiye*", hizmet karşılığında sipahiye gelir olarak terkedilmiştir. Devlet, cizye ve avarız-ı divaniye vergilerini kendi hazinesi için ayırmıştır².

Sipahinin gelirini oluşturan vergiler, daha önce belirtildiği gibi Tekâlif şer'iye idi. Bu vergiler *Harac-ı muvazzafa* ve *Harac-ı mukaseme* olmak üzere iki grupta toplanıyordu³.

Harac-ı muvazzafa, toprağı işleyen köylüden her yıl almırdı. Toprağın büyüklüğüne göre müslümanlardan alınan bu vergiye "*Çift Resmi*" denirdi. Çift resmi⁴, "*çiftlik*"⁵ birimi üzerinden hesaplanırdı. Bir çiftliğin yarısı kadar toprağı sahip olanlar "*Nim çift resmi*"⁶ öderlerdi. Yarım çiftlikten az toprağı olanlar "*zemin resmi*"⁷ öderlerdi. Başka yollardan geçimlerini sağlayan ve ayrıca toprak da işleyenlerin çiftlikleri yarım çiftlikten ufaksa "*ekinli bennak resmi*"⁸ öderlerdi.

¹ Raiyyet hakkında bkz.: Halil İnalçık, "Raiyyet Rüşumu" s. 596; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul 1987. s. 23.

² Avarız-ı divaniye ve cizye hakkında bkz.: Ömer Lütfi Barkan, "Avarız", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 2, s. 13-20; M. Akdağ, C. I. s. 511; Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, 5. Baskı, Ankara 1985, s. 254; Beldiceanu, s. 26; Halil İnalçık, "Raiyet Rüşunu", s. 595; Ömer Lütfi Barkan, "Öşür", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 9, s. 482-488; C.H. Becker, "Cizye", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 3, s. 199-201; Boris Christoff Nedkof, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten*, C. VIII, çev. Şinasi Altundağ, s. 32, s. 599-652, Ankara 1944; Ebü'l-Ula Mardin, "Haraç", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 5/1 s. 222-224.

³ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, s. 254; M. Akdağ, C. I, s. 512

⁴ Çift Resmi: Osmanlı devrinde alınan vergilerden bir arazi vergisi. En az bir çiftlik miktarındaki araziye işleyen köylüden senede bir defa bulundukları eyalete göre on akçaden elli akçeye kadar alınır. Ayrıca çift resmi hakkında bkz.: Halil İnalçık, "Raiyyet Rüşumu", s. 577; Halil İnalçık, "Çift Resmi", *Encyclopaedia of Islam*, new edition, vol. II, Leiden 1960, s. 32.

⁵ Çiftlik: Osmanlı İmparatorluğunda bir çift öküzle işlenen ve yüzölçümü toprağın verimliliğine göre 60-80 ve 150 dönüm arasında değişen tarımsal bir işletmedir. Eni boyu kırkar adım olan bir dönüm, bin metrekaredir. Çiftlik'le ilgili bkz.: Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik", *İ.A.*; Halil İnalçık, "Çiftlik", *Encyclopaedia of Islam*, new edition, vol. II, s. 32-34; Zeki Arıkan, "Hamit Sancağında Çift Resmi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, I. İzmir 1983, s. 36; Barkan, *Kanunlar*, Kütahya Kanunnamesi, s. 5, 11, 25.

⁶ Nim Çift: Bir çiftlikten az yerde ziraat yapanların çalıştığı yer yarım çiftlik ise "nim çift" adıyla çift resminin yarısını öder. Bkz.: Halil İnalçık, "Raiyet Rüşumu", s. 586.

⁷ Resm-i zemin: Çift resminin ödenen en küçük birimidir. Yarım çiftlikten az arazi için dönüm üzerinden ödenir. Bkz.: Halil İnalçık, "Raiyet Rüşumu", s. 592.

⁸ Ekinli bennak: Nim çiftten az yer tasarruf eden bennak, deftere ekinli bennak kaydolur. İki üç akçeden 12 akçeye kadar tutar. Toprağına göre her 2-5 dönüme bir akçe takdir olduğuna göre 4 dönümden 60 dönüme kadar araziye ifade eder.

Zımmîlerde ise harâc-ı muvazzafa işlenen toprağa göre değil, kişiye göre alınırdı. Toprak işleyen her zımmîden alınan bu vergiye "*ispence resmi*"¹ denirdi.

Harac-ı muvazzafa görüldüğü gibi belli bir miktar toprağa ya da kişiye göre alınırdı. Buna karşılık "*harac-ı mukaseme*" ise toprak ürünlerinden ödenirdi. Ürünün cinsine, az ya da çok olmasına göre değişirdi².

Müslümanlardan alınan harac-ı mukaseme'ye "*öşür*"³, hristiyanlardan almana ise "*haraç*"⁴ denirdi. Her iki vergi de nitelik bakımından birdi ve ürünün 1/10'unu kapsıyordu. Öşür, zekât niteliğinde olduğundan zımmîlerden alınmazdı. Bu nedenle onların verdiği bu çeşit vergiye haraç denilmiştir.

Bağ ve bahçelerden alınan harac-ı mukaseme ise "*resmi-i bağ*" ve "*resm-i bağçe*" adını alıyordu. Bağlarından şarap üreten hristiyanlar bu vergiyi daha fazla öderdi. Şarap üretiminin fazla olduğu yerde sipahi bu vergiyi aynı olarak yani şarabı fiçılanmış olarak alır ve depolardı. Belirli bir süre, sipahinin stoku tükeninceye kadar o yörede sadece sipahinin deposundaki şarap satılırdı. Sipahi bu süre içinde şarap piyasasını tekeline alarak gelirini garanti ederdi. Buna monopoliye denirdi⁵.

Tekâlif-i örfiye'ye gelince, bunlar gelenek ve görenekle ilgili vergilerdi. Şeriat yanında toplum düzenini korumak üzere genellikle sultan tarafından konan kanunlar "*örfi kanunlar*" dır. Bunlar akıl ve mantığın doğrultusunda konulmuştur. XVI. asıra ait kanunlarda "*Örf*" dini hukuk haricinde sultanın iradesinden doğmuş kanunları ifade eder⁶. Bu vergiler her bölgenin sosyal ve ekonomik durumu gözönüne alınarak konulmuş olduğu için çok çeşitlilik gösterir. Resm-i ağnam, resm-i kışlak, resm-i otlak, resm-i ağıl, resm-i asyab, resm-i küvvare, gerdek resmi, cürüm ve cinayet resmi, köle ve cariyeye müjdesi gibi vergiler tekâlif-i örfiye arasında yer alan ve kırsal kesimi ilgilendiren vergilerdir⁷.

¹ İspence resmi: Topraklı, topraksız ziraat yapan hristiyanlardan alınan 25 akçe vergi. Bkz: Halil İnalçık, "Raiyet Rüşumu", s. 602 ve devamı; Halil İnalçık, *Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* (H.835), 2. Baskı, Ankara 1987, s. XXXIII.

² Üçok-Mumcu, s. 254; M. Akdağ, C. I., s. 514.

³ Öşür: Şer'an mahsulden alınması lazım gelen vergidir ki mahsulün onda biridir. Bkz: Barkan, "Öşür", *İ. A.*; Halil İnalçık, *Arvanid Sancağı*, s. XXXIII.

⁴ Haraç: Şer'i mânâda zımmîlerin ödemekle mükellef oldukları vergi. Harac-arazi ve Cizye (Baş vergisi) olmak üzere iki kısma ayrılır. Bkz: Ebû'l-Ula Mardin, "Haraç", *İ. A.*; C.H. Backer, "Cizye", *İ. A.*; Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", s. 592-652.

⁵ Üçok-Mumcu, s. 255. Ayrıca Monopoliye ile ilgili bkz. M. Akdağ, C. II, s. 294-295.

⁶ Robert Anhegger-Halil İnalçık, *Kanunname-i Sultani ber-muceb-i örf-i Osmani*, Ankara 1956, s. IX, Örfi Kanunlar, dini hukuk haricinde, sultanın iradesinden doğmuş kanunları ifade eder.

⁷ *Resm-i ağnam*: Koyun vergisidir. "İ. Selim Kanunnamesine göre", (s. 21) koyun sayısı 300 olduğu zaman bir sürü sayılır ve bunun üzerinden alınan vergidir.

Resm-i Kışlak: Sipahi toprağında kış geçiren sürüden alınan vergi.

Resm-i Ağıl: Sipahi toprağında herhangi bir mevsimde eylenen sürüden alınan vergi.

Resm-i Otlak: Sipahi toprağında otlayan, yayılan sürüden alınan vergi.

Resm-i Asyab: Altı ay veya yıl boyu çalışan değirmenden alınan vergi. Yıl yürüyen değirmene Bursa muduyla bir mud arpa ve ve buğday veya yıllık 60 akçe olarak bağlanan vergi. (1 mud: 20 kile, 1 kile: 4 şinik, 1 şinik: 7.5 kg. Bkz: Ömer Lütfi Barkan, "Toprak İşçiliğinin Organizasyonu", C. I. s. 1, s. 44).

Resm-i Küvvare: Kovan, durduğu yere tabidir. Kimin yerinde bal üretirse öşrü oraya yazılmıştır. Bazı livada iki kovana bir akçedir, bazı yerlerde bir kovana bir akçedir. <https://rante.org>

Tekâlif-i örfiye, şehir halkını da yakından ilgilendiriyordu. Şehirde bu vergiler ticaret ve sanayiye yönelik olduğu için çeşitli başlık altında toplanıyordu. Pazara gelen mallardan alman bac, ticari eşyadan, bunların depolanmasından, imalatçılardan, dokumacılar, boyahanelerden alman vergiler hep örfi vergilerdi¹.

Örfi vergilerin bir bölümü, yılda ne kadar tutacağı bilinmediği için bunların miktarı yıllık olarak tayin edilirdi. Bunlara "*bad-ı hava*" veya "*niyabet resmi*" denirdi². Tapu resmi, resm-i arusane, yava, kaçkun ve ceraim gibi konular bad-ı hava veya niyabet resmine girerdi. Reayayı ilgilendiren bu vergiler genellikle "*raiyyet rüsumu-rüsum-u örfiye*" adıyla anılmaktadır ve çift resmi ile bağlantılarından ibarettir.

Kanunnamelerde özel bir madde yoksa adı geçen vergiler sancakbeyi ile subaşı arasında paylaşırlardı. Serbest olan tımarlarda bu gelir kime yazılmışsa ona ait olurdu³.

Daha önce belirtildiği gibi geri hizmete alınmış olan yaya ve müsellemler teşkilatının temelini hizmetleri karşılığında vergilerden muaf olmaları oluşturunuyordu. Genel anlamda vergilerden muaf ve müsellemler olmalarına rağmen bu muafiyet vergilerin tamamını kapsamıyordu.

Yeniçeri ocağının kuruluşundan önce, ulufe alıp toprak tasarruf eden yaya ve müsellemler muharip sınıfta olmasına rağmen hukuken askerî sınıftan sayılmıyordu. Ancak kapıkulu ocaklarının kurulmasından sonra çiftlikleri, ücretlerine karşılık "*İkta-i istiglal*" yoluyla kendilerine verildi⁴. Bir araziye hizmetin bedeli olarak "*İkta-i istiglal*" yoluyla tasarruf edebilmek için askerî sınıfa bağlı olmak gerekiyordu. Yaya ve müsellemler bu yolla çiftlik tasarruf etmeye başladıktan sonra askerî sınıfa geçmiş oldular.

Askerî sınıfı reayadan ayıran en önemli ve belirgin özellik padişah beratıyla görevleri karşılığında rüsum-u şer'iyyeden muaf olmalarıdır.

Gerdek Resmi: Bir kız veya dul evlenirken kadıya nikah resmi verilirdi. Tımar sahibi veya sancak beyine ödenen vergi ise Gerdek Resmi veya resm-i arusedir. Miktarı gelir dilimine göre ayarlanmıştır.

Cürüm ve Cinayet Resmi: Kavg, yaralama, cinayet gibi suçları işleyenlerden alman vergi.

Yave Akçesi: Yave, kaçmış, fırar etmiş anlamını taşımaktadır. Yave akçesi ise kaçan hayvan, esir ve cariye bulana verilen müjde parası ve muhafaza edene sahibi tarafından ödenen paradır.

Bu konularla ilgili bkz: "I. Selim kanunnamesi", s. 27, 28, 29; Sultan Süleyman Kanunnamesi; Cengiz Orhonlu, *Aşiretlerin İskanı*, s. 24.

¹ M. Akdağ, I, 515.

² Bad-ı hava ve Niyabet resmi hakkında bkz: Halil İnalçık, *Arvanid Sancağı*, s. XXVII, Bad-ı hava aslında bir çok resimleri içine alır. XVI. asır sancak kanunnamelerinde niyabet daha dar çerçeveli kullanılmıştır. Arşiv bilgini Fekete, niyabetli suç işleyenlerden tahsil edilen para cezası şeklinde tarif etmiştir. Asayiş suçlarının cezalandırılmasından doğan cerimelerin tahsili daima askerî zümreye ait olmuştur; Halil İnalçık, "Raiyet Rüsumu", s. 594; Tayyib Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası", s. 301, Trabzon niyabet kanunnamesi.

³ Barkan, *Kanunlar*, Silistre Livası Kanunu, s. 81, 53, 286, Niğbolu Kanunu, s. 79, 8, 268'de: Niyabet-i cürüm ve cinayet, tımar serbest olacak müstakil kendinindir. Amma serbest olmayacak msf-i beğinin ve msf-i sipahinindir". Kütahya Kanunnamesi'nde ise s. 5, 20, 26'da sipahi tasarrufundan olmayan serbest tımarlardan sayılan yaya ve müsellemler yerlerinde: "**Diş, kan, cürüm ve sair cerayim gibi, serbest tımarlarda bi-tahammih-i sahib-i raiyyetindir**".

⁴ Heşt Behişt, Nuruosmaniye nüshası, 564a ve devamı, Muzaffer Arıkan, s. 160.

Yukarıda belirtildiği gibi Rûsum-u şer'iye sipahiye ayrılmış olan gelirdir. Sipahi hakkı olarak bilinen raiyyet rûsumu kime tahsis edilirse, yani sipahiye vermekten muaf tutulursa, o askerî sınıfa dahil olmuş sayılıyordu.

Osmanlı Devletinde vergi muafiyetinde üç kademe vardı. Devlet evvela avarızdan, sonra raiyyet rûsumundan ve son olarak şer'i vergilerden muafiyet bağışlardı¹.

Şer'i vergilerden cizye ve a'şar muafiyeti fevkalade hallerde, nadiren yapılırdı. Yaya ve müsellemler ancak askerî sınıf sayıldıktan sonra bu ayrıcalıklara ulaşmışlardı. Bunlar gibi ayrıcalıklı olan başka zümreler de vardı. Din adamları, derbendçiler, voynuklar, martaloslar, müsellemler vergi muafiyetine sahipti. Çeltikçi, tuzcu, küreci, ortakçı gibi hizmet sahibi olanlar ise sadece avarızdan muaf tutulmuşlardır². Bu görevliler bölgelerinin durumuna bağlı olarak bazı hallerde şer'i vergilerden muaf tutulmuşlardır. Yaya ve müsellemler bu türlü vergi muafiyetini I. Murad zamanında elde etmişlerdi.

Osmanlı kanunnamelerinde yaya ve müsellemlerin muaf ve müsellemler olduğu vergiler açıkça belirtilmiştir.

Yaya ve müsellemler kendilerine tahsis edilmiş olan çiftliklerinden hiçbir kuruma ve kişiye vergi vermekle sorumlu tutulmamıştır. Hatta çiftliğin sınırları içinde bulunan değirmen, kovan, bağ, bahçe gibi birimlerin geliri de çiftlik sahibine aittir. Hiç bir kimse ve kurum, yayanın bu hakkına müdahale edemezdi.

Yaya ve müsellemin koyunu bulursa, sipahiye ait yerde yayılsa, sipahi bunlardan resm-i ağnam, resm-i otlak gibi vergiler alamazdı. Sipahinin hakkı olan bu vergiler, askerî sınıfa mensup olduğu için yaya ve müsellemlere bırakılmıştır³.

Zuhurata bağlı olduğu için bad-ı hava vergileri arasında sayılan "tütün resmi" de yaya ve müsellemlerden talep edilmezdi. Tütün resmi, bir sipahinin arazisine geçici bir zaman için, genellikle kışlamak için gelip yerleşen, fakat ziraat yapmayan ve raiyyet olmayanlardan sipahinin aldığı bir vergiydi.

Genel ve özel kanunnamelerden ve yaya ve müsellemler defterlerinden açıkça anlaşıldığına göre geri hizmet mensuplarının muaf olduğu vergiler şu başlıklar altında toplanabilir:

- a) Raiyyet rûsumundan olan Resm-i çift, Resm-i nim çift, Resm-i zemin,
- b) Çiftlikten, bağ ve bahçeden elde edilen mahsulün öşürü,
- c) Resm-i küvvare, Resm-i ağnam, resm-i otlak, Resm-i kışlak,
- d) Avarız-ı divaniye'dir.

¹ Halil İnalcık, "Raiyet Rûsumu", s. 598.

² a.g.m., s. 598, 601. Barkan, Gelibolu Kanunu, s. 4, 64, 235, "Müsellemler ve yamak ve yağcı ve küreci ve canbaz ve yöruk ve bunların emsali tayife olduğu yerde hizmetleri avarız mukabelesindedir.

³ "I. Selim Kanunnamesi", s. 32; Sultan Süleyman Kanunnamesi. <https://rantey.org>

Yaya ve müsellemlerin ödemek zorunda olduğu vergilere gelince, bunlar muaf oldukları vergiler yanında çok az sayıda bulunmaktadır. Genelde bunlar rüsum-u niyabete girer ki çoğunluğu asayişle ilgili vergilerdir. İşlenen suçlar için suçlulardan alınan cerimeler, cinayetten alınan *Resm-i cinayet*, evlenmelerden alınan *Resm-i arus*¹ bunlar arasındadır.

Yaya ve müsellemlerin ödediği diğer bir vergi "*Bad-ı hava*" adı ile tahrir defterlerinde yer almaktadır. Bu vergi de vatandaşın mal, mülk ve davasına zarar veren kimseden alınan vergiyi ifade etmektedir².

Yaya ve müsellemlerin ödediği "*Yave akçesi*", kaçak hayvan esir ve cariyeyi bulana, sahibi tarafından verilen müjde parasıdır. Kaçakların sahibi bulunmadığı takdirde kadı denetimiyle yapılan satıştan elde edilen para, kime bağlanmışsa (yaya sancakbeyi, müsellembeyi, serasker veya yaya başı) ona gelir yazılırdı.

Geri hizmete bağlanmış olan muafiyetli geri hizmet kurumlarının ödediği bu tip vergiler, sürekli vergilerden olmayıp işlenen bazı suçlar karşılığında kesinleşen miktarlardan ibarettir. Adı geçen vergiler çevrenin düzeni ve asayişi ile ilgili vergilerdir.

Yaya ve müsellemlerin ödediği vergiler arasında kendi toprağı dışında tarım yapanların ödemek zorunda olduğu vergileri de saymak gerekir. Kanunnamelerde bu konuyu ilgilendiren maddeler de bulunmaktadır. Sipahi toprağında veya vakıf arazisinde tarımla uğraşan ve bağcılık yapan yaya ve müsellemler belirtilen miktarda yer resmi ve elde edilen ürünün öşürünü ödemek zorundadır. Sultan Süleyman kanunnamesinde, yaya ve müsellemler yeri dışında ekilen biçilen tarlaların her dönümünü için bir akçe, dikilen ve ürün alınan bağların her dönümü için 10 akçe "*yer resmi*" verilmesi gerektiği kayıtlıdır³. Elde edilen ürünün öşrü, toprağın bulunduğu köye mutasarrıf olan kişiye yani sipahiye (veya vakıf sahibine) verilecektir. Yaya tahrirlerinde konu: "**Mezbûran yayalar, karye-i mezbûreden duttukları bağın ve yerün öşrünün ve rüsum-u örfiyesin karye-i mezkûreye mutasarrıf olana vireler, ber-mu'ceb-i emr-i hümayun**" şeklinde açıkça ifade edilmiştir.

Sultanönü sancağında müsellemler genellikle çayır tasarruf ettikleri için aralarında müsellemlik yer dışında yer tutup tarım yapanlar çok az sayıda bulunmaktadır. Buna mukabil geliri müsellemlere göre az olan yayalar sipahi toprağında tarla, bağ, kiralayıp tarım yapmaktadırlar. Taycılar arasında da kendi yerleri dışında tarım yapanlar bulunmaktadır⁴.

Yaya ve müsellemlerin kendi toprakları dışında yer tasarruf ederken çok dikkatli olmaları gerekmektedir. Öncelikle sipahi kendine gelir kaydedilmiş yerlerden kayba

¹ Rusum-u aruse, evlenen kız veya kadının babasının kayıtlı olduğu yerin sahibine verilir. Bu konu ile ilgili bkz: Cengiz Orhonlu, *Aşiretlerin İskanı*, s. 25 ve Ömer Lütfi Barkan, *Kanunlar, Bozok Kanunnamesi*, 30, 50, 129'da: "**Ve sefer-i hümayun'a eşen müsellemler taifesinin kızı dahi hemen reaya kızı hükmündedir. Cemaatinin resm-i arusi kime kaydolundu ise, müsellemler dahi reaya gibi resm-i arusi verir**".

² Cengiz Orhonlu, *Aşiretlerin İskanı*, s. 25.

³ "I. Selim kanunnamesi", s. 32. Sultan Süleyman Kanunnamesi, s. 45. Ayrıca sipahi toprağında yer tutmak hakkında bkz: Muzaffer Arkan, s. 193.

⁴ M. M. nr: 64, 147a, 109b, 118b, T. D. nr: 112/136, 139, 148. M. M. nr: 8, 89a, M. M. nr: 64, 58a.

uğramak istemeyecektir. Bu durumda anlaşmazlıkların çıkacağı gözönüne alınarak kanunnamelerde yaya ve müsellemlerin hakları kanun garantisi altına alınmıştır. I. Selim kanunnamesinde ve diğer kanunnamelerde, sipahinin yayayı, sipahilik yerde ekip biçtiği toprağı elinden almakla tehdit edemeyeceğı, kanunda belirtilen miktardan fazla vergi vermekle sorumlu tutamayacağı açıkça belirtilmiştir. Ayrıca yayanın köy içinde bulunan evinin ve bahçesinin bulunduğu yerin "*Yayalık yer*" sayılması nedeniyle sipahi buradan *tütün resmi* talep edemeyecektir. Bu konu da kanunnamelerde yer almıştır.

Yayaların (müsellemlerin, taycılarının) sipahi toprağında tarım yapması gibi bunun tersi de söz konusudur. Buna rağmen Sultanönü tahrir defterlerinde hiçbir sipahinin yaya ve müsellemler toprağında yer tutuğı ve tarım yaptığına tesadüf edilmemiştir. Yaya çiftliklerine her tahrirde ilave yapılmış olması ve yayaların sipahi toprağında tarım yapması, onların çiftliklerinin gelirinin ancak kendilerini idare edecek kadar olduğunu açıklamaktadır. Bu nedenle başka topraklardan gelir elde etmek isteyenler daima yayalar olmuştur.

Yaya ve müsellemlerin kendi teşkilatları içinde vermek zorunda oldukları vergiler ise her yıl düzenli bir şekilde mahsulden ödedikleri "*Resm-i galle*" ve savaşa, nöbete katılamayanların bedel gönderirken ödedikleri "*Bedel akçesi*" dir. Birincisi her yıl ödendiğı halde ikincisi gerektiğı zaman ve tahrir defterlerinde bedel gönderebileceğı belirtilmiş olan kişiler tarafından ödenmektedir.

Yaya ve müsellemler, Resm-i galleyi, bağılı bulundukları sancakbeyi veya serpiyadeye her yıl (Arpa ve buğday akçesi'ni) 40'ar akçe olarak, değışmeyen bir miktarda ödemekle sorumlu tutulmuşlardır¹. Bedel akçesi ise 30 akçe olarak tespit edilmiştir.

Geri hizmete mensup yaya ve müsellemlerin ödedikleri vergiler özetle üç grupta toplanabilir. Bunlar:

- a) Niyabet ve bad-ı hava ile ilgili vergiler,
- b) Sipahi toprağından tutulan yer için ödenecek olan dönüm resmi ve mahsulün öşürü,
- c) Teşkilat içinde sancakbeyi ve serpiyadeye bağlanan vergiler (Resm-i galle ve bedel akçesi).

Adı geçen vergilerden niyabet, bad-ı hava ve resm-i galle, sancakbeyi ve serpiyadeye gelir yazılmıştır. Genel kanunnamelerde ve özel tahrir defterlerinde (yaya ve müsellemler defterleri) bu vergilerin dışında yaya ve müsellemlerden tahsil edildiğı belirtilen başka vergi bulunmamaktadır.

¹ "I. Selim kanunnamesi", s. 32. Sultan Süleyman Kanunnamesi, s. 46.

4. YAYA VE MÜSELLEMLERDE BEDEL

Yaya ve müsellemlerin hassa kuveti olduğu dönemde, hizmet sürelerinin hangi yaşa kadar devam ettiğini tespit etmek olanaksızdır. Buna rağmen yaşlananların yerini gençlerin aldığı kuşkusuzdur. Geri hizmete alındıktan sonra, savaşçı sınıfa oranla daha uzun süre hizmet edebilmişlerdir. Buna rağmen çok yaşlananlar, çocuk yaşta olanlar, hasta ve sakat olanlar göreve çağırıldıkları takdirde kendilerinden bekleneni hakkıyla yerine getiremeyeceklerdir.

Böyle durumlarda devlet, önceden belirlenmiş olan *eşkin* sayısının azalacağını gözönüne alarak, nöbete gidemeyecek durumda olanlar için, yerlerine bedel gönderebilme imkanını tanımıştır. Sonuçta devlet *eşkin* kaybına uğramıyacak, yaya ve müsellemler de görevlerini yerine getireceklerdi.

Yaşlı ve sakat olan yaya ve müsellemler, bedenlen eksiksiz hizmet verebilecek durumda olan kimselerle anlaşarak onların her türlü techizatını sağladıktan sonra yerlerine bedel göndermeye başladılar.

Önceleri düzenli bir şekilde işleyen "*bedel gönderme*" konusu, zamanla asıl amacmdan saptırıldı. Geleneksel olarak tarım toplumu olan yaya ve müsellemler, tehlike sezdikleri zaman çiftliklerinden uzaklaşmak istemediler. Ankara savaşından (1402) sonra başlayan iç karışıklıklar ve taht mücadeleleri sırasında hizmet için nöbetlerine gitmemeye başladılar. Taht için mücadele eden şehzadeler ise geri hizmete alınmış olan yaya ve müsellemleri kendi yanlarına çekerek faal hizmete sokmağa çalıştılar. Onları çiftliklerinden uzaklaştırıp savaşa sevk etmek için çeşitli tavizler verdiler. II. Murad ve Düzmece Mustafa arasındaki taht mücadelesi sırasında Rumeli yayaları, II. Bayezid ile kardeşi Cem arasındaki olaylar sırasında Teke yöresindeki yayalar müsellemler sınıfına geçirildiler. Ayrıca çiftliğe müsellemler yazılan kimseye yamakların her yıl harçlık ödemesi kuralı getirildi. Her tahrirde ise gelirin az geldiğini bildiren ocak sahiplerine toprak ilave etmek adet haline geldi.

Kuralların bozulduğu yıllarda nöbeti gelen yaya ve müsellemler görevlerine gitmediler, yerlerine bedel göndermeyi tercih ettiler. Yayaların yoklamasını yapan yasakçılar da suistimallere katıldılar. Nöbeti gelen yaya ve müsellemler göreve gitmek veya bedel göndermek yerine yasakçıya yüklü miktarda para (bedel akçesi) ödeyerek sorumluluktan kurtulmağa başladılar. İşletmesinden ayrılmak istemeyen ve varlıklı olan yaya ve müsellemler sık sık bu yola başvurmağa başladı. Bedel akçesi ödeyen kişinin görevinden affedildiği ortamda gerçekten özürü olanlar zor durumda kaldı. Her yıl nöbete gidecek yaya sayısı belli olduğu için yasakçılar eşkinleri, bedel akçesi ödeyemeyenler arasmdan toplamağa başladı. Sağlık durumları ve yaşları gereği yerlerine bedel göndermeyi hak etmiş olanlar yasakçılar tarafından zorla nöbete sevk edilerek haksızlığa uğratıldılar. Bunlar: "**Amal ve yasakçı taharrisinden emin olmadıkları sebepten Asitane-i Mualla'ya arz-ı hal idüp**"¹ durumlarının yeniden gözden geçirilmesini istediler.

¹ T. D. nr: 112, 2. T. D. nr: 247, 3. M. M. nr: 64, 2.

Yaya ve müsellemlerin kendilerini zor durumda bırakan bedel akçesinden başka konularda da şikâyetleri vardı. Mesela bedel giden kimseler, yasakçı ve bedel gönderenler tarafından çeşitli hakaretlere uğruyordu. Müsellem yamakları ise daha önce belirtildiği gibi müsellemlere harçlık ödemek zorundaydı. Geri hizmete mensup sancakbeylerine hasıl yazılmış olan ve her ocaktan alınan "*Arpa ve buğday akçesi*" nakit olarak toplanırken haksızlıklar yapılıyordu. Sancaklarda önlenemeyen suistimaller İstanbul'da gerekli yerlere bildirildiği halde sonuç almamıyordu.

H. 927/1520 tarihli Sultanönü sancağı yaya defterinde ve H. 928/1521 tarihli müsellemler defterinde bu tür yolsuzlukların "*defter-i köhne*" de yasaklandığı ve bazı konuların çözümlenerek kurala bağlandığı açıklanmıştır¹.

Burada sözü edilen defter-i köhne, defter-i atik'ten önce düzenlenmiş olan defterdir. Yayaların şikâyetlerinin hangi tarihte çözümlendiğini belirtmek için önce defter-i köhne'nin hangi tarihte düzenlendiğini tespit etmek gerekmektedir.

H. 927/1520 tarihli Sultanönü yaya defteri, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) tahta geçince yapılmış olan kapsamlı sayım esnasında düzenlenmiştir. Bundan önce yapılmış olan yaya ve müsellemler tahriri II. Bayezid zamanına aittir. Sultanönü sancağında bu tahrirde hazırlanmış olan müsellemler defteri "*Ali Çelebi*" defteri adı ile geçmektedir². Bu defter ve aym tarihinde yapılan yaya tahririnin defteri de elimizde bulunmamaktadır. Buna rağmen 1520 tarihli defterde adı geçen defter-i atik'e atıf yapılmaktadır.

H. 927/1520 tarihli, Sultanönü sancağı yaya defterinde yer alan bir nişana göre bu sancağa ait defter-i atik H. 908/1502 tarihlidir³.

H. 908 tarihli bir nişana göre Ali veledi Yusuf adındaki yaya, Kütahya'da müderris bulunuyordu. Padişah fermanı ve nişanla daha önce yaya hizmetinden affedilmiş olan Ali'nin durumu açıklığa kavuşturulmuştur. Arşivde aynı tarihlerde düzenlenmiş başka sancakların müsellemler defterlerine ait parçalar bulunmaktadır⁴. Bu da aynı yıllar için de geniş bir yaya tahririnin yapıldığını açıklamaktadır.

Yine H. 927 tarihli defterden anlaşıldığına göre II. Bayezid zamanında H. 898/1492 tarihinde kapsamlı bir yaya ve müsellemler tahriri yapılmıştır. Bu tahrir sonucunda düzenlenen defterler, Kanuni devrinde hazırlananlara göre "*Defter-i Köhne*" dir. Bu tahririn yapıldığı sırada Davud Paşa vezir-i azam, Çandarlı İbrahim Paşa II. vezir, Hadım Ali Paşa Rumeli Beylerbeyi ve İskender Paşa Anadolu Beylerbeyi idi⁵.

II. Bayezid'in emri ile H. 898/1492 yılında yapılmış olan tahrirde yaya ve müsellemlerin şikâyetleri dikkate alınmış ve düzeltme yoluna gidilmiştir. Buna göre yasakçıların suistimalleri ile yozlaşmış olan "*Bedel Akçesi*" konusu ele alınmıştır.

¹ Adı geçen belgelerde bulunan yaya ve müsellemler kanunnameleri.

² T. D. nr: 112, 70.

³ M. M. nr: 64/68b.

⁴ Başbakanlık Arşivi, M. M. nr: 15 628'de kayıtlı 17 varaklık sancağı belli olmayan ve H. 907/1501 de düzenlenmiş bir müsellemler defteri parçası bulunmaktadır. Bu defterin II. Bayezid'in emri ile düzenlendiği belirtilmiştir.

⁵ M. M. nr: 64, 74b, 169b, 170a. Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Buna göre hiç bir eşkincinin yasakçıya para ödeyerek görevini yerine getirmiş sayılmayacağı ilan edildi. Ancak hak eden bedel gönderebilecekti. Kanunnamede: **"Zikr olan müsellemler taifesi hususunda ferman-ı padişahi bunun üzerine sadır olmuştur ki, sefer-i mübarek vaki' olacak, anlar ki sahib-i ömr olmaya, kendü nefsiyle hizmete mübaşeret eyleye. Bedel göndermeye. Eğer bedel gönderirse, bedeli makbul olmaya ve anlar ki sahib-i ömr'dür bedel göndere, bedeli makbul ola"** denilmiştir¹.

Bedel giden kişi de, bu tarihte ilan edilmiş olan buyruk ile kanunun koruyuculuğu altına alınmıştır. Gerek yaya, gerek yasakçı: **"Anların gibiye bedel gönderdik deyu taarruz idüp"** incitmeyecektir.

Yasakçı ve bedel göndereceklerin suistimalini önlemek için yaşlı ve sakat olanların Defter-i Sultanî'de işaretlenmesi ve **"bedeli makbul"** ibaresiyle belirtilmesi gerekiyordu². Bedel gönderenler için ayrıca bedel akçesi ödemek mecburiyeti getirildi.

H. 898/1492 tarihinden itibaren yasakçıların toplayacağı bedel akçesi ya-sallaştırılarak sancakbeyi ve seraskere hasıl yazılmıştır. Kanunnameye göre sancak-beyine ve seraskere tahsis edilen bedel akçesi, mahsul defterinde ve tahrir defterinde, çiftliklerin yazımı bittikten sonra kaydedilecektir. I. Selim kanunnamesinde sancakbeyine hasıl yazılmış olan bedel akçesinin miktarının 30 akçe olduğu açıklanmıştır³.

H. 927/1520 tarihli defterin başında, H. 927 yılının cemâziyel evvel ayının başında verilmiş olan bir hükm-ü şerif bulunmaktadır. Burada bedel gönderen yayaların, sancakbeyine hasıl yazılmış olan otuzar akçe bedel akçesini yatırmak istemedikleri görülmektedir. Hükm-ü şerifte bedel akçesinin sancakbeyinin hakkı olduğu, konunun kanunla belirtildiği, anlaşmazlık çıkaran yayaların cezalandırılması gerektiği belirtilmiştir. Görüldüğü gibi düzenlemeye rağmen bedel akçesi sorun olmağa devam etmiştir.

II. Bayezid tarafından yapılan düzenleme sırasında müsellemlerin yamalarının her yıl ödemek zorunda olduğu harçlık konusu da ele alınmıştır.

II. Murad tahta geçtiği zaman ayaklanan Mustafa Çelebi⁴ Rumeli'de asker toplayabilmek için, bütün yayalar müsellemler olabilmek hakkını vermiş, ayrıca yamaları, müsellemlere her yıl 50 akçe harçlık vermekle sorumlu tutmuştur.

Yamaklar, harçlığı sefer esnasında ödemeğe razı oldukları halde, barış süresince vermek istemiyorlardı. Harçlık konusu nedeniyle, aralarında kavga ve şikayetler hiç eksik olmuyordu. Şikayetleri dikkate alan II. Bayezid, H. 898/1492 tarihinden itibaren yamaların, sadece sefere katılacak müsellemler eşkinlerine harçlık vermekle sorumlu tutulacaklarını ilân etti⁵.

¹ T. D. nr: 112, 2 müsellemler kanunnamesi.

² Tahrir defterlerinde bedelle ilgili kayıtlar hakkında bkz: M. M. nr: 64, 30a; T. D. nr: 247, 50.

³ "I. Selim kanunnamesi", s. 32'de bedel akçesinin 30 akçe olduğu belirtilmiştir.

⁴ Mustafa Çelebi olayı hakkında bkz: Neşri, II, 557, Aşık Paşa-zâde s. 157, Tacüt-Tevârih, I, s. 308.

⁵ Barkan, Kanunlar, Kanunname-i Eşkinler ve Müsellemler, H. 898/1492, s. 269.

II. Bayezid zamanında yapılan düzenlemeler, bedel akçesi ve harçlık konularıyla sınırlı kalmamıştır. I. Selim kanunnamesinde görüldüğü gibi bedel gönderecekler ve gidenler için de bazı kurallar konulmuştur. Buna göre: **"Ve dahi yaya sefere varmadın veya geç geldin ve pirsin veya oğlansın veya bedelin istemezsin, sen gitmek gereksin ve dahi mukaddemlik ve sakâlık ve bugâ ve beğendük akçesi deyu alurlar imiş, bid'atdır, itmeyeler"**. denilmekte ve bedel giden kimsenin yamak ve yayaların ayrı ayrı kanun güvencesine alındığı açıklanmaktadır¹.

Yaya ve müsellemler, kendi teşkilatlarındaki sancakbeyi ve askere karşı da güvenceye alınmıştır. H. 927/1520 tarihinde düzenlenen Sultanönü yaya mufassalının başma konulmuş olan kanunnamede, defter-i köhne'deki bilgiler aynen tekrarlanmıştır. Buna göre sancakbeyi ve seraskere bağlı çiftlikler arasında resm-i galleyi nakdi olarak öderken bir çok anlaşmazlıklar görülmüştür. Bu biraz da XV. yüzyılın sonunda görülmeye başlayan nakit sıkıntısına bağlıdır². II. Bayezid'in nakit bulmakta zorlanan yaya ve müsellemleri daha fazla sıkıntıya sokmamak için bir hüküm yayınlamıştır. Buna göre: **"Ve âdet-i kadim üzerine yaya ocaklarından alma gelen galle hususunda hük-m-i padişahi bunun üzerine cari olmuştur ki, teslim-i galle taleb idüb alalar. Bahasıyçün akçe taleb itmeyeler deyu mukayyed, der defter-i köhne"**³.

H. 898/1492 yılından itibaren yayalar nakit bulma sıkıntısından kurtararak buğday ve arpa akçesini aynı olarak vermekle sorumlu tutulmuşlardır.

Daha önce açıklandığı gibi yaya ve müsellemlerin ilk teşkilatlanması Çandarlı Halil tarafından yapılmıştır. Ankara savaşından sonra başlayan taht kavgaları yaya ve müsellemler teşkilatını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenle II. Murad zamanında çiftlikler yeniden yazılmış, teşkilatın üye ve yöneticilerinin hak ve görevleri yeniden kurula bağlanmıştır. Buna rağmen yozlaşan ve uygulamasında zorluk görülen maddeler II. Bayezid zamanında tekrar ele alınmış ve özellikle bedel ve harçlık konuları çözüme ulaştırılmış, yaya ve müsellemlerin çıkarı gözönünde bulundurulmuştur.

H. 898/1492 tarihinde yapılan düzenlemeye rağmen Kanuni devrinde anlaşmazlıkların gene gündeme geldiği görülmektedir. Bu anlaşmazlıklar, başlangıçtan beri devam eden bedelle ilgili olanlardır. Bu tür anlaşmazlıklar, yaya ve müsellemlerin tarım işletmelerinden ayrılmak istememesi nedeniyle teşkilat kaldırılncaya kadar aralıksız devam etmiştir. Bunda teşkilatın son yıllarda, Sultanönü sancağında artmış olduğu görülen eşkiyalık olayları da çok etkili olmuş⁴,

¹ "I. Selim Kanunnamesi", s. 32.

² Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğun Kuruluş ve İnkişafı devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde -Bir Tetkik Münasebetiyle", *Belleten*, Cilt XV, Ankara 1951. s. 629-690.; Ömer Lütfi Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, XXXIV/136, Ankara 1970, s. 556-607; Nezihi Aykut, "Osmanlı İmparatorluğunda Sikke Tecdidleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 13, İstanbul, 1987, s. 257-297.

³ M. M. nr: 64, T. D. nr: 158. T. D. nr: 347'de bulunan yaya kanunnameleri.

⁴ Eşkiyalık olayları hakkında bkz.

Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, Defter nr: 73:

Sıra Nr: 925, s. 420, 13 Muharrem 1003,

Sıra Nr: 1285, s. 586, 26 Şevval 1003,

1003, PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

hiç kimse ocağını bırakıp nöbete gitmek istememiştir. Çoğunluk köprücü, derbendçi, olukçu, otlakçı, korucu gibi görevleri tercih edip işletmesinden uzaklaşmıştır.

5. YAYA VE MÜSELLEMLERE VERİLEN CEZALAR

Daha önce belirtildiği gibi avarız-ı divaniye, rüsun-u örfiye ve rüsum-u şer'iyeden muaf tutulan yaya ve müsellemler askeri sınıftan sayılıyorlardı¹. Dolayısıyla işledikleri suçları iki başlık altında incelemek gerekecektir. Bunlar a) adi suçlar, b) askerî suçlardır.

Hırsızlık, kavga, zina ve cinayet gibi suçlar, adi suçlar sınıfına giriyordu. Bu tip suçların cezaları genel kanunnamelerde belirtildiği gibi uygulanıyordu. Meselâ iki yaya birbiriyle kavga ettiği zaman para cezasına çarptırılıyordu. Cezanın miktarı kadının takdirine bağlıydı. Kadı ise para cezasını suçlunun gelir durumunu gözönüne alarak karar verirdi. (Yıllık geliri 1000 akçeden fazla olan zengin, 600 akçe geliri olan orta halli, 600 akçenin altında geliri olanlar fakir sayılırdı). Kümes hayvanı, at, tarım ürünü, tohumluk gibi malları çalanlar, liva kanununda el kesilme cezası yoksa, dayak, teşhir ve para cezasıyla cezalandırılırdı. Aile içindeki hırsızlıkların cezası da aynıydı. Kız kaçırma, tecavüz ve cinayetten suçlu olanların elleri kesilirdi. Cinayet işlendiği zaman kasıt olup olmadığı araştırılır, cezası ona göre verilirdi. Adam öldüren ölüm cezasına çarptırılırdı. Esir çalmak, adam ayartmak, hırsızlık gibi suçları tekrarlayan kimseler idam edilirdi. Kalabalık içinde cinayet işlense, orada bulunanlar katilin bulunmasından sorumlu tutulurdu. Yardımcı olup tutup getirmedikleri takdirde suçlu bulunurlar ve cezalandırılırlardı. Çalınmış mal bulunduran veya satm alan, bunu aldığı kimseyi bildirmek zorundaydı. Bildirmediği takdirde söyleyinceye kadar işkence yapılabilirdi. Bu arada suçlunun ölmemesine dikkat etmek gerekiyordu.

İçki yasağı nedeniyle şarap içenlere² ve zina yapanlara da dayak ve para cezası verilirdi. Kaçan köle ve cariyeyi gören ve yakalayanın haber vermesi gerekiyordu. Saklıyanlar da en az kaçanlar kadar suçlu sayılıyordu³.

Yaya ve müsellemin toprağında tutulan kaçak köle, cariyeye ve hayvanın müjdesi toprağın tasarrufu kimde ise (sancakbeyi veya serpiyade) ona aittir. Yakalanan

Sıra Nr: 243, s. 107, 28 Muharrem 1003,

Sıra Nr: 290, s. 125, 21 Muharrem 1003,

Sıra Nr: 149, s. 159, 21 Şevval 1003,

Kurd Ali adındaki şakinin eşkiyalıklarının men edilmesiyle ilgilidir.

¹ Muzaffer Arıkan, s. 180.

² 73 numaralı Mühimme Defterinde: Sıra nr: 960, s. 435, Evahil-i Şevval 1003/1594 yılma ait Sultanönü kadısına gönderilen bir hükümden anlaşıldığına göre Eskişehir'de bu tarihe kadar meyhane ve bozahane bulunmamaktadır. Yeni yeni açılmağa başlanan bozahane ve meyhanelerin fesada neden olacağı gözönüne alınarak kapatılması emredilmiştir.

³ Kanunname-i Osmanî, Esat Efendi Ktp. nr: 2362, Bâb-ı evvel ve bâb-ı sani; Kanunname-i Âl-i Osman, Atif Efendi Ktp. nr: 1734. 2a, 2b, 3a, 3. fasıl ve 4. fasıl; Osmanlı Kanunnameleri, *Millî Tettebbular Mecmuası*, C. I, Mart-Nisan 1331, s. 49-112, 305-348; Sultan Süleyman Kanunnamesi, s. 49, Barkan, *Kanunlar*, s. 387, 388, 389; "I. Selim Kanunnamesi" s. 17, 18, 19, 20.

kaçkın, kanunun tayin ettiği süre içinde sahiplerinin almak üzere başvurması için bekletilir, kimse gelmezse kadı aracılığı ile satılırdı. Satıştan elde edilen para emin bir kimseye, genellikle kadıya teslim edilir, en az üç ay bekletilir, kimse başvurmazsa elde edilen para sancakbeyine veya seraskere, yani kanunname kime yazılmışsa ona gelir kaydedilirdi¹.

Askerî suçlara gelince, bunlar yaya ve müsellemlerin görev ve sorumluluklarıyla ilgilidir.

Yaya ve müsellemler göreve çağırıldıklarında toplanma yerinde bulunma mecburiyeti vardı. Hizmet ise Mart ayından öbür senenin Mart ayma kadar sürüyordu. O yıl nöbet sırası kimde ise göreve çağırıldığı zaman toplantı yerinde bulunması gerekiyordu. Yıl içinde birkaç defa yoklama yapılsa, her yoklamada hazır bulunmak mecburiyeti vardı. Yoklamaya gidilmemesi görevi ihmal anlamını taşıyordu. Görevi ihmal etmek veya yerine getirmemek ise suç sayılıyordu.

Savaş zamanı yapılan toplanma davetine geç giden, toplantı yerine gittiği halde savaşa gitmeden yarı yoldan geri dönen, nöbet sırası gelince nöbetine gitmemeyi âdet edinen yaya ve müsellemler kanun karşısında suç işlemiş sayılıyordu.

Görevini ihmal etmiş olan yaya ve müsellemler serpiyade, sancakbeyi ve kadı tarafından takip edilir, suçlarına uygun cezalarla cezalandırılırlardı. Tatbik edilen cezalar caydırıcı ve korkutucu nitelikteydi.

Sefere çağırılan yaya toplantı yerine geç gelirse en hafif ceza olan "*sakal kesme*" cezasına çarptırılırdı. Bu caydırıcı nitelikli bir cezaydı. Sakalı kesilen yaya veya müsellemler, fizik olarak arkadaşları arasında hemen belli olmakta ve onların arasında küçük düşmekteydi. Kadı, görevini ihmal edenleri bu yolla teşhir ediyor ve onların pişmanlık duymalarını sağlıyordu.

Savaşa katıldığı halde izinsiz geri dönenler veya hiçbir sebep göstermeden sefere katılmayanlar, burun veya kulakları kesilerek cezalandırılıyordu. Bu suçları işlemeyi alışkanlık haline getirenler ise idam ediliyordu. Bu aşamada hiç kimse suçluya yardım edemiyordu. Ölüm cezalarını yaya ve müsellemlerin sancakbeyleri uyguluyordu².

Yaya ve müsellemler arasında sefere gitmeyen, kaybolan, çiftliğini bırakıp kaçanlar varsa bunları takip etmek görevi ait olduğu serpiyade veya sancakbeyine verilmişti. Yayalardan herhangi birisi kayıp ise ve bulmak imkanı olmadığı anlaşılırsa, geride yamağı varsa işletmesi ona teslim edilirdi. Bulmak ihtimali varsa aramağa devam edilirdi. Sancakbeyi veya serpiyade kendisine bağlı olup kayıp yayadan sorumluydu.

¹ "I. Selim kanunnamesi", s. 30, Aynı konu ile ilgili bkz: Barkan, *Kanunlar*, Hüdavendigar Kanunnamesi: 1, 27, 5 ve Kütahya Kanunnamesi, 5, 20, 21, 27.

² "I. Selim kanunnamesi", s. 33; Sultan Selim Kanunnamesi, s. 49; Kanunname-i Osmani, Esat Efendi, 7. Fasıl; Kanunname-i Âl-i Osman, Atuf Efendi, V. 23a, 28a, Muzaffer Arkan, yayınlanmamış doçentlik tezi, Ekler: Teke ili ahval-i piyadegan ve siyaset-i piyadegan. Ayrıca siyaset hakkı ile ilgili bkz: M. Akdağ, C. II. s. 93.

Daha önce de belirtildiği gibi kadılar yayabaşı veya sancakbeyine yardım etmek üzere görevlendiriliyorlardı. Kadılar, evlerinde kaçak yaya ve müsellemlerin barınmalarını da kaçaklar kadar suçlu olduğunu ve cezalandırılacağını ilan ederek kaçaklara yataklık edilmesini engellemeye çalışıyordu. Kadı ve sancakbeyini dinlemeyip kaçak yaya ve müsellemleri koruyanlar merkeze bildirilerek daha büyük cezalara çarptırılıyordu.

Kadılar görevlerini ihmal ederse onlar da muhtelif şekilde cezalandırılıyor, hatta görevlerine son verilebiliyordu.

Tahrir defterlerinde çiftlik kayıtlarının sonunda gaip ve mürde listeleri bulunmaktadır. H. 871/1466 tarihli Sultanönü sancağına ait yaya defterinde her çiftliğin sonunda gaip listesi yer almaktadır. Bunların çoğu savaşlarda kaybolan ve ölüm haberi gelmemiş olan yayalardır. Bunların veya daha önceki gaiplerin aranıp bulunması ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Buna mukabil daha sonraki yaya defterlerinde savaşta kaybolanların yanısıra göreve gitmemek için isimlerini kayıp listesine yazdıranlar da bulunmaktadır. Savaşta öldüğüne kanaat getirilenler bir sonraki tahrirde mürde listesine alındığı halde diğerleri hakkında resmî işlem yapılmamıştır. İsmi gaip yazdıranlar kadı tarafından takip edilip doğrusu ortaya çıkarılmakta ve daha sonraki tahrirde deftere doğrusu kaydedilmektedir¹.

Kanuni devrinde yapılan tahrirlerde karışıklığı önlemek için savaşta kaybolanların isimlerinin yanına bunu belirten özet notlar konulmuştur. Fatih ve II. Bayezid zamanındaki kayıplar daha ziyade savaşlarda olmuştur. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gaip listelerinde ise nöbetten kaçanların sayısı oldukça kabarmıştır.

Bütün kaçakların durumunun incelenmesi, tahrir defterine yazılması, takip edilmesi ve cezalandırılması kadılara bırakılmıştır. Kaçaklar isimlerini gaip listelerine yazdırmakla kalmamış bazıları kendilerini ölenler arasına da yazdırmıştır. Bunlarla ilgilenip, bulup göreve iade etmek de kadının sorumluluğundadır².

Yaya ve müsellemler herhangi bir haksızlığa uğrayıp ocağını terk edip gittiye buna sebep olanları buldurmak ve cezalandırmak da sancakbeyinin görevleri arasındadır. Suçlu yakalandıktan sonra teşhir edilmek suretiyle herkese ilan edilirdi. Haksızlığa uğramış olan yaya ve müsellemler ise onurlandırılarak çiftliğine ve görevine geri getirilirdi. Kanunnamelerde, kendisine bağlı olan yaya ve müsellemlerin her türlü hakkını koruma görevi sancakbeylerine verilmiştir³.

¹ M.M. 64/11b. 26a, 98a, T. D. nr: 112/22.

² T. D. nr: 247/12: "Mezkûr fevt oldu deyu Mihaliççik kadısı Mevlana Müslihiddin arz itmiş, eğer gayri vaki ise kamakân müsellemana hizmet eda ide". T.D. nr: 247/8: "Mezkûr defter-i atikte, mürde-i cedid'de mukayyed olup, haliya zinde".

³ "I. Selim kanunnamesi", s. 32; Sultan Süleyman Kanunnamesi, s. 48.

III. YAYA VE MÜSELLEMLERİN İDARİ TEŞKİLATI

1. YAYA VE MÜSELLEM SANCAKLARI

Yaya ve müsellemler sancaklarının durumunu incelemeden önce Osmanlı Devleti'nde "*Sancak*" konusu üzerinde durmak gerekir.

"*Sancak*", Osmanlı merkez düzeninde idarî bir birimdir¹. Osmanlı Devletinden önce, sancak, hutbe ve sikkelerde hükümdarın adının geçmesiyle beraber, bağımsız bir siyasal otorite sembolü idi². İlk Osmanlı düzeninde, belli bir bölgede oturan askerî birlikleri ve başındaki kumandanı bütün olarak ifade ediyordu. XVI. yüzyılda ise idarî bölge manasının yanısıra, Sancakbeyi'nin kumanda alanı anlamında kullanıldı. Sancağın başında bulunan Sancakbeyi, idarî ve askerî yetkilerle donatıldı³.

Başlangıçtan beri sancak sınırları doğal engeller gözönüne alınarak çiziliyordu. Coğrafi ve tarihî şartlar da dikkate alınıyor, oluşturulan bu birimlerde idarî ve hukukî yönden bütünlük sağlanıyordu⁴.

"*Liva-i Piyade*", "*Liva-i Müselleman*", "*Çingene Sancağı*", "*Voynok Sancağı*" gibi sancaklar coğrafi bölgeden çok belirli zümreleri kapsayan terimlerdi. Bunların sınırları Sipahi sancağının sınırları ile üst üste gelmiyordu.

Anadolu Eyaleti'nde 12 yaya sancağı bulunuyordu. Bu sancaklar eyaletin sancaklarının sınırları aşağı yukarı esas alınarak düzenlenmişti. Bu nedenle Anadolu eyaletinde iki tür sancak sınırları arasında değişiklikler bulunmasma rağmen sınırlar yer yer çakışıyordu⁵. Aynı eyalet 4 müsellemler sancağına ayrıldığı için müsellemler sancaklarının sınırları çok farklılık gösteriyordu⁶. Bunun gibi Rumeli eyaletinde oturan Çingeneler bir sancak kabul edilmiş, "*Çingene Beyine*" bağlanmış⁷, Tuna nehri ile Meriç nehri arasına yayılmış olan Voynuklar bir sancak kabul edilip Voynuk Sancakbeyine bağlanmışlardır⁸.

¹ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, s. 17.

² Osman Bey'in Sancak beyi olması hakkında bkz: *Düsturname-i Enverî*, s. 82, 84; *Aşık Paşa-zâde*, s. 98; Neşrî, I, s. 86; T. Gökbilgin, "Osman I", *İ. A.*; Uzunçarşılı, I, s. 106.

³ "Sancak" hakkında bkz: Halil İnalcık, *The Ottoman Empire in the Classical Age, 1300-1600*. London and New York 1973, s. 104-118; J. Deny, "Sancak", *İ. A.*; Tayyib Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952, s. 6-9; M. Akdağ, I, s. 399.

⁴ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 8.

⁵ M.M nr: 8 ve M.M nr: 64, Sipahi ve Yaya Sancağı sınırlarını karşılaştırınız.

⁶ Müsellemler sancakları Anadolu eyaletinin muhtelif sancaklarının bir araya gelmesi sonucu olmuştur. Bunlar: 1) Aydın, Saruhan, Menteşe, Sultanönü, Hüdavendigâr, Kocaili, Karesi, Biga ve Elliciyân-ı Saruhan, 2) Bolu, Kastamonu, Ankara, Kangırı, 3) Kütahya, Karahisar-ı Sâhib, Hamid, 4) Teke, Manavgat, Alaiye, müsellemler sancaklarıdır. Bu konu ile ilgili bkz: Topkapı Arşivi, nr: 5246, Vilayet ve livalara mutasarrıf ümeranın adları ve tahsilatını havidir (H. 933/1526); Metin Kunt, s. 125, Ek-I; Mustafa Çetin Varlık, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Teşkilatında Kütahya", *Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı, 2, İstanbul 1987, s. 208.

⁷ Barkan, *Kanunlar*, s. 68, 243, Kanun-ı Serasker-i Liva-i Çingene, 71, s. 249, Kanunname-i Kıptıyan-i Vilayet-i Rum.

⁸ Y. Ercan, *Bulgarlar ve Voynuklar*, s. 43 ve devamı.

Yaya sancağı ile Sipahi sancağı sınırları arasındaki farkı görmek için Sultanönü sancağının nahiyelerini kısaca gözden geçirmek yeterli olacaktır.

Sultanönü Sancağı: Kaza-i Bilecik, Nahiye-i Karacaşehir, Kaza-i İnönü, Kaza-i Seyid Gazi ve Nahiye-i Günyüzü'nden oluşmuştur. Yaya sancağı ise Kayağlı ili, İnönü, Katmar, Aksu, Söğüt, Günyüzü, Atranos, Çalili, Sivrihisar, Harmankaya, Mihaliççık, Akvıran ve Karavıran nahiyelerinden oluşmuştur. Söğüt, Atranos ve Harmankaya nahiyeleri Hüdavendigâr'a bağlı olduğu halde Sultanönü yaya sancak-beyine bağlanmıştır. Aynı sancakta müsellemler yeri olan nahiyeler ise Eymür, Ebe Kızı, Eyne Hoca, Kılıçköy, Aşağı Karkın, Tutaş, Çepiş Viranı ve Bilecek'tir. İstâbl-ı âmire'ye bağlı olan taycı müsellemleri ise İnönü çevresinde ki nahiyelerde yerleşmişlerdir¹.

Sancak sınırları içinde yaya ve müsellemler yerlerinden başka vakıf ve mülk toprakları da vardı. Yaya ve müsellemler kendi sancak teşkilatına, diğerleri ise özel statüye tabi idi.

Sipahi sancağı içinde, aynı zamanda yaya ve müsellemler topraklarının bulunması, bu zümrelere ayrılmış yerlerin sınırlarının çizilmesini gerektiriyordu. Kanunnamelerde bu sınırlar içinde kalan yerlere "Yayalık yer" veya "Müsellemler yer" denilmiştir².

Bir sancağın sınırları içinde aynı zamanda sipahi yeri, yayalık ve müsellemler yerinin bulunması bazı anlaşmazlıklara neden oluyordu. Hatta aynı köy içinde sipahi, yaya, müsellemler yerlerine ilave olarak vakıf ve mülk araziler de bulunuyordu³. Bu toprakların hiç biri sipahi üzerine dirlik yazılmamıştır ve serbest tımar sayılmıştır. Bu nedenle sipahi buralara müdahale edemezdi⁴. Hatta genel kanunnamelerle açıkça belirtildiği gibi sipahiye ait köy içinde yayanın ve müsellemlerin oturduğu yer dahi yayalık (müsellemler) yer sayılıyor ve sipahinin buraya girmesi yasaklanıyordu. Serbest tımar olan yaya ve müsellemler yerlerinde en büyük yetki ve son söz kendi teşkilatlarının sancakbeylerine aittir.

¹ T. D. nr: 438, T. D. nr: 247, M. M. nr: 8, M. M. nr: 64.

² Barkan, *Kanunlar*, Aydın Livâsı Kanunu, s. 2, 54, 16.

³ Aynı köy içinde bulunan sipahi, yaya ve müsellemler yerine örnek olmak üzere şu kayıtları verebiliriz.

Karye-i Saru Sungur : Sipahi yeri : T. D. nr: 438
Yaya Yeri : M. M. nr: 8, 4b, M. M. nr: 64, 14b
Müsellemler Yer : T. D. nr: 112, 8, T. D. nr: 247, 44.

Karye-i Gökçe Kısık : Sipahi yeri : T. D. nr: 438, 226.
Yaya Yeri : M. M. nr: 8, 38a, M. M. nr: 64, 3a
Müsellemler Yeri: T. D. nr: 112, 91, M. M. nr: 247, 50.

Karye-i Delüler : Sipahi Yeri : T. D. nr: 438, 239.
Yaya Yeri : M. M. nr: 8, 33b, M. M. nr: 64, 38a.

Karye-i Sekirce : Sipahi Yeri : T. D. nr: 438, 224.
Yaya Yeri : M. M. nr: 8/46, M. M. nr: 64, 11a.

⁴ "I. Selim kanunnamesi", s. 32; Sultan Süleyman Kanunnamesi, s. 44; Halil İnalcık, "Adaletnameler", *Belgeler*, Ankara 1965, II/3-4, s. 81. M. Zaffer, *Ankara*, s. 178.

2. SANCAKBEYİ

Askerî ve idarî yönden sancak yöneticisine "*Sancakbeyi*" deniyordu. Çeşitli zümrelerin amiri de "*Sancakbeyi*" ünvanını alıyordu. Askerî ve idarî sorumlulukları olan sancak yöneticileri XVI. yüzyıla kadar Sancakbeyi, daha sonra "*Mir-i liva*" ünvanını kullandılar¹.

Sancakbeyinin başlıca görevi idaresi altında bulunan bölgenin güvenliğini sağlamak ve savaş halinde sipahilerin başında sefere katılmaktı.

Sancakbeyi, sancağın en yüksek idarecisi olarak reaya ve ehl-i örf üzerinde otorite sahibiydi. Özel görevler için sancağa gelen diğer devlet memurlarına yardımcı olarak bunların görevlerini kolaylıkla yerine getirmelerini sağlaması gerekiyordu². Merkezin sancakta temsilcisi olarak çeşitli idari, adli ve güvenlik sorunlarını halletmek için çalışıyordu. Sınır sancaklarının beyleri ise komşu bulundukları yabancı devletlerle merkezin anlaşmalarını uygun bir şekilde yürütüyor, kendisi doğrudan temaslar yapabiliyordu³.

Eyalette kaç sancak bulunuyorsa o kadar Sancakbeyi vardı. Sancakbeyi, idaresi altındaki bölgede güvenliği sağlarken suçluları cezalandırmakla da sorumluydu. Serbest olmayan tımarlarda suçlulardan toplanan bad-ı hava ve cürm-ü cinayet akçelerinin yarısı Sancakbeyi'ne, diğer yarısı ise sipahiye aittir⁴.

Sancakbeyi, reayanın, zaimlerin ve tımarların kızlarının resn-i arusesi'ni de alıyordu⁵. Osmanlı devletinin kurulduğu bölgede, yani Hüdavendigâr ve Kütahya sancaklarında çeyizli kız için 60, dul kadın için 40 akçe, fakir için bunların yarısı, orta hallilerden bu ikisinin arasında bir resim alınır. Önceleri Sancakbeyinin aldığı bu vergi, zamanla sipahi ile paylaşıldı, daha sonra tamamen sipahiye hasıl kaydedildi⁶.

Sancakbeyi, sancağında geliri kendisine has olarak ayrılmış arazinin reayası üzerinde doğrudan tek idareci durumundaydı. Sancakbeyi haslarının bazı parçaları başka

¹ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 8.

² M. Kunt, s. 25.

³ M. Kunt, s. 25; Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanuni Sultan Süleyman Devri Belgeleri", *Belgeler*, I/1-2, Ankara 1964. s. 1-151; Mahmut Şakiroğlu, "1521 tarihli Osmanlı Venedik Andlaşması Aslı Metni" *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Tayyib Gökbilgin *Hatıra Sayısı*, s. 12, İstanbul 1982, s. 387-403.

⁴ Sultanönü sancağına ait detaylı bir kanunname olmadığı için aynı eyalete bağlı komşu sancaklar örnek alınmıştır: Ömer Lütfi Barkan, *Kanunlar*, s. 2, 52, 14, Aydın kanunnamesi: "**Sair sancaklarda muteber olan kanun-ı mukarrer üzerine liva-i Aydm'm serbest olmayan tımarların külliyyen rüsum-u serbestiye, cürüm, cinayet ve sair bad-ı havaların nisf-i sahib-i timara hasıl bağlanmıştı**"; Barkan, *Kanunlar*, 8, 5, 34, Kocaili Livası: "**Ve serbest olmayan tımarların nisf-i bad-ı havasın mir-i livaya hasıl kaydolmuşdur ve nisf-i sipahinindir**"; Halil İnalcık, "Adaletnameler" s. 80.

⁵ Barkan, *Kanunlar*, s. 5, 17, 26; Kütahya Kanunnamesi.

⁶ Halil İnalcık, "Adaletnameler", s. 85.

sancaklarda olabilirdi. Bu durumda sancakbeyi hassı olan toprak diğer sancakta "serbest tımar" kabul edilirdi¹.

Yaya ve müsellemler sancakbeylerine gelince, yaya ve müsellemlerin denetimleri bunlara aitti. Genel anlamda bütün yaya ve müsellemlerin her türlü meseleleriyle ilgileniyorlardı. Yoklamada, sefer öncesi toplantılarda yayaları gözetip görevlerini yerine getirip getirmediklerini kontrol ediyorlardı. Gaip olan yayaları (müsellemleri) aramak, bulunduğu takdirde çiftliğinin başına getirmek, bulunmadığı takdirde ocağını uygun bir kimseye (oğlu, torunu, kardeşi, yakın akrabası veya azadlısı) teslim etmek, nöbeti geleni savaşa eşdirmek Sancakbeyinin görevleri arasındaydı. Ocağını terkedip kaçan yaya (müsellemler) sancakbeyi tarafından aranıp bulunup çiftliğine geri getiriliyordu. Bu konuda yaya baskı yapan, kötü davranan kişiler varsa sancakbeyi kendisine bağlı olan yayanın hakkını koruyordu.

Sipahi sancağında olduğu gibi yaya (müsellemler) sancağında da en büyük idarî ve askerî makam sancakbeyine aitti. Suçlu olan teşkilat mensuplarının cezalandırılması için genel kanunnamelerde belirtildiği gibi, Kadı, Sancakbeyine yardım etmek mecburiyetindeydi. Daha önce açıklandığı gibi hırsızlık, cinayet, görevi kötüye kullanma, görevden kaçma gibi suçlarda para cezası, dayak, bedensel cezalar (kol, kulak, burun kesmek gibi), idam cezası verildiği zaman bunu sancakbeyi uyguluyordu.

Sancakbeylerine hasıl yazılan gelirleri gelince, bunlar beş başlık altında toplanabilir. 1) Ocaklardan alınan Resm-i galle, 2) Niyabet gelirleri, 3) Yaya toprağında tutulan esir yaya, davar ile ilgili vergiler, 4) Sancakbeyi tımarının geliri, 5) Bedel akçesidir.

1) Yaya ocaklarından alınan arpa-buğday akçesi konusu I. Selim kanunnamesinde: **"Sancakbeyi kendüye müteallik olan piyade taifesinden her ocaktan buğday ve arpa akçesi deyu, yayabaşlarına müteallik olan yayalardan yayabaşları her ocaktan buğday ve arpa akçesi deyu kırkar akçe alalar"** şeklinde açıklanmıştır². Her mamul çiftlik ber-vech-i maktu' olarak (kırkar akçe) Bursa mud'u ölçüsü³ ile yarım mud (10 kile) buğday ve arpanın karşılığı olarak kırkar akçeyi Sancakbeyine ödeyeceklerdir. Buğday akçesinin miktarı sancakbeyine (yayabaşına) bağlı olan çiftlik sayısı ile doğru orantılı olarak artmaktadır.

H. 927/1520 tarihinde Sultanönü yaya sancakbeyine ait resm-i gallenin toplamı 2800 akçedir. Bu miktar, sancakbeyinin toplam gelirinin (11.594 akçe) dörtte birinden biraz fazladır⁴. Yayabaşlarına gelince, Resm-i galle onlar için de önemli bir gelirdi. Bazı nahiyelerde bu miktar toplam gelirin yarısından fazladır. Mesela Sivrihisar serpiyadesinin toplam geliri 1960 akçe iken resm-i galle'nin miktarı 1240 akçedir⁵.

Buğday-arpa akçesi veya resm-i galle, sancakbeyi veya serpiyadenin tayin ettiği memurlar tarafından toplanıyordu. Sultanönü sancağının yaya defterinden

¹ M. Kunt, s. 24, s. 86.

² "I. Selim kanunnamesi", s. 32.

³ "Mud" hakkında bkz: Z. Arkan, "...Hamid Sancağında Çift Resm-i", s. 37; Saruhan sancağı piyadeleri ile ilgili bkz: Feridun Emecen, XVI. asırda Manisa Kazası, Ankara 1989, s. 147.

⁴ M. M. nr: 64, 46a, Sancakbeyi mahsulu.

⁵ Serpiyade-i Sivrihisar, M. M. nr: 6, 79a.

anlaşıldığına göre resm-i galle nakdi olarak toplanırken bazı sorunlar gündeme gelmiştir. H. 898/1492 tarihinde itibaren aynı olarak alınması için karar verilmiştir¹. Tahrir defterlerinde resm-i galle hesaplamaları akçe hesabı üzerinden yapılmıştır.

Genel kanunnamelerle ve müsellemin defterlerinde müsellemin ocaklarının resm-i galle ödediği belirtilmemiştir. Sultanönü sancağında, müsellemin tahrirlerinde serpiya-deye ait hasılda resm-i galle kaydı bulunmamaktadır².

2) Niyabet gelirleri: Rüşum-u niyabeti teşkil eden vergiler daha önce açıklandığı gibi şunlardır: Cürüm ve cinayet resimleri, resm-i arus, yaya ve kaçkun ve bu gibi asayiş görevleri içine giren olaylardan alınan bütün tazminat ve cerimelerdir. Genel olarak sancak merkezleri olan büyük şehirlerin "*Şehir niyabeti*" kapsamına giren resimlerini divan tarafından yollanan su-başı (zaim) toplardı. Bu gelir hazineye aitti. Subaşı ise merkez hükümetinin ulufeli bir memuru durumunda bulunuyordu. Küçük kasabaların ve serbest olmayan köylerin "*İl niyabetini*" ise sancakbeyinin kişisel adamı olan "*İl subaşı*" ya da "*Köy subaşı*" toplardı. Bu gelir de sancakbeyine aitti³.

Macar bilgin Fekete, niyabeti "*Suç işleyenlerden tahsil edilen para cezası*" şeklinde tarif etmiştir⁴. 1569 Silistre kanunnamesinde "**Niyabet-i cürüm ve cinayet, tımar serbest olıcak, müstakil kendinindir**"⁵ denilmekte ve niyabet cerime olarak görülmektedir.

Fatih devrine ait olması gereken bir niyabet tahririnde niyabet işlerinin sadece "*Divani ve örfi kaziyyelerden*" olduğu, naibin hırsızlık, yol kesme, fâsiklik ve zinâ suçlarını cezalandırdığı kaydedilmiştir⁶. Genel asayiş suçlarının cezalandırılması ve cerimelerin tahsili askerî zümreye aitti. Yaya ve müsellemler askerî sınıf sayıldıkları için yayalık yerdeki niyabet vergileri kendi sancakbeylerine tahsil edilmiştir.

1516 tarihli Mora kanunnamesinde niyabet vergileri ile bad-ı hava arasında bağlantı kurulmuştur. "**Resm-i arus ve cürm-ü cinayet ve ev tapusu, ev yeri tapusu ve haricden gelüb kışlar olsa tütün resmi ve deşt-bani, bu cümlesine bad-ı hava dirler**"⁷. Faruk Sümer'e göre bad-ı hava bir nevi ceza vergisidir. Yani bir kimsenin mal ve mülküne ve davasına zarar verenden alınan bir vergidir⁸. Bad-ı hava adı altında toplanan bu resimler içinde "*Resm-i yava, kaçkunluk resmi*" gibi vergiler de bulunuyordu. Bunlar sürekli olmayan ve yılda ne kadar tutacağı belli olmayan vergilerdi⁹. İl yazıcıları tarafından tahminen maktu' bir miktar kaydedilir, sahipleri

¹ Örnek olarak M. M. nr: 64, 2a'daki kanunname.

² T. D. nr: 112, s. 72. T. D. nr: s. 39.

³ M. Akdağ, C. II, s. 303; Halil İnalçık, *Sancak-ı Arvanid*, s. XXVII.

⁴ Fekete, "Türk Vergi Tahrirler", *Belleten*, Cilt, XI/42, s. 315. Halil İnalçık, *Sancak-ı Arvanid*, s. XXVII.

⁵ Barkan, *Kanunlar*, s. 81, 53, 286, Silistre Kanunnamesi.

⁶ H. İnalçık, *Sancak-ı Arvanid*, s. XXVII.

⁷ Barkan, *Kanunlar*, s. 96, 26, 332, Mora Kanunnamesi.

⁸ Faruk Sümer, "XVI. Asırda Anadolu ve Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerinde Umumi Bir Bakış", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. II, nr: 1-4, İstanbul 1950, s. 518; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, s. 25.

⁹ Halil İnalçık, "Raiyet Rüşumu", s. 595; Çoşkun Üçok, Ahmet Mumcu, s. 255.

tarafından ya doğrudan tahsil olunur, yahut mültezimlere (amil) mukataaya verilir. Serbest olmayan tımarlarda niyabet resminin yarısı sancakbeyi tarafından alınmakta, diğer yarısı serasker tarafından alınmaktaydı¹.

Serbest olan yaya ve müsellemler tımarlarına gelince, bunların niyabeti tımar sahibine aittir².

Niyabet vergileri arasında sayılan resm-i arusa evlenmeler oldukça düğün sahibinden alınan vergidir. Bir kız veya dul evlenirken kadiya verilen nikah resminden başka tımar sancağına yahut sancakbeyine verilen resimdir. Kütahya kanunnamesinde³ bekâr kızdaki 60 akçe, dul kadından 40 akçe, fakirden bunların yarısı kadar resm-i aruse tayin edilmişti. Rüsumu evlenen kızın babasının kayıtlı olduğu yerin sahibi alır. Kız başka yere gidiyorsa sipahiye 200 akçe verilir.

Sultanönü sancağında H. 871/1466 tarihinde Ayas Bey⁴, H. 932/1526'da Benam-ı Mehmed, H. 934/1528'de Solak Mehmed yaya sancakbeyi idi⁵. Nahiyelerin seraskerleri ise nahiyelerin ismi yazıldıktan sonra verilmiştir.

Sultanönü sancağı müsellemlerinin bağlı olduğu sancakbeyi 1526 yılında Mehmed Şah Bey veledi Şems Bey el Fenari, 1528 yılında ise Bali Bey'dir⁶. H. 928/1521 ve H. 953/1546 yıllarında aynı sancakta Mehmed b. Yalabuttu seraskerdi⁷.

Sultanönü yaya sancakbeyinin hasılatı 1526 yılında 35.000 akçe, 1527-1528 yılında ise 25.000 akçedir. H. 927/1520 tarihinde sancakbeyinin şahsî geliri 11.594 akçe, yaya sancağının hasılatı 30.000 akçedir.

Müsellemler seraskerinin geliri ile yaya seraskerlerinin gelirleri arasında farklılık görülmektedir. Yaya seraskerlerinin gelirinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Meselâ müsellemler Mehmed b. Yalabuttu'nun yıllık geliri 750 akçe iken sancaktaki en küçük nahiyenin yaya başının geliri 1070 akçedir. En yüksek gelir ise 2340 akçedir⁸.

¹ Barkan, *Kanunlar*, s. 79, 8, 268, Niğbolu Kanunnamesi, "Ve liva-i mezkûrda zeametlerden ve çeribaşları tımarından ve dizdarlar tımarlarından gayri, sipahiler ve hisar erenleri tımarının nisf-i niyabet muhafızat-ı vilayet için kadimden sancakbeylerine hasıl kayd olgelmıştır. Cerime almak oldukça kanunnameden ziyade olmayalar. Kanun üzere tayin olunan cerayimin nisf-i sancakbeyi ala ve nisf-i ahırın sahib-i tımar ala. Şöyle ki sancakbeyi adamları yahut sahib-i tımar cerimeyi kanundan ziyade alalar, kadı men idüb aldırmayalar. Eger men olunmazlarsa dergâh-ı muallaya arz ide".

² Barkan, *Kanunlar*, s. 5, 20, 26; 5, 21, 27, Kütahya Kanunnamesi, "Diş ve kan cürmü ve sair cerayim gibi, serbest tımarlarda bi-temamihi sahib-i raiyyetindedir".

³ Barkan, *Kanunlar*, s. 5, 17, 26, Kütahya kanunnamesi ve s. 19, 35, 68, Erzurum Vilayeti kanunnamesi.

⁴ M. M. nr: 8, 33a.

⁵ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr: 5246 ve nr: 9772, İkinci defter Ömer Lütfi Barkan tarafından: *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* C. XV, s. 1-4, İstanbul 1953-1954'de "H. 933-934/1527-1528 Mali yılma ait bütçe örneği" başlığı altında yayınlanmıştır.

⁶ Barkan, "Bir bütçe örneği...", s. 304, 305; M. Ç. Varlık, s. 207, 210. H. 862/1457 yılında Kütahya'nın dahil olduğu müsellemler sancağının sancakbeyi "İsa Bey" idi. Bu konu ile ilgili bkz: İstanbul Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları nr: 093, s. 170.

⁷ T. D. nr: 112, T. D. nr: 247.

⁸ T. D. nr: 112, 72. T. D. nr: 64, Atranos nahiyesi, M. M. nr: 64, Harmankaya nahiyesi; Barkan, "Bir bütçe örneği..." s. 304-305.

İkisinin arasındaki gelir farkı, müsellemler seraskerine resm-i galle yazılmamış olmasıdır.

3) Yaya toprağında tutulan esir ve kaçkunla ilgili gelirler tamamen sancakbeyine gelir yazılmıştır. Türkçe olan "yava" kelimesi, yitik, meçhul anlamı taşımaktadır¹. Resm-i yava, kaybolup da bulunmuş olan hayvan ve kölenin sahibinden alınan bir vergidir.

Resm-i yavanın kimin tarafından alınacağı açıklanmamışsa bu sancakbeyine aittir².

Kütahya sancağında bulunan kaçak esir ve cariyenin müjdesi serbest tınara kim mutasarrıf ise ona hasıl yazılmıştır. Aydın kanunnamesine göre **"Ve yaya ve müsellemler ve sipahi toprağında yava kul ve kenizek tutsa ol dahi külliye atlı sancakbeyindir. Meğer ki yaya ve müsellemler yayalık ve müsellemler yerde dutalar, ol vakit, yava dutduğu yava beğinin ve müsellemler dutduğu müsellemler beğindir"**³.

Yaya ve kaçkundan elde edilen gelir, bunların kadı eli ile satılan kısmından sağlanmaktadır. Yakalanan esir ve cariyeye *"müddet-i örfiye olan üç ay sahibinin gelip alması için kadının nezaretinde bekletilmektedir"*.

Sahibi gelmeyen ve pazarda satılan esir ve yava kaçkun ve cariyelerden elde edilen gelir kadıya teslim edilir ve sahibinin almağa geleceği ümidiyle bir süre daha bekletilir. Bu sürenin sonunda sancakbeyine teslim edilir ve ona hasıl yazılır.

Vilayet sınırları içinde avlanan vahşi hayvanların (vaşak, kaplan) derileri ve kürkleri de sancakbeyine aittir. Yaya avlamışsa kendi bağlı olduğu beyine, müsellemler avlamışsa kendi sancakbeyine teslim etmekle sorumludur. Genel kanunnamelerde ve il kanunnamelerinde konu açıkça belirtilmiştir⁴.

Niyabet gelirleri yaya sancakbeyi ile yayabaşı arasında paylaşıldığı halde adı geçen gelirler tamamen sancakbeyine hasıl yazılmıştır.

Müsellemler sancağında bu gelirler sancakbeyi ve serasker arasında yarı yarıya taksim edilmiştir.

H. 927/1520 tarihli Sultanönü sancağının veya sancakbeyine hassa yazılmış olan 13,5 kıta çiftliği bulunmaktadır. Bunun toplam hasılı 2050 akçedir. Serpiyadelere hassa yazılan çiftliklerin sayısı da nahiyelerin büyüklüğüne göre değişmektedir.

¹ Faruk Sümer, "XVI. Asırda Anadolu...", s. 518.

² Barkan, *Kanunlar*, s. 2, 48, 13, Aydın Kanunnamesi, s. 9, 8, 34, Ankara Kanunnamesi; Beytülmal ve mal-ı gaib ve mevkud ve yava ve kaçkun, liva-i mezburaya bütün sancakbeyine tayin olundu". Yeniil kanunnamesi, s. 21, 17, 80, Hüdavendigâr Kanunnamesi, s. 1, 27, 5 **"Serbest tımarlarda ve müsellemler ve yürükan-ı Hüdavendigardan gayri reaya dutdukları yava ve abd-ı abak (kaçak, kaçkın) ve kinizek (esir kadın, cariyeye cu'ulleri sahib-i tımarındır"**.

³ Barkan, *Kanunlar*, s. 2, 52, 14, Aydın Kanunnamesi.

⁴ "I. Selim kanunnamesi", s. 32; Barkan, *Kanunlar*, Kütahya Kanunnamesi, s. 5, 19, 26 ve Hüdavendigâr Kanunnamesi, s. 1, 26, 4.

Bunlar Sultanönü sancağı örneğini ele alırsak, 13 tam çiftlikten bir yarım çiftliğe kadar değişen miktarda çiftliğin hasılını tasarruf etmektedirler. Bazı durumlarda bağ resmi veya köyün mukataası da bu gelire dahil olmaktadır.

Sancakbeyi ve serpiyadeye hassa verilen çiftliklerin geliri tasarruf edenlerin değişmez ve garanti geliri arasında bulunmaktadır.

5) H. 898/1492 yılından itibaren sancakbeyine hasıl yazılan gelirlerden bir tanesi de bedel akçesidir.

Yaşlı ve sakat olan yaya ve müsellemlerin ocak halkından olmayan sağlıklı bir kişiyi bedel gönderme hakkı verilmişti. Bedel gönderecek kişinin sancakbeyine başvurarak 30 akçe yatırıp tahrir defterine isminin yanına bedel göndereceğine dair işaret bulunduğunu belirtmesi gerekiyordu. 1492 yılında sancakbeyine tahsis edilmiş olan bedel akçesini ödemek yaya ve müsellemlere zor gelmiştir.

Bedel akçesi, sancakbeyi için sürekli bir gelir değildir. Ancak savaş zamanında bedel gönderileceğine göre bedelle ilgili gelirin de seferlerin yapıldığı yıllara ait olacağı kuşkusuzdur. Bedel akçesi, miktarı tahrir defterlerinden hesaplanabilirse de sancakbeyi için sürekli gelir anlamı taşımıyordu. Sürekli bir gelir olmadığı için Sultanönü yaya ve müsellemler defterlerinde bedel akçesi ile ilgili herhangi bir rakam verilmemiştir.

3. BAŞYAYA VE SERASKER

Yayabaşı veya başyayalar yaya nahiyelerinin en yetkili kişileri idi. Müsellemler nahiyelerinde ise serasker veya çeribaşılar bulunuyordu.

Başyayalar ve seraskerler sefer esnasında nahiyelerindeki yaya ve müsellemlerin başında bulunmak zorundaydı. Aksi takdirde görevlerine son veriliyordu. Barış zamanında nahiyelerinde oturup kendi topluluklarının her türlü sorunu ile ilgileniyorlardı.

Yayabaşı ve seraskerler, nahiyelerinde oturan yaya ve müsellemlerle birlikte kendi teşkilatlarının sancakbeyine bağlıydılar.

Yaya nahiyeleri, yoklama ve sefer hazırlığı için yapılacak toplantıların en kolay olabileceği bir coğrafi alanı içine alıyordu. Bu nedenle nahiyelerin ölçüsü çok büyük tutulmamıştır. Bazı nahiyeler 30 çiftlikten oluştuğu halde, bazıları 7-8 çiftlikten oluşuyordu¹. Büyük nahiyelerin bulunduğu yerler geniş tarım alanlarına sahip olan bölgeler olduğu için arazi çok sayıda çiftliğe bölünebilmiştir. Bazı nahiyelerde de yayalık ve müsellemlik alanlar, sipahi yerinden fazla olduğu için buraları geri hizmete ait nahiyeler olmuştur.

¹ Nahiyeler hakkında bkz: Tayyib Gökbilgin, "Nahiye", *İ.A.*; Halil İnalcık, "Adaletnameler" s. 76-77; M. M. nr: 64, Nahiye-i Karaviran, 7 Çiftlik, Nahiye-i Sivrihisar, 30 çiftlik.

Yayabaşı ve seraskerin de sancakbeyi gibi tımarı bulunuyordu. Bu tımarlar da sancakbeyinin tımarı gibi serbest tımar sayılıyordu. Sipahi sancakbeyi bunlara hiçbir şekilde müdahale edemiyordu. Bu tür bir müdahale olduğu takdirde vilayetin kadısı bunu önlemek zorundaydı. Serpiyade ve çeribaşı kendine bağlı olanlara ait basit suçları cezalandırabiliyorsa da ölüm cezası veya organ kesme gibi cezaları uygulayamıyordu. Bunları uygulamak daha önce belirtildiği her teşkilatın kendi sancakbeyine aitti¹.

Yayaların sefer ve yoklama zamanında yayabaşılara çok iş düşüyordu. Yoklamaya gelmelerini, doğru bilgi vermelerini ve sefere katılıp görevlerini hakkıyla yapmalarını hep yayabaşı ve çeribaşılar sağlıyordu.

Daha önce belirtildiği gibi sancakbeyinin gelirleri arasında bulunan resm-i niyâbet'in yarısı serpiyadeye hasıl yazılmıştır. Serpiyadeye bağlı olan nahiyelerin yayaların resm-i gallesi de serpiyadeye tahsis edilmiştir. Bedel akçesi sancakbeyine hasıl yazıldığı için serpiyade kendi yayasının bedel akçesinden pay alamamaktadır².

Müsellemler ve yamakların niyabeti, cürm ve cinayeti, resm-i arusesi, sancakbeyine ait yerlerde sancakbeyinin, Çeribaşılıkta ise yarısı çeribaşının, diğer yarısı sancakbeyindir³.

Serpiyadeye ait hassa çiftlikler her zaman aynı nahiyede bulunmuyordu. Aynı nahiyede olabildiği gibi başka sancakta dahi olabiliyordu. Başka sancakta olan serpiyade hassı ve serbest tımar sayılıyor⁴ aynı derecede dokunulmazlığa sahip bulunuyordu.

Daha önce belirtildiği gibi Kanuni devrinde Anadolu eyaletinde 4 müsellemler sancakbeyliği vardı⁵. Çok geniş bir coğrafi bölgeye yayılan sancaklarda bölgesel güç müsellemler sancakbeyinden ziyade seraskere aitti.

Çok sayıda nahiyeliği içine alan müsellemler seraskerleri, görevlerini hakkıyla yapabilmek için yanlarına yardımcı alıyordu. Meselâ, H. 927/1520 yılında, Sultanönü sancağının seraskeri Mehmed Yalabuttu görevini "*Şerik*" leri İbrahim ve İlyas ile birlikte sürdürüyordu.

H. 871/1466 ve H. 1927/1520 tarihli Sultanönü sancağına ait yaya defterlerine göre, serpiyadeler, "*Mir-i miran-Beylerbeyi*" beratıyla tayin ediliyordu. İki tahrir arasında serpiyadenin ölümü halinde de beylerbeyi mektubu ile tayin yapılıyordu. Meselâ Mihaliççik serpiyadesi Mustafa, H. 871/1466 tahririnden sonra (H. 872/1467 tarihinde) ölmüş ve H. 873/1468 tarihinde beylerbeyi mektubu ile "*Ramazan*"

¹ Barkan, *Kanunlar*, s. 79, 10, 268, Niğbolu Kanunnamesi ve aynı eser s. 64, 6, 233 ve 65, 8, 236.

² M. M. nr: 64 serasker hasılları.

³ Barkan, *Kanunlar*, Kanun-u serasker-i liva-i Çingane, s. 68, 1-2, 243 ve 7, 10, 244.

⁴ Barkan, *Kanunlar*, Biga Livası Kanunu, s. 3, 1, 19.

⁵ Anadolu eyaletindeki müsellemler sancakları şunlardır: 1) Aydın, Saruhan, Menteşe, Sultanönü, Hüdavendigâr, Kocaili, Karasi ve Biga ve Ellician-ı Saruhan, 2) Bolu, Kastamonu, Ankara, Kangırı, 3) Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Hamid, 4) Teke, Manavgat, Alaiye.

adındaki bir kişi yayabaşı tayin edilmiştir¹. Aynı sancakta 1466 yılında Akviran nahiyesi Mustafa'nın serpiyadeliğindedir. 1520 yılında beylerbeyi beratı ile burası aynı aileden Mahmud ve Lütü Beylere "*Benevbet, müşterek*" tasarruf edilmek üzere bırakılmıştır².

Yayabaşılığın burada olduğu gibi ırsî olduğu hallerde tesadüf edilse de her zaman bu uygulama görülmemektedir. Gerek kanunnamede gerek yaya ve müsellemler defterlerinde yayabaşı seçiminin ve tayininin hangi koşullar gözönünde bulundurularak yapıldığı hakkında açıklayıcı bilgi bulunmamaktadır.

Yaya teşkilatında serpiyade ile yaya arasında başka bir görev sahibinin bulunduğu hakkında herhangi bir bilgi sahibi bulunmamaktayız. Müsellemlerde seraskerin yardımcısı -şeriki- bulunmaktadır. Müsellemler teşkilatına çok benzeyen Voynuk teşkilatında da Çeribaşı ile voynuk arasında "*Primkür*" ve "*Lagator*" adında iki görevli daha bulunmaktadır³. Voynuk kanunnamelerinde primkür ve lagatorların görevleri belirtilmiştir. Müsellemler tahrir defterlerinde ve kanunnamelerde şeriklerden ayrıca söz edilmemiş ve görevlerinin olup olmadığı belirtilmemiştir. Buna rağmen Serasker Mehmed b. Yalabuttu'nun şerikleri olan İbrahim ve İlyas onun 1050 akçe olan yıllık gelirinden 300 akçe hisse almaktadırlar⁴.

4. YAYA (MÜSELLEM) VE YAMAKLAR

Kuruluşundan itibaren yaya ve müsellemler ocak esaslı üzerine teşkilatlanmışlardır. Maaşlarına mukabil bir çiftlik tasarruf eden avanz-ı divaniye'ye karşılık bir hizmetle yükümlü tutulan, görevleri ve vergi bağışlıkları nedeniyle askerî sayılan bir yaya (müsellemler) ve bir yamaktan meydana gelen üniteye yaya teşkilatında "*Ocak*" denilmiştir⁵. Müsellemlerin yayalardan farkı atlı hizmet görmeleriydi.

XV. Yüzyılda, yaya ve müsellemler defterlerinde, yaya ve müsellemler ocak nüfusu 2-4, I. Selim ve Sultan Süleyman kanunnamesinde 6-7, daha sonra 4-15 kişi olarak kayıtlıdır⁶.

Anadolu'da çiftlik, yaya (müsellemler) adı verilen bir görevli üzerine kaydedilmekte, devlete karşı hizmetle yükümlü tutulmaktadır. Yaya, üzerine yazılan, çiftliği yamakları ile eşit şartlarla tasarruf etmekte, bunun sonucu olarak devlete karşı yükümlü olduğu görevi yamakları ile nöbetleşe yerine getirmektedir. Bu tür işletme

¹ M. M. nr: 8, 21a, Mihaliççık nahiyesi.

² M. M. nr: 8, 50a, M. M. nr: 64, 161b.

³ Yavuz Ercan, *Bulgarlar ve Voynuklar*, s. 67.

⁴ T. D. nr: 112, 72; T. D. nr: 247, 39.

⁵ Muzaffer Arkan, s. 176.

⁶ M. M. nr: 8, M. M. nr: 64, "I. Selim kanunnamesi", Sultan Süleyman Kanunnamesi, yaya ve müsellemler kanunnameleri.

ve yükümlülük, yaya ve yamaklar arasındaki farkı fiilen ortadan kaldırmıştır¹. Gerçekte, ocakta kayıtlı birisinin bulunmaması rağmen, o yıl nöbeti gelip sefere giden "yaya", diğerleri ise onun "yamak" ları sayılmaktadır.

Rumeli'de ocağa tahsis edilen çiftlik, *baş ve yamak hissesi* olmak üzere iki kısma ayrılmıştır². Baş hissesi ocakta "yaya" kayıtlı kimseye, "yamak" hissesi ise ocağın yayalarına tahsis edilmiştir. Zamanla yamak sayısı arttıkça Rumeli'de yamak hissesi zayıflamıştır.

Düzmece Mustafa Çelebi olayından sonra müsellemler yamakları üzerine çiftlik yazılı olan müselleme harçlık vermeğe başladı. II. Bayezid zamanına kadar, (H. 898/1492) yamaklar yoklamaya ve eşkün nöbetine giden müsellemlere harçlık vermeğe devam etti. 1492 yılından sonra yamaklar yeni kanunname gereği savaşa eşen müselleme harçlık vermeğe başladı³.

Anadolu Eyaletinde oturan yaya ve müsellemler, teşkilatın kuruluşunda Türk köylüleri arasında seçildiği için geleneği böylece sürdürmüşler, aralarına azadlılar dışında yabancı almamışlardır. Azadlılar da ailenin yeni ferdi sayıldığı ve bir kaç kuşak sonra etnik yapısı unutulduğu için onlar da Türk köylülerine dahil olmuşlardır. Daha önce belirtildiği gibi Rumeli'de gayri müslim olan geri hizmet sahipleri dinlerini değiştirmeden görevlerine devam etmişlerdir. Anadolu'da Trabzon'da gayri müslim müsellemler görevine devam etmiştir.

Yaya (müsellemler) ve yamakların geliri ve ödedikleri vergilere gelince, bunlar kanunnamelerde açıklandığı şekli ile uygulanmaktadır. Yaya ve yamaklar, herhangi bir reaya gibi kendilerine tahsis edilmiş olan çiftlikte tarım yapmakta, nöbetleri geldiği zaman görevlerini yerine getirmektedirler. Görevleri karşılığında "*Muaf ve müsellemler*" sayıldıkları için özellikleri vergiler, işledikleri suçların karşılığında ödemek zorunda oldukları para cezaları ve sancakbeyine (yayabaşı veya serasker) hasıl yazılmış olan resm-i galleden ibaretti. Bundan başka, deftere bedel ödeyeceği kayıtlı olanların nöbetleri geldiği sırada ödedikleri bedel akçeleri vardı ki bunlar düzenli ödenen vergiler değildi.

Yaya (müsellemler) ve yamaklar, sancakbeyinin veya yayabaşının (serasker) denetim alanında ikamet etmelerine bağlı olarak niyabetle ilgili vergilerini ödüyorlardı. Sefere gitmek üzere sırası gelen yaya ve müsellemler, niyabet vergilerinden affedilmezdi. Nöbeti gelen yaya ve müsellemin kızı da resm-i arusi'ni ödemek zorundaydı. Babası seferde olduğu için bundan muaf tutulamazdı.

Savaşa katılmayan yaya ve müsellemler genel kanunnamelerde belirtildiği gibi ağır suç işlemiş sayılıyorlar, organ kesme ve idam gibi ağır cezalar alıyorlardı⁴. Bazı sancaklarda bu cezalar para cezasına çevrilmiştir. Bozok kanunnamesinde⁵ "**Emir-i**

¹ Muzaffer Arkan, s. 176, Aynı Yazar, basılmamış doçentlik tezi, "Yaya ve müsellemler teşkilatının temeli".

² Barkan, *Kanunlar*, Gelibolu Müsellemler ve Piyadelerine Mahsus Kanun, s. 67, 6, 242.

³ Barkan, *Kanunlar*, Kanunname-i Eşkinciyan-ı Müselleman, s. 75, S, 259.

⁴ "I. Selim kanunnamesi", s. 32.

⁵ Barkan, *Kanunlar*, Bozok Kanunnamesi, s. 30, 52, 129.

hümayun ile sefer-i padişahi vaki olan sefere varmayan müsellemden iki yüz elli akçe hasıl alınır" denildiğine göre cezaların hafifletildiği anlaşılmaktadır. Adı geçen Bozok kanunnamesinin tarihi belli olmadığı için, bunun yaya ve müsellemler teşkilatının bozulmaya başladığı XVI. yüzyılın son yıllarında kaleme alındığını tahmin etmek kolay olacaktır. Teşkilatın dağılmasına yakın, ilk zamanlarda sefere katılmayanlara verilen idam cezaları kaldırılmış onun yerine ödenmesi güçlük yaratmayacak miktarda para cezaları konulmuştur.

Yaya, müsellemler ve yamak olabilmeyenin en önemli koşulu "Yaya (müsellemler) oğlu yaya" olmaktır. Kanunnamelerde **"Ve bir müsellemler fevt olsa, müteaddid oğulları kalsa, darbe, harbe kâdir olan oğlu yerine müsellemler olup sefere eşer, darbe harbe kadir olmayan sair reaya silkinde münselek olur"** denilmekte ve ilk görevin oğula düştüğü açıklanmaktadır¹. Ölen müsellemin (yaya) görev üstlenecek yaşta oğlu bulunmadığı takdirde kardeşi, torunu hatta azadlısı bu görevi üstlenmektedir. Devlet, çıkarını düşünerek, nöbeti en iyi yapacak kişiyi bulup görevi ona devretmektedir.

Tahrir yapıldığı sırada boş olduğu tespit edilen ocaklara yaya ve müsellemler yazımı kadı nezaretinde il yazıcı tarafından yapılmaktaydı.

Toprağın ocak halkına az geldiği çiftliklere aynı şekilde ilave yapılıyor, boş kalan yerler ise mevkuf'a kaydediliyordu. İki tahrir arasında kalan zamanda ölen yayanın (müsellemin) yerine varsa oğlu kadı mektubu ile getiriliyordu. Bu tür tayinler *"becay-i pedereş"* ibaresi ile tahrir defterlerinde belirtiliyordu².

Yaya ve yamakların kendi teşkilatından ayrılıp başka teşkilata geçmesi oldukça güç ve protokola bağlıydı. Müsellemler arasında sipahiliğe geçmek daha yaygındı. Bunun için en az on sene sipahi hizmeti görmesi, sipahi ile sefere katılması gerekiyordu. On veya onbeş sene sipahi hizmeti yapan müsellemler, padişah veya beylerbeyi beratı ile bağlı olduğu teşkilatın defterine yazıldıktan sonra sipahi teşkilatına geçebiliyordu. Birkaç tahrirde veya (müsellemler) ve sipahi defterlerinde durumunu açıklayan bilgi verildikten sonra sonuca ulaşılabilirdi³. Müsellemlerin sipahiliğe geçişinde teşkilatın kaldırılmasının da önemli rolü oluyordu.

Yayalar arasında ortakçı ve madenci olmak için eğilim görülmekte, Sultanönü yaya defterlerinde ise buna izin verilmediği görülmektedir. Tahrir defterleri geriye doğru incelenip ortakçı veya madenci olmak isteyenlerin *"Yaya oğlu yaya"* olduğu tespit edilince yayalık hizmetine iade edilmektedirler⁴. Rumeli'de oturan yörükler sefere atılı katılmış olsa dahi bunlar yine yaya sınıfından sayılmışlar⁵, müsellemler dahi sayılmamışlardır.

Neşri'ye göre Osman Bey ve Orhan Bey'in hassa kuvvetleri arasında bulunan yaya ve müsellemler geleneğe bağlı olarak *"Ak Börk"* giyiyorlardı. Geri hizmete

¹ Bozok Kanunnamesi, s. 30, 52, 129.

² Uzunçarşılı, "Kanun-i Osmani...", s. 394.

³ T. D. nr: 112, 8, 9, 10 ve diğerleri.

⁴ M. M. nr: 64, 170a, 170b, 172a.

⁵ Uzunçarşılı, "Kanun-i Osmani...", s. 391.

alındıktan sonra eyalet ordusu gibi kabul edildiler ve "Kırmızı Börk" giymeye başladılar¹.

Yaya ve müsellemlerin kırmızı börtü ne kadar süre giymeye devam ettikleri, savaş esnasında mı yoksa günlük hayatta da giydiklerine dair kaynaklarda bunu açıklayacak bir kayıt bulunmamaktadır. Tarım toplumu olmaları nedeniyle günlük hayatlarında üniforma taşımaları olanaksızdır. Özellikle Anadolu eyaletinde Türklerden oluşan yaya ve müsellemlerin sosyal durumlarını belirleyici bir kıyafet taşıdıklarını düşünmek daha mantıklı olacaktır. Sefere katıldıkları esnada ise mesleklerine uygun kıyafet taşımaları rahat çalışmalarını için daha uygun olacaktır.

Sancakta en büyük yetki teşkilatın sancakbeyinindi², bu sancakbeyleri üst makam olarak "Beylerbeyi" ne bağlıydı. Dolayısı ile yaya ve müsellemler sancakbeyleri ve sipahi sancakbeyi Beylerbeyi kademesinde birleşiyordu³.

Sipahi sancağında görülen Sancakbeyi, subaşı, eşkinci (canbaz), yamak (canbaz) hiyerarşisi yaya ve müsellemler sancaklarında da aynen tekrarlanıyordu. Subaşının görevi yayabaşı veya Çeribaşılar tarafından yerine getiriliyordu. Ocaklarda ise baş yaya ve baş müsellemler eşkinci canbazı karşılıyordu. Her üç teşkilatta yamakların statüsü değişmiyordu. Özetle:

Beylerbeyi:

Sancakbeyi	Subaşı	Eşkinci (canbaz)	Yamak
Yaya Sancakbeyi	Yayabaşı	Eşkinci (başyaya)	Yamak
Müsellemler Sancakbeyi	Çeribaşı	Eşkinci (müsellemler)	Yamak

IV. OSMANLI ORDUSUNDA YAYA VE MÜSELLEMLERİN ETKİNLİĞİ

1. XIV-XVI. YÜZYILLARDAKİ ETKİNLİKLERİ

Osman Bey ve Orhan Bey zamanında beyliğin hassa ordusu olan yaya ve müsellemler ülke sınırlarının genişlemesinde önemli pay sahibiydi. Batı Anadolu, Karesi beyliği, daha sonra Rumeli, Osmanlı topraklarına dahil edildi. Süleyman Paşa 1354'de Ankara'yı alarak beyliğin sınırlarını doğuya doğru genişletti⁴. Bu savaşlarda yaya ve müsellemler çok önemli görev üstlenmiştir. Gönüllü olan bu Türk köylü gençleri

¹ M. Akdağ, I, s. 412.

² M. Kunt, s. 26.

³ M. Akdağ, C. I, s. 426; Muzaffer Ankan, s. 178.

⁴ "Osmanlı Beyliğinin büyümesi hakkında.." bkz: Uzunçarşılı, I, s. 123 ve devamı.

savaş esnasında ulufe alıyor, savaş bitince köyüne çekilip tarım yapıyordu¹. Kapıkulu ocaklarının kurulmasından sonra² ulufesi kesilen teşkilat, muafiyet karşılığında tamamen toprağa bağlandı.

Yaya ve müsellemlerin yardımcı kuvvetler statüsüne geçmesi Orhan Bey zamanında azab ve sipah zümresinin kurulmasından sonra oldu³. Statü değişikliği sırasında ücretle tımarla aktarıldılar. Böylece "ak börk" giymekten çıkarıldılar, eyalet askerleri gibi "kızıl börk" giyenlere dahil edildiler⁴.

Beyliğin hassa kuvvetleri yeterli olmadığı için geri hizmete alınmış olan yaya ve müsellemler bir süre daha muharip sınıfı gibi hizmet ettiler. Böylece devlet otoritesinin bir parçası olmanın mutluluğunu taşıdılar.

Süleyman Paşa, ordunun başkumandanlığını yaptığı sırada, yaya sancakbeyleri, atlı sancakbeyleri ve tımarlı sipahi sancakbeyleri ayrı kuvvetler halinde onun hizmetine girip sefere katılmışlardı⁵. Adı geçen ordu, daha önce Karesi, Aydın ve Saruhan Oğulları'nın yaptığı gibi Rumeli'ye çapulcu akınlar yapmak yerine düzenli seferler yapmayı tercih etti. Trakya ve Balkan yarımadasında gerçekleştirilen kolonizasyon bu sistemli çalışmaya dayanıyordu⁶. Balkan yarımadasında yerleşmenin başlaması ile birlikte fethedilen topraklar tımarlı sipahiye dağıtıldı. Savaşçı sınıf kurulurken geri hizmet ünitesi de ihmal edilmedi. Yaya ve müsellemler teşkilatı tımar sistemine paralel olarak Rumeli'de de kuruldu. Bunlar I. Murad zamanında göreve başladı. Bu arada ihmal edilmeyen yerli unsur da bazı geri hizmet kurumlarına dahil edildi. Balkanlardaki eski küçük toprak sahipleri, küçük asilzade grupları yerlerinde bırakıldı veya yeniden teşkilatlandırıldı. Hristiyan tımarlı sipahi-tımar eri, eflak, martalos, voynuk teşkilatı bu tür kuruluşlardandır⁷. Anadolu eyaletinde Türk köylülerine ait olan yaya ve müsellemler teşkilatı Rumeli'de böyle bir tekelleşmeye gitmedi. Mesleği uygun olan hristiyanlar da teşkilata dahil edildi. 1496 tarihli bir tahrirde Saraybosna'da kale hizmetinde kullanılan, kalede tamir yapan, yapı işleri, dericilik, topçuluk, zenberekçilik, çilingirlik yapan ve 26 tane çiftlik tasarruf eden 138 hristiyan müsellemler bulunduğuy kayıtlıdır⁸.

I. Murad devri yaya ve müsellemler için geçiş dönemidir. Bu dönem içinde gerek duyduğu takdirde muharip sınıf olarak savaşa gönderilmişlerdir. Meselâ 1387 yılında Karamanoğlu Alâeddin Bey'le yapılan savaşta yayabaşları Saruca Paşa, İncecük Balaban ve İlyas Bey, yayalarıyla savaşa katılmış ve I. Murad'ın ordusunu güçlendirmişlerdir. Yenilen Alâeddin Bey ordugâhını terkedip kaçmış, ordusu dağılmış ve

¹ Heşt Behişt, v. 364a; M. Akdağ, C. I, s. 410; Neşri, C. I, s. 153.

² Neşri, C. I, s. 155.

³ M. Akdağ, C. I, s. 412.

⁴ Neşri, C. I, s. 196; Aşık Paşa-zâde, s. 128.

⁵ M. Akdağ, C. I, s. 426.

⁶ Uzunçarşılı, C. I, s. 173.

⁷ Uzunçarşılı, C. I, s. 174; Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1954, s. 141, 154, 176; Y. Ercan, *Bulgarlar ve Voynuklar*, s. 9.

⁸ Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerine*, s. 154.

Osmanlılar bütün mallarına el koymuştu¹. *Neşri*, 1388'de Kuzeydoğu Bulgaristan seferinde "**Rum ilinin yayabaşısı Uluğ Bey, subaşı ki, Saruca Paşa demekle maarufdur ve Kara Mukbil ve Pazarlı Togan ve İncecük Balaban ki yayabaşıdır**" gibi yayabaşılardan kendilerine bağlı yayalarıyla geldiğini kaydetmiştir². Adı geçen yayabaşılardan Anadolu yayalarıyla mı yoksa Rumeli yayalarıyla mı geldiği açıklanmamıştır. buna rağmen Rumeli'de de yaya ocaklarının kurulduğu bilinmektedir. 1387'de Rumeli yayabaşısı olan Saruca Paşa Türk yayalarının başında Meriç vadisinin fütuhatında önemli rol oynamıştır. Arnavutluk'a kadar "*Uluğ Bey nökeri elinde*" diye yazılı tımarlar Saruca Paşa'nın buralara kadar geldiğini açıklamaktadır. H. 859/1454 tarihli tahrir defterinde Kalkandelen civarında "*Saruca Paşa yayası*"ndan söz edilmektedir. Saruca Paşa 1388'de bütün Rumeli'nin fethinde çok önemli rol oynamıştır. 1389'da Kosova savaşında sağ kolda yer alan Saruca Paşa Anadolu'dan gelen 10.000 kadar yayanın başında bulunmuş ve savaşın sonucunda önemli rol oynamıştır³.

I. Murad'm ölümünden sonra Yıldırım Bayezid'in seçkin subayları arasına giren Saruca Paşa Ankara savaşına da katılmıştır⁴.

Ankara savaşından sonra ülkeye hakim olan karışıklıklar yaya ve müsellemler teşkilatına da aksetmiştir. Yıldırım Bayezid'in oğulları arasındaki taht kavgaları sırasında, geri hizmete bağlanmış olan yaya ve müsellemler taraflarca savaşçı olarak kazanılmak istenmiş ve çeşitli tavizler verilmiştir. Emir Süleyman zamanında Sultanönü sancağında çeşitli nedenlerle bazı kişilere vergi muafiyeti verildiği görülmektedir. Fatih tahta geçtikten sonra hazırlanmış olan vakıf defterinde⁵ yaya ve müsellemlere veya vakıf sahiplerine tanınan haklar ve muafiyetler belirtildiği halde bu sınıfın askerî faaliyetinden bahsedilmemektedir.

Ankara savaşından sonra Rumeli'de oturan yayalar burada oturan tımarlı sipahi gibi daima merkezî otoriteye karşı çıkan şehzadelerin yanında yer aldı. Bu mücadeleler esnasında yaya ve müsellemlerin savaşçı olarak kullanıldığı tahmin edilirse de bu konuda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

Kroniklerde I. Mehmed (1413-1421)'in ölümü üzerine tahta geçen oğlu II. Murad zamanında ayaklanan Mustafa Çelebi'nin Rumeli yayalarını kazanabilmek için onlara vermiş olduğu tavizlerden söz edilmektedir. kardeşinin ölümü üzerine Rumeli'ye giden Mustafa Çelebi burada saygıyla karşılandı. Mihâl Oğulları, Evranos Oğulları ve

¹ Neşri, C. I, s. 227-229; Uzunçarşılı, C. I, s. 248-249. Adı geçen savaş için Neşri 1386 tarihini, Uzunçarşılı ise 1387 tarihini vermiştir.

² Neşri, C. I, s. 243; Uzunçarşılı, "I. Murad", *İ.A.*; Uzunçarşılı, C. I, s. 254; Halil İnalçık, *Sancak-ı Arvanid*, s. XVI.

³ Halil İnalçık, *Sancak-ı Arvanid*, s. XV, aynı Saruca Paşa'nın Çirmen sancağında Hasköy nahiyesinde yaya mevkufatından bir çiftlik yeri kendi yetkisini kullanarak "Ali" adında bir müselleme verdiği belirtilmiştir.

⁴ Halil İnalçık, *Sancak-ı Arvanid*, s. XVI; Uzunçarşılı, "I. Murad"; Uzunçarşılı, C. I, s. 254.

⁵ Sultan Eyüğü Evkaf Defteri, B.A. Kamil Kepeci Tasnifi, nr: 3358, s. 4; "Emir Sultan nişanıyla Selçuk Derviş müsellemlikten hüküm-i cihan meta' aleyh vakf olub defter-i köhnede kayıtlı olunmuş, o itibarla yazıla, arz oluna". İkinci kayıt ise s. 5: "Merhum Emir Süleyman, Şeyh İbrahim elini kesdikten sonra istihlâl için bir çiftlik yer vakf etmiş. Sonra oğlu Ali ve kızı selam elinde yazıldı. Murad Hünkâr tab-ı serah müsellemler dutub mektub vermiş".

Turhan Bey, Mustafa Çelebi'ye katıldı. Hatta Gelibolu halkı kendisine biat etti. Buna rağmen bazı kale muhafızları tâbiyetlerini bildirmediler¹.

II. Murad, Bayezid Paşa'yı Mustafa Çelebi'nin üzerine gönderdi. Bayezid Paşa da taraf değiştirdi II. Murad'ın ordusu yenildi. Fırsatı iyi değerlendiren Mustafa Çelebi Edirne'de tahta çıktı.

Osmanlı devleti merkezi Bursa ve Edirne'de olan iki hükümet tarafından idare edilmeğe başlandı. Anadolu ve Rumeli'de bulunan sancakbeyleri bu hükümetlerin yanında yerlerini aldılar. Daha önce I. Mehmed'e, şimdi de II. Murad'a muhalif olanlar Mustafa Çelebi'nin yanına gittiler. Yeniçeri ve I. Mehmed zamanındaki hükümet erkânı Bursa hükümetinin yani II. Murad'ın yanındaydı. Buna karşılık Rumeli'deki Türk kuvvetleri, azablar, akıncılar ve Türk ahali Mustafa Çelebi'nin yanındaydı.

Mustafa Çelebi, *Neşri* ve *Aşık Paşa-zâde*'ye göre "**Âlemin karuş maruş**" olduğu zamanda elindeki askerini yeterli görmemiş, Rumeli yayasını süvari (müsellemler) haline koyarak mücadelede onlardan yararlanmayı düşünmüştür. Mustafa Çelebi, yerleşik ahaliden olan Rumeli yayalarına bazı çıkarlar sağlayarak kendi tarafına kazanmak istemiştir.

Mehmed Çelebi, zamanında Niğbolu Beylerbeyi olan İzmir oğlu Cüneyd Bey de kendi çıkarı için Mustafa Çelebi ile ortak çalışmaya başladı, hatta onun veziri oldu². Kroniklerde verilen bilgiye göre İzmir oğlu Cüneyd Bey süvari kuvvetlerinin sayısını artırmak için bazı tedbirler almıştır. Bu cümleden olmak üzere, daha seri hareket etmesi için Rumeli yayalarını müsellemlerin at ve atla ilgili teçhizatları ve artan ihtiyaçları gözönüne alarak çiftlikleri büyütüldü. Ayrıca yamaklar müsellemlere harçlık vermekle sorumlu tutuldu. *Neşri* konuyu şöyle açıklıyor: "**Andan İzmir oğlu Cüneyd Bey vardı, anı dahi vezir kıldı. İzmir oğlu tedbiriyle Rumeli'nin yayasını müsellemler kıldı. Bazısını harçlıkçı etti. Şimdi dahi çeriye giden kişiye ellişer akçe harçlık verirler. Bu adet Düzme Mustafa'dan kaldı**"³.

Mustafa Çelebi Gelibolu'dan Anadolu'ya 1422 yılında 12.000 sipahi ve 5.000 piyade ile geçti. Sipahilerin bir kısmı müsellemler sınıfına geçirilmiş olan Rumeli yayalarıydı.

Osmanlı tarihlerinde "*Düzmece Mustafa*" olayı olarak geçen ayaklanmada Mustafa Çelebi taht mücadelesini kaybetti. Merkezî kuvvetler hâkim oldu ve II. Murad tahtını sağlamlaştırdı. Mustafa Çelebi kaybetmiş olmasına rağmen Rumeli yayaları elde ettikleri haklarını bırakmadı ve bu haklar süreklilik kazandı. Yayaların atlı sınıfa geçmesi sırasında Gelibolu yayaları da müsellemler oldu⁴. Sefere gidecek müsellemlere harçlık vermek yepyeni bir uygulamaydı. Harçlık konusu Fatih zamanında daha da yaygınlık kazandı. H. 938/1531 tarihli Kanunname-i Eşkinciyan-ı

¹ M. Akdağ, C. I, s. 349; Uzunçarşılı, C. I, s. 377.

² M. Akdağ, C. I, s. 349; Uzunçarşılı, C. I, s. 382; Şehabeddin Tekindağ, "Mustafa Çelebi", *İ.A.*; Halil İnalçık, "II. Murad", *İ.A.*; Neşri, C. II, s. 557; Aşık Paşa-zâde, s. 157.

³ Neşri, C. II, s. 557; Aşık Paşa-zâde, s. 157, *Tacü't-tevârih*, I, s. 308.

⁴ Barkan, *Kanunlar*, s. 241, Boğazi beklemek ve korumak için Gelibolu yayalarının atlı olduğu belirtilmiştir.

Müselleman'a göre¹ Mahmud Paşa'nın vezareti sırasında, müsellemler, sefer olsun veya olmasın her yıl yamaklarından 50'şer akçe harçlık alıyorlardı. II. Bayezid H. 898/1492 tarihinde bir ferman yayımlayarak bundan sonra yamakların eşkin müsellemlere her yıl harçlık vermeyeceğini ancak sefer halinde göreve giden müsellemlere harçlık verileceğini ilân etti. Böylece yamaklar kendilerine çok zor gelen bir sorumluluktan kurtulmuş oldular.

XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra Rumeli'de yaya teşkilatı kalmamış, geri hizmete bağlı olanların tamamı atlı olmuştur. XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde Rumeli müsellemlerinden söz edildiği halde Rumeli yayasından söz edilmemektedir. Buna rağmen çiftliklerin adı "*Yaya Balaban yeri*", "*Yaya Hamza yeri*" gibi isimlerle anılmağa devam etmiştir. Rumeli'de yaya kalmadığı halde çeribaşılara daima yayabaşı denilmiştir.

II. Murad zamanında, Mustafa Çelebi ile paralel hareket eden Rumeli azabları da daha önce ak bürk giyen baş kullar iken kırmızı bürk giydirilerek cezalandırılmışlardır². Fatih zamanında bu uygulama Anadolu'ya da yaygınlaştırılmıştır.

Fatih zamanında yaya ve müsellemlerin durumuna gelince, bu dönemi inceleyebilmek için arşiv belgelerine başvurmak gerekmektedir. Fatih zamanında 1454-1455, 1464-1465 ve 1476 yıllarında ülke çapında üç büyük tahrir yapılmıştı³. Bu tahrirler, ülkenin gelir kaynaklarını ve askerî potansiyelini öğrenmek bakımından önemli ise de yapılmasındaki asıl amaç sultanın santralizasyon faaliyetini oturtmak içindi. Vakıf ve mülklerin geniş alana yayılması, Fatih'le birlikte gittikçe merkezileşmekte olan Osmanlı Devleti için büyük tehlike yaratıyordu. Merkezî bir imparatorluk için güçlü bir toprak aristokrasisinin varlığı sakıncalıydı. Yapılan tahrirlerin sonucuna göre 1478 yılında Karamanlı Mehmed Paşa'nın baş vezirliği zamanında toprak aristokrasisinin karşısındaki uygulama başlatıldı. Fatih sert tedbirler ve kararlar alıp vakıf ve mülk arazilerini tımara çevirip tımarlı sipahinin sayısını arttırdı. Vakıf ve mülklerin tımara dönüştürülmesi Anadolu'da ve Rumeli'de büyük boyutlara ulaştı⁴. Vakıf ve mülklerin tımara çevrilmesi sırasında devlet görevlileri büyük güçlüklerle karşılaştı.

1481 yılında Fatih ölünce başlayan olaylar Karamanlı Mehmed Paşa'nın öldürülmesiyle devam etti⁵. II. Bayezid (1481-1512) tahta geçince vakıf ve mülklerin çoğunu geri verdi. II. Bayezid I. Selim ve Kanuni zamanında düzenlenen tahrir ve vakıf defterlerinde, Fatih zamanında tımara çevrilip, II. Bayezid zamanında geri verilen vakıf

¹ Barkan, *Kanunlar*, s. 259.

² M. Akdağ, C. II, s. 106.

³ Beldiceanu, s. 79; Barkan, "Toprak İşçiliğinin Organizasyonu", s. 34.

⁴ Vakıf ve mülklerin tımara çevrilmesiyle ilgili bkz: Halil İnalcık, "II. Mehmed", *İ.A.*; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "II. Bayezid", *İ.A.*; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Karamanî Mehmed Paşa", *İ.A.*; Zeki Arkan, "Hamid Sancağındaki Tımar Düzenine İlişkin Araştırmalar", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, s. 12, İstanbul 1982, s. 106.

⁵ Fatih'in ölümü üzerine çıkan karışıklıklarla ilgili bkz: Şehabeddin Tekindağ, "Karamanî Mehmed Paşa", Şehabeddin Tekindağ, "II. Bayezid'in Tahta Çıkışı Sırasında İstanbul'da Vukua Gelen Hadiseler Üzerine Notlar", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. X. s. 14, İstanbul 1959, s. 85-96.

ve mülklerle ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Sultanönü sancağına ait vakıf ve tahrir defterlerinde konuyu açıklayacak pek çok kayıt bulunmaktadır¹.

Adı geçen uygulama sırasında bazı vakıf çiftlikleri yaya ve müsellemlerine ilave edildi ise de II. Bayezid tahta geçince yapılan tahrirde eski sahiplerine iade edildi.

II. Bayezid'in tahta geçtiği ilk yıllar kardeşi Cem ile yaptığı mücadelelerle geçti. Eyalet askerleri ve geri hizmet mensupları hangi tarafta yoğunlaşırsa o tarafın başarılı olacağı kuşkusuzdur. Bu durum gözönüne alarak Teke bölgesindeki müsellemlere ayrıcalıklar tanındı. Mustafa Çelebi'nin Rumeli yayalarını müsellemler sınıfına geçirdiği gibi şimdi Bayezid da Teke bölgesinde oturan müsellemlerin harçlıklarını arttıyordu².

II. Bayezid Osmanlı tahtına sahip olduğu zaman verilmiş olan haklar nedeniyle yaya ve müsellemler teşkilatındaki karışıklıklar günlük olay haline geldi. Başkente yapılan şikayetlerin arkası kesilmedi. Sefere gidemeyenlerin veya gitmek istemeyenlerin sürekli gündemde tuttuğu bedel konusu, yamakların her yıl müsellemlerine ödediği harçlık ve nakti olarak ödenen resm-i galle yaya ve müsellemleri bunaltıyordu.

II. Bayezid H. 898/1492 tarihinde bütün bu şikayetleri gözönüne alarak yaya ve müsellemler teşkilatında köklü bir düzenleme yaptı. Daha önce bertildiği gibi bedel akçesi sancakbeyine hasıl yazıldı, resm-i gallenin aynı olarak ödenmesi ve harçlığın sefer zamanı ile sınırlandırılmasına karar verildi.

Yaya ve müsellemler teşkilatı XVI. yüzyılda en parlak döneminden, teşkilatın kaldırılmasına kadar uzanan bir grafik çizdi.

H. 898/1492 yılında II. Bayezid, teşkilatın malî ve sosyal konularını da çözüme ulaştırdı. Daha önce açıklandığı gibi, bedel gönderme, harçlık verme ve yönetici kadrosuna ödenecek vergiler karışıklıklara meydan verilmeyecek şekilde kurala bağlandı. Ocakların geliri mevkufta bulunan çiftliklerden yapılan ilâvelerle yeterli hale getirildi. Belli aralıklarla yoklama ve tahrirler yapılarak teşkilatı ilgilendiren mufassal ve özet defterler düzenlendi.

¹ B. A., M. M. nr: 18.33., H. 930/1523 tarihinde düzenlenmiş vakıf defterinin parçası, s. 5: "Vakf-ı zaviye-i Hacı Nasreddin, der-Eskişehir. Bir çiftlik yeri vardır. Kadimden vakfiyet üzere merhum Sultan Mehmed beratiyla Mehmed veledi Minnet ve Mustafa biradees mutasarrıflarmış. Mensuh olub tımara verilmiş. Sultan Bayezid vakfiyeti mukarrer idüb İbrahim ve Seydi Ahmed ve Yusuf nam kimesneler mutasarrıfıdır deyu kayd olunmuşdur, der-defter-i köhne". Diğer bir kayıt ise: T. D. nr: 438, s. 221: "Karye-i Baldır Eyne, tabi-i Bilecik, sabıka Hızır nam kimesnenin mülkü imiş. Sonra menhus olub tımara verilmiş deyu kayd olunmuş. Mezkûr karyeden 300 akçe dahi Halil ve Hacı İbrahim nam kimesnelere mülkdür. Mukarrer olunub hüküm-ü şerif verilüb 700 akçe tımarı mukarrer kılındı deyu kayd olunmuşdur, der-defter-i köhne".

² Muzaffer Arkan, s. 192; Muzaffer Arkan, Doçentlik tezi, II. Bölüm Anadolu ve Rumeli Müsellemler Ocakları.

Başbakanlık Arşivinde, Kanuni devrinde, geri hizmet mensupları için hazırlanmış çok sayıda tahrir defteri bulunmaktadır. Bunların her biri kâtabinin dikkatini, devrinin estetik, zevk ve düzenini aksettirecek niteliktedir.

XVI. Yüzyılda yaya ve müsellemlerin savaşıcı olma özelliğı hiç kalmadı. Geri hizmette ihtisaslarına göre çalışıp tarım yapmağı devam ettiler. İstanbul'da bulunan yöneticiler seferlerin dışında, gerektiğı takdirde onların ihtisası içinde yer alan konularda yardımları için kendilerine başvırdı.

H. 915/1509 yılında Osmanlı topraklarını, özellikle İstanbul ve çevresini harabeye çeviren ve günlerce devam eden depremler oldu. Bu felakette İstanbul, Edirne, Amasya, Tokat, Sivas, Çorum gibi şehirler de yıkıldı. İstanbul'daki yıkılan yerleri onarmak için yirmi evden bir kişi ve ev başma yirmi ikişer akçe takdiriyle cerahor, yani ücretli işçi toplandı. Anadolu'dan 37.000 ve Rumeli'den 29.000 cerahor çıkarılıp 3.000 kadar mimar ve dülgere getirildi. Bunlardan başka yayalardan 8.000 ve müsellemler tayfasından 3.000 kişiye de kireç yaptırdılar¹. Yaya ve müsellemlerin de katıldığı imar faaliyeti 65 gün devam etti. kale surları, Galata'daki mahzenler, Kız kulesi, Rumeli ve Anadolu hisarları ve fenerleri, Çekmece köprüleri ve Silivri kalesi bu süre içinde onarıldı.

II. Bayezid'den sonra Osmanlı tahtına I. Selim (1512-1520) geçti. Yavuz'un kardeşleriyle olan mücadelesi sırasında en zorlu rakibi Şehzade Ahmed'di.

II. Bayezid de Şehzade Ahmed'i tahtın vârisi kabul ediyordu. Selim babasına yenilince Şehzade Ahmed hükümdar olmak üzere davet edildi. Yeniçeriler I. Selim'in tarafını tuttuğı için Ahmed'in hükümdarlığını tanımadılar. Bunun üzerine Şehzade Ahmed, Anadolu'da kaldı. I. Selim tahta geçtikten sonra da mücadelesine devam etti².

Şehzade Ahmed, II. Murad zamanındaki Mustafa Çelebi (Düzmece Mustafa) olayında olduğı gibi Anadolu'daki sipahi, yaya ve müsellemleri kendi safma çekmeğı çalıştı. H. 918/1512 tarihinde Anadolu yayalarına verdiği bir ahidnamede yayaları kendi tarafına çağırıyor, Selim'den, hatta babasından daha fazla ihsanda bulunacağını belirtiyordu. Yayalar ne isterse onu yerine getireceğini yeminle taahhüd ediyordu. Bu arada yayalardan hoşnut olduğunu, kendisini incitmediklerini söyleyip iltifatlar yağıdırıyordu. Şehzade Ahmed'in vaadleri bununla da kalmıyor başarılı olduğı takdirde uygun kişilere 15.000 akçelik tımar, yayabaşlarına hediyeler ve 15 er akçe ulufe vereceğini yeminler ederek vaad ediyordu. Müsellemler arasında çayır almak isteyenlere de istedikleri kadar çayır vereceğini bildiriyordu³.

¹ Uzunçarşılı, C. II, s. 234.

² Şehzade Ahmed'in taht mücadelesi hakkında bkz: Uzunçarşılı, C. II, s. 243.

³ Şehzade Ahmed'in Şevval 918/1512'de verdiği Ahidname ile ilgili olarak bkz: Zarif Orgun, "Şehzade Ahmed'in Ahidnamesi", *Tarih Vesikaları*, İstanbul 1943, s. 166-167.

2. YAYA VE MÜSELLEM TEŞKİLATININ KALDIRILMASI

I. Murad zamanında yeniçeri ordusunun kurulmasından sonra geri hizmete alınmış olan yaya ve müsellemler XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar görevlerini eksiksiz yerine getirdiler. Teşkilat II. Murad, II. Mehmed ve Bayezid zamanında yapılan düzenlemelerden sonra XVI. yüzyılın başında en mükemmel haline ulaştı. H. 1051/1642 tarihinde kaleme alınan "*Kanun-i Osmanî Mefhum-i Defter-i Hakani*"de¹ verilen bilgiye göre Rumeli'de bulunan Ofcabolu, Tanrıdağı, Selanik, Kocacık, Naldöken, Müselleman, Kızılca Müselleman, Çirmen, Çingene, Vize müsellemlerinin toplamı 1019 ocaktır. Yürük tafesi ise 1290 ocaktır. Anadolu'da bulunan yaya ve müsellemler² ise toplam olarak 6900 ocaktır. Bunlar nöbetlisi ve yamakları ile beraber 26.500 neferdir.

Kanuni devrinde, Osmanlı Devleti'nin ordusunun temelini teşkil eden "*Tımarlı sipahi*" en güçlü ve düzenli haline ulaşmıştı. Bir düzen içinde uygulanan tımar teşkilatı Osmanlı devletine her an savaşa hazır, donanımı yerinde, atlı, büyük bir ordu sağladığı gibi, imparatorluğun geniş sınırları içinde köylere kadar ağ gibi yayılmış bir güvenlik kuvvetini de sağlamış oluyordu. Döneminin teknolojik düzeyi nedeniyle merkezden toplanması son derece güç olan vergileri yerinde toplayıp bir takım yükümlülükler ve hizmet karşılığı olarak kullanmak suretiyle zaman ve elemandan tasarruf sağlanıyordu³.

XVI. yüzyılın sonuna doğru tımarlı sipahi teşkilatında bazı aksamalar başladı. Askerlikle ilgisi olmayan kişiler hile ile berat sağlayıp tımar sahibi oldu. Babası ölen yetim süvarilerin yerleri başkalarına verildi. Beylerbeyi kademesinde tımar tevcihi sırasında onarılmaz hatalar yapıldı. 1571-1606 yılları arasında devam eden uzun ve yıpratıcı savaşlar reayayı zor durumda bıraktı. Bundan başka Özdemiş oğlu Osman Paşa'nın⁴ Kafkas ve Dağıstan seferinden sonra yaptığı gibi askerî hizmeti olmayan kimselere, savaşta yararlılık göstermiştir diyerek tımar tevcih edildi. Vilayet halkı şikayet edince mevkuf olan tımarların üçte biri Özdemiş oğlu Osman Paşa'nın adamlarına, üçte ikisi eyaletlerde tımar bekleyenlere verildi. Yine XVI. yüzyıl sonunda ve XVII. yüzyıl başlarında muharip tımarlardan boş kalan dirlikler muhariplere verilme-
yip sarayda çeşitli hizmetler yapanlara verildi.

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren saray halkı ve ekâbir de hükümet otoritesinin zayıflamasından yararlanarak tımar ve zeametleri kendi tasarrufları altına geçirdiler. Bu durumda sipahi aileleri dirliksiz kaldı. Yeni tımar sahiplerinin askerlikle ilgisi olmadığı için ordunun savaşçı sayısı azalmağa başladı. Bir tarihte Rumeli'de silahlı

¹ Uzunçarşılı, "Kanun-ı Osmani...", s. 391, 392.

² Anadolu Eyaletindeki yaya ve müsellemler ocakları, Kütahya, Saruhan, Aydın, Hüdavendigar, Kastamonu, Menteşe, Afyonkarahisar, Teke, Çankırı, Hamidili, Sultanönü ve Karesi sancaklarında oturuyordu.

³ Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", İ.A. Uzunçarşılı, III., s. 282.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, Ankara 1954, s. 284, 286. 1584 tarihinde Özdemiş oğlu Osman Paşa'nın yapmış olduğu tımar yolsuzlukları Koçi Bey Risalesinde anlatıldığı gibi verilmiştir.

40.000 atlı toplanırken XVII. yüzyılın başında tımarlı sipahilerin sayısı 7-8 bine kadar düştü¹.

Tımarlı sipahinin askerî alanda ikinci dereceye düşmesinin diğer nedeni batıda silah teknolojisinin gelişmesidir. Yeni savaş teknolojisi sürekli ordu bulundurma esasma dayanıyordu. Buna göre modası geçmiş sayılan tımarlı sipahi, Mart-Ekim ayları arasında seferde bulunuyor, onun dışında kalan süre içinde çiftliğinin başında bulunmak istiyordu.

Bu durumu gözönüne alan Osmanlı Devleti de ulufeli ve ateşli silah kullanabilecek asker sayısını arttırdı. Ulufeli asker sayısı artırılınca tımarlı sipahi, XVII. yüzyılın başından itibaren yavaş yavaş geri hizmete çekilmeğe başladı².

Orhan Bey zamanında azablar ve sipahi zümresi kurulunca yaya ve müsellemler, I. Murad zamanında kapıkulu ocağı kurulunca da azab ve sipahi zümresi geri hizmete alınmıştı³. Şimdi, en güçlü eyalet askeri olan tımarlı sipahi geri hizmete almıyordu. Sistem temelden bozulunca tımarlı sipahiler, yaya ve müsellemlere ait olan top çekme, cephane nakletme, kale tamiri ve buralara zahire taşımak gibi işleri yapmağa başladılar.

XVI. yüzyılın son yıllarında tımarlı sipahi geri hizmete doğru çekilince yaya ve müsellemler fonksiyonunu tamamen yitirdi. Tımarlı sipahinin geri hizmete çekilmesinde malî konular da rol oynadı. Dirlik sisteminin düzenli işlediği dönemde, reayanın korunması, tımarlı sipahilerin çıkarları açısından gerekiyordu. Sipahi ortadan çekilince köylü çeşitli eşkiyalık olaylarından zarar görmeğe başladı. Üretim azaldı. Ulufeli askerin giderleri arttıkça devlet, reayaya altından kalkamayacağı vergiler getirdi. Vergilerin toplanmasında iltizam usulü yaygınlaştığından bu yük taşınmaz hale geldi⁴. 1584-1586 devalüasyonunda Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın getirdiği tedbirlerle paranın değeri çok düştü. Eskiden 100 dirhem gümüşten 450 adet gümüş akçe kesilirken şimdi 800 akçe kesildi. Her yerde ayaklanmalar başladı. İstanbul'da çıkan isyan sonunda yeniçeriler Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'yı ve defterdarı öldürdü⁵. Bütün olumsuzluklar tımarlı sipahileri çok fazla etkiledi, durumları gün geçtikçe daha zayıfladı.

Tımarlı sipahinin geri hizmete çekilmesi yaya ve müsellemler teşkilatı için çok önemli bir darbeydi. Teşkilatın içindeki bozulma da en az bunun kadar önemliydi.

II. Murad (1574-1595) zamanında Anadolu ve Rumeli halkı savaşa gitmekten kaçmağa başladı. Bunlar savaşa gitmemek aynı zamanda vergi muafiyeti elde edebilmek için köprücü, derbendçi, olukçu gibi geri hizmet teşkilatlarına girebilmek için her türlü yola başvurmağa başladılar, özellikle statüleri uygun olduğu için yaya ve müsellemlerle birlikte.

¹ Uzunçarşılı, C. III, s. 283.

² Özer Ergenç, "Osmanlı Merkez Askerinin Nitelik ve Fonksiyonları Üzerine", *I. Askerî Tarih Semineri, Bildiriler, II*, Ankara 1983, s. 81. Halil İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI, 1980, s. 283-337.

³ M. Akdağ, C. I, s. 420 ve C. II, s. 105-106.

⁴ Ö. Ergenç, s. 82.

⁵ Barkan, "Fiyat Hareketleri...", s. 573.

lemler içinde bu tür bir göreve yazılıp görevlerini çiftliklerinden ayrılmadan sürdürenler çoğunlukta idi. Eşkiyalığın artması derbend, köprü, yol kavşağı gibi yerlerin önemini arttırdığından tahrir eminleri yaya ve müsellemlerin isteklerini uygun bularak onları bu işler için hazırlanan defterlere yazdılar. Rumeli ve Anadolu'da çok sayıda yaya, müsellemler ve diğer geri hizmet mensubu bu işleri yapmışlardır.

Cengiz Orhonlu'nun¹ verdiği örneklere göre yeni derbendçi ve köprücüler, görevlerini hakkıyla yapmak yerine bu işten çıkar sağlamak yolunu benimsemişlerdir. Yaya ve müsellemler bir yolunu bularak kendilerini bu tür geri hizmete yazdırdıkları için yaya ve müsellemler hizmeti görecektir kişilerin sayısı çok azalmıştır. Tahrir sırasında bu tür bir görev elde edememiş olanlar ise hizmete kudretlerinin olmadığı, yaşlı, sakat hatta ölmüş olduklarını tahrir memuruna yazdırabilme çareleri aramışlar, çoğunlukla bunda başarılı olarak sorumluluktan kurtulmuştur. Bu tür suistimaller önlenmek istenmişse de başarılı olunamamıştır.

XVI. yüzyılda yaya ve müsellemlerin toprak kullanma usulünde de bazı yolsuzluklar görülmeye başlamıştır. Ocakların nüfusu çoğaldıkça çiftliklerin toprakları yetmeye başlamış, yapılan ilaveler yaya ve müsellemlerin oturduğu yerden uzakta olunca ocak halkının bir araya gelmesi olanaksız hale gelmiştir. Önceleri ilaveler bozulmuş ve dağılmış çiftliklerin topraklarından yapılarak oraların şenlenmesi yoluna gidilmişken, şimdi doğrudan mevkuf çiftlikler ilave edilmeye başlanmıştır. İlaveler yapılırken bir yolunu bulan yayalar büyük miktarda toprak alırken bazıları hiç alamamıştır.

Yapılan usulsüz tahrirler sırasında mevkuf olan çiftliklerin bir kısmı sancakbeyi ve yayabaşlarının tımarlarına ilave edilmiştir. Toprağı tasarruf etmeye başlayan bu yöneticiler gelirlerinin azalmasını göze alamayacağı için toprağı az gelen yayalara mevkufattan ilave yapmak olanaksız hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak yaya ve müsellemler teşkilatındaki bozulma en küçük birimden başlayarak bütün teşkilata yayılmıştır². Bu güçlükler içinde yaya ve müsellemler teşkilatının ömrünün uzun olmayacağı gerçektir.

H. 1051/1642 tarihli *Kanun-ı Osmanî Mefhum-ı Defter-i Hakani*, Anadolu'daki yaya ve müsellemler, canbazlar, Rumeli'deki akıncı tımarlarının bu tarihten önce kaldırıldığını kesinlikle açıklamaktadır. Anadolu'dakilerin durumu: "**Anadolu'daki yaya ve müsellemler ref' olunub, Anadolu'da olanların cümlesi reaya kaydolunmuşdur**"³ şeklinde açıklanmıştır.

Müsellemler teşkilatı ile benzerliği olan Voynuk, taycı, köprücü ve derbend teşkilatları konuları nedeniyle daha uzun yıllar hizmet vermişlerdir. Voynuk teşkilatı 1691 yılında kaldırılmış, 1693 de yeniden kurulmuş, 1878 de Bulgaristan, Osmanlı devletinin sınırları dışında kalınca teşkilattan söz etmek imkânı kalmamıştır⁴.

¹ Cengiz Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 58.

² Muzaffer Arkan, s. 185.

³ Uzunçarşılı, "*Kanun-ı Osmani...*", s. 392.

⁴ Ö. Ergenç, s. 95.

Derbend teşkilatı ise tanzimatın ilânına kadar devam etmiş, bundan sonra derbendçilerin görevi zaptiye teşkilatı ile nafia nezaretinin yetkileri içine alınmıştır¹.

Anadolu yayalarının ocaklarına gelince, bunlardan 14 Ocak oturak-emekli yeniçerilere ayrılmış, geri kalan kısmı ise zeamet ve tımara kayd olup Kaptan Paşa eyaletine bağlanmışlar, kendileri de donanmada görev yapmağa memur edilmişlerdir².

Sultanönü sancağında yaya ve müsellemler teşkilatının kaldırılması XVI. yüzyılın sonuna tesadüf etmektedir.

H. 1001/1592 yılında Rumeli ve Anadolu eyaletinde oturan yaya ve müsellemlerin genel tahriri yapılmış, yaya ve müsellemlerden alman rüsum kayd edilmiştir³. III. Murad (1574-1595) zamanında yapılmış olan bu tahrirden kısa bir süre sonra, III. Mehmed (1595-1603) zamanında H. 1007/1598 yılında yeni bir tahrir yapılmış ve Aydın, Biga, Saruhan, Kocaeli, Sultanönü livalarında bulunan yaya ve müsellemler çiftliklerinin kimlere ve nasıl dağıtılacağını açıklayan bir defter düzenlenmiştir⁴. Defter, başında bulunan fermandan anlaşıldığına göre Katip Hacı İbrahim b. Mustafa tarafından hazırlanmıştır. Hacı İbrahim b. Mustafa yaya ve müsellemler yerlerini reaya yerine çevirme, dağıtma, taksim etme ve uygun yere bağlama konusunda tam yetkili kılınmıştır. Dağıtım ve taksim işi tamamlandıktan sonra hazırlanacak defterin İstanbul'da Hazine-i Amire'ye teslim edilmesi istenmiştir⁵.

H. 1007/1598 tarihli defterde yapılan düzenlemeye göre Aydın sancağındaki yaya çiftlikleri Hızır b. Siyavuş Paşa'ya hassa yazılmıştır⁶. Kayıta belirtildiğine göre Hızır b. Siyavuş Paşa, Aydın sancağındaki yaya ve müsellemler çiftliklerini "*Tekaüd*" olarak tasarruf edecektir⁷.

Aynı sayfada "*El muharrer İbrahim b. Mustafa*" nın yazdığı ve aynı yıla ait bir derkenarda (H. 1007/1598) Aydın sancağında oturan diğer yaya ve müsellemlerin Kaptan Paşa Sancağına bağlandığı belirtilmiştir⁸. Geri kalan müsellemler ocakları ise H. 1015/1606 tarihli derkenardan anlaşıldığına göre, Mehmed b. Mustafa ve benam-ı Hamid'e zeamet yazılmıştır⁹.

¹ Cengiz Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 149.

² Uzunçarşılı, "Kanun-ı Osmani...", s. 392; Uzunçarşılı, s. 286.

³ T. D. nr: 641.

⁴ T. D. nr: 700.

⁵ T. D. nr: 700, s. 6, "Tevzii ve taksimi kamaniyi tekmil ve temmim olunduktan sonra işbu mecmuada kitab olunup hazine-i amireye teslim olındı, fi evasıt-ı şevval-ül mükerrerrem sene seb'a ve elf (H. 1007/1598)".

⁶ Siyavuş Paşa H. 975/1567 de büyük imrahor olmuş, daha sonra Rumeli Beylerbeyliği yapmıştır. II. Selim'in küçük kızı Fatma Sultan ile evlenmiş, H. 990/1582 de birinci defa, H. 994/1586 da ikinci defa vezir-i azam olmuş, H. 997/1589 da yeniden azl edilmiş, 1000/1592 de üçüncü defa vezir olmuş, bir yıl sonra yeniçeri ayaklanınca tekaüd edilmiştir. Bu konu ile ilgili bkz: Uzunçarşılı, C. III, s. 342. Adı geçen Hızır bin Siyavuş Paşa'nın annesi muhtemelen Fatma Sultan'dır.

⁷ T. D. nr: 700, s. 10-11.

⁸ T. D. nr: 700, s. 11.

⁹ T. D. nr: 700, s. 60.

Sultanönü sancağında bulunan beş çiftlik ise serasker ve şakirdanlara ilave edilmiştir. Çiftliklerin toplam hasılı 5000 akçedir¹.

Osman Bey zamanından beri çeşitli alanlarda hizmet veren yaya ve müsellemler iki yüzyıllık hizmet verdikten sonra H. 1007/1598 den itibaren reaya arasmda eriyip kaybolmuştur². Sultanönü sancağmda müsellemler teşkilatı kaldırıldıktan sonra İstabl-ı âmireye bağlı olarak hizmet veren taycı, korucu, köprücü, olukçu gibi görevliler XVIII. yüzyılım sonuna kadar çalışmağa devam ettiler. Verdikleri hizmet özel olduğu için bu görevliler tanzimatın ilânmdan sonra memur olarak devlet hizmetine girdiler.

¹ T. D. nr: 700, s. 72.

² Saruhan piyadelerin kaldırılması ile ilgili bkz: Feridun Emecen, 142-154.

İKİNCİ BÖLÜM

XV. VE XVI. YÜZYILDA SULTANÖNÜ YAYA SANCAĞI

I. TEŞKİLATIN İDARİ ORGANİZASYONU

1. SANCAK, NAHIYE VE YÖNETİCİLER

a. SANCAK VE SANCAKBEYİ

Osmanlı tarihinde ilk yaya yazımı daha önce belirtildiği gibi Orhan Bey zamanında Çandarlı Halil Paşa tarafından yapılmıştır¹. İlk Osmanlı sancağı olması nedeniyle Sultanönü, aynı zamanda ilk yaya sancağıydı. Ne yazık ki ilk sancağın sınırları hakkında bilgi sahibi değiliz. Konu ile ilgili olarak elimizde bulunan en eski kayıt H. 871/1466 tarihli dir. Bu defterde, II. Murad zamanında hazırlanmış olan defter-i köhne'ye atıf yapılmaktadır. Buradan anlaşıldığına göre defter-i köhne'de ki sancak sınırı ile 1466 daki sınır arasında bir değişiklik bulunmamaktadır².

XV. yüzyıldaki yaya sancak sınırı, nahiye ve köyler gözönüne alınarak, tahminî olarak çizilebilmektedir. Sancakbeyine bağlı olan nahiyeler: 1) Kayağlı ili, 2) İnönü, 3) Katmer, 4) Aksu, 5) Söğüt, 6) Günyüzü tabi-i Mihaliççık, 7) Günyüzü-tab-i Sivrihisar, 8) Adranos'dan ibarettir. Serpiyade nahiyelerine gelince bunlar: 1) Çalili, 2) Sivrihisar, 3) Günyüzü-tab-i Sivrihisar, 4) Harmanakaya -der tasarrufu Mihail Bey, 5) Harmanakaya- Tabi-i Göl, 6) Kayı -tabi-i Mihaliççık, 7) Mihaliççık-ı Diğer, 8) Akvıran, 9) Karavıran olmak üzere dokuz tanedir.

Sancağın toplam 17 nahiyesinden 6 tanesi sipahi sancağına dahil değildir. Bu nahiyeler Hüdavendigâr hası, Göl kazası ve Ankara sancağına bağlıdır. Sipahi sancağı sınırlarında bulunan Bilecik ve göçerlerin alanı olan Seyitgazi'de yayalık alanı bulunmamaktadır. Görüldüğü gibi yaya sancağı ile sipahi sancağı arasında önemli ölçüde sınır farklılığı bulunmaktadır.

Yaya sancağının sınırları tespit edilirken yayaların daha kolay toplanabilecekleri doğa koşulları gözönüne alınmıştır. Fizikî olarak geniş düzlüklerin bulunduğu alanlar seçilmiştir.

¹ Neşri, I, s. 155.

² Sipahi sancağı sınırları için bkz: T. D. nr: 438, Sultanönü sancağı için ayrılan bölüm.

1466 tarihinde tespit ettiğimiz Sultanönü yaya sancağı sınırı, tahrir defterlerinden takip edebildiğimize göre, hep aynı kalmıştır¹.

H. 871/1466 yılında Sultanönü sancağında "Ayas Bey" sancakbeyi görevini üstlenmişti². Ayas Bey'in faaliyeti hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. 1520 yılında ise "Benam-ı Said" sancakbeyi görevi yapıyordu³. Daha sonraki yıllarda sancakbeyi görevi yapmış olan kimselerin isimlerini de çeşitli kaynaklardan tesbit etmek mümkün olmaktadır. Bunlar: H. 932/1526 da "Benam-ı Mehmed" ⁴, H. 933/1527 de ise "Solak Mehmed" dir⁵.

Sultanönü yaya sancağında Sancakbeyi görevini üstlenen kişiler, kanunname-lerde açıklanan yetkilerle donatılmış olarak görev ve sorumluluklarını sürdürmüşlerdir. Sultanönü sancağının nefsi Eskişehir olmasa rağmen yaya sancakbeyinin burada mı, yoksa İstanbul'da mı oturduğu kayıtlarda belirtilmemiştir.

b. NAHİYELER VE SERPİYADELER

Osmanlı İmparatorluğunda coğrafi ve idari anlamda küçük veya büyük bir çevre, bölge ve mıntika, nahiye olarak adlandırılmıştır. XV. ve XVI. yüzyılda bir livanın bel- deleri veya kaleleri haricinde kalan yerler, o livanın nahiyeleri sayılıyordu. Geri hiz- met teşkilatına mensup olan yürük, tatar ve canbazlar ve bunların eşkin ve yamakları Rumeli eyaletinin muhtelif sancaklarında muhtelif nahiyelere göre tahrir edilmiş ve bir nizam altında tutulmuşlardır⁶. Sultanönü sancağında da geri hizmet kurumuna bağlı olan yayaların coğrafi olarak biraraya gelmelerinde kolaylık olanların aynı nahiye içinde toplandığı görülmektedir.

Sancakta 9 tane serpiyade nahiyesi bulunmaktadır. Bunların sınırı yayalık alanın büyüklük-küçüklüğüne göre değişmektedir. Mevkuf olan çiftlikler gözönüne alınırsa Çal ili nahiyesi en büyük nahiyedir. 1466 yılında burada 41 mamur, 79 mevkuf çiftlik bulunuyordu⁷. Faal çiftlik bakımından en geniş nahiyeler ise Harmankaya -tasarruf-u Mihal Bey (60 çiftlik) ve Harmankaya -tabi-i Göl (70 çiftlik) dir⁸. 1521 yılında aynı

¹ Yaya tahrirleri için bkz. M. M. nr: 8, T. D. nr: 64, T. D. nr: 158, T. D. nr: 347, T. D. nr: 532, T. D. nr: 577, T. D. nr: 583.

² M. M. nr: 8, 33 a.

³ M. M. nr: 64, 2 b.

⁴ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr: 5246.

⁵ T.S.M.A. nr: 9772; Her iki kaynaktan yararlanarak yazarlar için bkz: Ömer Lütfi Barkan, "H.933-934/1527-1528 Malî Yılına Ait Bütçe Örneği", *I.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, V/1-4, İstanbul 1953, s. 304.; Mustafa Çetin Varlık, "XVI. yüzyılda Kütahya Şehri ve eserleri", *M.Ü.Fen Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3, İstanbul 1988, s. 208.

⁶ Nahiye hakkında geniş bilgi için bkz: M.Tayyib Gökbilgin, "Nahiye", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 9, s. 37-39.; M.Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. asırlarda Edirne ve Para Livası, Vakıflar, Mülkler ve Mukataalar*, İstanbul 1952, s. 8, 18. Nahiyelerde eşkin ve yamakların yazımı ile ilgili: M.Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan*, İstanbul 1957, s. 30, 36, 51.

⁷ M. M. nr: 8, 84a. M. M. nr: 64, 46b.

⁸ M. M. nr: 8, 56 b, M. M. nr: 64, 95 b. M. M. nr: 8, 81 a; M. M. nr: 64, 114 a.

nahiyelerde faal çiftlik sayısı yarı yarıya, hatta yarıdan aşağı düşmüştür. Bir çiftliğin ortalama 100 dönüm kabul edilmesi halinde adı geçen yayalık alanların oldukça büyük alan (12.000 dönüm, 7.000 dönüm, 6.000 dönüm gibi) kapladığı açıkça görülmektedir.

Geniş yaya nahiyelerinin yanında küçük nahiyeler de bulunmaktadır. Karaviran nahiyesi 1466 yılında 10 mamur, 11 mevkuf çiftlikten oluşuyordu. Aynı nahiye 1521 de toplam 12 çiftlikten oluşuyordu. Bu çiftliklerin 5 tanesi faal durumda idi¹. Mihaliççık ve Sivrihisar dolayları sipahiye verilmeden, yalnız yayalara tahsis edilmiş olduğu için birden fazla yaya nahiyesini, hatta sancakbeyi hassını aynı zamanda içine alıyordu.

Serpiyadelerin görevlerine gelince, yaya ve yamaklara en yakın yetkili olmaları nedeni ile her türlü konu kendilerine intikal ediyordu. Nahiyeleri içindeki köylerden birinde oturmuş olmaları ihtimali güçlüdür. 1466 tarihli deftere yazılmış olan derkenarlarından birinde yayaların, memnun kalmadıkları serpiyadenin yerine başkasını tayin etmişlerdir. Göreve gitmek için yapılan hazırlıklar serpiyadenin başlıca görevleri arasındaydı. Yaya tahrirleri sırasında kadı ve il yazıcının en önemli yardımcısı sayılıyorlardı. Yayaların sosyal ve ekonomik durumunu yakından tanımış olmaları nedeni ile çiftliklerine yapılacak arazi ve insan kaynağı ilavesinde en doğru öneride bulunuyorlardı.

Serpiyadeler kendilerine bağlı olan yayalar arasındaki ufak çaplı anlaşmazlıkların halli ve gerekirse cezalandırılması ile de ilgileniyordu. Bunlar ağır cezayı gerektiren durumlar değildi.

1466 ve 1521 kayıtları incelendiği zaman serpiyadeliliğin çoğunlukla aynı ailenin fertleri arasında, âdeti irsî bir durumda olduğu görülmektedir. Meselâ 1466 da Sivrihisar serpiyadelerinden biri olarak yazılan Süleyman kendi istediği ile görevden ayrılıp yerine oğlu Mehmed'i bırakmıştır². Yine aynı tahrirde, Günyüzü nahiyesi eski serpiyade İsmail'in azadlısı Hamza'ya verilmiştir. Hamza kısa bir süre sonra ölünce yerine Seydi Ahmed tayin edilmiştir³. Kayı nahiyesi ise Gedik Mehmed oğlu İlyas ölünce, müşterek ve nöbetleşe tasarruf etmek üzere oğulları Mehmed ve İsmail'e verilmiştir⁴. Harmanlı nahiyesine gelince, her ikisi de "*kadimden beri*", muhtemelen II. Murad zamanından beri Mihal Gazi ailesinin çeşitli kollarının elinde bulunmaktadır⁵.

Bazı nahiyelerin başında 1466 yılında birden fazla serpiyade bulunuyordu. Bunların geliri müşterek tasarruf ettiği, görevi ise nöbetleşe yaptığı belirtilmiştir. 1521 tarihinde beylerbeyi beratı ile görev yapan serpiyadeler çoğunlukla bir kişidir. Buna rağmen Akviran, Karaviran ve Mihaliççık nahiyelerinde nöbetleşe görev

¹ M. M. nr: 8, 101 b; M. M. nr: 64, 169 a.

² M. M. nr: 8, 1 b.

³ M. M. nr: 8, 9 b.

⁴ M. M. nr: 8, 15 a.

⁵ M. M. nr: 8,56b; M. M. nr: 8,69b; M. M. nr: 64, 95b M. M. nr: 64, 114a.

yapacak iki serpiyade bulunmaktadır¹. 1466 ve 1520 tarihlerinde Sultanönü sancağında görev yapan serpiyadeler şöyledir:

Sıra No	Nahiye'nin Adı	Serpiyadenin Adı	
		1466	1521
1.	Çal İli	Temür ve İsmail	Halil
2.	Sivrihisar	Yusuf veledi Karaman ve Süleyman	Kapucu Cemal
3.	Günyüzü Tabi-i Sivrihisar	İsmail'in azadısı Hamza	Kara Mahmud
4.	Harmankaya, der-tasarruf-u Mihal Bey	Hızır Bey oğlu Ali Bey	Mehmed Bey b. Ali Bey
5.	Harmankaya tabi-i Göl	Bali Bey	Mehmed Bey veledi Ali Bey
6.	Mihalıççık	Minnet ve kardeşi Bali ve Hamza	Aydm ve Mustafa
7.	Kayı tabi-i Mihalıççık	Mehmed ve oğlu İsmail	Halil oğlu İsmail
8.	Akviran	Mustafa	Mahmud ve Lütfi
9.	Karaviran	Şeyh Paşa ve kardeşi Mustafa	Ramazan b. İskender ve Latif b. Mahmud
10.	Adranos	Oğuzhan	Yayasancakbeyine hassa kayd olmuştur

2. ÇİFTLİKLER, YAYA VE YAMAKLAR

a. YAYA ÇİFTLİKLERİNİN ÖZELLİKLERİ

Daha önce belirtildiği gibi "*Yaya Çiftliği*", Anadolu'da "*Yaya*" adı verilen kişinin üzerine kaydediliyordu. Buna karşılık yaya, devlete hizmetle yükümlü tutuluyordu. Maaşlarına mukabil bir çiftlik tasarruf eden, avarız-ı divaniye'ye karşılık bir hizmetle yükümlü tutulan, görevleri ve vergi bağışıklıkları nedeniyle asker sayılan, bir yaya ve yamaktan meydana gelen üniteye "*Ocak*" deniyordu².

"*Çiftlik*" ise, Osmanlı İmparatorluğunda bir çiftlik öküzle işlenen ve yüzölçümü toprağın verimliliğine göre 60, 80, 150 dönüm arasında değişen tarımsal işletme anlamına geliyordu. Eni-boyu 40 adım olan bir dönüm, aşağı yukarı 1000 m. kare karşılığıdır³.

¹ M. M. nr: 8,50a; M. M. nr: 8,69b; M. M. nr: 64, 95b; M. M. nr: 64, 114 a. M. M. nr: 64,169a; M. M. nr: 64,133a.

² Muzaffer Arkan, s. 176; Muzaffer Arkan, Basılmamış doçentlik tezi, Bölüm II, Ocak kadrosu ve nüfusu.

³ Çiftlik hakkında bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik", *İ.A.*; H. İnalcık, "Çiftlik" *E.I.*, vol. II Z.Arkan, "Hamid sancağında çift Resmi", s. 36; "I. Selim kanunnamesi", s. 22.

Sultanönü sancağında bulunan yaya çiftliklerinin büyüklüğü yaya kanunnamesinde açıklanmamıştır. Bu nedenle yaya ocaklarının büyüklüğünü tespit etmek için civar sancaklardaki çiftlik büyüklüğünü incelemek gereklidir.

Anadolu Eyaletinde Bey sancağı olan Kütahya sancağında **"Has yerün 60 dönümü bir çiftlik itibar olunub, edna yerden 120 dönüm, be-gayet ednadan 150 dönümbirçiftlikdir"**¹.

Hamid sancağında, iyi topraklarda 70-80 dönüm, orta halli topraklarda 100 dönüm ve kıraç topraklarda 130 dönüm bir çiftlik kabul edilmiştir².

Bu ölçüler içinde yakınlığı dolayısıyla Kütahya sancağına ait ölçüler Sultanönü sancağı için en uygun ve az hatalı ölçüler olarak kabul edilebilir.

Yaya çiftliklerinin alanı da toprağın gelir durumuna göre tayin edilmiştir. Yaya çiftliklerinin sınırı çizilirken dikkat edilecek en önemli konu, toprağın gelirinin ocak halkına yeterli olmasıdır. Bizim tespit edebildiğimiz ilk düzenleme II. Murad zamanında ve muhtemelen 1432 yılında yapılmıştır. Bu tarihte ocak nüfusu 1 yaya ve iki yamaktan oluşuyordu. Yıllar içinde Ocak nüfusu kalabalıklaştıkça toprak yetersiz kalmış, yayalar geçinememeğe başlamıştır. Böyle hallerde mevkufatta bulunan çiftliklerden veya ocak halkının yok olup mevkufata alınmak zorunda kalan çiftliklerden ilaveler yapılmıştır.

Her zaman, toprağın az gelmesi ilave nedeni olmamıştır. Özellikle Sakarya nehri boyundaki çiftlikler su basması yüzünden harab olmuş, tarım yapılamıyacak, ürün alınamayacak hale gelmiştir. Böyle hallerde çiftliklere ilaveler yapılmış, tahrir defterine ilave edilen arazinin yeri ve miktarı (yarım, üçte bir veya tam çiftlik) yazılmıştır³.

İlavelerin de yeterli olmadığı durumda yayalar dağlık yerden ziraat yapabilecekleri yerler açmışlar ve bu yerleri kendi çiftliklerinin üzerine kaydettirmişlerdir⁴.

1466 tarihli yaya defterinde de görülen çiftlik ilaveleri, 1492 tahririnde doruk noktasına çıkmıştır. Bunu takip eden tahrirlerde daima ilavelerin yapıldığı görülmüştür. 1520 tahririnde ilavelerin yapılmasına rağmen faaliyete devam edemeyen çiftliklerin de bulunduğu görülmektedir.

Yaya tahrirlerinde, çiftliklerin yayalık alan içinde bulunduğunu belirtmek gelenek haline gelmiştir.

Sultanönü sancağı, yaya teşkilatının kuruluşundan beri yaya yazılan yerde bulunduğu için her ocak kaydının sonuna: **"Mezbûran ocakların yayaları yayalık tarikiyla kadimden yayaları yayalık çiftliklerine ber-karar-ı sabık mutasarrıf**

¹ Barkan, *Kanunlar*, Kütahya Kanunnamesi, s.225.

² Z.Arıkan, "Hamid Sancağında Çift resmi", s.36.

³ M. M. nr: 8/106a: "mezkûr çiftlik az olduğu sebebden Cüneyd Bey nısıf zamm olındı"; M. M. nr: 8/65b: "Müzkûr çiftlik harab olduğu sebebden mevkufattan Eyne Bey yeri zamm olındı".

⁴ M. M. nr: 8/98a: "Çiftlik-i Yüksüz yerine: oğlu Ali, Pîr, oğlu Devlethan yaya. Mezkûrler yerleri az olduğu sebebden mezkûr Devlethan, dağ olmuş yayalık yerden yer açub ziraate kabil itmiş. Ol sebebden mezkûr Devlethan yerine zamm olındı".

olanlar", şeklinde bir bilgi konulmuş ve çiftliğin bulunduğu yerin eskiden beri yayalık yer olduğu, dolayısıyla herhangi bir tecavüzün yapılmaması gerektiği vurgulanmıştır¹.

Daha önce belirtildiği gibi nahiyeler memur ve mevkuf çiftliklerinden oluşuyordu. 1466 yılından itibaren mevkufattaki çiftliklerin listesi verilmiştir. Bunlar gerekli durumlarda kullanmak üzere hazır bekletilen topraklardı². 1492'den itibaren teşkilatta görülen bozulma nedeni ile mevkufata alınan çiftlikler "*Mevkufat-ı Cedit*", 1466'daki liste "*Mevkufat-ı Köhne*" başlığı altında verilmiştir. Ayrıca yeni uygulamada mevkufata alınan çiftliklerin kime ait olduğu, veya ilave yapıp yapılmadığı da belirtilmiştir³.

Harab olduğu için mevkufata alınan çiftliklerin bazıları 1520'de faal duruma geçirilmiştir. Bu çiftlikler yeniden bir yaya yazılıp çeşitli ocakların ziyadelerinden toplayıp oluşturulmuşlardı. Meselâ Karaviran nahiyesinde bulunan Kara Musa çiftliği 1455 de harab olduğu için mevkufata alınmıştır⁴. 1466 yılında mevkufat listesinde olan çiftlik⁵ 1492'de tamir olmuş ve faal hale getirilmiştir.

1520 yılındaki yaya tahririnde ve ondan sonra yapılmış tahrirlerde Sultanönü sancağının bütün yaya çiftliklerine ilave yapıldığı görülmektedir.

b. ÇİFTLİKLERİN YAZIMI

Yaya çiftliklerinin yazımı, çiftliklerin gelirinde ve bunları tasarruf edenlerin durumunda meydana gelen değişikliği tespit etmek için yapılıyordu. Yaya çiftliklerinin yazımdan sonra hazırlanan tahrir defterleri Osmanlı arazisi tahriri geleneğine uygun olarak oluşturuluyordu. Yaya çiftliklerini yazımdan sonra hazırlanan tahrir defterleri Osmanlı arazisi tahriri geleneğine uygun olarak oluşturuluyordu. Yaya tahririni açıklamak için Osmanlı toprak yazım geleneğine kısaca değinmek gereklidir.

Osmanlı Devletinde arazi tahriri geleneği Anadolu Selçuklu devletine dayanıyordu⁶. Taht değişikliği, yeni fetihler, arazinin gelirinde ve bunları tasarruf edenlerin durumunda meydana gelen değişiklikleri takip eden zamanlarda tahrir yapılıyordu⁷.

Bir bölgeye ait kısmî tahrir yapılabileceği gibi bütün ülkeyi kapsayan genel nite-likte tahrir de yapılabilirdi. Fatih zamanında üç defa (1454-55, 1464-65 ve 1476)

¹ M. M. nr: 64/98a, örnek olarak alınan bu kayıt her çiftliğin yazımı bittikten sonra konulmuştur.

² M. M. nr: 8,82a, 20a, 27b, 54b, 103b.

³ M. M. nr: 64, 160b, 167a, 180a; T. D. nr: 158, 14, 22.

⁴ M. M. nr: 64, 172 a, 1492 tarihli yaya defterine göre köhne olan defter 1455 tarihinde düzenlenmiş olan defterdir.

⁵ M. M. nr: 8, 103, 100b.

⁶ Osmanlı Devletinde arazi tahrirleri ile ilgili bkz.: Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devrinde Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Ha'ına Mahsus İstatistik Defterleri" *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, I,II/1., İstanbul 1940, s. 28; Barkan, *Kanunlar*, S.L.M. M. nr: M. M. nr: II; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 3.Baskı, Ankara 1984, s.113.

⁷ H.İnalçık, *Suret-i Defter-i Arvanid*, s.XVIII.

tahrir yapılmıştır¹. Bu tahrirlerin sonucuna göre Fatih, tımar sistemini yeniden organize etmiş, vakıf ve mülk sahiplerinin elinde biriken arazinin büyük bir kısmını tımara çevirmiştir. H. 886/1481 yılında tahta geçer geçmez tahrir yaptıran II. Bayezid, tımara çevrilen vakıf ve mülkleri sahiplerine iade etmiştir².

Sipahi sancakları ile ilgili arazi tahrirleri yapılırken vakıf, yaya, müselleme, voynuk, yörük gibi teşkilatları ilgilendiren tahrirler de yapılmıştır. Tahrirler güvenilir kimseler tarafından (il yazıcı-tahrir emini) Kadı nezaretinde yapıyor³. Bilgilerin doğruluğuna dikkat ediliyordu. İl yazıcıları devletin çıkarı kadar toprağı tasarruf eden kimseleri de düşünmek zorundaydı. Adil bir teftiş yapıp sancak ölçüsüne göre, büyük bulduğu çiftliklerden toprak ayırıp eksik olan çiftliklere ilave yaparak geliri yeterli ve dengeli çiftlikler oluşturmak görevleri arasındaydı. Toprak anlaşmazlıklarında yetkilerini kullanırken doğruluktan ayrılmamaları, rüşvet kabul etmemeleri ve yakınlarına çıkar sağlamamaları gerekiyordu.

Sancak kayıtları hazırlandıktan sonra bunlar eski defterdeki bilgilerle karşılaştırılıp defterler hazırlanıyordu. İki nüsha hazırlanan "*Mufasssal Defter*" sultanın onayına sunuluyor, bir tanesi de Defter-i Hakani Dairesi'ne emanet ediliyordu.

Mufasssal defterin özeti olarak hazırlanan defterlere "*Mücmel*" veya "*İcmal Defteri*" deniyordu.

Mufasssal ve icmal defterlerde yapılmış olduğu belirtilen değişiklikler, padişah beratı, beylerbeyi beratı ve kadı mektubu ile yapılıyordu⁴.

XV. yüzyıla ait tahrir defterlerinin il yazıcıları arasında devrin tanınmış tarihçileri, kadı ve devlet adamları bulunuyordu. Tursun Bey, Oruç Bey, İbn-i Kemal, Timurtaş Bey, Balaban Paşa, Umur Bey, Mihaloğlu Ali Bey, Halil Bey, Yahşi Bey gibi devrinin tanınmış kişileri il yazıcılığı yapmışlardı⁵.

Sultan Süleyman tahta geçince ülke çapında tahrirler yapıldı. Tımarlı sipahi sayımı ile beraber diğer zümrelerin (yaya, müselleme, voynuk, yörük, martalos, köprücü, derbendçi ve diğerleri) sayım ve yazımı da yapıldı.

Klasik şemaya göre hazırlanmış olan Sultanönü sancağının yaya tahrir defterlerinin birinci sayfasında "*Fihrist-i Piyadegan-ı liva-i Sultanönü*" başlığı altında mir-i

¹ Fatih zamanında yapılan tahrirlerle ilgili bkz. Beldiceanu, s.79, Halil İncalcık, "II. Mehmed". İ. A.

² Başbakanlık Arşivi, M. M. nr: 27. B.A, M. M. nr: 18 333. Konu ile ilgili bkz. T.Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 289, 294, 324 ve diğerleri; Barkan, "...Vakıflar Temlikler", s. 309, 311, 339 ve diğerleri; Barkan, "...Hakana Mahsus İstatistik Defteri", s.211, Ek III.

³ Barkan, "...Hakana Mahsus İstatistik Defteri", C.II, s.1, s.335; Halil İncalcık, *Suret-i Defter-i Arnavid*, s. XIX; Barkan, "...Hakana Mahsus İstatistik Defteri", C.II, S.2, s.221.

⁴ H.İncalcık, *Suret-i Defter-i Arnavid*, s.XX.

⁵ Barkan, "...Hakana Mahsus İstatistik Defteri", C.II, S.1, s.35; Halil İncalcık, *Suret-i Defter-i Arnavid*, s. XIX.

⁶ M. M. nr: 64/1b, T. D. nr: 158/1, T. D. nr: 347/1, T. D. nr: 532/1 T. D. nr: 577/1, T. D. nr: 583/1

liva ve serpiyadeye bağlı nahiyelerin listesi bulunmaktadır¹. Fihristi takip eden sayfada "*Yaya Kanunnamesi*"², tahririn amacı, tahririn yapılabilmesi için verilen padişah fermanı, il yazıcının adı ve tahririn yapıldığı tarih belirtilmektedir.

Bu bilgilerin tamamlanmasından sonra nahiye, köy, çiftlik ve çiftliği tasarruf eden yaya ve yamakların isimlerinin yazılmasına geçilmiştir. Çiftliklerin yazımı bittikten sonra mevkuf olan çiftliklerin listesi verilmiştir. Mevkufat listelerinden sonra sancakbeyi, serpiyade veya seraskere hassa yazılan çiftlik, bağ bahçe ve değirmenlerin listesi ve hasıl verilmiştir³.

Osmanlı tarihinde ilk yaya tahriri Orhan Bey zamanında Çandarlı Halil tarafından yapılmıştır⁴. Sultanönü sancağı ilk Osmanlı sancağı olması nedeniyle ilk yazılan yayalar da bu sancak köylerinde oturan Türk köylüleriydi.

Sancağın ele geçen en eski yaya tahrir defteri H. 871/1466 tarihli dir. Başbakanlık Arşivinde Maliyeden Müdevver kataloğunda yer alan bu defter, Fatih'in 1465 yılında yaptırmış olduğu sayımdan sonra düzenlenmiş bir icmal defteridir⁵.

Bu tahrir, sancağın oldukça geç bir tahriridir. Çünkü 1466 tarihli bir defterin bir çok yerinde "*Defter-i Köhne*"ye atıf yapılmaktadır⁶.

1466 tahririne göre defter-i köhne, 1454-1455 yılındaki tahrirden önce hazırlanmıştır. Bu cümleden olarak defter-i köhne, II. Murad zamanında düzenlenmiş olmalıdır.

Aynı defterde Sultanönü sancağının yaya nahiyelerinden Harmankaya'nın "*Kadimden Mihal Bey tasarrufunda*" olduğu belirtilmiştir⁷. Burada adı geçen Mihal Bey 1436 yılında Edirne'de ölmüş ve orada defn edilmiştir⁸. Buna göre nahiyenin Mihal Bey'e 1436 tarihinden önce verilmesi gerekmektedir. Osmanlı tarihinin kuruluş

¹ Nahiye: Osmanlı İmparatorluğunda coğrafi ve idari anlamda küçük veya büyük bir çevreyi ve bölgeyi, bazan da çok geniş bir muntakayı ifade eden, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de idari bir ıstılah ve tabirdir. Konu ile ilgili bkz: T.Gökbilgin, "Nahiye", *İ.A.*; M.Akdağ, II, s. 77 ve 380; Halil İnalcık, "Adaletnameler", s.75, kazada olan kadıların nahiyelere naip gönderdiğini ve kazaların muayyen nahiyelere ayrıldığını belirtmiştir. Meselâ Galata kadılığına 300 köy 44 nahiyeliğe ayrılmıştır. Her birinde kadının naibi bulunuyordu.

² Özel ve genel konunnamelerle ilgili bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Kanunname", *İ.A.*; Barkan, *Kanunlar*, s.IX ve LXXII. R.Anhegger, H.İnalcık, *Kanunname-i Sultani ber muceb-i örf-i Osmani*, s. IX-XXII.; Neşet Çağatay, "Osmanlı İl Kanunnamelerinden Örnekler", *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, s. .2, Ankara 1941.; Kanunname-i Osmani Esat Efendi Ktp. nr:2362; kanunname-i Al-i Osman, Atıf Efendi Ktp. nr: 1734, Bu kanunname H.946/1540 tarihli nişan bulunmaktadır; Osmanlı Kanunnameleri, *Milli Tettebular Mecmuası*, 1 Mart 1331; Sultan Süleyman Kanunnamesi, yay. M.Arif. *T.O.E.M.*, İstanbul 1329. "I. Selim Kanunnamesi", yay. Selami Pulaha -Yaşar Yücel, s.17-49.

³ Mahsulat-ı Sancakbeyi: M. M. nr: 64/46a, Mahsulat-ı Serpiyade: M. M. nr: 64/62a, 79a, 95a.

⁴ Neşrî, C.I, s.155.

⁵ Beldiceanu, s. 79. 1.Tahrir 1454-1455, 2.Tahrir 1464-1465 ve 3. Tahrir 1476 da yapılmıştır.

⁶ M. M. nr: 8/81a, 69 A, 103 A.

⁷ M. M. nr: 8/56b, M. M. nr: 64/95b, T. D. nr: 158/98, T. D. nr: 347/102, T. D. nr: 538/106, T. D. nr: 577/108, T. D. nr: 583/92.

⁸ Tayyib Gökbilgin, "Mihal oğulları", *İ.A.*

döneminde adı çok geçen Köse Mihal, Harmankaya'lı olduğu için daha Osman Bey zamanından beri bölgenin bu ailenin tasarrufunda olduğu düşünülebilir. Buna rağmen Göynük'e bağlı Ak ve Ilıca köylerinin "*Mihal Bey'in mülkiyetinde*" olduğunun belirtilmesi ve mülknamenin bulunması, ayrıca serpiyadeliğin ve mülk köylerin II. Murad tarafından Mihal Bey'e tahsis edildiğinin belirtilmesi bu düzenlemenin II. Murad zamanında yapıldığını açıklamaya yeterli olmaktadır¹. Mihal Gazi, Rumeli fütuhatında önemli rol oynayan bir kişi olması nedeniyle vaktinin çoğu gazalarda geçiyordu. Dolayısıyla Mihal Gazi'nin Harmankaya'da bulunması oldukça zordu. Buna rağmen Düzmece Mustafa olayında kendisine yardım eden ve tahtı garantileyen Mihal Gazi ve ailesine, atalarının yerlerinden bir yaya nahiyesinin tasarrufunu vererek şükran borcunu ödemiş oluyordu².

1466 yılına ait Sultanönü defterinde, yine defter-i köhneye dayanarak bildirildiğine göre Ak ve Ilıca köylerinin mülkiyetinden başka, 10 çiftlik mülk, on mudluk bağ ve çift süren 10 evli kâfir de Mihal Gazi ailesinin tasarrufundadır. 1466 yılında Harmankaya'da Mihal Bey'in torunu (oğlu Hızır Bey'in oğlu) Ali Bey mutasarrıfıdır. Daha sonraki yıllara ait yaya tahrir defterlerinde Mihal Gazi ailesine ait olan mülkname daima görülüp işaret edilmiştir. Burada atıf yapılan defter-i köhne'nin H. 840/1436 dan önce bir tarih taşınması gerekmektedir. Defter-i köhne elimize geçmediği gibi 1455 tarihli Defter-i Atik'de hünüz bulunamamıştır. Halbuki aynı tarihte Kütahya için (H. 862/1457) düzenlenmiş bir müsellemler defteri bulunmaktadır.

1466 tarihli Sultanönü yaya icmalinde ocakların kısa bir süre önce düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu tarihte yaya olan kişilerin çoğu, çiftliğe adını veren yayanın oğlu veya torunu durumundadır. Bazı çiftliklerde çiftliğe adını verenin kardeşi bile yaya olmuştur. Bu derece yakın akrabaların çiftliğin başında bulunması düzenlemenin en fazla bir nesil önce veya son 25-30 sene içinde yapıldığını göstermektedir³. Bu da II. Murad zamanına, tahminen 1430 yıllarına tesadüf etmektedir.

Anadolu Eyaletinde, II. Murad zamanında yapılmış olan düzenlemenin başlıca nedeni Rumeli'de yaya ve müsellemler teşkilatında meydana gelen karışıklıktır. II. Murad'la taht mücadelesine girmiş olan Mustafa Çelebi, buradaki yayaları müsellemler yapınca bunları müsellemler yazmaktan başka çare kalmamıştır. Rumeli'de ocaklar düzenlendikten sonra muhtemelen Anadolu'daki ocaklar da elden geçirilmiştir. H. 835/1432 tarihinde Rumeli'de yapıldığı bilinen tahrirlerin⁴ Anadolu'da da yapıldığı kesindir. Burada belirtildiği gibi Mihal Bey'e tevcih edilen Harmankaya'nın onun ölüm tarihi olan 1436 dan önce tevcih edilmesi de bunu kanıtlamaktadır. H. 927/1520 ve daha sonraki yaya defterleri hep H. 871/1466 da verilen çiftlik ve mevkufat listelerini esas alarak düzenlenmiştir⁵.

¹ M. M. nr: 8/68 A, M. M. nr: 64/113b.

² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 383.

³ M. M. nr: 8/2a: Karye-i Saru, Çiftlik-i Murad yerine, oğlu Veysel: yaya; M. M. nr: 8/3: karye-i Kul Dutan, Şeyh oğlu İbrahim yerine oğlu Turak: yaya. M. M. nr: 8/57b, Karye-i Kayaağzı, Çiftlik-i Rum Paşa yerine oğlu İsa yaya. M. M. nr: 8/31b, Karye-i Ahurözi, Çiftlik-i Tura Bey yerine oğlu Bayezid-Pir, oğlu Mezid: yaya, mücerred.

⁴ H. İnalçık, *Suret-i Defter-i Arvanid*, s. XIV.

⁵ M. M. nr: 8, M. M. nr: 64, T. D. nr: 158, T. D. nr: 347 ve diğerleri.

Sultanönü sancağının yaya tahrirlerinin tarihi ile ilgili diğer bir kayıt H. 927/1520 tarihli defterde yer almaktadır¹. Buna göre Karaviran köyünde İdris çiftliğinde yamak olan Bali'nin Küreci olduğunu iddia etmesi üzerine araştırma yapılmış, 1520 deki Defter-i cedid'e göre "*üç köhne defter*" incelenmiş ve yamak Bali'nin yaya oğlu yaya olduğuna karar verilmiştir.

1520 tarihine göre "*üç köhne*" defterin tarihini tespit etmek için kayıtları incelenek gerekmektedir.

H. 927/1520 tarihli defterde yer alan kayıtlarda belirtildiğine göre "*defter-i atik*" H. 908/1502 tarihlidir².

Yine aynı defterdeki kayıtlara göre Defter-i Köhne, H. 898/1492 tarihlidir³. 1520 tarihli deftere göre 1492 de Davut Paşa vezir-i azam, İbrahim Paşa (Çandarlızade) ikinci vezir, Ali Paşa (Hadım) Rumeli Beylerbeyi ve İskender Paşa Anadolu Beylerbeyi'dir. Aynı tahrirde yayaların bedelleri ile ilgili sorunları da halledilmiştir⁴.

Yine 1520 tarihli defterden anlaşıldığına göre H. 886/1481 de Bayezid tahta geçer geçmez bir tahrir yapılmış ve tımara verilmiş olan Mihal oğullarının mülkleri iade edilmiştir⁵. Buna göre H. 886/1481 tahriri, sonunda hazırlanan defter 1492 ye göre defter-i atik, Fatih zamanındaki 1476 tarihinde yapılan tahrir sonucu hazırlanan defter ise ikinci "*defter-i köhne*" olmaktadır.

Üçüncü defter-i köhne'ye gelince, bu elimizdeki 1466 tarihinden önce düzenlenen 1455 tarihli yaya defteridir. 1476 tarihinde düzenlenen defter, Nasuh Çelebi defteri olarak 1520 tarihli defterde çok sık sözü edilen defterdir⁶.

1520 tarihinde düzenlenmiş olan Sultanönü yaya defteri XVI. yüzyılın sonuna kadar hazırlanmış olan defterler arasında her yönü ile mükemmel olanıdır. Tahrir sırasında yaya teşkilatının doruk noktasında olduğunu unutmamak gerekmektedir. Arşiv kayıtları arasında bulunan diğer yaya defterleri, H. 937/1530, H. 971/1563, H. 981/1573 ve H. 987/1579 tarihlerine attır. 1579 tarihinden sonra dağılmaya yüz tutan teşkilatla ilgili kapsamlı bir tahrir yapılmamıştır. Daha önce belirtildiği gibi H. 1001/1592 tarihinde Anadolu ve Rumeli'de oturan yaya ve müsellemlerin sayısı ve gelir durumu tespit edilmiş⁷ ve H. 1007/1598 tarihinde düzenlenen diğer bir defterle⁸ Sultanönü sancağının yayalarının bir kısmı Kaptan Paşa sancağına bir kısmı da sipahi zeameti ve tımarına ilave edilmiştir.

¹ M. M. nr: 64/169 B.

² M. M. nr: 64/25 A, Defter-i Atik, H. 908/1502.

³ M. M. nr: 64/25a, 58b, 138b.

⁴ M. M. nr: 64 yaya kanunnamesi.

⁵ M. M. nr: 64/113b, Mihal Gazinin mülknamesi ve H.886/1481 tarihinde mülkün II. Bayezid tarafından iade edilmesini bildiren nişan.

⁶ M. M. nr: 64/172a, 176b.

⁷ T. D. nr: 641.

⁸ T. D. nr: 700, s. 72.

c. YAYA VE YAMAKLAR

1466 tahririne göre Sultanönü yaya ocakları bir yaya ve 2 yamaktan oluşuyordu. 1521 de ise ocak nüfusu 4 ile 8 kişiye ulaşmıştı. Üzerine çiftlik yazılmış olan yaya eşkin olarak çağrıldığı zaman göreve hazır olmak zorundaydı. H. 871/1466 yılma ait yaya defteri incelendiği zaman çiftliğe adını veren yayanın, çiftliği en son tasarruf eden kişinin dedesi, babası, kardeşi gibi yakın akrabası olduğu görülmektedir¹. Yamaklara gelince, onlar da aile içinden kimselerdi.

Çiftlik sahibi olarak görevlendirilen yaya, ocak gelirinin bölünmesini istemediği için yamaklarını yakın çevresinden seçiyordu. Bazı hallerde çocuklar bile yamak kaydediliyordu. 14 yaşından büyük olanlar "*Mücerred*", 14 yaşından küçük olanlar ise "*Nareside*" olarak yazılıyordu. Bu usul yamak sayısını arttırdığı halde çiftliğin gelirini paylaşan aile sayısını arttırmamış oluyordu. 1466 tarihli defterde nareside sayısı oldukça düşüktür. Bu da yaya ve yamakların ergin kimseler olduğunu ve bütün ocak nüfusunun geri hizmete yeterli potansiyel oluşturduğunu göstermektedir. H. 927/1520 tarihli defterde ise mücerred ve naresidelerin sayısı yamakların toplam sayısından fazla olduğu dikkat çekmektedir².

Yaya tahrirlerinde yazılmış olan her yaya ve yamak ayrı ayrı bir hane sayılmıştır. Bir ocakta 1 veya, 4 yamak ve 6 nareside var ise 11 hane sayılmış, genç adaylar, yaya ve yamakların oğulları arasında seçildiği için ocak nüfusu arttığı halde hane sayısı o ölçüde kabarmamıştır³.

1466 tarihinde mücerred ve naresidelerin bulunmadığı ocaklar çoğunluktaysa da çocukların kalabalık olduğu genç ocaklar da bulunmaktadır⁴. Bu tip ocakların gaib ve mürde listeleri kalabalık görülmektedir. Savaşta ölen ve kaybolanların yerine geride kalan oğulları yamak yazılmak suretiyle çocuklar korunmakta ve çiftliğin bakımsız kalması önlenmiş olmaktadır.

H. 927/1520 tarihli defterde bu tür çiftlikler karşılaştırıldığı zaman ne yazık ki bu çiftliklerin gerektiği gibi çalıştırılmadığı görülmektedir. Çocuk yaşta ölümlerin yoğun

¹ M. M. nr: 8/36 B: Karye-i Karaviran, Çiftlik-i Hamza yerine, oğlu Hacı, yaya. Yamak: Musa ve Mustafa veledan-ı Hamza ve şimdi yaya ziyaretlerinden Hasan oğlu Mehmed. Mürde: Hamza.

² M. M. nr: 64/71a: 4 yamak, 6 nareside, 71 B: 4 yamak, 1 mücerred, 3 nareside, 76a: 4 yamak, 7 nareside.

³ Hane hakkında bkz: Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. X. İstanbul 1953, s. 12: Hane, evlenmek suretiyle oluşan ünite anlamına taşıyor. Sayım sırasında sadece aile reisi ve ailedeki gelişkin erkekler sayılır. Hanenin toplam nüfusunu bulmak için Ömer Lütfi Barkan'a göre hane sayısını 5 kat sayısı ile çarpmak gerekir; Nejat Göyünç "Hane", *İ.Ü.Tarih Dergisi*, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı Armağanı*, Sayı 32. Mart 1979, s. 331 ve devamı, Buradaki tarife göre hane, "**Bahis konusu edilen ev değil, birer avarız hane, yani birer vergi matrahı teşkil eden**" birimdir. Coğrafi bölgelere göre hanede oturanların sayısı 2 ila 7 arasında değişebilmektedir.

⁴ M. M. nr: 8/10a. Karye-i Aligel, Çiftlik-i Hoca yerine, isa oğlu İsmail: yaya. Yamak: Taganoğlu İshak ve Mehmed; M. M. nr: 8/11a: Karye-i Ballu Hisar: Çiftlik-i Yadigar yerine, Polad oğlu Mürüvvet: yaya. Yamak: Murad oğlu Nasuh ve Kara oğlu Erbey nareside 10 ve karaca oğulları Ali ve Mehmed, her ikisi de mücerred ve şimdi eski yayadan Bayezid oğlu Cüneyd. Gaib: Göçerî, Mürde: Karaca.

olduğu bu yıllarda bir süre aile içinde bırakılan ocakların en geç H. 898/1492 yılında, defter-i köhne'de mevkufata alındığı tespit edilmektedir¹.

Az olmakla beraber, bazı çiftliklerde yaya ve yamak yazılmış olan kişiler 1466 dan 1520 yılına kadar görevde kalmayı başarabilmiştir. Meselâ M. M. Nr: 8/24 B'de: **"Karye-i Çardak, Çiftlik-i Karaca Ali yerine: Mürsel veledi Hüseyin, yaya. Yamak: Hamid oğlu Mustafa, Yaya Mürsel kardeşi Veysel: naresidir, 10. ve kardeşi Nusret, mücerred ve Çardak köyünden Hasan oğlu İshak."**

1520 yılında: Mürsel Veledi Hüseyin hayatta olmakla beraber nöbete gide-meyecek kadar yaşlanmıştır. Bu nedenle oğlu Salih yerine yaya görevi yapmak üzere tayin edilmiştir. 1466 da 10 yaşında olan Yaya Mürsel'in kardeşi Veysel, pîr sınıfına ayrılmış ve bedel tutabileceği deftere kaydedilmiştir. Yayanın mücerred olan kardeşi Nusret de yaşlı olduğu için yerine bedel gönderecektir. 1466 yılında yamak olduğunu gördüğümüz Hamidoğlu Mustafa ve Hasan oğlu İshak 1520 yılında mürde-i cedit listesinde yer almıştır².

Yaya ve yamaklar aile üyeleri arasından seçildiği için genellikle yakın akraba idi. Yamak eksiği olduğu takdirde civar ocakların yaya ziyadelerinden de yamak yazılıyordu. Ocak üyelerinin isimleri incelendiği zaman yayaların azadlılarının da yamak, hatta yaya yazıldığı görülmektedir. Fatih zamanında, Şahin, Şamil, Bahadır, Kanad gibi kimselerin azadlı yamaklar olduğu yaya icmalinde okunmaktadır³. İsimlerine bakarak azadlıların dinî ve etnik yapısı hakkında bilgi edinmek imkansızdır. Aile üyeleri içinde güvenilir kişiler olduğu ve onlarla bütünleştikleri kuşkusuzdur. Bu da geneleksen bir kurum olan yaya teşkilatı içinde yer almalarına yeterli olmuştur.

Yaya ocaklarına başka köyden yamak yazmak geleneği önceleri yok iken XVI. yüzyılda görülmeye başlandı. Ocak içinde, hatta aynı köyde oturmayan yamak, ocak-takiler kadar faydalı olmadığı gibi ocakta oturanlar tarafından kendi gelirlerine ortak olan bir kişi olarak görüldü. Fatih zamanında yaya çiftliği ile komşu olan sipahi yerinden ocak fazlalarının dahi yaya yazıldığı görülmektedir.

Fatih zamanında ocağın bulunduğu köy dışında oturan yayalara ait nadir örnekler incelendiğinde 1520 tarihinde bu ocakların mevkufata alındığı görülmektedir. Meselâ M. M. Nr: 8/5b'deki kayıt bu konuda açıklayıcı bir örnek niteliği taşımaktadır. **"Karye-i Memlü, Çiftlik-i Mezid yerine, Halil Bağ köyünden Şeyh Babası oğlu Avs: yaya."**

Yamak: Kardeşi Ali ve şimdi Kozçukur'dan eski yayadan Salih oğlu Mustafa, (Beypazarında mütamekindir) ve şimdi Harmankaya yayalarından Kozkaya'dan Hüseyin oğlu Mehmed".

¹ M. M. nr: 64/888: Aligel köyündeki Hoca çiftliği (M. M. nr: 8/10a) 1466 daki dengeli durumunu koruyamamıştır. H.908/1502 den beri 6 yamak ölmüştür, Ocağa 4 yamak, 8 nareside kaydedilerek ocak nüfusu tamamlanmıştır. Çocukların çoğunlukta olduğu Yadigar çiftliği ise (M. M. nr: 8/11A M. M. nr: 64/93b) üretkenliğini sürdüremediği için 1492 de mevkufata alınmıştır.

² M. M. nr: 8/24b ve M. M. nr: 64/142a. Karaca Ali Çiftliğinden başka: M. M. nr: 8/6a - M. M. nr: 64/71 B de bulunan Kızılcaviran köyündeki Hasan yerinde de yaya ve yamakların göreve devam ettiği görülmektedir.

³ Azadlılarla ilgili kayıtlar için bkz. M. M. nr: 8/76a, 87a,B, 91b, 96a; M. M. nr: 64/101 ve diğerleri.

Mezid çiftliği daha 1492 de düzenlenen defter-i köhne de mevkufat listesine alınmıştır¹. Bazı hallerde yayaların çiftliklerden çok uzaklarda oturduğu da tespit edilmektedir.

Sultanönü sancağında bulunan Harmankaya nahiyesi daha II. Murad zamanında Mihal Gazi'ye tahsis edilmiş, bu nahiyenin yayabaşılığı ailenin tasarrufuna bırakılmıştı. Rumeli'de fütihat yapan Mihal Gazi oğullarının, Balkan yarımadasının çeşitli yerlerinde vakıf ve mülk toprakları bulunuyordu. Sultanönü yayalarından bazılarının 1466 tarihinde Rumeli'de Mihaloğlu Ali Bey'in yanında oturduğu belirtilmiştir. Meselâ Sivrihisar'ın Mercan köyünden İsmail veledi Avs, Mezid oğlu Asıl Bey² Saru Sungur köyünde Togan oğlu yerinden Musa ve Yusuf³ ve Kaya Ağızı köyünden Hamza Bey'in iki oğlu Murad ve Aydu⁴ **"Ali Bey katında Rumeli'de mütemekkindir"**.

Fatih zamanından itibaren, çiftlik ilavesi sırasında, toprağından ayrılmak istemeyen yamaklar varsa iki çiftlik birleştirilmekte ve ocak nüfusu arttığı için iki eşkin vermekle sorumlu tutulmaktadır. İki eşkin veren çiftliklerin geliri, bir eşkin veren çiftliğin gelirine göre hemen hemen iki katı kadardır⁵.

Yaya ve yamakların hizmete eşmesi için 14 yaşını doldurmuş olması gerekmektedir. 14 yaşını doldurmuş olan gençler ise *"mücerred"* kaydediliyordu. Daha önce belirtildiği gibi 1 ilâ 14 yaş arasındaki çocuklar *"nareside"* başlığı altında yaşları belirtilmek suretiyle yazılıyordu. Yaya defterlerinde çiftliklerin durumu sıra ile incelendiğinde bu çocukların yamak, hatta durumu uygun ise yaya dahi olduğu görülmektedir.

II. YAYALARIN GÖREVİ VE SOSYAL DURUMU

I. YAYALIK HİZMETİ

Sultanönü sancağına ait yaya defterlerinin incelenmesinde, sancak yayalarının kanunnamelerde belirtilen görevlerin tamamını yerine getirdiği görülmektedir. 1466 tahririnde, çiftliklerin yazılmasından sonra konulan gaib listelerinin kalabalık olması, hatta bazı gaiblerin yanında Rumeli'de gaib olduğunun belirtilmesi gözönünde bulundurulursa, Fatih devrinde yayaların bizzat sefere katıldığı da anlaşılmaktadır. 1520

¹ Ocak dışından yayalar ocağa gelip oturmak ve burada tarım yapmak üzerine eski yerlerinde oturmaya devam etmişlerdir. Bu durumda boş kalan ocaklar harab olmuş ve mevkufata alınmıştır. 1466 da Eymür köyündeki Paşayiğit çiftliği 1520 de yayaların ocak dışında oturmaları nedeniyle harab duruma gelmiş ve mevkufata alınmıştır. (bkz. M. M. nr: 8/22b- M. M. nr: 64/148b).

² M. M. Nr: 8/13b,

³ M.M.nr:8/40a.

⁴ M. M. nr: 8/40a

⁵ M. M. Nr: 8/21a: **"Mezkûrlere Akbük'te Temürçi Mehmed yeri zamm olundu, yılda iki eşerler"**; M. M. nr: 8/32a, **"Mezkûrlar mezkûr köyden İslamcı çiftliğini müşterek tasarruf idüb yılda iki eşerler"**; M. M. nr: 8/21a da bulunan Hasan çiftliği, 1466 da iki eşkin verdiği halde 1520 de (M. M. nr: 64/133a) sadece bir eşkin vermektedir.

tarihli yaya defterinde gaib yayalar hakkında bu tür açıklamalar bulunmadığı gibi sayıları da bir önceki defterden azdır.

Sefer hizmeti olduğu zaman ordu ile birlikte hareket eden yayalar yolculuk öncesinde ve yolculuk esnasında ordunun geçeceği yolların imarını sağlıyordu. Barış zamanında ise nöbetleri gelen yayalar altı aylık periyodlar halinde toplanma yerinde bulunup kendilerinden beklenen işleri yerine getiriyorlardı. Daha önce belirtildiği gibi İstanbul'da olan bir depremden sonra şehir imarı için götürülen yayaların arasında Sultanönü sancağının yayaları da bulunuyordu. Gelibolu, Saruhan piyadeleri İstanbul'da tersane işinde istihdam edildiği halde tamamen tarım toplumu olan Sultanönü yayaları bu tür hizmetlere çağırılmamışlardır¹. Buna mukabil madende çalışan yaya nöbetlileri bulunmaktadır. H. 959/1552 tarihli bir belgeye göre Bolu, Kütahya, Mentеше, Biga, Karesi ve Aydm yayaları ile birlikte Sultanönü yayalarının da Samekov madeni hizmetine gönderildikleri tespit edilmektedir². Sancak yayaları Bilecik madeninde de çalışmışlardır. Ancak bunlar, daha avantajlı buldukları kürecilere dahil olmak istedikleri için daima sorun yaratmışlardır.

Üzerinde çiftlik yazılı olan yaya hizmete eşmek zorundaydı. Hasta, yaşlı, ve çocuklar için usulu dairesinde bedel gönderiliyordu. Sancak Defterlerinde yerine bedel gönderecek kimseler dikkatle işaretlenmiştir. Anadolu eyaletinin diğer yaya sancaklarında olduğu gibi Sultanönü sancağında da yaya ve yamaklar çiftliği müşterek tasarruf ettiği için yani birbirine yamak yazıldığı için nöbete sıra ile katılıyorlardı. Fevkaalede hallerde yaya ve ondan sonraki yamak da nöbete alınabiliyordu. Hizmete eşdirilen yayalar Nevruz'dan önce 6 ay nöbetlerini yaptıktan sonra işletmelerinin başma dönüyorlardı. Onarım gibi işler bu 6 aylık süre içinde bitirilemezse, iş sahibi kurum, yayaları bir nöbet daha çalıştırmak istese de mümkün olmuyordu. Bu tür istekler kanuna aykırı idi ve 6 ay sonunda yayaların salıverilmesi gerekiyordu³.

2. HİZMETİ YERİNE GETİREMEYENLERİN DURUMU

Askerî bir sınıf olan yayaların en önemli görevi her koşulda ordunun hizmetinde bulunmaktı. Dolayısıyla yaya ve serpiyadeler hizmete çağırıldıkları zaman hemen toplantı yerinde bulunmak zorunda idiler. Bunun aksi olan her durum cezayı gerektiriyordu.

1466 tarihinde hazırlanan yaya icmal defterinin ve daha sonra hazırlanan yaya mufassallarının incelenmesi sırasında yayaların kural dışı bazı davranışları tespit edilmektedir. Bunları özetle şöyle sıralamak mümkün olacaktır.

1455 tarihinde, Sultanönü yaya nahiyelerinden Karacaali, "Umur" adındaki serpiyadenin tasarrufuna bırakılmıştı. Serpiyade Umur sefere davet edildiği halde davete icabet etmemiştir. Görevden alınan Umur'un yerine serpiyade tayin edilmemiş ve bu-

¹ F.Emecen, s.149

² Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Mühimme Defteri, Koğuşlar, nr: 888, 8a.

³ Saruhan yayaları ile ilgili bkz. F.Emecen, s.151.

rası 1466'da "*İnönü*" nahiyesi adı ile sancakbeyi Ayas Bey'e bağlanmıştır¹. Defterde serpiyade Umur'a verilen ceza belirtilmemiştir. Buna rağmen kanunnamelerde bu tür suçlara ölüm cezası verildiği açıklanmıştır. Teşkilatın zaafa uğradığı yıllarda en ağır cezaların bile para cezasına dönüştürüldüğü görülmektedir².

Çiftliklerinin çoğunun mevkufata almadığı nahiyelerde ve Hüdavendigâr sancağına komşu olan yerlerde oturan yayalar yayalık hizmeti yapmaktan kaçınmış, bunun yerine Hüdavendigâr hasma ortakçı yazılmak istemişlerdir. Hatta kolayını bulanlar isimlerini Hüdavendigâr defterine ortakçı yazdırmışlardır. Fakat 1520 tarihli bir hükmle bu yayaların yayalık hizmetine geri dönmesi emredilmiştir³.

Söğüt'te Hacı Bayram çiftliğinde bulunan bir yaya da yayalık hizmeti yapmamak için 1481 tarihli Nasuh Çelebi defterine kendisinin "*reayet oğlu reayet*" olduğunu yazdırmıştır. Kurum değiştirme kişinin isteğine bağlı olmadığı için 1466 tahririne kadar yaya defterleri incelenerek yayanın kendi kurumuna iadesine karar verilmiştir⁴. Bazı hallerde ocak ve komşu ocak yayalarının şahitliğine de başvurulmuştur.

Ara sıra il yazıcılarının hataları nedeni ile reaya, yaya defterine yazılmış ve kendisinden yayalık hizmeti istenmiştir. Böyle hallerde yapılan başvurular sonucu eski defterler incelenerek doğrusu bulunmuştur⁵.

Karaviran nahiyesindeki İdris çiftliği yamaklarından Bali ve İsmail kardeşler ve aynı köyden Göncü çiftliğinin yamaklarından Memi Musa, Mustafa adındaki kardeşler "*Küreci*" olduklarını iddia etmişler, "*üç köhne yaya defteri*" ne kadar araştırarak yaya oğlu yaya olduklarını tespit etmişler ve kurumlarına iade etmişlerdir⁶.

Fatih zamanında bazı yayaların yayalık görevinden affolunduğu tespit edilmiştir. Meselâ Adranos nahiyesinin Budaklı köyünde bulunan Hoca çiftliğinin yayaları Mustafa oğlu İbrahim ve kardeşi Halil, nedeni belirtilmeden hükm-ü hümayun'la yayalık görevinden azad edilmiştir⁷. Aynı şekilde Kızılçukur köyündeki Ömer Çiftliğinin yayalarından olan Nusret ve Mustafa da Fatih'in hükm-ü şerifleri üzerine yayalıktan azad edilmiştir⁸.

Mihaliççık'm Kızıl yürekli köyündeki Aslıhan çiftliğinden Ali veledi Hacı Fakih bedelsiz olarak kadılık yaptığı, kardeşi Muharrem veledi Hacı Fakih de kadı tayin edildiği için yayalık hizmetinden affedilmişlerdir⁹.

¹ M. M. nr: 8/96b, ayrıca İnönü nahiyesi hakkında bkz: M. M. nr: 8,95a, 98 a; M. M. nr: 64, 16a, 16a-21b; T. D. nr: 158, 15-19; T. D. nr: 347, 19-22; T. D. nr: 532, 38-42; T. D. nr: 577, 36-44; T. D. nr: 583, 36-40.

² Yayalara verilen cezalar hakkında bkz: Sultan Süleyman Kanunnamesi, Selim Kanunnamesi.

³ Ortakçı olanlar hakkında bkz: M. M. nr: 54, 22a, M. M. nr: 64, 26a.

⁴ M. M. nr: 8,100, M. M. nr: 64,22a (reaya), M. M. nr: 54,29b, M. M. nr: 64, 33b, M. M. nr: 8,31a, T. D. nr: 158,2b, M. M. nr: 64, 74b.

⁵ Mihaliççık nahiyesinde, Hasan Veledi Beykâri, M. M. nr: 64, 138b.

⁶ M. M. nr: 64, 169b, 170a; 1520 tarihine göre "*üç köhne yaya defteri*" 1455 tarihlidir.

⁷ M. M. nr: 8, 11b.

⁸ M. M. nr: 64, 179a, T. D. nr: 158, 88.

⁹ M. M. nr: 64, 145a, 145b.

3. SOSYAL VE EĞİTİM DURUMLARI

Sultanönü sancağının yaya defterlerinde yayaların eğitim ve sosyal durumunu açıklayan çok fazla bilgi bulunmamasına rağmen 1520 tarihli defter bazı sonuçlar çıkarmamıza yardımcı olmaktadır. Diğer konularda da en zengin bilgi bu defterde bulunmaktadır. Başbakanlık Arşivi'nde bulunan diğer defterler bu kadar detaya inen bilgi içermemektedir.

Sancak dahilinde 13 tane muhassıl bulunmaktadır¹. Muhassıllar, sancakbeyi ve yayabaşılar adma sancak içinde oturan yayaların vergilerini toplayan kimselerdir. Muhasebe kayıtlarını tutabilmeleri için eğitim görmeleri gerekmektedir. Fakat bu eğitimin süresi ve özelliği hakkında hiç bir bilgiye sahip değiliz.

İmam, Fakih gibi kişilerin okuma yazma bildiği kuşkusuzdur. 1466 yılına ait bir kayıta Mihaloğlu Ali Bey'in mülkü içinde oturan reaya arasında iki inam ve 4 tane fakih vardı. Bunların yayaları dinî yönden aydınlatmak gibi bir görevi olduğu düşünülürse dinî bilgilerle donatılmış oldukları muhakkaktır. Bunların da eğitim merkezleri ve eğitim süreleri hakkında herhangi bir bilgi sahibi olamamaktayız².

Tarım toplumu olmaları nedeniyle yayaları tamamen okuma yazma bilmeyen toplum olarak kabul edemeyiz. II. Murad zamanında ve 1455 tarihinde yaya ocakları yeniden düzenlenirken ocakların üzerine yazıldığı yayaların "*Şeyh Oğlu İbrahim, Hacı Bayezid, Hoca Ali, Hocaoglu*" gibi isimler taşıması, bu yayaların veya atalarının bir eğitim gördüğünü açıklamaktadır³.

1520 tahririnde çok sayıda ismin önünde "*Hacı*" ünvanı bulunmaktadır. Bunların bir kısmı hac ziyaretinde bulunduğu için bu ünvanı kullanmaktadır. Bir kısmı ise hacı olan babalarının ünvanını kullanmaktadır. Bunların dışında kalanlar ise "*Hacı*" yı asıl isim olarak kullananlardır⁴.

Hac ziyareti yapmak öncelikle gelir düzeyinin yüksek olmasını gerektirdiği için günün koşullarında bu ziyareti yapabilmış olanların eğitim olanaklarına da sahip olabileceği düşünülebilir. Buna rağmen hacca gitmiş olanların eğitimi hakkında kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır.

H. 927/1520 tarihli yaya tahririnde 5 kişinin üst düzeyde eğitim yaptığını açıklayan kesin bilgi bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

Ali veledi Yusuf: 1422 tarihli defter-i köhne'de müderris olduğu belirtilmiştir. Sivrihisar'ın Asanlı köyündendir. Kütahya'da eğitim görmüştür. 1492'de yaya defterine müderris olduğu, kendisinden yayalık hizmeti istenmemesi yazıldığı halde Ali Veledi Yusuf, yaya tahrirleri sırasında rahat bırakılmamış, kendisinden yaya hizmeti

¹ Serpiyadeye ait yayalık yerde 11 tane (M. M. nr: 64/182b), sancakbeyine ait yayalık yerde 2 tane (M. M. nr: 6/45b) muhassıl bulunmaktadır.

² M. M. nr: 8/68a.

³ Sivrihisar nahiyesi, M. M. nr: 8/1a ve devamı.

⁴ M. M. nr: 64/72b: Hacı bali veledi Hüseyin, 82a: Mehmed veledi Hacı Bayram, 85b Ahmed veledi Hacı gibi örnekler çoğaltılabilir.

yapması istenmiştir. H.908/1502 tarihinde II. Bayezid'in verdiği bir nişanla, bundan sonra kendisinden yayalık hizmeti istenmemesi emredilmiştir¹. Ali Veledi Yusuf'un Kütahya'da hangi medresede müderris olduğu açıklanmamıştır². 1520 tarihinde Ali veledi Yusuf'un ismi mürde listesinde olmadığına göre henüz hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

Abdülkadir veledi İbrahim: Sivrihisar'a tabi Günyüzü nahiyesinin Kepen köyündendir. Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin³ danışmendlerindendir. Müderris kayıt ve kabul olduğu için Vezir-i azam Pîrî Paşa, İkinci vezir Mustafa Paşa, Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa'nın aracılığı ile sultan tarafından yayalık görevinden azad edilmiş, durumunun defter-i cedit'e kayd olmasına karar verilmiştir⁴.

Hızır veledi Musa: Kaymaz'da Göncü Fakih çiftliğinde yamak olan Musa b. Minnet'in oğludur. Kendisine Rumeli'de, Niğbolu sancağında, Lofça Kadılığı sadaka olunmuştur⁵. Yine Pîrî Paşa, Mustafa Paşa ve Kasım Paşa'nın aracılığı ile padişah tarafından yayalıktan çıkarıldığı Defter-i cedit'e kaydedilmiştir.

Ali veledi Hacı Fakih ve Muharrem biraderi Ali Hacı Fakih: Mihallıçık'a bağlı Kızıl Yürekli köyünde, Aslıhan ocağından yamak Hüseyin veledi Hacı Fakih'in kardeşleridirler. 1520 tahriri yapılırken iki kardeş İstanbul'da medresede bulundukları için durumlarını açıklayan bir berat Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa'dan alınarak İl yazıcıya sunulmuştur. İl yazıcısı, Kasım Paşa'nın beratına dayanarak kendilerinden yayalık hizmetinin istenmemesi gerektiğini defter-i cedit'e işlemiştir.

Sancak yayaları arasında müderris, kadı olabilecek derecede eğitim görmüş kişilerin varlığı onların tamamen tarımla uğraşan içe dönük topluluklar olmadığını anlatmaktadır. Buna rağmen sancak için de sayılarının beşi geçmemesi, eğitim görenlerin bu yere ailelerinin büyük fedakarlığı ile geldiğini açıklayacak niteliktedir.

¹ M. M. nr: 64/68b.

² II. Bayezid zamanına kadar Kütahya'da bulunan Medreseler hakkında bkz. Mustafa Çetin Varlık, "XVI.Yüzyılda Kütahya Şehri ve eserleri" *M.Ü Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 3, İstanbul 1988, İshak Fakih Medresesi (s. 209), Timurtaş Paşa medresesi (s. 216), Vecidiye Medresesi (s. 218), Germiyanoglu Yakup Çelebi Medresesi (s. 219) medreseleri Kütahya'nın eski medreselerindendir.

³ Müeyyed zade Abdurrahman Efendi: 1456 yılında Amasya'da doğmuş, 1516 yılında İstanbul'da ölmüştür. Amasya Sancakbeyi olan Beyazid'in yakını idi. Halep'te eğitim gördü. Fatih'in ölümünden sonra geri dönüp II. Bayezid'in hizmetine girdi. 1483 de müderris, 1501 de Anadolu, 1505 de ise Rumeli Kadiaskeri oldu. I. Selim tahta geçince kendisini tekrar Rumeli kadiaskeri tayin etti. 1514 yılında tekaüd edildikten iki yıl sonra öldü. Bu konu ile ilgili bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 662.

⁴ M. M. nr: 64/82 B.

⁵ M. M. nr: 64/90b.

III. YAYALARIN YERLEŞME VE DEMOGRAFİK DURUMU

1. YAYALIK YERLERİN KURULUŞ VE TOPONOMİSİ

Anadolu Selçuklu devletinin Bizansla sınırları olan topraklarına "Uç" demek Türklerce adeta kaide haline gelmişti. Sinop-Kastamonu-Eskişehir-Kütahya-Denizli-Antalya hattı hem idari, hem siyasî ve askerî manasıyla hakiki uç'u teşkil etmekteydi. Türkler başşehirlerinden hudutlara uzanan ana yol bir taksim hattı olmak üzere, memleketi "sağ kol" ve "sol kol" diye iki bölge şeklinde düşünüyorlardı. Sağ kol, sol kol ayırımı içinde Eskişehir, etrafındaki dar bir arazi ile beraber sultanın divanı dairesinden sayılıyordu. Anadolu Selçuklu devleti burada Bizans ile temas halinde idi¹. Doğrudan doğruya "Selçuklu Divanı Dairesine" bağlı olan Eskişehir Sultanın naipleri tarafından idare ediliyordu.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren Türkmenler kitle halinde Anadolu'ya göç etti. Kılıç Arslan (1155-1192) zamanında uçlara ve Eskişehir ovasına gelen Türkmenler yer ve mera bulmak maksadı ile Bizans topraklarına akınlar yapmağa başladılar. Bu yıllarda Eskişehir ovasına gelen Türkmenlerin sayısı 100.000'i buldu². Bizans-Selçuklu sınırını oluşturan ve güçlü istihkamların bulunduğu Eskişehir-Seyit Gazi hattını zorladılar ve istihkamları yıktılar. 1175 yılında İmparator Manuel Komnen bu istihkamları onarıp güçlendirdi.

Eskişehir ve dolaylarına gelip yerleşen Türkmenler daha II. Kılıç Arslan zamanında burada Türk köyleri kurdular. Bu köylerden olan Göçek'te bulunan caminin kitabesinde H. 570/1174 tarihi okunmaktadır. 1466 yılında Göçek köyünde bulunan yaya çiftlikleri sancakbeyi hasına dahildi³. Göçek köyü bu gün de aynı ismini korumaktadır.

XIII. yüzyılda Eskişehir'de vali olarak bulunan *Caca oğlu Nur el-Din Bey*, şehirde bir camii, bir mescid ve han yaptırmış, 17 tane mescid ve bir zaviyeyi tamir ettirmiştir⁴. *Caca oğlu Nur el-Din Bey*'in 1272 tarihli vakfiyesinde ise Eskişehir dolaylarında çok sayıda Türk köyünden söz edilmiştir. Bu köyler Eğri Öz, Alıncık, Göç Özü, Sarı Kayalı, Kayınaz gibi türkçe isimler taşıyordu. XIII. yüzyılda Türkçe isimlendirilmiş olan köyler Türkmenlerin geldikten çok kısa bir süre sonra yerleşik hayata geçtiğini anlatmaktadır. Dolayısıyla yörenin Türkleşmesinin çok erken başladığı açıkça görülmektedir.

I. Alaeddin Keykubad (1219-1236)'ın tahta geçmesi üzerine Halife Nasır'ın tebriklerini bildirmek ve sultanın fütüvveti girme törenini gerçekleştirmek üzere Konya'ya gelen mutasavvıf Şahabeddin Ebu Hafs Ömer b. Abdullah es-Sühreverdi (1145-1234) Anadolu ahileri tarafından daima saygı ile anılmıştır⁵. Günümüzde

¹ M. Akdağ, I, s. 59, 60.

² Osman Turan, "Kılıç Arslan II", *İ. A.*

³ M. M. nr: 8,28a; M. M. nr: 64,39b.

⁴ Ahmed Temir, s. 97, 201, 202

⁵ Sühreverdi hakkında bkz. S. Van Den Bergh, "Sühreverdi", *İ. A.*; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1974, s.25; Kerimüddin Mahmut Aksarayı, *Müsameret'ül Ahbar (Selçuklu Devletleri Tarihi)* Çev. M. Nuri Gençosman, Ankara 1943, s. 96.

Eskişehir'de Şeyh Şahabeddin türbesi olarak bilinen yapı, onun adına yapılmış bir zaviyedir¹.

Moğol istilasından sonra Seyidgazi yöresine sığınmış olan dervişler adına da çok sayıda zaviye yapıldığı tespit edilmiştir. Eskişehir ve İnönü dolaylarında ise Ahilere ait zaviyeler yoğunluk kazanmıştır. Bu faktörler gözönünde bulundurulursa Eskişehir dolaylarındaki Türk köylerinin daha 1174 yılından beri varlığı açıkça görülmektedir.

Yayalılık alandaki köy isimleri, eğer köy terkedilmemişse, günümüzde de kullanılmaktadır. Eymür, Gökçe Kısık, Alaca Kaya, Saru Sungur, Hasan Bey, Cavlum, Gökdere, Karalar, Kozlu, Tutlu, Todurga, Göcek v.d. gibi isimler Türkçe isimlerdir. Köylerin bazıları şahıs adma (Hasanbey) bazıları bölgenin coğrafi özelliğine (Sultan Deresi, Çıplakbükü), bazıları ise üzerinde kurulmuş olduğu höyüğe (Söğüd Eyüğü, Kara Eyük, Çukur Viran) göre isimlendirilmiştir. Selçuklu devrinden kalan bir isim ise "*Köpek*" köydür. Kayı, Eğri Bayad, Bayındır, Kınık, İgidir, Dögerek gibi isimler Türkmenlerin mensup olduğu boy ifade etmektedir.

Sultanönü sancağında, yayalılık alandaki köyler Osmanlı devletinden çok önce kurulmuş olan yerleşim birimleridir. Yaya ve müselleme teşkilatının sancakta çok erken kurulmasının en önemli nedeni budur. Teşkilatın tarıma dayalı olması üyelerinin daha başından beri göçebelikle ilgisi olmadığını açıklamaktadır. Yayalılık alanlarda konar göçerler bulunmamaktadır.

2. SANCAKBEYİNE BAĞLI YAYALIK YERLER

Sultanönü sancağına ait yaya tahrir defterlerinin fihristine göre sancakta mir-i liva'ya hassa yazılan nahiyeler: A) Kayağh ili B) İnönü, C) Katmar, D) Aksu, E) Söğüt, F) Günyüzü, tabi-i Mihaliççık G) Günyüzü, tabi-i Sivrihisar, H) Adranos olmak üzere 8 tanedir.

Bu nahiyelerden Aksu, Söğüt, Adranos, Hüdavendigâr hasssının nahiyeleridir. Yayaların toplanabilme kolaylığı gözönüne alınarak Sultanönü yaya sancakbeyine bağlanmışlardır.

H. 871/1466 yılında Sultanönü sancağında yaya sancakbeyi "*Ayas Bey*"² 1521 yılında ise "*Benam-ı Said*" idi³. Fihristte verilen sıraya göre nahiyelerin durumuna gelince:

¹ Zaviyenin vakıfları için bkz: Fatih Devri Eskişehir vakıfları, Kamil Kepeci, nr: 3358, S. 14, 15; M. M. nr: 18333, S.7.

² Ayas bey, M. M. nr: 8/33a.

³ M. M. nr: 64/2b'de bulunan Tahrir fermânı. Topkapı Müzesi Arşivi, nr: D. 5246'da verilen bilgiye göre H.932/1526 da Sultanönü yaya sancak beyi "Benam-ı Mehmed'dir. Yine Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr: 9772'de verilen bilgiye göre, H.933/1527 tarihinde, "Solak Mehmed'dir. Anadolu yaya sancakbeyi ile ilgili bkz: Barkan, H.933-934 yılına ait bütçe örneği, s.304, Mustafa Çetin Varlık, "XVI. y. 'da Kütahya", s.

A) **KAYAĞLI İLİ**¹: Eskişehir civarında, Porsukçayı'nın iki yakasında bulunan Ortaklar, Gökçekısık, Akçakaya, Sarusungur, Kurt Viranı, Mamıca, Yassı Eyük, Hasan Bey, Çaylum, Sekiviran, Gökdere, Beyce, Kireç, Karalar, Vakıf, Çukur Ağıl köylerini içine alan bir bölgedir².

Kayağlı İli nahiyesindeki köyler ve çiftlikler H. 871/1466 yılından H. 987/1579 yılına kadar büyük bir değişiklik göstermemiştir. 1520'den itibaren eşkin sayısı sabit kaldığı halde yamak sayısında artış olmuştur.

H. 871/1466 yıla ait defterde, çiftliklere adını veren yayalar mürde listesinde bulunmaktadır. Yeni yaya ve yamaklar ise bunların oğlu, torunu gibi yakın akrabası durumundadır. Mesela Gökçekısık köyünde-Temürcü yerine oğlu Hacı Tursun, Sarusungur köyünde Togan yerine, oğlu İsa-pir ve oğlu Mehmed, yaya tayin edilmiştir³. 1520 Gökçekısık köyünde eski yaya Hacı Tursun'un torunu, Çaylum köyünde eski yaya Receb'in oğlu Mehmed, çiftliklerine yaya yazılmışlardır⁴.

1466 yılında, Gökçekısık köyündeki Sekban Çiftliğinden yaya İlyas veledi Bayramşah ve yamak Bayram Bey veledi Hallaç, aynı köyden Temürcü Çiftliğinde Hacı Tursun'un azadlısı yamak İlyas ve Mücerred Halil, H. 927/1520 yılında ölenlerin listesinde yer almıştır⁵.

1466 yılında, sancakbeyi Ayas Bey'e Kayağlı İli nahiyesinde 33 çiftlik bağlıdır. Bu kayıta mevkufa ayrılış çiftlik bulunmamaktadır.

Aynı nahiyede H. 927/1520 de 27, H. 937/1530 da 32, H. 971/1563 de 29 çiftlik mevkufat listesinde yer almıştır. Çiftlikler ilk defa 1492 yılında mevkufata alınmıştır.

1466 yılında nahiyede 33 çiftlik faal durumda iken, H. 971/1563 yıla kadar çiftlik sayısı 18'e düşmüştür. Dolayısıyla eşkin sayısı da 33'ten 18'e düşmüştür. Buna mukabil yamak sayısında büyük artış olmuştur. 1466 da 70 olan yamak sayısı 1579'da 121 kişiye yükselmiştir. Bunların 50 tanesi ise naresidedir.

İlk tahrirde gaib (15 kişi) ve mürde (24 kişi) sayıları oldukça kalabalıktır. Bu Fatih zamanında yayaların savaşa katıldığını açıklamaktadır. Halbuki H. 987/1579'da 5 yaya gaib listesinde yer almıştır. Bunlar hakkında açıklayıcı bilgi bulunmadığı için savaş gaibi mi yoksa görevden kaçmak için bir taktik mi olduğu anlaşılamamaktadır.

¹ Kayağlı İli hakkında bkz: M. M. nr: 8/38a, 43b, M. M. nr: 64/1b-15b; T. D. nr: 158/1-14, T. D. nr: 347/6-17; T. D. nr: 532/1-18; T. D. nr: 577/4-14; Bu defterler sıra ile H.871/1466, H.927/1520, H.937/1530, H.971/1563, H.981/1571 ve H.987/1579 tarihlerine aittir.

² Bu köylerden Gökçekısık, Akçakaya, Sarusungur, Mamıca, Yassı Eyük, Hasan köy, Çaylum, Sekiviran, Gökdere, Kireç, Karalar ve Çukur Ağıl köyleri Eskişehir merkez köyleridir. Kurt viranı köyü günümüzde aynı isimle anılmamakla beraber, şehrin eski kesiminde akan çeşmelerden birinin suyu "Kurt" suyu olarak adlandırılmaktadır. Kurt viranı ile Kurt suyunun getirildiği yerin aynı olması mümkündür.

³ M. M. nr: 8/38b.

⁴ M. M. nr: 64/3b, M. M. nr: 64/6b.

⁵ Temürcü çiftliği: M. M. nr: 8/38a-B. Süleyman çiftliği, M. M. nr: 64/3a-B.

Kayağlı İli yayaları arasında Rumeli'de oturanlar bulunmaktadır. Yusuf adındaki yamağın "*Rumeli'de Ali Bey'in katında mütemekkin*" olduğu belirtilmiştir¹. Yusuf'un yamak yazılı olduğu Sarusungur köyündeki Togan çiftliği XVI. yüzyılda değişikliğe uğramıştır². Bu çiftliğin yayaları Ali Çelebi tarafından Tutaş'da Hoşkadem çiftliğine ilave edilerek taycı yazılmıştır. Yamakların bazıları aynı sancakta bile oturmuyordu. Mesela, Karalar köyündeki Karalar çiftliğinin yamaklarından bazıları İzmit'in Hamza Bey köyünde oturuyordu³. Yayaların ocakta oturmamış olması nedeniyle çiftlik dağılmış ve 1520'de mevkufat listesine alınmıştır.

Başka köylerden yaya yazıldığı gibi haymanaler arasından da yamak yazıldığı olmuştur. Sarusungur köyünde İl oğlu Süleyman çiftliğinin yayaları haymanelerden yazılmıştır⁴. 1520 'de haymane evlerden Danişmend Hoca oğlu Ali, yamak olan oğulları: Mehmed ve Mustafa da ölünce, çiftliğin 1492'de mevkuf'a alındığı bildirilmiştir.

Nahiye içinde bir tane çiftlik (Karalar çiftliği) bulunduğu köyle aym ismi taşımaktadır.

Gökdere köyünde bulunan İlyas çiftliği yamaklarından Mehmed veledi Hamid b. Aslıhan, hassa koyunlarına baktığı için yaya defterinde "*Koyuncu*" olarak kaydedilmiştir⁵. Kişisel bir görev olduğu için önceki ve sonraki defterlerde bu ailenin koyuncululuğu ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

B) İNÖNÜ: Günümüzdeki idarî bölünmeye göre Eskişehir vilayetinin kazalarında. 1520 yılında Sultanönü sancağı mir-i livasına bağlı olan İnönü nahiyesi, bu gün Bilecik'in kazası olan Bozüyük'e bağlı, Dodurga nahiyesindeki çiftliklerden oluşmuştur.

1455 yılında yapılan tahrirde aynı bölgede Karacaali nahiyesi oluşturulmuş ve serpiyade "*Umur*"un tasarrufuna verilmiştir. H. 871/1466 tarihli defterde açıklandığına göre serpiyade Umur, sefere davet edildiği halde gitmemiştir. Bunun üzerine Karaca Ali nahiyesine yeni serpiyade tayin edilmemiş, burası sancakbeyi Ayas Bey'in tasarrufunabırakılmıştır.

Serpiyade Umur'a verilen ceza hakkında bilgi verilmemişse de, ağır suçlardan birini işlemiş olduğu için aldığı cezanın büyük olacağı kuşkusuzdur.

Karacaali nahiyesi, 1520 yılına ait yaya defterinde İnönü nahiyesi adı ile sancakbeyi "*Benam-ı Said*" in tasarrufunda görüldüğü, sonraki defterlerde de sancakbeyi hassı içinde yer almıştır.

¹ M. M. nr: 8/40a.

² M. M. nr: 64/12b, T. D. nr: 158/12. Hoşkadem çiftliği hakkında bkz: T. D. nr: 112/3a, T. D. nr: 247/18.

³ M. M. nr: 8/43b. M. M. nr: 64/13b.

⁴ M. M. nr: 8/40b. M. M. nr: 64/15a.

⁵ M. M. nr: 64/7b.

Karacaali nahiyesinde 16 mamul çiftliğin yanında 10 çiftlik mevkufa kaydedilmişti. 1466 tahririnde Yunus Çiftliği dışında hiç bir çiftliğe toprak ilave edilmemiştir¹. 1455 de oluşturulan çiftliklerin büyüklüğü ile ocak nüfusunun olağan üstü dengeli olduğu belirtilmiştir. Çok sayıda çiftlik ölümler nedeniyle dağılmıştır. Meselâ, Yunus çiftliğinin yayası pir, İsmail oğlu Aydın, onun oğlu yaya Rahman, onun oğlu Eyne Bey ölünce çiftlik 1492 de mevkufata alınmıştır. 1520 de ise burası Sultanönü çeribaşısı Mehmed b. Yalabuttu'nun tımarına bedel olarak verilmiştir.

1492 tarihli defter-i köhnede çok sayıda gaib ve mürde bulunmaktadır. Hatta bir kısımın "*Muharebe*" de gaib olduğu belirtilmiştir. Yayaların kaybolduğu savaşlar Fatih'in yayılma siyasetine bağlı olarak yapılmış savaşlardır².

Yayaların kayıp ve ölümü nedeniyle boş ve bakımsız kalan çiftlikler 1492 de, eşkin ve ürün yönünden devleti ziyana sokmamak için birleştirilmiş ve çiftliklerin yeni durumu deftere kaydedilmiştir. 1520 de bazı ilaveler yapılarak çiftliklerin geliri artırılmış ocaklar yeniden dengelenmiştir.

H. 871/1466 yılında Karacaali nahiyesindeki ocaklarda çok sayıda azadlı bulunduğu görülmektedir. Genellikle azadlının etnik yapısı ve memleketi hakkında bilgi vermek adet değilken, Sindel çiftliğindeki yamak Kanad'ın "*Radoslu*" olduğu yazılmıştır³.

Aynı köyde bulunan Murad çiftliğinde oturan Hasan veledi Orhan ve oğlu Bali'nin Taycı müsellemlerinden "*Olukçu*" olduklarına dair ellerinde "*Hükm-ü Şerif-i Sultani*" bulunmaktadır⁴.

H. 871/1466 yılında Karaca Ali nahiyesinde görülen çiftliklerin dengeli hali, 1520 yılda İnönü nahiyesinde devam edememiştir. Değişikliklerin büyük bir kısmı, 1492 de defter-i köhne'de olmuştur.

1455 de sancakbeyinin tasarrufuna bırakılmış olan çiftliklerin durumu XVI. yüzyılın sonuna kadar değişmemiştir. 1521 de mevkufattan sancakbeyine ilave yapılmamıştır. Geç tarihli defterlerde bu uygulama sürmüştür.

C) KATMAR: Katmar nahiyesi, Eskişehir'den doğruya doğru akan Porsuk çayının, Eskişehir-Alpu arasındaki kesimin iki yakasındaki köyleri içine almaktadır.

Kurulduğu zaman 21 faal ve 41 mevkuf çiftlikten oluşan nahiye kısa zamanda büyük bir çöküşe uğramıştır. 1466 da Kireç, Çukur Hisar, Sekirce, Göncü, Sultan Deresi, Kavşak, Kazancı, Gürcü Özi, Söğüd Eyüğü, Aşağı Söğüd Eyüğü, Kızık,

¹ M. M. nr: 8/96b ve M. M. nr: 20a.; İnönü nahiyesi hakkında bkz. M. M. nr: 8/95a-98a; M. M. nr: 64/16a-21b; T. D. nr: 158/15-19; T. D. nr: 347/19-22; T. D. nr: 532/38-42; T. D. nr: 577/36-40; T. D. nr: 583/36-40.

² H. İnalçık, "II. Mehmed", *İ.A.*, 1473 Otlukbeli savaşı, 1475 Buğdan seferi bunlar arasında sayılabilir.

³ M. M. nr: 8/96a.

⁴ M. M. nr: 64/17b. Olukçuluk, Hasan veledi Orhan ve oğlu Bali'nin kişisel yeteneği ile elde ettiği bir muafiyettir. Bu nedenle önceki ve sonraki defterlerde bu ocağa mensup başka olukçu bulunmamaktadır. T. D. nr: 158/16 da, aynı nahiye Murad çiftliğinde oturan Hüseyin veledi Osman'ın taycı müsellemlerine geçtiği belirtilmiştir.

Güdük Sarayı, Mamıca, Söğütçük, Cumaklı, Kara Ardıç köylerinde¹ bulunan çiftlikler dağılmış, bir tane mamul çiftlik kalmıştır². 1520 kayıtlarında bir çiftlikten başka 6 tane de mevkuf çiftlik bulunmaktadır.

H. 971/1563 yılında yamak sayısı 13 olunca çiftlik iki eşkin vermekle sorumlu tutulmuştur. Daha önceki kayıtlarda yamak sayısı beşi geçmediği için ocakta hiç bir hareket görülmemiştir.

H. 927/1520 ve H. 937/1530 tahrirlerinde "*Koçi Bey*" daha sonrakiler "*Kara Hamid*" çiftliği adı ile geçen Katmar nahiyesinin tek faal çiftliğinde oturan yayalar yayalık hizmeti yapmak istememişler ve Hüdavendigâr sancağına ortakçı yazılmışlardır. Fakat 1521 tarihli bir emirle bu çiftlik mensubu yayaların ve başka yerden olup da ortakçı yazılmış olanların yayalık hizmetine geri dönmesi emredilmiştir³.

H. 927/1520 tarihli defterdeki "*el Mevkufat-ı Köhne*"⁴ listesi incelendiği zaman, ilk kayıta yer alan 8 çiftliğin mevkufata alındığı görülmektedir. 8 çiftlikte gaib ve mürde olduğu bildirilen 24 kişi, 1466'daki ocakların yaya ve yamaklarının tam listesini vermektedir. Görüldüğü gibi çiftliklerin mevkufat listesine alınmış olmasının asıl nedeni yetişkin elemanın kısa zamanda telef olmasıdır.

H. 898/1492 yılında Katmar nahiyesi yeniden teşkilatlandırılmamış, adı geçen 8 çiftlik toprağı az gelen ama faal durumda olan çiftliklere ilave edilmiştir.

Yine mevkuf olan kumral çiftliği, Defter-i Köhne'de sancakbeyine tımar olarak verilmiştir. Halbuki 1466 da burası "*Kethüda Mehmet Vakfı*" idi⁵. Oldukça kalabalık olan ocak nüfusu 1492 de 9 kayıp vermiştir. Vakfı takip edecek kimse kalmayınca burası sancakbeyine tımar yazılmıştır.

H. 871/1466 tahririnde Karabük köyünde, Hasan oğlu Yakup çiftliğinden yaya İlyas ve yamak Kanad, korucu oldukları için muaf ve müsellemdirler. II. Murad zamanında hazırlanmış olan defter-i köhneye göre "*Ellerinde Hüdavendigâr'dan mektupları*" vardır⁶.

D) AKSU : Bilecik'in Bozüyük kazasına bağlı, Eskişehir-Bursa yolu üzerinde, aym adı taşıyan çaym kenarında kurulmuş bir köydür.

1466 da ve 1520 de iki çiftlikten oluşmuştur. Bican ve Biricik olan ocak isimleri H. 837/1530 da Takmak ve Aydm olmuştur⁷.

¹ KATMAR: Bu köylerden Kireç, Çukurhisar, Sekirce (Sekiören?) Sultandere, Söğütözü, Aşağı Söğütözü, Mamuca, Söğütçük köyleri Eskişehir'in merkez köylerindendir.

² M. M. nr: 8/44a-49b, M. M. nr: 64/22a-22b, T. D. nr: 158/20-21, T. D. nr: 347/24-26, T. D. nr: 532/44-45.

³ M. M. nr: 64/22a.

⁴ M. M. nr: 64/22b.

⁵ M. M. nr: 8/47b, M. M. nr: 64/22b,

⁶ M. M. nr: 8/48a.

⁷ AKSU: M. M. nr: 8/99a, M. M. nr: 64/23a, T. D. nr: 158/22.

Aksu, 1566 da serpiyadeye bağlıydı. Önce Tavil Mehmed ve Yardım adındaki kişilerin ortak tasarrufundaydı. H. 876/1471 yılında Tavil Mehmed ölünce Yardım (Yardım'ın Kurt Elvan'ın azadlısı olduğu belirtilmiştir) serpiyade olmuştur. H. 879/1474 yılında Yardım da ölünce burası Sancakbeyi Ayas Bey'in tasarrufuna verilmiştir¹.

Mevkufat-ı Köhne'de 5 çiftlik kayıtlıdır. Bunlar ihtiyaç oranında diğer çiftliklere ilave edilmiştir.

1492 yılında yapılan düzenleme esnasında, eskiden beri sancakbeyi tımarı olan Temürcü, Turbey, Bolad, Rahman ve Çakır çiftlikleri aynen bırakılmıştır. Fatih zamanında tımara çevrilmiş olan Avz oğlu Ahi çiftliği de geri verilmeyerek sancakbeyinin tımarı olarak bırakılmıştır².

E) SÖĞÜT : Bilecik vilayetinin kazalarından olan Söğüt köylerinden Karaağaç civarında kurulmuş küçük bir nahiyedir. Tahrir defterinde Kara Arduç adıyla kayıtlı olan köy, Sakarya nehri kenarındadır. Burası Hüdavendigâr sancağına dahil olmakla beraber Karaarduç'taki üç yaya çiftliği Sultanönü sancağı yaya teşkilatına bağlanmıştır.

H. 871/1466 yılındaki kayda göre burası önce serpiyadelik olarak düzenlenmiştir. Hacı Bayram, Paşa Yiğit ve Sultan çiftliklerinin yayaları, serpiyade "*İl aldı*"nın yönetimine bırakılmıştır. Fakat H. 874/1469 tarihli bir derkenara göre İlaldı'nın yerine, nedeni belirtilmeden kurt Elvan'ın oğulları "*Turhan ve Temürhan*" tayin edilmişler ve nöbeti gelen yayaları göreve götürmekle sorunlu tutulmuşlardır³.

Söğüt nahiyesinin ne zaman sancakbeyine bağlandığı belirtilmemiş olmasma rağmen 1492 tarihli Defter-i Köhne'de bağlanmış olması ihtimali kuvvetlidir.

Nahiyenin çiftlikleri az olmasma rağmen çeşitli nedenlerle zaafa düşmüştür. Hepsinin kendi içinde sorunları bulunmaktadır. Fatih zamanında tımara çevrilen vakıf Ahi oğlu Avz çiftliğinden 35 dönüm Bayram Bey çiftliğine ilave edilmiştir. Bu toprak yeterli olmayınca H. 937/1530 da önce iki dönüm, daha sonra 5 dönüm daha ilave yapılmıştır⁴.

Ahi oğlu Avz çiftliği, Aksu nahiyesinde belirtildiği gibi sancakbeyi tımarına bağlanmıştır.

Karaarduç köyü sakarya nehrine yakın olduğu için sık sık çiftlikleri su basmıştır. Nitekim Paşa Yiğit çiftliği böyle bir felaket sonucu harab olmuş, ocak halkını yokluktan kurtarmak için beylerbeyi mektubu ile Aksu hassından Aslıhan yeri ilave edilmiştir. 1530 yılında mevkufattan 30 dönüm daha yer eklenmiştir⁵.

¹ Aksu'nun sancakbeyine bağlanması hakkında bkz: M. M. nr: 8/99b.

² M. M. nr: 64/24a.

³ M. M. nr: 8/100-10a, M. M. nr: 64,24b,26b, T. D. nr: 158/24-25, T. D. nr: 347/27-28, T. D. nr: 532,48-49, T. D. nr: 577,45-47.

⁴ M. M. nr: 8/100a, M. M. nr: 64/24-24b, T. D. nr: 158/24.

⁵ M. M. nr: 64/100a, M. M. nr: 64/24-24b, T. D. nr: 158/24.

Söğüt, Hüdavendigâr hassında bulunduğu için reayâ genellikle ortakçıydı. Yayalar da ortakçı olmayı daha kârlı bulduklarından ortakçı olmağa çalışmışlardır. Meselâ Sultan Çiftliği yamaklarından Mahmud, yayalık yapmaktan vazgeçmiş, ortakçı olmak istemiştir¹. Devlet her zümrenin kendi içinde verimli olmasını ve görevini sürdürmesini istediği için yayaların ortakçı olmasına razı olmamıştır. Mahmud'un şahsında olayı genelleyerek "**Yayadan ortakçı kaydolanların dahi ortaklıkları refi' olup yayalığı emr olındı**, denilmiştir².

Hacı Bayram çiftliğinde daha ilginç bir durum ortaya çıkmıştır. Hüseyin adındaki yamak, 1481 yılında düzenlenen Nasuh Çelebi defterine adını, "*reayet oğlu reayet*" olduğunu yazdırmıştır. Nasuh Çelebi defterindeki bilgiye rağmen kendisinden yaya hizmeti istenince Hüseyin veledi Eyne Bey, Anadolu Beylerbeyi İskender Paşa'dan mektup getirip reaya olduğunun kanıtlanmasını istemiştir.

İskender Paşa'nın mektubuna rağmen araştırmasına devam eden il yazıcısı, Nasuh Çelebi defterinden eski olan ve Fatih zamanında düzenlenen defterleri de incelemiştir.

Bu incelemede Hüseyin'in babası Eyne Bey b. Beğendük'ün 1476 yılında Karaardıç köyündeki Hacı Bayram çiftliğinde yaya olduğu tespit edilmiştir. Beğendük'ün diğer oğlu Hamza'nın ise 1466 tarihinde aynı çiftlikte yaya olduğu ve İsa Bey köyünde oturduğu belirtilmiştir³.

Soruşturmada Hüseyin b. Eyne Bey'in 1481 yılında Nasuh Çelebiye yanlış bilgi verdiği ortaya çıkmıştır. Kendisi de yaya Beğendük'ün dedesi olduğunu itiraf etmiştir. Bunun üzerine H. 898/1492 tahririnde yayalığma ve hizmete eşmesine karar verilmiştir.

Yayalığı kesinleşen Hüseyin veledi Eyne Bey, Davud Paşa, İbrahim Paşa, Ali Paşa ve İskender Paşa'ya⁴ başvurup "*Sefere eşmek kudreti*" olmadığını bildirmiş, kendi yerine Karacaşehir'in Saru Alan köyünde reaya içinde yazılı olan "*Şaban*" adındaki oğlunun kendi yerine kabul edilmesi için ricada bulunmuştur. Paşaların aracılığı ile konu çözümlenmiş ve H. 898/1492 tarihli defter-i atik'e de aynen işlenmiştir. 1520 tarihli Defter-i Cedid'e ise Hüseyin veledi Eyne Bey'in oğulları ve kardeşi yaya ve yamak kaydolmuşlardır.

F) GÜNYÜZÜ, TABİ-İ MİHALIÇCIK: Mihaliçcik'a bağlı Günyüzü yaya nahiyesi, Eskişehir il sınırları içinde, Sivrihisar-Mihaliçcik hattının doğusunda kalan

¹ M. M. nr: 64/26a.

² M. M. nr: 64/26a.

³ M. M. nr: 8/100a.

⁴ Davud Paşa: Anadolu ve Rumeli beylerbeyliği yapmıştır. 1483'de İshak Paşa'nın yerine vezir-i azam olmuştur. 1496 yılında tekaüd oldu, 1499'da vefat etti. 1492 yılında defter-i köhne hazırlandığı sırada Davud Paşa vezir-i azam bulunuyordu. Bu konu ile ilgili bkz: Uzunçarşılı *Osmanlı Tarihi*, II, s. 535; İbrahim Paşa (Çandarlı zade) : H.890/1487-H.904/1498 yılları arasında ikinci vezir görevinde bulunmuştur; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 537; Ali Paşa (Hadım Ali Paşa), İ.A; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 538, İskender Paşa 1492 de Anadolu Beylerbeyi idi; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II.

bölgedeki köyleri içine almaktadır. XV. ve XVI. yüzyıllara ait tahrirlerde yer alan köylerin tamamı bugün de aynı isimleri taşımaktadır.

H. 871/1466 yılında Günyüzü nahiyesinde, sancakbeyine bağlı 37 mamur ve 4 mevkuf çiftlik bulunuyordu. Burası Ayas Bey'e bağlı en büyük nahiye idi. 37 çiftlik, 15 köyde bulunuyordu. En geniş yayalılık yer, Karacaviran köyündeydi. (18 çiftik) 1520'de mamur çiftlik sayısı 20'ye düşmüş, aynı sayıda çiftlik de mevkufata alınmıştı¹.

Günyüzü'ne ait yaya çiftlikleri daha 1466 yılında ocak halkına yeterli değildi. Çiftliklere toprak ilave edilmesinin başlıca nedeni çiftliklerin üretim potansiyelinin iyi hesaplanmamış olmasıdır². Mesela Ahur Özü köyünde, Göçer çiftliğinin toprağı az geldiği için bir çiftlik büyüklüğünde yer ilave edilmiştir. Yarıkcı köyünde Osman çiftliğine, Üç Taşlı (daha sonraki tahrirlerde Üç Başlı) köyünde İbrahim ve Karaca vıran köyünde Kedhüda çiftliğine yapılan ilavelerde yayaları ayarmak mümkün olmamıştır. Bu nedenle ocaklar iki eşkin vermekle sorumlu tutulmuştur.

Kurulduğu zaman çiftlik sayısı kabarık olan Günyüzü nahiyesi yaya sayısı bakımından da diğer nahiyelere göre çok kalabalıktır. 1455-1466 yılları arasında 23 yaya kaybolduğu ve 16 yaya öldüğü gözönüne alırsa 40 eşkinli nahiye'nin yaya nüfusu hemen hemen değişmiştir. 1492-1520 yılları arasında ise 111 yaya hayatını kaybetmiştir. Bunların 49 tanesi 1502 yılından sonra ölmüştür. Mevkufat-ı Köhne'ye alınan çiftliklerdeki ölü ve kayıp sayısı bu rakamlara dahil değildir.

Nahiyede ölüm oranının yüksek olması ocak nüfusunun hızlı değişmesine ve gençleşmesine neden olmuştur. 1520 tarihli defterde, Günyüzü nahiyesinde "*Pir*" ve "*Bedeli makbul*" gibi notlara çok az rastlanmaktadır. Bazı ocaklar o kadar genç nüfusa sahipti ki yaya ve yamağın dışında kayıtlı olan çocuklar 12 ila 1 yaş arasında değişen yaşlarda bulunuyordu³.

1520 tarihli deftere göre, sipahi toprağında tarım yapan yayalar çok kalabalıktı. Bu da yerlerinin bütün ilavelere rağmen yeterli olmadığını açıklamaktadır. Sipahi toprağında tarım yapan yayalar, rüsum-u örfiye ve öşürlerini toprağın bulunduğu yere mutasarrıf olana ödüyorlardı. Bölgede bağcılık yaygın olduğu için yayalar da bağ dikip üretim yapıyorlardı.

1492'de mevkufata alınmış olan çiftliklerin bazıları tamir olunarak yeniden yayalara verilmiştir⁴. Minnet Hoca çiftliği tamir olduktan sonra Karlu ocağının yaya fazlaları bir araya getirilerek Minnet Hoca çiftliğine verilmiştir. Daha önce belirtildiği gibi Saru Sungur Köyündeki Togan çiftliği, mevkufattan almıp Minnet Hoca çiftliğine ilave edilmiştir⁵. Tamirat ve ilavelerden sonra Minnet Hoca çiftliğinin geliri ocak halkına yeterli hale getirilmiştir.

¹ M. M. nr: 8,31-37b, M. M. nr: 64, 27a-39a, T. D. nr: 158, 26-36, T. D. nr: 347, 36-47, T. D. nr: 532, 36, T. D. nr: 577, 28-34.

² M. M. nr: 8, 32b.

³ M. M. nr: 64, 30a.

⁴ M. M. nr: 8, 35a, M. M. nr: 64, 37b.

⁵ M. M. nr: 64, 12b, T. D. nr: 158, 12.

Günyüzü nahiyesindeki yayalar da reaya olmak için çaba sarf etmiştir. Meselâ Kuyucak köyündeki Ali çiftliğinin yayalarından Emir, Piri ve Hacı veledan-ı Hamid b. Hacı, babaları ile birlikte kendilerini reaya defterine yazdırmışlardır. Fakat 1520 de tahrir yapılırken çevredekilerin şahadeti ve defterlerin incelenmesinden anlaşılmıştır ki Hamid b. Hacı ve çocukları yaya oğlu yayadır. Konunun belirlenmesinden sonra hepsinin yayalığma emr olunmuştur¹.

Karacaviran'da Satılmış ocağındaki yaya Davud veledi Dünder'ın durumuna gelince², o da reaya olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Davud, yaya olmadığını açıklayan yazıları civar kadılarından alıp "*Dergâh-ı Mualla*" ya başvurmuş, reaya olduğunun ortaya çıkarılmasını istemiştir. İstanbul'dan Anadolu Beylerbeyi İskender Paşa'ya hüküm gönderilmiş ve kadı aracılığı ile olayın incelenmesi istenmiştir. Sultanönü kadısı ve Mihaliççik kadısının yaptığı araştırma sonucunda, Davud'un büyük amcasının yaya olduğu, Ali adındaki yayanın, sefere giderken geri döndüğü ve bu olaydan sonra Ali'nin ailesinden kimse kalmadığı tespit edilmiştir. Elde edilen bilgiler Davut Paşa, İbrahim Paşa, Ali Paşa ve İskender Paşa'nın aracılığı ile sultana bildirilmiş ve Davud'un reaya yazılması için ferman sağlanmıştır. Defter-i köhne'deki bilgi aynen defter-i cedit'e de işlenmiştir.

G) GÜNYÜZÜ-TABİ-İ SİVRİHİSAR : Yaya sancakbeyine bağlı olan nahiye, Günyüzü-Sivrihisar hattının güneyinde kalan küçük bir bölgeydi.

H. 871/1466 yılda Tutlu, Göcek, Yazır, Ortaca, Kozagacı ve Süpren köylerindeki yaya çiftliklerinden oluşuyordu. Aynı nahiye içinde serpiyadeye ayrılmış yayalık yer de bulunduğu için Sancakbeyine ayrılmış olan yerler fazla değildi³.

İkinci Günyüzü nahiyesi kurulurken gelir durumu çok iyi araştırıldığından 1466 yılda çiftliklerin çok dengeli olduğu görülmektedir. Bu tarihte hiç bir çiftliğe ilave yapılmamıştır.

1492 yılında yapılan ilaveler göz önüne alınırsa kısa bir süre sonra dengenin bozulduğu anlaşılmaktadır. Yeri az olan Halil çiftliğine ve geliri yetersiz olan Hacı İbrahim çiftliğine mevkufattan ilave yapılmıştır. Bir kısmını sipahi toprağında tarım yapmış, bir kısmı da bağ dikerek gelirini artırma yolları aramıştır⁴.

H) ADRANOS (ETRANOS): Adranos nahiyesi, Bursa ve Bilecik illerinin sınırları içinde bulunan köylerden oluşmuştur. Köyler Bilecik'in Dodurga nahiyesi ile Bursa'nın Harmancık nahiyesini birleştiren hattın güneyinde ve "*Adırnas Çayı*"nın iki yakasında bulunmaktadır.

Adranos ismi; Osmanlı Devletinin kuruluşu yıllarından beri Türkler tarafından biliniliyordu. Uludağ'ın güneyinde, Adranos Çayı kenarında kurulmuş olan Adranos şehri daha sonra Orhanlı adı ile anılmıştır. Adranos yaya nahiyesi ve Osmanlıların ilk yaylağı olan Domanic'in güneyinde bulunuyordu.

¹ M. M. nr: 64, 29b.

² M. M. nr: 8, 31a, M. M. nr: 64, 33b, T. D. nr: 158, 26.

³ M. M. nr: 8/28b-30b, M. M. nr: 64/39b-46a, T. D. nr: 158/37-43.

⁴ T. D. nr: 347/29-39, T. D. nr: 577/28-34.

Kroniklere göre Bursa Tekfuru, Adranos Tekfuru, Bednos Tekfuru, Kestel Tekfuru, Kite Tekfuru anlaşarak Osman Bey'in yayılma siyasetini bozmak ve durdurmak için anlaşma yapmışlardı¹. Bu antlaşma doğrultusunda topladıkları askerlerle Osman Bey'in kuvvetlerini Koyun Hisarı'nda karşıladılar. Osman Bey'in askerleri ile Tekfurların ortak kuvvetleri "*Dinboz*" da karşılaştı. Savaş sonunda iki taraf da önemli kayıplar verdi. Osman Bey'in kardeşi Gündüz Alp'in oğlu Aydoğdu öldü. Tekfurlar da daha fazla dayanamadığı için önce Adranos Tekfuru savaş alanını terketti. Adranos Tekfuru'nu takip eden diğer tekfurlar da çekilmeğe başladı.

Osman Gazi, tekfurların askerlerini Ulubat köprüsüne kadar takip etti. Tekfurların isteği üzerine Ulubat köprüsü aralarında sınırların tayin edildi, barış yapıldı. (H. 702/1302).

Aydoğdu için şehid olduğu yerde bir mezar yapıldı. Burası Türkmenler arasında ziyaret yeri haline geldi. Bir süre sonra halk, sancılanan atlarını buraya getirip şifa aradı. Bu nedenle adı "*Sancı Alanı*" olarak bilindi².

Osman Bey, Bursa'nın fethinden önce Adranos'un alınması gerektiğine inanıyordu. Dinboz savaşında ölen yeğeni Aydoğdu'nun anısı için şehrin alınmasını oğlu Orhan Bey'e önerdi³. Orhan Bey, Turgud Alp, Mihal Gazi, Edebalı'nın kardeşi Ahi Hasan ve Şeyh Mahmud'la birlikte gidip Adranos kalesini kuşattı. Tekfuru kaçırdığı için kale teslim oldu.

Bursa'nın alınmasından sonra Adranos, Hüdavendigâr sancağının bir nahiyesi oldu ve öyle devam etti.

Osmanlı Devletinin fethettiği ilk yerlerden olan Adranos ve köyleri hemen yaya teşkilatına dahil edilmiştir. H. 871/1466 yılında nahiye, faal durumda olan 42 çiftlik bulunuyordu. Çiftliklerin bazılarında daha o tarihte ilaveler yapılmıştır⁴.

Nahiye oluşturulduğu zaman serpiyadeye bağlanmıştı. 1466 tarihli serpiyadelik makamında bazı değişiklikler olduğu açıklanmıştır. 1466 yılında nahiye, Oğuzhan'ın serpiyadeligine⁵ verilmiştir. Fakat derkenarda belirtildiğine göre H. 873/1468 de Oğuzhan'ın isteği üzerine "*Tursun*" serpiyadelige tayin olmuştur. İki yıl sonra (H. 875/1470) Tursun ölmüş, Musa oğlu Halil Ahmed yayabaşı tayin edilmiştir. Değişiklikler bununla da kalmamış, H. 880/1475 de Halil Ahmed de ölmüş, yerine Keskin köyünden Seyyid Abdullah veledi Bali göreve getirilmiştir. Abdullah da iki yıl sonra ölünce H. 882/1477 de oğlu Nasuh Adranos yayabaşısı oldu. Nasuh, yayabashılık yapmak istemediği için ancak bir yıl görevde kalmış, daha sonra işi bırakmıştır. H. 883/1478 yılında Hacı Ahmed yayabashılığa getirilmiştir. 1492 yılında yaya teşkilatında yapılmış olan düzenleme sırasında artık Adranos nahiyesine serpiyade tayin edilmemiş, çok sayıda çiftliğin mevkufata alınmış olması nedeniyle azalan ve birbirinden uzakta oturmağa başlayan yayaların sancakbeyinin yanında toplan-

¹ Neşri, I, 115; Aşık Paşa-zâde, s.105.

² Neşri ve Aşık Paşa-zâde, aynı safalar.

³ Neşri, I, 131; Aşık Paşa-zâde, s.110; Neşri, Osman Bey'in yeğeninin adının Bayhoca olduğunu kaydetmiştir. Daha önce ise Aydoğdu ismi verilmiştir.

⁴ M. M. nr: 8/106b, 107b, 108a, 11a,

⁵ M. M. nr: 8/104b.

masına karar verilmiştir. Defter-i atik'te (H. 908/1502), sancakbeyi Adranos'un kendisine hassa yazılması için başvurmuşsa da kabul edilmemiş, bu başvuru ancak 1520 yılında değerlendirilmiş ve bundan sonra Sultanönü yaya sancakbeyine hassa yazılmasına karar verilmiştir¹.

1520 tarihli deftere göre Adranos nahiyesinde faal durumda olan çiftlik sayısı 14'e düşmüştür. Mevkufata alınan çiftlikler ise 27'ye yükselmiştir. Bu durumda nahiye'nin toplam geliri de düşmüş, gelişme nahiye'yi tasarruf edenlerin de zararına olmuştur.

H. 927/1520 ve H. 937/1530 tahrirlerinde Adranos yayalarının arayış içinde olduğu görülmektedir. Çiftliklere mevkufattan ilaveler yapılmış, yeterli olmadığı hallerde dönüm üzerinden tarlalar eklenmiş, buna mukabil yayaların gene de yayalık hizmeti yapmak istemediği görülmüştür. Meselâ Delüce Köyde Ahmed çiftliğinden Tur Ali yaya olmadığını iddia etmiş, Nasuh Çelebi Defteri incelendiği zaman "*yaya oğlu yaya*" olduğu ortaya çıkmış ve oğullarının yayalığma emr olunmuştur². Karaağaç köyünden Sülemiş çiftliği³ için reayadan Mehmed adında bir şahıs, tapulu yeri olduğu iddiasında bulunmuştur. Kadının yaptığı araştırmada burasının yaya yeri olduğu sonucuna varılmış ve buranın yayalık yer olduğuna dair ellerine hüccet verilmiştir. Adı geçen hüccet bundan sonra yapılacak her tahrir de sayım memurlarına gösterilecektir.

Adranos nahiyesinde daha Fatih zamanında bazı yayaların yayalık görevinden affolunduğu tespit edilmektedir. Mesela, Budaklı köyünde Hoca çiftliğinde Mustafa oğlu İbrahim ve kardeşi Halil nedeni belirtilmeden hükm-ü hümayunla yayalık görevinden azad edilmiştir⁴. Yine Kızılçukur köyünden Ömer çiftliğinde yaya olan Nusret ve Mustafa da Fatih'in hükm-i şerifleri üzerine yayalıktan azad edilmiştir⁵. 1520 de 1530 da adı geçen hükm-ü şerifin Mustafa'nın oğulları elinde olduğu belirtilmiştir. Adranos nahiyesi XVI. yüzyılda en erken dağılmaya başlayan nahiye'lerden biri olarak görülmektedir.

3. SERPİYADEYE BAĞLI YAYALIK YERLER

Sultanönü sancağında serpiyadelere bağlı nahiye'ler: A) Çalili, B) Sivrihisar, C) Günyüzü, tabi-i Sivrihisar, D) Harmankaya, E) Harmankaya-i diğer, F) Mihaliççık, G) Kayı, tabi-i Mihaliççık, H) Akvıran, İ) Karavıran olmak üzere dokuz tanedir. Serpiyade nahiye'leri genellikle büyük yayalık alanları içinde yer alıyordu. Nahiye'lerden Harmankaya ve Harmankaya-i diğer Sultanönü nahiyesinde değildi. Bunlar Göl kazasına bağlıydı. Diğer nahiye'ler sancak sınırları içinde bulunuyordu.

A) ÇALILI : Eskişehir'e bağlı Sarıcakaya ile Bilecik'e bağlı Söğüt arasında kalan ve Sakarya nehrinin iki yakası arasında yer alan köyleri kapsayan çok büyük ve zengin bir yaya nahiyesidir.

¹ M. M. nr: 64, 182a, T. D. nr: 158, 91, T. D. nr: 347, 55, T. D. nr: 532,50.

² M. M. nr: 8-105a, M. M. nr: 64, 176b. T. D. nr: 158, 86.

³ M. M. nr: 64, 175a.

⁴ M. M. nr: 8, 111 b.

⁵ M. M. nr: 64, 179a, T. D. nr: 158, 88.

H. 871/1466 yılında, Çalili nahiyesi 41 tane mamur ve 79 tane mevkuf çiftlikten oluşuyordu. Toplam 120 çiftliğin yerleştiği yayalılık alan, sancağın Sivrihisar ve Günyüzü yöresindeki büyük yayalılık alandan sonra en geniş yayalılık alanı idi. Beylice, Taraşçı, Cumaklı, Ahicik, Armudlu, Yalak, Ortaklar, Dereyalak, Esri, Çalkara, Bükülmez, Dereyemiş gibi köylerin çoğunun isimleri bugün de korunmuştur.

H. 927/1520 tarihinde faal çiftlik sayısının 24, mevkuf olanların ise 94 çiftlik olduğu görülmektedir. 1466 yılında mevkuf olan çiftliklerin dışında kalan çiftlikler 1492 yılında düzenlenen defter-i köhne'de mevkufat listesine alınmışlardır. 1466 yılında "İsmail", 1520 yılında "Halil" adındaki yayalar serpiyade tayin edilmişti¹.

Çalili nahiyesinin yayaları arasında bazıları günümüzde az kullanılan, hatta hiç kullanılmayan isimler taşıyorlardı. Meselâ: Köpek oğlu Durmuş, Ali oğlu Kulağuz, Bektemür, Bahşayış, Temürci oğlu Dürzi, Karaca, Yahşi, Koci, Kulağuz veledi Şeyh Paşa, Osman Fakih veledi Aziz Fakih, Rum Bey oğlu Kumari, Elvan oğlu Mustafa, Hızır veledi Dede, Hacı oğlu Arpacı, Eyne Bey veledi Emir, Murad oğlu Saltuk, Sevindük oğlu Turhan, Aslıhan oğlu Pazarlı bu isimler arasında sayılabilir². Bu isimlerden "Köpek, Dürzi, Eyne Bey, Sevindük" gibi isimler günümüzde terk edilmiştir. "Kulağuz, Kumari, Dede, Elvan, Saltuk" gibi isimler daha ziyade soyadı olarak kullanılmaktadır. Şeyh, Fakih gibi ünvanlar âdeti isimlerle bütünleşmiştir. 1520 tahririnde bu isimler 1466 daki kadar yaygın değildir. "Hacı" ismine gelince, günümüzde halen bazı yörelerde isin olarak kullanılmaktadır. 1520 tarihli defterde isin ve ünvan olarak "Hacı" kelimesine çok tesadüf edilmektedir. Bunların bir kısmı hac ziyareti yapmış olan yayaları belirlemek için kullanılmıştır. Şeyh Paşa, Oğul Paşa, Urum Paşa gibi isimler 1466 tarihli defterden başka yerde bulunmamaktadır.

Çalili yayalılık alanı çok geniş olduğu için yayabaşının hassı, 1520 yılında 13 çiftlikti. 1466 kaydında belirtildiğine göre defter-i köhne'de (II. Murad zamanında yapılmış olan yaya tahriri) 11 çiftlik yayabaşına tımar yazılmıştır³. 1492 de iki çiftlik, 1520 de 25 dönüm arazi ilave edilmiştir. Yine 1492 yılında Karasu üzerinde bulunan faal durumdaki 20 değirmenin de resm-i asyab'ı yayabaşına bağlanmıştır. Aynı yerde bulunan harab 7 değirmenden 5 tanesi daha faal hale getirilerek onların vergileri de yayabaşına bağlanmıştır. Yine aynı yıl resm-i asyab 5 akçeden 15 akçeye çıkarılarak yayabaşının geliri arttırılmıştır⁴. Değirmen resminin arttırılması genel vergi kanununu ilgilendiren bir konu olmakla beraber çiftliklerin mevkufata alınması ile, yaya başının azalan resm-i galle gelirini takviye etmiştir.

Çalili nahiyesindeki ocaklar 1466-1492 yılları arasında büyük bir kriz yaşamıştır. 1466 yılında çok dengeli olduğu görülen nahiye 1492 yılında devletin her türlü denetim ve gayretine rağmen küçülmekten kurtulamamış, ilavelerle eşkin sayısı dengede tutulmak istenmiş ise de başarılı olunamamıştır. 1466 yılında da bazı yetersiz çiftlikler görülmektedir. Meselâ Armudlu'da Yüksüz çiftliğine Su Şeyh çiftliği ilave edilmiş, yeni işletme iki eşkin vermekle sorumlu tutulmuştur. Ocak nüfusu artınca, o

¹ M. M. nr: 8/84a- M. M. nr: 64/46b, T. D. nr: 158, bu defterde Günyüzü ve Çalili yaya ocaklarının bulunduğu sayfalar karışık ciltlenmiştir. Bu nedenle Çalili 44, 67 ve 92 sayfalardadır.

² M. M. nr: 8/85a, 85b, 87b, 88a, 88b, 89b, 90a, 91a,

³ M. M. nr: 8/91a.

⁴ M. M. nr: 64/58b.

sırada yaya olan Devlet Han toprak yetersizliğini görmüş ve "**Dağ olmuş yayalılık yerden yer açub, ziraate kabil itmiş**" tir. Tarıma açılan yer yayalılık yerde olması nedeniyle açılan araziye bir yayanın tasarrufunda mahzur görülmemiş, buradan herhangi bir vergi talep edilmeden burası Devlet Han'ın yerine ilave edilmiştir¹.

Bazı nahiyeelerde ocakların dağılması ölenlerin ve kaybolanların listesinin kalabalık olmasına dayandığı halde Çalili'de durum farklı olmuştur. 1466 kayıtlarından anlaşıldığı gibi yayaların çoğu ocak dışında oturuyordu. Meselâ bazı ocakların yayaları, Göl kazasında Güllücek köyünde, Rumeli'de koyun Döşü'de, yine Göl kazasında Saltukçu köyünde, Saruhan'a tabi Güdük köyünde, yine Saruhan vilayetinde Balat köyünde oturuyorlardı². Ocaktan Uzakta oturan yayalar işletmelerinin randımanlı çalışmasını sağlayamamış, çiftlikler kısa zamanda harab olmuş ve bunlar 1492'de mevkufata alınmıştır³.

Çalili nahiyesinde az sayıda da olsa ölen ve kaybolan yayaların arkasmdan mevkufata alınan çiftlikler de bulunmaktadır. Meselâ Çalkara köyünde, Saru ocağında, 1466 yılında yaya olan Hızır veledi Dede ölmüş, yamak olan kardeşi Ahmed ve Kanad kaybolmuşlardır⁴. Ocaklarda faal durumda olan nüfus yok olunca çiftlikler zorunlu olarak mevkufata alınmıştır.

Aynı nahiyede *Pek (Bey)* köyünde bulunan "*Yağcı*" çiftliğinde oturan yayaların durumu son derece ilgi çekicidir.

Yağcı ocağının üyeleri Ankara İlyazıcısı "*Balaban*" tarafmdan Ankara sancağına yaya yazılmıştır. Ömer Fakih çiftliğe yaya yazıldıysa da yaşlı olduğu için yerine 10 yaşında olan oğlu Halil tayin edilmiştir. Aynı ocakta oturan Elvan oğlu Hızır ve kardeşleri Süleyman ve Selman müsellemler hizmetini görüyordu, Yaya Ömer Fakih'in kardeşinin oğlu olan Yahya Hacı da aynı şekilde müsellemler zümresine geçmek istemiştir. İlyazıcı *Tuzcuoğlu* sancakta müsellemler yazarken kendisini müsellemler yazdırdı ise de daha sonra yapılan incelemede bunun imkânsız olduğu Hacı'nın *eski yaya defterlerinde* yaya yazılı olduğu anlaşılır ve yayalılığının devam etmesine karar verilmiştir. Müsellemler defterleri de incelenmiş, Elvan oğullarının müsellemler hizmetine devam etmesine karar verilmiştir⁵.

1520 tarihli yaya defterinde Yağcı çiftliğine ait herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Çiftliğin daha sonraki tahrirlerde Ankara yaya defterine yazılmış olması ihtimali güçlüdür.

B) SİVRİHİSAR : Geniş bir yayalılık alan içinde yer alan nahiye, Eskişehir'in Sivrihisar kazası sınırları içinde bulunmaktadır. Sivrihisar-Günyüzü hattının kuzeyinde kalan ve Porsuk çayına kadar uzanan alandaki köyleri içine alır. Saruyazır, Karatad, Kuldutan, Okçu, Karahisar, Çardak, Kavuncu, Sarukavak, Karacakaya, Halilbağı gibi bugün de aynı isimleri taşıyan köyler bu nahiyeye dahildir.

¹ M. M. nr: 8/89a, M. M. nr: 64/58a, T. D. nr: 158/63.

² M. M. nr: 8/85b, 86b, 87a, 88b, 90b.

³ M. M. nr: 64/58b.

⁴ M. M. nr: 8/98b, M. M. nr: 59a, M. M. nr: 8/87b, M. M. nr: 64/59b.

⁵ M. M. nr: 8/90a.

H. 871/1466 yılında Yusuf veledi Karaman ve Süleyman serpiyade idi. Bir süre sonra Süleyman kendi isteği ile ayrılıp oğlu Mehmed'i yerine bırakmıştır. 1520 yılında Beylerbeyi beratı ile "*Kapucu Cemal*" serpiyade tayin edilmiştir¹.

H. 871/1466'da 41 faal ve 2 mevkuf çiftlikten oluşan nahiye 1520 de 30 faal ve 15 mevkuf çiftliğe dönüşmüştür. Eşkin sayısı da 41'den 32'ye düşmüştür².

1466 yılında ocak nüfusuna yeterli olan çiftliklerin durumu 1520 'de bile fazla değişikliğe uğramamıştır. 30 çiftlikten ancak 9 tanesine ilave yapılmıştır. Çiftliklerde oturanların bazıları sipahi toprağında yer ve bağ tuttuğu halde bir kısmı buna dahi gerek görmemiştir. Çiftliklerin büyüklüğü belirtilmediği için diğer nahiyelerle kıyaslamak olanaksızdır. Bu nedenle ocak nüfusunu incelemek daha uygun olacaktır. Çiftliğine ilave yapılmamış ve yayası yer tutmayan ocakların nüfusu 7-8 kişidir³. Yedi kişilik bir ocakta 1 yaya, 3 yamak, 3 nareside bulunmaktadır. Bu kişiler baba, oğul, kardeş derecesinde birbiri ile yakın akrabadır. 9 kişilik bir ocakta ise 1 yaya, 4 yamak, 1 pir yamak, (bedel tutabilir) 3 tane nareside bulunmaktadır. Yamakların ikisi yayanın kardeşi, iki tanesi akrabalık ilişkisi anlaşılmayan kişiler, çocuklar ise pir olan yamağa aittir. Yer ve bağ tutanların ocak nüfusuna gelince bunların 11-12 kişi olduğu görülmektedir⁴. Meselâ Akçabey köyündeki Hoca Ali çiftliğinde 11 kişi kayıtlıdır. Bu ocaktan yaya Ahmed ve kardeşi Hacı Bayram 80 akçe, Mehmed ve Ali veledan-ı Hacı İlyas 40 akçe, Ramazan ve Abdi veledan-ı Halil (Abdi: 10 yaşında) 40 akçe ve Turmuş veledi Ayduk: 40 akçe rüsum ve yerin öşrünü buraya mutasarrıf olana ödeyerek tarım yapıyorlar ve gelirlerini arttırıyorlardı.

Ocakların kendi kendine yetmesine rağmen yayaların reayet hizmetine geçmek istedikleri anlaşılmaktadır. Böğerek köyünde, Ahmed Çiftliğinde Mustafa ve Şah Veli adındaki yamakların "*yaya evladı*" olduğu tespit edilerek yaya hizmeti yapmaları kararlaştırılmıştır⁵.

Yaya teşkilatından ayrılmanın ne kadar güç olduğu daha önce belirtilmişti. Arslanlı köyünde Hacı ocağından Ali veledi Yusuf'un durumu bunu çok iyi açıklamaktadır⁶. 1466 yılında Yusuf, Hacı ocağına yaya, oğlu Ali ise muhassıl yazılmıştır. 1492 tahriri yapılırken Ali veledi Yusuf "*Kütahya'da İmadeddin müderri-sidir*" Yayalıklardan azad olduğuna dair II. Bayezid'den "*nişan-ı şerif*" almış, buna rağmen yaya tahriri yapılırken yaya defterine kaydı yapılmak istenmiştir. H. 908/1502'de Ahmed Paşa ve Mustafa Paşa'nın aracılığı ile sağlanan fermanda; "**yayasın deyu kimesne dahil ve taarruz etmeye**" denilerek ve Ali veledi Yusuf'un bundan sonra rahatsız edilmemesi sağlanmaktadır⁷. 1527 yılında Ali veledi Yusuf'un mürde listesinde bulunmaması, o tarihte yaşlı olmakla beraber henüz yaşadığını anlatmaktadır.

¹ M. M. nr: 8/1a, M. M. nr: 64, 62b.

² M. M. nr: 8/9a, M. M. nr: 79a.

³ M. M. nr: 64/70a, 73b, 75b,

⁴ M. M. nr: 64/70b, M. M. nr: 64/62b.

⁵ M. M. nr: 64, 74b.

⁶ M. M. nr: 8, 3b., M. M. nr: 64, 63b.

⁷ T. D. nr: 158, 80, Hacı ocağında eski ve yeni bir müderristen söz edilmemiştir.

C) GÜNYÜZÜ TABİ-İ SİVRİHİSAR : Kaymaz, Sivrihisar, Günyüzü hattının güneyinde kalan Kaymaz, Tekke Viranı, Aligel, Kozağacı, Ballıhisar, Kepen, Holanda, Ayvalu, Yörme, Beşküprü, Kürtler, Mercan, Delüyusuf köylerinden oluşan bir nahiyedir. 1466 yılında, eski serpiyade İsmail'in azadlısı Hamza serpiyade tayin edilmiştir. Faal durumda olan 28 çiftlik bulunmaktadır. Mevkufata çiftlik kaydedilmemiştir¹. 1520 de ise Kara Mahmud serpiyade idi. Faal çiftlik sayısı 26, mevkuf çiftlik sayısı ise 17'dir. Bunların 5 tanesi 1492 'de mevkufata alınmıştır.

Nahiyenin yaya kadrosu 1520 yılında çok genç görülmektedir. Yamak sayısında da büyük artış olmuştur. 1466 yılında 57 olan yamak sayısı 137'ye, 13 olan nareside sayısı 125'e yükselmiştir². H. 937/1530 yılında ise 113 yamak, 75 nareside ve 25 eşkin bulunmaktadır³. 1520 yılında ölü sayısı da 26 ocakta 101 gibi yüksek bir sayıya ulaşmıştır. Ocakların nüfusunu tamamlamak için bazen başka ocaklara, bazanda aynı yaya nahiyesinde bulunan başka köylerdeki ocaklara başvurulmuş ve yaya yazılmıştır⁴. Buna rağmen yaya nahiyesi, 1520 yılmm en dengeli çiftliklerini içermektedir.

Sivrihisar kazası bağcılık yapmağa uygun bir doğaya sahip olduğu için yayalar arasında sipahi toprağmda bağ tutan yayalar bulunmaktadır. Yaya sancağmın bağcılıkla uğraşan üyeleri genellikle bu nahiyede bulunmaktadır.

Günyüzü nahiyesinde Kaymaz çayı boyunda, Yakub ocağmda bir değirmen bulunmaktadır. Değirmen'in resm-i asyab'ı Yayabaşı Kara Mahmud ile yaya Emür veledi Ali arasında pay edilmiştir⁵.

Kepen ocağından Mustafa veledi Mehmed, "**Hüdavendigâr tâl-i beka hazretlerinin Bursa'da olan atlarıçün yonca ekmek hizmetinde olurmuş. Madem ki yoncalık hizmetinde ola, nöbeti geldikçe yerine bedellik göndere deyu ferman olunmuştur**"⁶.

Tarım toplumu olan yaya veliler arasında çocuklarının üst düzeyde eğitim alması için çaba sarfedenler de bulunduğu daha önce belirtilmişti. Bu konuda Sivrihisar ve Günyüzü nahiyesindeki yayalar özellik göstermiştir. Medrese eğitimi görmüş yayaların çoğunluğu bu nahiyede bulunan köylerdendir. Mesela Arslanlı köyünde Hacı ocağından Ali veledi Yusuf'un Kütahya'da müderris olduğu açıklanmıştır⁷. Günyüzü nahiyesinde, Kepen köyünde Hacı Davud çiftliğinden Abdülkadir veledi İbrahim'in müderris olabilmek için İstanbul'da eğitim görmeğe başladığını ve Mevlana Müeyyed zâde'nin danışmendleri arasına katıldığını kayıtlarda görüyoruz⁸. 1520 tarihinde vezir-i azam Piri Paşa, ikinci vezir Mustafa Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa'nın sultana başvurusu ile bir ferman sağlanmış ve yayalıktan affedildiği defter-i

¹ M. M. nr: 8/9b.

² M. M. nr: 8/14b, M. M. nr: 64/95a.

³ T. D. nr: 158/55, M. M. nr: 64/82a, 90b.

⁴ M. M. nr: 64/82a.

⁵ M. M. nr: 64/90a, T. D. nr: 158/44.

⁶ M. M. nr: 8/11a, M. M. nr: 64/83a.

⁷ M. M. nr: 64/68b.

⁸ M. M. nr: M. M. nr: 64/82b. Danışmend: Sahn medreselerinde oda sahibi talebe. Mevlana: Vilayet kadılarına verilen ünvan.

cedid'e yazılmıştır¹. Yine H. 871/1466 tarihinde muhassıl olan Ali veledi Yusuf da 1492 yılında Kütahya'da İmadeddin medresesinde müderris olduğu için yayalık hizmetinden affedilmiştir. H. 908/1502'de ise tahrir memurları'nın kendisini yaya hizmeti için zorlamamaları istenmiş ve kendisine nişan verilmiştir.

Medrese eğitimi görmüş olan yayaların bağlı oldukları çiftliklerin isimleri, "*Hacı Çiftliği*" ve "*Hacı Davut Çiftliği*" gibi ortak bir özellik göstermektedir².

Aynı yaya nahiyesi içinde Kaymaz'da Göncü Fakih çiftliğinden Hızır veledi Musa da öncekiler gibi medrese eğitimi gördüğü için kendisine Rumeli'de Niğbolu sancağında Lofça kadılığı sadaka olmuştur³. Göncü Fakih çiftliği 1466 tahririnde yer almamıştır. Hızır veledi Musa'nın babası 1520 yılında Göncü Fakih çiftliğinde yamak kayıtlıdır. (Musa b. Minnet). Hızır'ın yayalığının iptal edildiği de padişah fermanı ile defter-i cedid'e işlenmiştir.

D) HARMANKAYA : Sakarya nehrinin kuzeyinde kalan, Eskişehir-Bolu-Bilecik vilayetlerinin sınır köylerini içine alan bir nahiyedir. H. 871/1466 yılında 60 faal ve 25 mevkuf çiftlikten oluşan geniş bir yayalık alana sahiptir. 1520 de faal çiftlik sayısı 30'a inerken mevkuf çiftlik sayısı 48'e ulaşmıştır.

Harmankaya yaya nahiyesine bağlı köyler, Göl kazasma, dolayısıyla Hüdüvendigar sancağına bağlıydı⁴. Akviran, Kayaagızı, Kapukaya, Koru, Karaeyük, İğdir, Kınık köyleri isimlerini günümüze kadar korumuş olan köylerdir.

H. 871/1466 yılında Harmankaya nahiyesi ile ilgili kayıta: "*Kadimden Mihal Bey tasarrufunda*" olduğu belirtilmiştir⁵. Bu tasarrufun hangi tarihte başlamış olduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Buna rağmen Harmankaya nahiyesinin Mihal Bey ailesine bırakılmış olması, bölgenin Osman Bey zamanından beri bu aileye ait olmasından kaynaklanmaktadır. Burada 1466 yılında "*Şimdi Hızır Bey oğlu Ali Bey mutasarrıftır.*" Adı geçen Hızır Bey Mihal oğulları ailesine mensuptu.

Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında Osman Bey'in yakın arkadaşı olan Harmankaya Tekfuru Mihal Gazi'nin adı çok sık geçmektedir. Kronikler, Mihal Gazi'nin islâmiyeti kabul etmesine çok geniş yer vermiştir⁶.

İlk devirlere ait bilgiler zayıf olduğu için Köse Mihal Bey ile 1436 yılında Edirne'de ölen Gazi Mihal Paşa karıştırılmıştır. Uzun süre ikisinin aynı kişi olduğu zannedilmişse de son araştırmalar, Gazi Mihal Paşa'nın Köse Mihal Bey'in torunu olduğunu ortaya çıkarmıştır⁷.

¹ M. M. nr: 64/82b.

² M. M. nr: 8/3b, M. M. nr: 64/68b, M. M. nr: 8/11b, M. M. nr: 64/82b.

³ M. M. nr: 64/90b.

⁴ Harmankaya yayalık yer olarak Sultanönü sancağına bağlı olduğu halde, Hüdavendigar sancağının krazalarından "Göl"e bağlı idi.

⁵ M. M. nr: 8/56b.

⁶ Neşrî, I, s.121; Aşık Paşa-zâde, s.107; İbn-i kemal, s.163.

⁷ Tayyib Gökbilgin, "Mihal Oğulları", İ.A.

Rumeli fütuhatma akıncı olarak katılan Gazi Mihal Bey'in oğulları ve torunları da bu geleneği sürdürmüştür. Mihal oğulları hep bir yöne akın yapmamış, nerede akıncıya gerek duyulmuş ise oraya gitmişlerdir. Gazi Mihal Bey'in oğlu olan Hızır Bey (Paşa) 1452'de Edirne'de vefat etmiştir. Mezarı Edirne'dedir.

Hızır Bey'in kardeşi Mehmed Bey, Musa Çelebi ve Mustafa Çelebi (Düzmece Mustafa) olayında etkin olmuş, hatta II. Murad kendisini Tokat hapishanesinden çıkarıp Ulubat'a getirmiş, Mehmed Bey'in ara bulucu ve etkili davranışıyla II. Murad başarılı olmuş, Çelebi'nin askerleri yenilmiş, hatta Mustafa Çelebi'nin şehzade olmadığı ilan edilerek II. Murad'ın tahtı sağlamlaştırılmıştır. Evliya Çelebi'ye göre Plevne'deki Mihal Oğulları, Mehmed Bey ve kardeşi Hızır Bey'in soyundan geliyordu. Mehmed Bey'den sonra Hızır Bey (paşa)'ın oğlu Ali Bey ve torunları Plevne kolunu devam ettirmişlerdir.

Ailenin ikinci kolu Bulgaristan'da Tırnova'da yerleşmiş ve Hızır Bey (Paşa)'nın diğer bir oğlundan devam etmiştir.

Mihal Oğullarına bağlı üçüncü bir kol İhtiman'da yerleşmiştir. Her üç kola mensup olanlar Rumeli'nin fethinde önemli rol oynamıştır.

Fatih devrinde devlete mühim hizmet ve yararlılıkları görülen Mihal Oğulları, Hızır Bey'in oğulları İskender, Bali ve Gazi Ali idi. Gazi Ali Bey, Mihal Oğulları içinde en fazla şöhret kazanan akıncılardandır¹. Mihaloğlu Ali Bey Anadolu'da da çeşitli başarılar kazanmıştır. 1500 yılında ölmüştür. Ali Bey'in Ahmed, Hızır, Mehmed, Mustafa ve Hasan adında beş tane oğlu vardır.

Hızır Bey oğlu Gazi Ali Bey, 1495 tarihli vakfiyesinde, padişahın kendisine hibe ettiği Plevne kasabasındaki mülklerini, oğullarının oturduğu köyleri, diğer akarlarını, Plevne'de yaptırdığı camii, medrese, zaviye ve imarete vakfeylediğini belirtmiştir.

1466 yılında adı geçen Hızır Bey oğlu Gazi Ali Bey diğer görevlerinin yanında Harmankaya yaya nahiyesine mutasarrıfı ve serpiyadelik görevini de üstlenmişti.

H. 927/1520 yılında ise Harmankaya nahiyesine Ali Bey'in oğlu Mehmed Bey mutasarrıftır². Kayıta, nahiyenin evvelden beri Mihaloğlu ailesinin tasarrufunda olduğu açıklanmıştır. H. 987/1579 tarihli son yaya defterinde de Harmankaya'nın hâlâ Mihal Oğullarına ait olduğu belirtilmiştir³.

Göynük'e bağlı Ak ve Ilıca köyleri, 1466 kaydına göre, kadimden Mihal Bey'in mülkiyetindedir⁴. 1436 yılında Edirne'de öldüğü bilmen Mihal Bey (Paşa), II. Murad'ın (1421-1451) çağdaşıdır. Gazi Mihal Bey, akıncılarının başında, Anadolu'da ve Rumeli'de sayısız başarılar kazanmıştı. Başarılarının karşılığı olarak büyük babası Köse Mihal Bey'in hakimiyet alanında bulunan yerdeki köylerden iki tanesinin mülkiyeti Gazi Mihal Bey'e verilmiştir. II. Murad, tahtı kendisine kazandıran Mihaloğlu

¹ Gökbilgin, Mihal oğulları; Uzunçarşılı, I, s. 571.

² M. M. nr: 64/95b.

³ T. D. nr: 158/98, T. D. nr: 347/102, T. D. nr: 532/106, T. D. nr: 577/108, T. D. nr: 8/68a.

⁴ M. M. nr: 8/68a.

ailesine saygı duyuyordu. Bu nedenle çeşitli ihsanlarda bulunmuştu. Ak ve Ilıca köylerinin mülkiyetinin verilmesi de bu cümledendi. Gazi Mihal Bey 1436 yılında öldüğüne göre köylerin mülkiyetinin bu tarihten önce verilmiş olması gerekmektedir. II. Murad zamanında, 1432 yılında Arnavutluk ve Rumeli'de kapsamlı bir tahrir yapılmıştı¹. Aynı tarihte Anadolu'da da tahrir yapılmış olduğu ihtimali kuvvetlidir. 1466 tarihli yaya defterinde sık sık atıf yapılan defter-i köhne'nin II. Murad zamanına ait olduğu ve 1432 yılı civarında hazırlanmış olduğu kuşkusuzdur. Ak ve Ilıca köylerinin kimin tarafından ve hangi nedenle mülk olarak verildiği anlaşılamamakla beraber II. Murad'ın taht mücadelesi sırasında verilmiş olduğu ihtimali kuvvetlidir.

1466 kaydına göre Harmankaya nahiyesini tasarruf eden (Gazi Mihal Bey'in torunu) Ali Bey, köylerin de sahibi durumundadır. Köylerin halkı avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemler tutulmuştur. Defter-i köhne'ye dayanarak ellerinde mülkiyet üzerine hükm-ü hümayunları olduğu açıklanmıştır. İki köyde tarım yapan çift yazılı 48 reaya, 2 bennak, 4 pir, 2 imam ve bu imamların ikişer oğlu ayrı hane olarak toplam 300 kişi oturmaktadır. Bunlardan başka Harmankaya'da 10 çiftlik, 10 mud'luk bağ yeri Ali Bey'in tasarrufundaydı. Ayrıca 10 kâfir ailesi de Ali Bey'in üzerine yazılmıştı. Bütün bu mülklere ait hükm-ü hümayunları bulunmaktaydı. 1520 yılında Ali Bey'in oğlu Mehmed Bey, nahiyyeye mutasarrıf olmuştur.

1520 tarihli yaya defterinde belirtildiğine göre Hızır Bey'in oğlu Bali Bey'in de Harmankaya'da mülkü vardı. Hızır Bey'in oğlu Ali Bey, Harmankaya'ya bağlı "*Doğan Viranı Bükü*" köyünde bulunan Paşa Yiğit mülkünü satın almıştır. Bali Bey'in mülkü içinde yer alan ve satın almak yolu ile Ali Bey'in tasarrufuna geçen Paşa Yiğit yeri, 1476'da Fatih zamanında yapılan operasyon esnasında tımara verilmişti. II. Bayezid tarafından Cemaziyelevvel H. 886/1481 yılında verilen bir hükm-ü hümayunla Paşa Yiğit mülkü Ali Bey'in ailesine mülk olarak iade edilmiştir. Tahta geçtikten sonra II. Bayezid'in mülklerin iadesi ile ilgili olarak verdiği nişanda, buranın mülkiyet üzerine tasarruf edileceği ve bundan sonra devlet memurlarının nişana güvenmesi ve mülk sahibi olan kişileri zor duruma sokacak davranışlarda bulunmamasını istemiştir. Daha sonraki tahrirlerde bu belgenin görüldüğü her defasında ailenin mülkü olduğunun onaylandığı açıklanmıştır².

Harmankaya nahiyesinde bulunan yaya çiftliklerinin durumuna gelince, 1466 yılında sadece iki çiftliğe ilave yapıldığı görülmektedir³. Birincisine yeri az olduğu için, ikincisine, Sakarya kenarında olup çiftliğin su basması ve arazinin harab olması nedeniyle ilave yapılmıştır.

1520 yılında çiftlikler yayalar yetersiz kaldığı için 1455 yılında oluşturulan ölçüler içinde hiç bir ocak kalmamıştır. 1492'den itibaren ocak nüfusunun artması, ölenlerin sayısının yüksek olması, ocakların birleştirilmesinin başlıca nedenleri arasında sayılmıştır. 1520 yılında da ocakların birleştirilmesi yoluna gidilmiş, sipahi toprağında yer tutmak ve bağ dikmek gibi gelir kaynağı arayanlar azalmıştır⁴.

¹ İnalçık, *Sancak-ı Arvanid*, s.24.

² T. D. nr: 158/113, T. D. nr: 347/119; "*Mezkûr köylerin mülkname görüldü, Hükm-i şerifin sureti budur ki zikr olunur...*". T. D. nr: 532/121. M. M. nr: 64/11b. T. D. nr: 583/103.

³ M. M. nr: 8/64b, 65b.

⁴ M. M. nr: 64/109b, 106b)

E) HARMANKAYA-TABİ-İ GÖL : İkinci Harmankaya nahiyesi, Eskişehir-Bilecik il sınırında olup, Sarıcakaya, Söğüt, Gölpazarı ve Bilecik'in bazı köylerini içermektedir. Oldukça büyük bir yaya nahiyesidir. 13 köyde toplam 70 faal ocak bulunmaktadır. Mihal Bey ailesinin tasarrufunda olan Harmankaya nahiyesi de gözönüne alınır, toplam 140 faal çiftlik, 73 mevkuf çiftlik ile çok geniş bir yayalılık alan meydana gelmektedir¹.

Harmankaya nahiyelerinde böylesine geniş yayalılık alanın bulunmamasının asıl nedeni, bu yörede bulunan Türk köylülerinin Orhan Bey zamanında yapılan ilk tahrirde yaya ve müselleme yazılma şanslarının yüksek olmasıdır. 1466 tarihli yaya defterinde, Harmankaya çiftlikleri hakkında sık sık defter-i köhne'ye atıf yapıldığı gözönüne alınırsa nahiyenin kuruluşunun eskiliği daha kolay anlaşılmaktadır².

Sakarya nehrinin suladığı bereketli tarım alanı içinde bulunan çiftlikler, 1466 yılında kendi kendine yeterli olan çiftliklerdi. 1520 'de, toprak ilavesi yapıldığı gibi ocak nüfusları da çok kalabalık olmuştur. Her ocakta en az 8 kişi yamak ve nareside yazılmıştır.

Nahiye H. 871/1466 yılında, Bali Bey'in tasarrufundaydı. 1455 de Musa Bey oğlu Seydi Bey'in mutasarrıf olduğu belirtilmiştir. H. 875/1470 tarihli derkenarda piyadenin rızasıyla görevin Bali Bey'den alınıp eski serpiyade Seydi Bey'e verildiği açıklanmıştır³.

H. 927/1520 tarihli defterde Mehmed Bey veledi Ali Bey'in nahiye mutasarrıf olduğu kayıtlıdır⁴. Mehmed Bey H. 937/1530 yılında da nahiyenin yayabası olarak görülmektedir⁵. İlk iki defterde nahiye mutasarrıf olan kişilerin Mihal Bey ailesine mensup olup olmadığı açıklanmamıştır⁶. Fakat daha sonraki defterlerde Mehmed Bey'in künyesi verilirken "*Mehmed Bey veledi Ali Bey b. Mihal*" kaydedilmiş ve Mihal Oğullarından olduğu açıklanmıştır⁷.

1492 yılında faal durumda olan 70 çiftliğin ancak 27 tanesi yaya hizmeti verecek durumda kalmıştır, diğerleri mevkufata alınmıştır⁸. 1530 yılında bunların iki tanesi onarılarak hizmete konularak ocak sayısı 29'a yükseltilmiştir⁹. Bundan sonraki tahrirlerde çiftlik sayısı 29 olarak devam etmiştir¹⁰.

¹ Harmankaya yayalılık alanındaki çiftlikler ortalama 100 dönüm kabul edilse, iki nahiyedeki toplam çiftlik sayısı 140+73=213 tane eder ki bu da 21.300 dönüm eder.

² M. M. nr: 8/69a, 68a.

³ M. M. nr: 8/69b.

⁴ M. M. nr: 64/114a.

⁵ T. D. nr: 158/116.

⁶ M. M. nr: 8/H.871-1466, M. M. nr: 64/H.927/1520.

⁷ T. D. nr: 347/120, M. M. nr: 532/122, T. D. nr: 577/106, T. D. nr: 583/122.

⁸ T. D. nr: 64/128a.

⁹ T. D. nr: 158/134.

¹⁰ T. D. nr: 347/137, T. D. nr: 532/122, T. D. nr: 577/118.

1466 tarihli defterde, genellikle nahiyelerin mevkufat listeleri, mevkuf tutulan çiftliklerden oluşurken Harmankaya nahiyesinde defter-i köhne'den itibaren mevkufata alımlar zorunluğu doğan 14 çiftliğe ait kayıt verilmiştir¹. Her çiftlik için en az üç, en çok 5 yaya ve yamağın ismi verilmekte ve bunların kayıp veya ölü olduğu açıklanmaktadır². Açıkça belirtilmemekle beraber, Mihalet oğullarına bağı olan Harmankaya nahiyesinin yayalarının Rumeli'nin fütuhatında önemli rol oynadığını tahmin etmek güç olmayacaktır. Burada mevkufata almadığını gördüğümüz ocakların sipahileri de II. Murad ve Fatih'in saltanatının ilk yıllarında akınlarda, savaşlarda kaybolan ve ölen kimselerdir. Bazı yayaların Rumeli'de Ali Bey'in yanında bulunması da konuya açıklık getirmektedir.

Nahiyede, 1520 tarihli defterde, faal durumda olan çiftlikler arasında arazisine yarım, üçte bir, çeyrek oranında toprak ilave edilmiş olan ocak bulunmamaktadır. Hatta bu da yeterli olmamış yayalar sipahi toprağında da tarım yapmamışlardır³.

F) MİHALIÇÇIK : Eskişehir'in Mihalıççık kazasının kuzey kesiminde, Sakarya nehrine yakın uzanan alan içinde yer alan nahiyedir. Mihalıççık yayalıkları alanı da Harmankaya nahiyesinde olduğu gibi ikiye ayrılmıştır. ikinci nahiyeye, Kayı merkez olmak üzere kurulmuş olan nahiyedir. Çaltı, Sungursarayı, Çukurvıran, Çövermiş, Gürleyik, Çardak, Eğribayad, Göncübükü, Haliloğlanı, Narlıhortu, Böğürce, Mahmudhisarı, İkikilise gibi köy isimleri günümüzde halen kullanılan isimlerdir. Mihalıççık kazasında yaya köylerinden sonra yeni kurulmuş olan köylerin sayısı bir elin parmakları ile sayılacak kadar azdır. Kazanın bütün köyleri eski olduğu gibi isimlerini günümüze kadar korumuştur⁴.

Nahiyede 1466 yılında 40, 1520 yılında 28 çiftlik faal durumdadır. Birincisinde 2, ikincisinde 16 çiftlik mevkufatta kayıtlıdır. Her iki tahrirde, dönemleri dikkate alındığı zaman ocakların kalabalık olduğu görülmektedir. 1520 de ilave edilen çiftliklerin yayaları birbirinden ayrılmak istemediği için iki eşkin yazılmışlardır. Bazı yayaların sipahi toprağında tarım yaptığı ve bağı diktiği görülmektedir⁵.

1466 yılına kadar Minnet, Bali ve Hamza, sırayla yayabashılık yapıyordu. 1466 yılında Minnet tek başına yayabashi tayin edildi ise de ölümü üzerine H. 872/1467 yılında yerine Mustafa adında bir yaya görevlendirildi. Mustafa bir yıl yayabashılık yaptıktan sonra yayaların ısrarı ile Minnet'in kardeşleri Bali ve Hamza yayabashılığa geri getirilmişlerdir⁶.

1520 yılında Aydın ve Mustafa adındaki kişiler nöbetleşe görev yapmak üzere Beylerbeyi emriyle yayabashi tayin edilmişlerdir⁷.

¹ M. M. nr: 8/81a, 81b, 83a.

² M. M. nr: 8/83a: Karye-i Seyid Bükü, Göncü çiftliği, mevkuf. Gaib: Timurtaş ve Tanrıvermiş, Mürde: Musa Veledi Minnet, M. M. nr: 8/81b: Karye-i Kırka, Çiftlik-i Oruç Gazi, Mewkuf. Gaib: İlyas oğlu İbrahim, Kanad oğlu Emür. Mürde: Rum Paşa ve İshak ve kardeşi Togan.

³ M. M. nr: 64/118b, 118a, 122b.

⁴ M. M. nr: 8/21a, 27b, M. M. nr: 64/147a, 135a, 134a.

⁵ M. M. nr: 64/133b, 134a, 135a, 136b.

⁶ M. M. nr: 8/21a.

⁷ M. M. nr: 64/133a.

Mihaliççık nahiyesi yayaları, kendi görevleri dışına çıkmamış, yöneticilere sorun olmamışlardır. Bazı kayıt hataları düzeltilmiş, kadı tayin edilen bir yayanın yaya defterinden silinmesi sağlanmıştır. Bunları kısaca inceleyelim.

Hasan Veledi Beykârî b. Mustafa¹ yaya defterine yazıldığını ve kendisinden yaya hizmeti istendiğini öğrenince, Anadolu Beylerbeyi İskender Paşa'ya başvurarak durumunun incelenmesi ve açıklığa kavuşmasını istemiştir. İskender Paşa Sultanönü ve Mihaliççık kadılarını inceleme yapmak üzere görevlendirmiştir. Onların yaptığı araştırma sonucunda Hasan'm Akşehir'e bağlı Pazarlı köyünde reaya olduğu ve çift yazılı olduğu görülmüştür. Beylerbeyi İskender Paşa'nın başvurusu üzerine sağlanmış olan fermanlar Hasan'm raiyyet olmasına karar verilmiştir.

Göcek köyünde, Mehmet çiftliğinde yamak olan Davud veledi Yusuf b. Bayezid'in babası Defter-i köhne'de kendisini reayet yazdırmış ve yaya hizmeti yapmaktan kaçmıştır. Hakkında yapılan şikayetten sonra araştırma yapılarak yaya oğlu yaya olduğu tespit edilmiş ve yaya hizmeti yapması emredilmiştir².

Son kayda gelince, bu Kızılyürekli köyünden Aslıhan çiftliğinde Ali veledi Hacı Fakih ve Muharrem veledi Hacı Fakih kardeşlerle ilgilidir. Ali veledi Hacı Fakih belsiz olarak kadılık görevi yaptığından, Muharrem veledi Hacı Fakih de kadı tayin olduğundan yayalık hizmetinden affedilmesi gerekmektedir. Vezir-i azam Piri Paşa, ikinci vezir Mustafa Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa tarafından yapılan başvuru sonucu padişah'tan muaf ve müsellemler olmaları hakkında ferman sağlanmıştır³.

G) KAYI-TABİ-İ MİHALIÇÇIK : Eskişehir'in Mihaliççık kazasının Kayı nahiyesini ve çevresini içine alan yayalık alandır. 1466 yılına kadar Gedük Mehmed oğlu İlyas, bu tarihten itibaren İlyas'm oğulları Mehmed ve İsnail nöbetleşe görev yapmak üzere yayabaşı tayin edilmiştir⁴. Kayı nahiyesi küçük bir nahiyedir. Ocakların karakteri Mihaliççık nahiyesindekilerle aynıdır. Ocak nüfusu 1466 yılından itibaren daima kalabalık olmuştur⁵. 1520 de çiftliklerde 10 ve daha fazla yamak bulunmaktadır⁶. Ocak nüfusunun 30 kişiyi bulduğu çiftlikler vardır⁷. Bu tür kalabalık çiftlikler iki eşkin vermekle sorumlu tutulmuştur. 1492 yılında yayaların ölmesi ve kaybolması nedeniyle 11 çiftlik mevkufata alınmıştır.

H) AKVİRAN : Bugün Bilecik vilayetinde Söğüt kazasında Çaltı-İnhisar-Hisarcık üçgeni içinde yer alan bir yaya nahiyesidir. 1466 yılında faal durumda olan 25 çiftliği bulunmaktadır. 1520 de faal durumda olan çiftlik sayısı 11'e düşmüştür. Başlıca köyleri Temürciler, Çaltı, Hisarcık, Akviran köyleridir. Çoğu isimlerini bugün

¹ M. M. nr: 64/138b.

² M. M. nr: 64/139a.

³ M. M. nr: 64/145a, 145b, M. M. nr: 8/27b, M. M. nr: 64/149a, T. D. nr: 347/155, T. D. nr: 532/156.

⁴ M. M. nr: 8/15a, M. M. nr: 64/149b.

⁵ M. M. nr: 8/15b, 16a, 18b, 19a.

⁶ M. M. nr: 64/152/A, 153b.

⁷ M. M. nr: 64/150a: 31 kişi, 159a: 15 kişi.

de korumaktadır. Nahiye'nin yayalılık yeri geniş olmasma rağmen mevkuf çiftliklerin sayısı oldukça kalabalıktır. 1520 yılında 39 çiftlik mevkufatta bulunmaktadır¹.

H. 871/1466 yılında serpiyade Mustafa, H. 927/1520 de ise Mahmud ve Lütü adındaki yayalar beylerbeyi beratı ile nöbetleşe görev yapmak üzere serpiyade tayin edilmişlerdir².

Akviran nahiyesinde bulunan çiftlikler daha Fatih zamanında arazi sıkıntısına düşmüştür. 1466 tahririnde "**Mezkur çiftlik az olduğu sebepten mevkufattan İdris yeri zamm olundu**" şeklinde çok sayıda kayıt bulunmaktadır³. 1520 yılında çiftliklere ilave yapılmağa devam edilmiştir. Bazı çiftlikler Sakarya nehrinin taşması sonucu harab olduğu için ilaveler yapılmıştır⁴.

İ) KARAVİRAN : Bilecik vilayetinin merkez nahiyelerinden olan İlyas Bey civarında kurulmuş bir yaya nahiyesidir. İlyas Bey nahiyesinin yakınında bulunan Karaağaç köyünün Kara Viran köyü olma ihtimali güçlüdür. Karaviran çevresinde faal durumda olan 10 tane çiftlik bulunmaktadır. 1466 yılında Şeyh Paşa ve kardeşi Mustafa, sırayla görev yapmak üzere serpiyade tayin edilmiştir⁵. 1520 yılında da Ramazan b. İskender ve Latif b. Mehmed nöbetleşe serpiyadelik yapacaktır⁶.

1466 yılında çiftliklerin büyüklüğü dengeli olmakla beraber ocakların kadroları civar köylerden sağlanmıştı. Meselâ Hüdavendigâr hasmdan Küçük Küre ve Büyük Küre köylerinden, Eskişehir merkez köylerinden Oklulal gibi köylerden yaya ve yamak yazılmıştır⁷. Hatta durumu uygun olan konar göçerlerden bile yamak kaydı yapılmıştır⁸. Yaya oğlu yaya olan ve Bilecik'te oturan (ismi verilmemiştir) bir yaya İnönü'ye kadı tayin edilmiştir⁹.

H. 1570 yılında 7 ocak kalan Karaviran nahiyesinin mevkufatta bulunan çiftlikleri de azalmıştır. Ziraat yapılan yerlerin çeşitli nedenlerle harab olması ile çiftlikler buralara ilave edilerek mevkufattan çıkarılmıştır¹⁰.

Çiftliklerde sürekli ilaveler görüldüğü halde yayalar bir türlü rahata erememiştir. Kendilerinden beklenen yayalılık hizmetini yerine getirmek yerine Hüdavendigâr hasmda ortakçı veya küreci olmak için her yola başvurmuşlardır. İşletmelerinden ayrılmadan muafiyetlerinin devam etmesi bakımından bu işleri tercih etmişlerdir.

¹ M. M. nr: 8/56a, M. M. nr: 64/168a, T. D. nr: 158/170, 41 mevkuf.

² M. M. nr: 64/161b.

³ M. M. nr: 8/53a, 54a, 53b.

⁴ M. M. nr: 64/162b.

⁵ M. M. nr: 86/101b.

⁶ M. M. nr: 64/169a.

⁷ M. M. nr: 8/102a, 102b.

⁸ M. M. nr: 8/103a.

⁹ M. M. nr: 8/103a.

¹⁰ M. M. nr: 64/169a, 170a.

Karaviran köyünde, İdris çiftliğinden yamak olan Bali veledi İsmail b. Mahmud¹ ve aynı köyden Göncü çiftliğinden yaya Memi veledi Ali ve kardeşleri Musa ve Mustafa² "**Kürecüyüz deyu yayalık hizmetine inad**" ettikleri için haklarında araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırma "*Üç köhne veya defterine*" kadar yapılmış ve yaya oğlu yaya olduğu tespit edilmiş, kürecilikleri kabul olunmayıp yayalık hizmetine devam etmeleri emredilmiştir³.

Yenişehir'de ortakçı olduğunu iddia eden Aslıhan'ın torunları Yusuf b. Hüseyin b. Aslıhan ve Ali, Veli veledan-ı Hasan b. Aslıhan⁴ hakkmda da aynı şekilde bir anlaşma yapılmış, bu sırada toplumun şahitliğine de başvurularak eskiden beri yaya oldukları için yayalık hizmeti yapmalarına karar verilmiştir.

4. YAYALARIN DEMOGRAFİK DURUMU VE NÜFUSUN DAĞILIŞI

1. PİYADEGAN-I KAYAĞLI İLİ (HASSA-İ MİR-İ LİVA)

	M.M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	33	22	20	19		19	18
Yamak	70	107	86	113		121	121
Mücerred	10	5					
Nareside	7	68	42			50	50
Pir-i Malul	4	2	6			8	8
Gaib-i Cedit	15	11	9			5	5
Mürde-i Cedit	24	80	72				19
Muhassıl							
Çiftlik Sayısı	33	21	20	18		18	18
Mevkuf Çiftlik	16	27	32	29		29	29

¹ M. M. nr: 64/169b.

² M. M. nr: 64/170a.

³ 1520 tarihli deftere göre üç köhnenin tarihi: (1520-1502-1492), (1481-1476), (1466-1455) sıralamasından anlaşıldığı gibi 1455 tarihli. Bu da Fatih tahta geçtikten sonra yapılmış olan ilk tahririn tarihidir. Yaya defterleri arasında varlığı bilinen en eski defter 1466 tarihli defterin köhnesidir ki, II. Murad zamanına aittir ve muhtemelen 1432 tarihli.

⁴ M. M. nr: 64/170b, Çiftlik-i Mezd'de yamak M. M. nr: 64/172a, Kara Musa Çiftliğinde yamak.

2. PİYADEGAN-I İNÖNÜ (HASSA-İ MİR-İ LİVA)

	M.M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	15	7	7	7	7	7	7
Yamak	25	35	25	36	47	23	23
Mücerred	4	1					
Nareside	5	26	17			50	50
Pir-i Malul	2	2	3			5	5
Gaib-i Cedid	13	2					
Mürde-i Cedid	18	16					
Muhassıl							
Çiftlik Sayısı	16	7	6	7	7	7	7
Mevkuf Çiftlik	10	41	44	55	55	56	56

(1520 yılında Hassa-i mir-i liva olan İnönü nahiyesi, 1466 yılında serpiyadeye bağlı Karacaali nahiyesi idi).

3. PİYADEGAN-I KATMAR (HASSA-İ MİR-İ LİVA)

	M.M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	22	1	1	2	1	1	1
Yamak	54	5	5	13	5	8	8
Mücerred	12						
Nareside	3	2	5			6	6
Pir-i Malul	3	1				1	1
Gaib-i Cedid	21						
Mürde-i Cedid	4	3					
Muhassıl		2					
Çiftlik Sayısı	21	1	1	1	1	1	1
Mevkuf Çiftlik	41	6	6	6	6	6	6

4. PİYADEGAN-I AKSU (HASSA-İ MİR-İ LİVA)

	M.M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	2	2	2	2	2	2	2
Yamak	5	8	7	13	14	14	13
Mücerred							
Nareside	1	7	4			6	6
Pir-i Malul						1	1
Gaib-i Cedid							
Mürde-i Cedid	3	5					
Muhassıl							
Çiftlik Sayısı	2	2	2	2	2	2	1
Mevkuf Çiftlik		5	5	5	5	5	6

5. PİYADEGAN-I SÖĞÜT (HASSA-İ MİR-İ LİVA)

	M.M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	3	3	3	3	3	3	3
Yamak	7	15	10	14	16	18	18
Mücerred							
Nareside	2	8	3			2	3
Pir-i Malul		1				2	2
Gaib-i Cedid		1					
Mürde-i Cedid	1	12					
Muhassıl			1				
Çiftlik Sayısı	3	3	3	3	3	3	3
Mevkuf Çiftlik	10	10	10	10	10	10	10

2. PİYADEGAN-I İNÖNÜ (HASSA-İ MİR-İ LİVA)

	M.M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	15	7	7	7	7	7	7
Yamak	25	35	25	36	47	23	23
Mücerred	4	1					
Nareside	5	26	17			50	50
Pir-i Malul	2	2	3			5	5
Gaib-i Cedid	13	2					
Mürde-i Cedid	18	16					
Muhassıl							
Çiftlik Sayısı	16	7	6	7	7	7	7
Mevkuf Çiftlik	10	41	44	55	55	56	56

(1520 yılında Hassa-i mir-i liva olan İnönü nahiyesi, 1466 yılında serpiyadeye bağlı Karacaali nahiyesi idi).

3. PİYADEGAN-I KATMAR (HASSA-İ MİR-İ LİVA)

	M.M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	22	1	1	2	1	1	1
Yamak	54	5	5	13	5	8	8
Mücerred	12						
Nareside	3	2	5			6	6
Pir-i Malul	3	1				1	1
Gaib-i Cedid	21						
Mürde-i Cedid	4	3					
Muhassıl		2					
Çiftlik Sayısı	21	1	1	1	1	1	1
Mevkuf Çiftlik	41	6	6	6	6	6	6

4. PİYADEGAN-I AKSU (HASSA-İ MİR-İ LİVA)

	M.M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	2	2	2	2	2	2	2
Yamak	5	8	7	13	14	14	13
Mücerred							
Nareside	1	7	4			6	6
Pir-i Malul						1	1
Gaib-i Cedid							
Mürde-i Cedid	3	5					
Muhassıl							
Çiftlik Sayısı	2	2	2	2	2	2	1
Mevkuf Çiftlik		5	5	5	5	5	6

5. PİYADEGAN-I SÖĞÜT (HASSA-İ MİR-İ LİVA)

	M.M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	3	3	3	3	3	3	3
Yamak	7	15	10	14	16	18	18
Mücerred							
Nareside	2	8	3			2	3
Pir-i Malul		1				2	2
Gaib-i Cedid		1					
Mürde-i Cedid	1	12					
Muhassıl			1				
Çiftlik Sayısı	3	3	3	3	3	3	3
Mevkuf Çiftlik	10	10	10	10	10	10	10

6. PİYADEGAN-I NAHİYE-İ GÜNYÜZÜ TABİ-İ MİHALLİÇÇİK
(HASSA-İ MİR-İ LİVA)

	M.M. 8	M.M. 64	T.D. 158	T.D. 347	T.D. 532	T.D. 577	T.D. 583
Eşkin	40	23	23	23	23	23	23
Yamak	31	125	97	130	154	161	161
Mücerred	4	12					
Nareside	4	104	62			99	99
Pir-i Malul	7	6	7			14	14
Gaib-i Cedid	23	4	5			12	12
Mürde-i Cedid	16	49					
Muhassıl						1	1
Çiftlik Sayısı	37	20	21	21	21	21	21
Mevkuf Çiftlik	4	20	16	16	16	16	16

7. PİYADEGAN-I GÜNYÜZÜ TABİ-İ SİVRİHİSAR
(HASSA-İ MİR-İ LİVA)

	M.M. 8	M.M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T.D. 577	T.D. 583
Eşkin	12	14	12	14	14	14	14
Yamak	29	78	153	83	91	94	93
Mücerred	6	4					
Nareside	2	50	84				44
Pir-i Malul	3	5	10			17	17
Gaib-i Cedid	1	2	5			2	2
Mürde-i Cedid	14	43					
Muhassıl			2			2	3
Çiftlik Sayısı	12	12	11	12	12	12	12
Mevkuf Çiftlik		1	15	2	2	2	2

8. CEMAAT-I PİYADEGAN-I HASSA-İ MİR-İ LİVA-İ SULTANÖNÜ

	M.M 8	M.M. 64	T.D. 158	T.D. 347	T.D. 532	T.D. 577	T.D. 583
Eşkin	127	72	68	70	50	69	68
Yamak	271	373	382	402	326	439	438
Mücerred	36	22					
Nareside	24	265	217			213	254
Pir-i Malul	19	16	27			48	48
Gaib-i Cedid	45	207	72				
Mürde-i Cedid	80	208	72				
Muhassıl		2	2		3	4	1
Çiftlik Sayısı	124	66	64	64	46	64	63
Mevkuf Çiftlik	68	110	128	123	94	124	125

SULTANÖNÜ SANCAĞINDA SERPİYADELERE

BAĞLI NAHİYELER

1. PİYADEGAN-I NAHİYE-İ ÇAL İLİ

	M.M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	41	27	27	27	27	27	27
Yamak	112	133	137	163	170	180	180
Mücerred	9	8					
Nareside	8	136	76			135	125
Pir-i Malul	2		10			23	
Gaib-i Cedid	17	9	4			11	13
Mürde-i Cedid	28	62					
Muhassıl			2				
Çiftlik Sayısı	41	24	24	24	24	24	24
Mevkuf Çiftlik	79	94	94	100	99	98	98

2. PİYADEGAN-I NAHIYE-İ SİVRİHİSAR

	M.M 8	M.M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	41	32	14	31	31	31	31
Yamak	93	184	58	186	194	211	211
Mücerred	7	6					
Nareside	11	139	30				
Pir-i Malul	3	13	4				
Gaib-i Cedid	23	4	3				
Mürde-i Cedid	53	111					
Muhassıl							
Çiftlik Sayısı	41	30	14	30	30	30	30
Mevkuf Çiftlik	2	15	2	14	15	15	16

3. PİYADEGAN-I GÜNYÜZÜ TABİ-İ SİVRİHİSAR

	M.M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	27	28	25	24	24	24	24
Yamak	57	137	113	137	94	181	185
Mücerred	17	5					
Nareside	13	125	75				
Pir-i Malul	3	3	10				
Gaib-i Cedid	20	3	2				
Mürde-i Cedid	40	101					
Muhassıl	1	1					
Çiftlik Sayısı	27	26	25	23	23	23	23
Mevkuf Çiftlik		17	17	21	21	21	21

4. PİYADEGAN-I HARMANKAYA DER-TASARRUF-U MİHAL BEY AİLESİ

	M.M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	60	31	30	30	30	30	30
Yamak	115	154	102	163	168	192	192
Mücerred	20	6					
Nareside	3	110	56				
Pir-i Malul	6	7	7				
Gaib-i Cedit	28	11	17				
Mürde-i Cedit	36	110					
Muhassıl							
Çiftlik Sayısı	60	30	30	30	30	30	30
Mevkuf Çiftlik	25	48	50	49	49	49	49

5. PİYADEGAN-I HARMANKAYA TABİ-İ GÖL

	M. M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	70	31	30	30	30	30	30
Yamak	119	140	121	167	172	193	194
Mücerred	3	6					
Nareside	15	129	58				
Pir-i Malul	3	1	6				
Gaib-i Cedit	14	8					
Mürde-i Cedit	114	102					
Muhassıl		1					
Çiftlik Sayısı	70	27	30	29	29	25	25
Mevkuf Çiftlik	48	82	89	87	86	87	87

6. PİYADEGAN-I KAYI TABİ-İ MİHALIÇÇIK

	M.M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	26	34	33	34	30	32	
Yamak	49	183	187	230	294	250	
Mücerred	3	16					
Nareside	8	180	95				
Pir-i Malul	3	7				20	
Gaib-i Cedid	16	8	6			15	
Mürde-i Cedid	20	100					
Muhassıl		2					
Çiftlik Sayısı	26	28	28	29	29	29	29
Mevkuf Çiftlik	4	16	16	18	17	18	

7. PİYADEGAN-I MİHALIÇÇIK-I DİĞER

	M. M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	41	23	24	22	22	22	
Yamak	63	128	121	155	162	165	
Mücerred	7	9					
Nareside	8	112	89			135	
Pir-i Malul	2	3	5			18	
Gaib-i Cedid	13	7	6			6	
Mürde-i Cedid	34	62					
Muhassıl		2	2			2	
Çiftlik Sayısı	40	22	22	21	21	21	
Mevkuf Çiftlik	2	11	12	12	12	12	

8. PİYADEGAN-I AKVİRAN

	M. M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	27	13	13	13	13	13	
Yamak	35	68	57	81	86	87	
Mücerred	7	9					
Nareside	7	66	42			32	
Pir-i Malul	3	3	6			10	
Gaib-i Cedid	6	5	4			4	
Mürde-i Cedid	22	39					
Muhassıl		3	2				
Çiftlik Sayısı	25	11	11	11	11	11	
Mevkuf Çiftlik	34	39	41	41	41	41	

9. PİYADEGAN-I NAHIYE-İ KARAVİRAN

	M. M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	10	7	7	7	7	7	
Yamak	17	34	28	48	50	54	
Mücerred	3						
Nareside	1	23	23			25	
Pir-i Malul	1	3	3			2	
Gaib-i Cedid	7	2	3			4	
Mürde-i Cedid	4	33					
Muhassıl							
Çiftlik Sayısı	10	7	7	7	7	7	
Mevkuf Çiftlik	11	5	11	13	13	11	

10. PİYADEGAN-I ETRANOS (ADRANOS)

	M. M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	42	15	15	15	15	15	
Yamak	63	71	54	80	83	85	
Mücerred	9	4					
Nareside	11	27	15				
Pir-i Malul	3	3	2				
Gaib-i Cedid	33	16	7				
Mürde-i Cedid	41	45					
Muhassıl							
Çiftlik Sayısı	42	14	14	14	14	14	
Mevkuf Çiftlik	10	27	36	35	33	35	

CEM'AN PİYADEGAN-I SULTANÖNÜ

	M. M. 8	M. M. 64	T. D. 158	T. D. 347	T. D. 532	T. D. 577	T. D. 583
Eşkin	395	248	225	240	236	238	
Yamak	740	1266	1006	1458	1523	1652	
Mücerred	87	69	--	--	--	--	
Nareside	86	1071	582	--	--	--	
Pir-i Malul	30	46	56	--	--	--	
Gaib-i Cedid	184	75	61	--	--	--	
Mürde-i Cedid	396	798	--	--	--	--	
Muhassıl	1	9	6	--	--	--	
Çiftlik Sayısı	392	226	212	225	225	221	
Mevkuf Çiftlik	226	359	373	404	400	399	

CEM'AN PİYADEGAN-I SULTANÖNÜ (Devam ediyor)

	1466	1520	1530	1563	1573	1573	
	M. M.	M. M.	T. D.	T. D.	T. D.	T. D.	T. D.
	8	64	158	347	532	577	583
Eşkin	522	320	293	310	286	307	
Yamak	1011	1639	1388	1860	1849	2091	
Mücerred	123	334	--	--	--	--	
Nareside	110	1093	799	--	--	--	
Pir-i Malul	49	62	273	--	--	--	
Gaib-i Cedid	229	282	--	--	--	--	
Mürde-i Cedid	476	1006	--	--	--	--	
Muhassıl	--	11	8	--	--	--	
Çiftlik Sayısı	516	294	276	289	271	267	
Mevkuf Çiftlik	294	567	445	--	--	--	

IV. TOPRAĞIN TASARRUFU VE GELİR DURUMU

1. YAYALIK ALAN İÇİNDE TOPRAK TASARRUFU

Yayalılık hizmeti karşılığında yayalara verilen çiftlikler yayalılık alan içinde bulunuyordu. Bunlar mülk toprağı olmadığı için yaya tarafından satılamaz ve vakıf haline getirilemezdi. Yayaların toprak tasarrufu kanunların koruyuculuğu altına alınmıştı.

Yayalılık alan içinde bulunan değirmenler, içinde bulunduğu çiftliğin yayasına hasıl yazılmıştı. Değirmenlerden alınan resm-i asyab ise yayabaşılara tahsis edilmişti.

Sancakta, yaya çiftliklerindeki değirmenlerin çoğu Sakarya nehrine dökülen Karasu çayı üzerindeydi. 1492 yılında çayın üzerinde 20 tanesi faal, 7 tanesi battal olmak üzere 27 değirmen bulunuyordu. 5 akçe olan resm-i asyab 1492 de 15 akçeye çıkarılmıştı. Resm-i asyab'ın artırılmış olması 7 battal değirmenin onarılıp faal duruma geçirilmesine neden olmuş ve 1520 yılında 25 değirmenin resm-i asyab'ı Çal İli serpiyadesi Halil'in tasarrufuna bırakılmıştır¹.

Harmankaya yayabaşısı ise II. Murad zamanında düzenlenen yaya defterinde (1466 ya göre defter-i köhne) belirtildiği üzere nahiye içinde, Sakarya nehri üzerinde

¹ M. M. nr: 64, 58b,

bulunan değirmene mutasarrıftır. 1520 ve 1530 yıllarına ait tahrirlerde de değirmen faal durumdadır ve Harmankaya yayabaşısı mutasarrıftır¹.

Akviran serpiyadesine bağlanan ve yıl boyunca çalışan değirmen, II. Murad zamanında, Anadolu Beylerbeyinin beratı ile yayabaşma tahsis edilmiştir.

1492 de harab durumda olan başka bir değirmen de onarılmış, 1520 yılına kadar faal hale getirilmiştir².

Sakarya nehri ve Karasu çayı üzerinde kurulmuş olan ve yayaların tasarrufunda olan toplam değirmen sayısı otuzu bulmuştur. 1520 yılında bunların sadece iki tanesi çalışmaz durumdadır.

2. YAYALARIN YAYALIK ALAN DIŞINDAKİ İŞLERE YÖNELMESİ

Yayalar gelirlerini arttırmak için çeşitli işlere yönelmiştir. Bunun başlıca nedeni ocak nüfusu arttıkça toprağın gelirinin yeterli olmamasıdır.

Sultanönü sancağında yayalar gelirini arttırmak için yasal ve yasal olmayan yollara başvurmuşlardır. Yasal olan sipahi yerinde toprak tasarruf etmektir. Diğerleri ise ortakçı, küreci ve reayyet hizmeti yapmaktır.

Fatih devrine ait yaya defterlerinde yayaların, kendi çiftliklerinin geliri ile geçinemediğini gösteren bir kayıt bulunmamaktadır. Ocak sahipleri durumlarını ancak tahrir memurlarına bildirdikleri takdirde onlar yetkilerine dayanarak çiftliklere ilave yapıyordu. Bu da onların geçimlerine yeterli oluyordu.

1492 tarihine kadar ocaklarda meydana gelen toprak açığı çiftliklere mevkufattan ilaveler yapılmak suretiyle kapatıldı. Buna rağmen ocak nüfusunun artışı önlenemediği için Kanuni devrinde toprak yine yetmemeğe başladı. Bu durumda kalan yayalar için ilk çözüm 1492 yılında II. Bayezid zamanında getirildi ve yayaların sipahi toprağında kullanılmayan tarla ve bağlarda üretim yapmalarına izin verildi.

1492 yılında yayalık yer dışında toprak tasarruf edecek yayalar, kanunun koruyuculuğu altına alındı. Tarım alanlarının boş durmasını istemeyen devlet bu yolla boş kalan tarlaları tarıma açmış oluyordu.

I. Selim ve Sultan Süleyman kanunnamelerinde de, yaya, ekip biçtiği tarla ve bağın rüsum-u örfiye'sini ve öşrünü ödediği sürece sipahinin bu tarlalara müdahale edemeyeceği açıkça belirtilmiştir³. Kanunnameye göre rüsum-u örfiye tarla için iki dönüme bir akçe, bağ için her dönüme on akçedir.

1520 yılında Sultanönü sancağının yayalarının çoğu sipahi toprağında tarım yapmaktadır. Genelleme yapmak mümkün değilse de bedel tutması gereken yaşlılar,

¹ M. M. nr: 81a, M. M. nr: 64, 132b, T. D. nr: 158, 133.

² M. M. nr: 8, 54b, M. M. nr: 64, 168b. M. M. nr: 8, 54b, M. M. nr: 64, 168b.

³ "I. Selim kanunnamesi", s.32; Sultan Süleyman Kanunnamesi, s.45.

yani yaya tahrir defterinde isminin yanında "*Pir, bedel duta*" yazılmış olanların çoğu bu şekilde artık gelir elde etmeğe çalışmaktadır. Bazı yayalar da nareside olarak kayıtlı oğulları ve ocakta kayıtlı olmayan kardeşleri ile birlikte yer tutmaktadırlar. Bazı yayalar da gelirini arttırmak için bu yola başvurmuştur¹.

Bağcılık yapanlara gelince, bunlar, arazinin bağcılığa uygun olup olmamasına göre yoğunluk kazanıyordu.

Sivrihisar ve Günyüzü nahiyelerinde yer tutan yayalar genellikle bağcılıkla uğraşıyorlardı.

Bağların büyüklüğü çok farklılık göstermektedir. Her dönüm bağ için 10 akçe rüsum-u örfiye ödendiğine göre ödenen paradan yayaların diktiği bağın büyüklüğünü tahmin etmek mümkün olmaktadır. Meselâ Kaymaz'da Yakub çiftliğinden Ayvalu veledi Ali ve Nasuh veledi İbrahim yarım akçe resm-i bağ ödediği halde², Kepen köyünde, Devlethan çiftliğinden yamak Emür Veledi Emür 10 akçe resm-i bağ ödüyordu³. Akyüz köyünden Bayram Bey çiftliğinin yayası ise 12 akçe ödüyordu⁴.

Bazı yayalar yaya hizmeti vermek yerine raiyyet olup sipahiye yazılmayı kendileri için daha kârlı görmüş ve bunun için uğraş vermişlerdir. Raiyyetle ilgili konuların 1492 de çözümlendiği gözönüne alınırsa yayaların savaşa gitmemek için sipahiye reaya yazılmak yayalara çıkar sağlıyorsa da bunlar yasal olmayan bir yola başvurdıkları için kendi teşkilatlarına iade edilmişler, yayalık hizmeti vermeleri emredilmiştir.

Söğüt'ün Karaardıç köyünde, Hacı Bayram ocağından Hüseyin veledi Eyne Bey⁵, Kuyucak köyünde Ali çiftliğinden Emir, Piri ve Hacı adındaki kardeşler⁶, Döğerek'te Ahmet çiftliğinden Mustafa ve Şah Veli⁷, Delice köyünde, Ahmed ocağından Mürüvvet b. Turalı⁸ kendilerini reaya defterine kaydettirip yayalık hizmeti yapmak istememişlerdir. Gerek eski defterlerin kontrol edilmesi gerek halkın şahitlik etmesi sonucu bu kişilerin yaya oğlu yaya olduğu tespit edilmiş, bundan sonra raiyyet olmaları yasaklanmıştır.

¹ M. M. nr: 64/122b: Çiftlik-i Sevündük, Güvendük veledi Turgut yaya, pir, bedel duta. Yer dutar yayadır. Rüsum: 30; M. M. nr: 64/115b: Karye-i Yumaklu, Çiftlik-i Bektaş, Veli biraderi Oruç bin Musa, yaya bayram veledi Oruç: nareside, 4. Yer dutar yayadır ki zikr olunur. Veli birader-i Oruç ma'a Bayram, müsterek, Rüsum: 50; M. M. nr: 64/119b: Karye-i Sazak, Çiftlik-i İshak, Latif veledi Aktuman, yaya. Yer dutar yayadır ki zikr olunur. Rüsum: 60; Bazı ocakların bütün yamaklarının sipahi toprağında yer tuttuğu görülmektedir: M. M. nr: 64/88a, Karye-i Kınık çiftlik-i İlyas, yer dutar yayalardır: İsmail veledi Oğulbey, yaya, pir, bedel duta. Rüsum: 60; Alelhan veledi Lütfullah, yamak, Rüsum: 60; Ayvalı veledi Mesud, yamak, Rüsum: 40; Turak veledi Bahşayış, yamak, Rüsum: 60.

² M. M. nr: 64/90a.

³ M. M. nr: 64/83a

⁴ M. M. nr: 64/83b.

⁵ M. M. nr: 64/25a.

⁶ M. M. nr: 64/29b.

⁷ M. M. nr: 64/74b.

⁸ M. M. nr: 64/176b.

Yayalar arasında kârlı sayılan diğer bir alan da madencilik olmuştur. Karaviran köyünde bulunan İdris ocağının yamaklarından Bali b. İsmail ile kardeşi Veli ve Göncü ocağında yaya olan Memi veledi Ali (Pir, bedel duta) de kardeşleri Musa (Pir, bedel duta) ve Mustafa Söğüt'e bağlı Küçük Küre ve Büyük Küre köylerinde bulunan madende çalıştıklarını ve küreci yazıldıklarını iddia etmişlerdir¹. İncelenen eski defterlerde yaya oğlu yaya oldukları ortaya çıkmış ve tekrar yayalık hizmetine iade edilmişlerdir.

Sultanönü yaya sancağının bazı nahiyeleri Hüdavendigâr sancağının nahiyeleridir. Burada oturan bazı yayalar da kendilerinin yakın çevreleri gibi ortakçı olduğu iddia etmişlerdir².

Ortakçılar, Hüdavendigâr hassında, oldukça kalabalık olan, sultanın toprağını işleyen, özel kanuna tabi çiftçilerdir. Ortakçılar, "Padişah kulu" sayıldıkları için reyadan farklıdır. Ortakçı olmak için hassa iskan edilmiş olmak veya ortakçı kulun kızı ile evlenip ortakçılığı kabul etmek gerekiyordu. Ortakçılar her sene bir mud buğday ve yarım mud arpa ve yulaf ekip biçmekle sorumluydular. Elde edilen üründen tohum çıkarıldıktan sonra geri kalan hass ile ortakçı arasında yarı yarıya pay ediliyordu. Ortakçı kendi payından kırkta bir salarlık ödüyordu. Buna mukabil ortakçı olanlar buğday, arpa ve yulaf dışında ne yetiştirebilirse bunların ancak öşrünü hassa vermek zorundaydı³. Ortakçıdan istenen, bu işleri yaparken has'la ilgili işleri ihmal etmemesiydi.

Hassa toprağında üretim yapacak olan ortakçılar her türlü araç ve gereci ve hayvanı has sahibinden alıyordu. Tarım aleti, tohum, öküz gibi malzeme ziyan edilirse bedelinin ödenmesi gerekiyordu.

Has sahibi tarafından uygun bir özürü olmayan ortakçı ne araziye ne de ortakçılığı terk edemezdi. Ortakçılar ancak kendi aralarında evlenebilirdi. Ortakçı kızları hariçten biri ile evlendiği takdirde eşi de ortakçı kul oluyordu⁴. Çünkü *islâm hukukuna göre çocuk annesinin hukukî statüsüne tabi oluyordu*.

Sultanönü yaya sancağında Hüdavendigâr hassma bağlı nahiyelerdeki yayaların ortakçı hizmetine özenmesinin bazı nedenleri vardı. Bunların başında iştetmenin her türlü ihtiyacının hassa sahibi tarafından verilmiş olması ve az da olsa şahsı için üretim yapabilmesiydi. Fakat 1520 tarihli yaya defterindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre hiç biri başarılı olamamıştır. Eski yaya defterleri incelenmiş, ortakçı olanların yaya oğlu yaya olduğu tespit edilerek kendi teşkilatlarına geri gönderilmişlerdir.

¹ M. M. nr: 64/169b, 170a.

² Söğüt'ün Karaardıç köyünde, Sultan çiftliğinden Mahmud, M. M. nr: 64/26a, Akviran nahiyesinde Çaltı köyünde Hoca oğlu Mustafa, M. M. nr: 64/162a, Karaviran nahiyesinde Mezid ocağında Yusuf bin Hüseyin bin Aslıhan, M. M. nr: 64/170b, Karaviran nahiyesinde Kara Musa ocağından Aslıhan oğlu Hasan'ın oğulları Ali ve Veli.

³ Ömer Lütfi Barkan, "XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.1, İstanbul 1940, s. 45.

⁴ Barkan, "...Osmanlı imparatorluğunda Toprak İşçiliği", s. 48.

3. YÖNETİCİLERİN GELİRİ

a. SANCAKBEYİ

Daha önce belirtildiği gibi yaya sancakbeyinin geliri, kanunnamelerde sancakbeyine hasıl yazılmış olan vergiler ve hassa çiftliklerinin gelirinden ibarettir. 1466 tarihinde yaya sancakbeyi olan Ayas Bey'in geliri tahrir defterinde belirtilmemiştir. 1520 de Benam-ı Said'in toplam geliri 11.594 akçedir¹. 1530 yılında da sancakbeyinin geliri aynı kalmıştır². 1563 ve 1579 da 12.764 akçeye yükselmiştir³. Aradaki fark sancakbey tımarının 13,5 kıta çiftlikten 17 kıtaya çıkması ve resm-i gallenin 40 akçeden 50 akçeye yükseltilmesinden kaynaklanmıştır.

El Mahsulat-ı Mir-i liva-i Sultanönü

Be-her mamul çiftlikden be-mud-u Brusa, gayri ez çiftlik-ha-i mukaddeman, ber-vech-i maktu', fi sene,

Buçuk mud buğday

Buçuk mud arpa,

Elhmda

Eş-şair

Be-mud-u Brusa, mud 35

Be-mud-u Brusa, mud 35

Fi: 40,

Kıymet:2800.

Çiftlik ha-i hassa-i Mir-i liva: Kıt'a 13,5. HASIL:2050

Niyabet-i an cürm-ü cinayet ve resm-i aruse, Fi sene:3694.

Yaya toprağında dutulan yuva, esir ve davardan, kadı marifetiyle satılanın bahasından, Fi sene: 3050.

YEKÜN: 11.594.

b. SERPİYADELER

A. ÇAL İLİ NAHİYESİ

H. 871/1466 tarihli defterde sancakbeyine ait gelir verilmediği gibi serpiyadelere ait gelir de verilmemiştir. 1520 de Çalili serpiyadesi Halil'in geliri, resm-i galle, resm-i bağ, resm-i niyabet ve 13 kıt'a hassa çiftliğinden elde edildiği toplam 2525 akçedir⁴. 1520 den sonraki defterlerde Karasu'daki değirmenlerin geliri de buna ilave edilmiştir⁵.

El Mahsulat-ı Serpiyade-i Çalili

Be-her mamul çiftlikden Brusa mud'u ile buçuk mud buğday ve buçuk mud arpa, fi sene:

El hmta, mud: 13, Kile: 10

Eşşair, mud:13, kile:10

Kıymet: 1080.

Çiftlik ha-i der tasarruf-u ser piyade:

Kıt'a: 13, Hasıl: 800, Resm-i bağ: 25.

Niyabet an cürm-ü cinayet ve resm-i aruse

¹ M. M. nr: 64/46a.

² T. D. nr: 158, 91.

³ T. D. nr: 347, 55 ve T. D. nr: 577, 168.

⁴ M. M. nr: 64, 62a.

⁵ T. D. nr: 158, 67, T. D. nr: 347, 70. T. D. nr: 577, 48. T. D. nr: 583, 61.

Fi: 270.

Yekün: 2525.

(Verilen sayılar toplandığı zaman 2175 akçe çıkmaktadır. Bu tür hatalar bütün rakamlarda görüldüğü için verilen rakamlar aynen verilir orjinal haline dokunulmayacaktır).

B. SİVRİHİSAR

1455 yılında Hortu köyündeki Nebi Fakih çiftliği yaya başına tahsis edilmiştir. 1492 den itibaren Sivrihisar'a bağlı Günyüzü nahiyesinin yayabaşısı çiftliğin gelirinin yarısı tahsis edilmiştir. 1520 de Sivrihisar yayabaşısı Kapucu Cemal Günyüzü yayabaşısı Kara Mahmud ile adı geçen çiftliğin hasılını eşit olarak paylaşmıştır¹.

El Mahsulat-ı Serpiyade-i SİVRİHİSAR

An resm-i galle çiftlikha-i piyadegan-ı çiftlik-i mukaddem ber vech-i galle çiftlikha-i piyadegan-ı çiftlik-i mukaddem ber vech-i maktu'. Fi sene:

Buçuk mud buğday be mud-u Brusa, Buçuk mud arpa, be mud-u Brusa,

El hmta, mud: 15, kile: 10

Eşşair, mud: 15, kile: 10.

Kıymet: 1240

Çiftlikha-i hassa-i serpiyade, mukataa ma nısf-i çiftlik-i Kavak

Hasıl: 400.

Niyabet-i an cürm-ü cinayet ve resm-i aruse, Fi sene: 320.

Yekün: 1960.

C. SİVRİHİSAR'A BAĞLI GÜNYÜZÜ NAHİYESİ

Daha önce belirtildiği gibi serpiyade Kara Mahmud, Kapucu Cemal'le birlikte tımar tasarruf ediyordu. Kara Mahmud'a ayrıca bir çiftlik daha yazılmıştı².

El Mahsulat-ı serpiyade-i Günyüzü, tabi-i Sivrihisar

An resm-i galle, çiftlikha-i mamul-u piyadegan,

Ber vech-i maktu' Fi sene

Buçuk mud buğday,

Buçuk mud arpa.

El hmta, be mud-u Brusa

Eş şair, be mud-u Brusa

14mud,

14mud

Fi: 40

kıymet: 1120

Çiftlik ha-i hassa-i serpiyade,

kıt'a: 1

Ve nısf-ı çiftlik ha-i Kavak,

HASIL: 200

Niyabet-i an cürm-ü cinayet ve resm-i aruse, Fi sene: 265.

YEKÜN: 1584

El-bad-ı hava: 100

¹ M. M. nr: 64, 62b.

² M. M. nr: 64, 95a, T. D. nr: 158,56, T. D. nr: 347, 101, T. D. nr: 532, 105. T. D. nr: 577, 80, T. D. nr: 583, 91.

D.HARMANKAYA

II. Murad zamanında nahiyedeki Hasan Bey, Temürhan oğlu, Tur Ali, Mehmed, Hasan Şeyh, ve Yahşi çiftlikleri serpiyadeye tımar yazılmıştır. 1466 da yayabasılığı mutasarrıf olan Hızır Bey oğlu Ali Bey'e yazılmıştır¹. 1520 yılında, adı geçen çiftliklere ek olarak Hacı Turdu çiftliği de yayabaşı Mehmed b. Ali Beye hassa yazılmış ve çiftlik sayısı 7 ye çıkmıştır².

El-Mahsulat-ı Serpiyade-i Harmankaya

Be-her mamul çiftlikden, be-mud-u Brusa.

Buçuk mud buğday ve buçuk mud arpa, gayri ez çiftlik, mukaddem fi sene.

El-hınta, be mud'u Brusa; mud: 15

Fi: 40 Kıymet: 1200

An-niyabet-i cürm-ü cinayet ve rüsum-u örfiye, fi sene: 340.

Çiftlik ha-i hassa-i serpiyade, Kıt'a: 7, H HASIL: 800:

Yekün:2340

E. HARMANKAYA-TABİ-İ GÖL

II. Murad zamanında (muhtemelen 1432) yapılan tahrirde, Harmankaya yayabasılığı Musa Bey ve kardeşi Mustafa Bey'e yazılmıştır. kendilerine verilen 2 hassa çiftliğe 1466 tarihli defterde isimleri yazılı olan 6 kişi de ortaktır. Musa ve Mustafa Beylerin bundan başka 2 çiftlik mülk yerleri vardır. Mülk çiftlikler H. 871/1470 yılda piyadenin rızasıyla nahiyeye mutasarrıf olan, Musa Bey'in oğlu Seydi Bey'e intikal etmiştir. Mülk çiftliklerden birinin içinde bulunan değirmenin geliri de yaya başına bırakılmıştır³. 1520 ve 1530 tarihlerinde yayabaşı olan Mehmed Bey b. Ali Bey de çiftlikleri ortakları ile müşterek tasarruf etmiştir. 1466 da ortak olan kişiler, 1520 de mürde listesinde bulunmakta, onların torunlarının çiftlikleri Mehmed Bey ile ortak tasarruf etmeğe başladığı görülmektedir⁴.

El-Mahsulat-ı Serpiyade Harmankaya, tabi-i Göl

Be-her mamul çiftlikden bemud-u Brusa

Buçuk mud buğday,

Buçuk mud arpa,

Ber vech-i maktu', fi sene,

El hmta, Be mud-u Brusa

Eş şair, Be mud-u Brusa

mud 15, ile: 10

Mud 15, Kile: 10

Fi: 40,

KIYMET: 1240.

Niyabet-i an cürm-i cinayet ve resm-i aruse

fi sene: 310.

Çiftlik ha-i hassa-i serpiyade: Kıt'a: 2. HASIL: 600

YEKÜN: 2150.

¹ M. M. nr: 8,66b.

² M. M. nr: 64, 113a, T. D. nr: 158, 112.

³ M. M. nr: 8, 81a.

⁴ M. M. nr: 64, 132b. T. D. nr: 158, 133. T. D. nr: 347, 117. T. D. nr: 583, 103.

F. KAYI, TABİ-İ MİHALIÇÇIK

II. Murad zamanından itibaren 4 çiftlik yer yayabaşma tımar yazılmıştır. 1466 da Karaköy'de bir değirmen Anadolu Beylerbeyi vasıtasıyla yayabaşmanın tasarrufuna bırakılmıştır¹. Değirmen ve çiftlikler daha sonra da yayabaşının tasarrufunda kalmıştır².

El-Mahsulat-ı Serpiyade-Kayı, tabi-i Mihaliççik
Beher mamul çiftliklerden be mud-u Brusa, ber vech-i maktu, fi sene
Buçuk mud buğday **Buçuk mud Arpa**
El-hmta, be mud-u Brusa **Eşşair, be mud-u Brusa**
Mud 11, kile: 10 **Mud: 11, kile: 10**
Fi: 40. **KIYMET:920**
niyabet-i an cürm-ü cinayet ve resm-i aruse
Fi sene: 220
Çiftlik ha-i hassa-i ser piyade, Kıt'a:4, HASIL: 500
YEKÜN: 1640

G. MİHALIÇÇIK

1466 da Göçek köyünde Paşa ve İdris çiftlikleri, Yayabaşı tımarı olarak tahsis edilmiştir. 1492 de bu çiftliklere Dünder oğlu Ali Bey yeni ilave edilmişse de 1520 de buna bedel olarak Göcek'te Paşa Emirci yeni yayabaşma verilmiştir. Ayrıca aynı köyde bulunan Asıl Bey çiftliği de tımarı ilave edilmiştir. Son iki çiftlik mevkufattan alınıp yayabaşına tımar olarak tahsis edilmiştir³.

El-Mahsulat-ı Serpiyade-i Mihaliççik.
Beher mamul çiftlikten be mud-u Brusa.
Gayri ez-çiftlik mukaddem, ber vechi maktu',
Fi sene, buçuk mud Buğday, buçuk mud arpa.
El hinta, be mud-u Brusa,
Eşşair, be mud-u Brusa,
Niyabet-i an cürm-ü cinayet ve resm-i aruse: fi sene: 310
Çiftlik ha-i ser piyade, HASIL: 160
YEKÜN: 1890.

H. AKVİRAN

II. Murad zamanında 4 çiftlik ve bir değirmenin resm-i asyabı yayabaşma yazılmıştır. 1466 da Anadolu Beylerbeyi de bir çiftlik ve Karasu da bulunan bir

¹ M. M. nr: 8, 19b.

² M. M. nr: 64, 161a. T. D. nr: 158, 163. T. D. nr: 347, 168. T. D. nr: 532, 170. T. D. nr: 577, 149.

³ M. M. nr: 8, 27b. M. M. nr: 64, 149a. T. D. nr: 347, 155. T. D. nr: 532, 156.

değirmenin resm-i asyab'ını yayabaşına tahsis etmiştir¹. 1520'de İsmail adındaki şahsa ait değirmen de Akviran nahiyesi yayabaşına bırakılmıştır².

El Mahsulat-ı Ser piyade-i Akviran

**Be-her mamul çiftlikden be mud-u Brusa, gayrı ez-çiftlik
Mukaddem ber-vechi maktu', fi sene, buçuk mud buğday,
bucuk mud arpa.**

**El hmta, be mud-u Brusa, Mud:6. Eşşair, be mud-u Brusa,
mud:6.**

Fi: 40, KIYMET: 480.

Niyabet-i an cürm-ü cinayet ve resm-i aruse, fi sene:1380.

Çiftlik ha-i hassa-i serpiyade, HASIL: 800

YEKÜN: 1410.

İ. KARAVİRAN

II. Murad zamanında Akşehir'de bir çiftlik ve 18 dönüm arazinin öşrü, çiftlik içinde bulunan 18 tane ceviz ağacının geliri ile Karaviran yayalık alanı içindeki 3 çiftlik yaya başına tımar kaydedilmiştir³. 1520 de 1350 akçe olan yayabaşının geliri⁴, 1560 da ocak sayısı azaldığı için çok düşmüştür⁵.

El-Mahsulat-ı Serpiyade-i Karaviran

**Be-her mamul çiftlikten be mud-u Brusa, Buçuk mud Buğday ve
buçuk mud arpa, ber vech-i maktu', fi sene:**

El-hınta, be mud-u Brusa Eşşair, be mud-u Brusa

Mud:3, Keyl: 10mud:3, keyl:10

Fi: 40, Kıymet 280

An bad-ı hava ve resm-i aruse, fi sene:70

Çiftlik ha-i hassa-i serpiyade, kıta' 6. HASIL: 1000

YEKÜN: 1350

K. ADRANOS

II. Murad zamanında Adranos nahiyesinde 3 çiftlik (Kozagacında İbrahim yeri, Kızılçukur'da Emirgazi yeri ve İlyas yeri) serpiyadeye tımar yazılmıştır. 1466-1477 yılları arasında Adranos serpiyadeleri istifa, görevden el çektirme ve ölümler nedeni ile yeterince nahiyelerine hizmet edememiş ve ocaklar dağılma durumuna gelmiştir⁶. 1492 de bu durum göz önüne alınarak Adranos nahiyesi sancakbeyine bağlanmış ve

¹ M. M. nr: 8, 54b.

² M. M. nr: 64, 168b. T. D. nr: 158, 171. T. D. nr: 347, 176. T. D. nr: 577, 157.

³ M. M. nr: 8, 103a.

⁴ M. M. nr: 64, 173a.

⁵ T. D. nr: 158, 176. T. D. nr: 347, 180. T. D. nr: 532, 183. T. D. nr: 577, 161.

⁶ M. M. nr: 8, 111b.

buraya bir daha serpiyade tayin edilmemiştir. Hasılı serpiyade adı altında yazılmasına rağmen sancakbeyi hasarların sonuna ilave edilmiştir¹.

Mahsulat-ı Serpiyade-i Adranos:

Beher mamul çiftlikten be-mud-u Brusa,

Ber vechi maktu' buçuk mud buğday, buçuk mud arpa,

El-hmta

Eşşair

Mud 7, Keyl: 10

Be mud-u Brusa

mud 10, Keyl: 10

Fi: 40, Kıymet 600

Niyabet-i an cürm-ü cinayet ve resm-i aruse fi sene 170

Çiftlik ha-i hassa-i serpiyade

Kıta: 4, Hasıl: 300

YEKÜN: 1070

V. YAYA TEŞKİLATININ KALDIRILMASI

Yaya teşkilatının bozulmasına paralel olarak Sultanönü sancağında da aksamalar XVI. yüzyılın ikinci yarısında kendini gösterdi. Ocak, yaya ve yamak sayılarında görülen düzensizlik bunu açıklamaktadır. Nöbeti gelen yayalar "*Celali eşkiyaları*" nın çiftliklerini basması ve harab etmesi endişesinden görev yapamaz hale gelmişti². Bir araya gelen yayalar nöbete gitmek yerine reaya yazılmak için başvuruda bulunmuşlardır. Bir taraftan devlet de mevkuf çiftlikleri, yaya çiftliklerinin gelirini tamamlamak için kullanmak yerine gelir elde etmek için bazı kişilere vermeye başlamıştı. Bu çiftlikler ve bunlara ilave olarak hükümsüz kalan yaya çiftlikleri ulufe bedeli olarak kapukullarına verilmişti³.

Yaya ocaklarının kaldırılıp çiftliklerinin tımara verilmesi bir çok sorunu birlikte getirmişti. Mevkuf ve mensuh olan çiftlikler uzun zamandan beri gelir getirmediği halde şimdi defter üzerinde görülen hasılı üzerinden tımara veriliyordu. Tımar sahipleri daha ilk yıl içinde merkeze başvurarak gelirlerinin çok düşük olduğunu bildirip vergilerinin affedilmesini istemişlerdir. Yeterli gelir elde edemeyen yeni reaya Celali istilası yüzünden de harab duruma düşen çiftliklerinde daha fazla kalmağa cesaret edememiş, yayalık alanlarda bulunan küçük yerleşim birimleri bir araya toplanmağa başlamıştır. Mihaliççik kazasında, arazide görülen köysüz mezarlıklar bunun en önemli kanıtıdır⁴.

Sultanönü sancağında yaya teşkilatı H. 1007/1598 tarihinde düzenlenen defterde belirtildiği gibi XVI. yüzyılın sonunda fonksiyonunu tamamen kaybetmiş, çiftlikler reaya çiftliği haline dönüştürülmüştür.

¹ M. M. nr: 64, 182a.

² T. D. nr: 700, 10 derkenar.

³ T. D. nr: 700, 10, 22, 72.

⁴ Bugün Eskişehir belediye sınırları içinde kalan antik Doryleion-Şarhöyük üzerinde, 1466'dan itibaren adı kayıtlı olan "Şehr Höyük"de böyle terk edilmiş olan köyler arasındadır.

ÜÇÜNCÜBÖLÜM

XVI. YÜZYILDA SULTANÖNÜ SANCAĞINDA MÜSELLEMLER

I. MÜSELLEMLERİN İDARİ ORGANİZASYONU

1. MÜSELLEM NAHİYELERİ

Kanuni Sultan Süleyman tahta geçtiği zaman Anadolu Eyaletinde dört tane müsellemler sancağı vardı. Sultanönü müsellemleri; Aydın, Saruhan, Menteşe, Hüdavendigâr, Kocaili, Karesi, Biga müsellemleri ve Elliciyan-ı Saruhan ile aynı sancakbeyine bağlıydı. 1521 de Benam-ı Mehmed Şah veledi Şems Bey el-Fenârî, 1527'de ise Bali Bey sancakbeyi idi¹.

Anadolu eyaletinde bulunan müsellemler sancakbeylerinin toplam geliri 1521 yılında 234 bin akçe iken, 1527 de 206 bin akçeye düşmüştür. 1527 de Bali Bey'in geliri ise 65 bin akçedir². "*Kavanin-i Al-i Osman der hûlasâ-i Mezâmin-i Defter-i Divan*" a göre³ H. 1018/1609 da ise "**Mensuh olan mir-i müsellemler-ı Saruhan ve Aydın ve Hüdavendigâr ve Menteşe ve Biga ve Kocaili ve Sultanönü ve Karesi zeameti**"nin geliri 50.200 akçeye düşmüştür. Bu azalmanın başlıca nedeni müsellemler teşkilatının hızla dağılmasıdır. 1521 yılında Sultanönü müsellemleri 9 nahiyede oturuyordu. Nahiyeler, coğrafi olarak sancağın muhtelif yerlerine dağılıyordu. Yapılan düzenlemeler sırasında taycılar İnönü ve çevresine toplanmıştı. Adı geçen 9 nahiyede 40 ocak bulunuyordu. Bunlar idarî olarak seraskere bağlıydı. 1521'de ve 1556'da Mehmed b. Yalabuttu serasker görevini yapıyordu. İbrahim ve İlyas adındaki müsellemler de gelirden hisse alarak yardımcılık görevini üstlenmişlerdi⁴. İbrahim ve İlyas'ın geliri seraskerin gelirinin yarısı kadardı.

Nahiyelerdeki ocak sayısına gelince, bu sayı her nahiyede değişiyordu. Üç dört ocaktan oluşan nahiyelerin yanında 12-15 ocaklık nahiyeler de bulunuyordu. Bazı nahiyeler ise daha 1492 de mevkufta alınmıştı. Müsellemler hizmetini yapmak istemeyenlere gelince, bunlar sipahi hizmetine geçmek için gayret sarf ediyorlardı. Taycıların İnönü çevresinde biraraya getirilmesi sırasında buraya uzak kalan nahiyelerde oturan müsellemler ya sipahiye bağlanıp reaya statüsüne geçiriliyor, ya da bir süre daha müsellemlerlik hizmeti yapmak üzere müsellemler defterine yazılıyordu.

XVI. yüzyılın ilk yarısında müsellemler teşkilatı dağılma sinyalleri veriyor ise de, müsellemler nahiyelerinin sancak dahilinde yaygın bir durumda olduğu görülmektedir.

¹ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr: D.5246, H.929/1522. Mustafa Çetin Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya", s.208; Barkan, H.933-934 mâlî yılda ait bir bütçe örneği, s. 303-305.

² Barkan a.g.m. s. 305

³ Aynî Ali Efendi, *Kavanin-i Al-i Osman der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan*, İstanbul 1280, s. 13-14.

⁴ T. D. nr: 112, s. 3, T. D. nr: 147, s. 1, 39.

2. ÇİFTLİKLER

a. ÇİFTLİKLERİN GENEL DURUMU

Yaya olsun müsellemler olsun, geri hizmet görevi üstlenmiş olan kimseler, görevleri karşılığında çiftlik tasarruf edip avârız-ı divaniye ve tekalif-i örfiye'den muaf tutuluyordu¹. Daha önce belirtildiği gibi müsellemler olabilmek için en önemli şart atlı olarak hizmete gelmekti².

Yaya ve müsellemler çiftliklerinin arasında fark bulunmuyordu. Önemli olan çiftlik gelirinin yaya veya müsellemin görevlerini yapabilmesi için yeterli olmasıydı yeterli olmadığı hallerde toprak ilave edildiği görülmektedir.

Müsellemler çiftliklerinin gelirinin, atların masrafı da gözönüne alınınca, yayalardan daha fazla olması gerekiyordu. Çiftliklerin karşılaştırılmasında durum açıkça görülmektedir.

Sultanönü sancağında bulunan müsellemler çiftliklerinin alanı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Çiftliklerin büyüklüğünü civar sancaklarının çiftlik ölçüleri ile karşılaştırarak tahmin edebiliriz. Sultanönü sancağındaki müsellemler çiftliklerinin ölçüsünün Kütahya'daki ölçülere yakın olacağı ihtimali çok kuvvetlidir³.

H. 928/1521 tarihli defterden anlaşıldığına göre müsellemler çiftlikleri II. Murad ve II. Mehmed zamanında, eski çiftliklerin sınırları, toprağın gelir durumu ve toprağın bütünlüğü gözönüne alarak yeniden düzenlenmiştir. Buna rağmen ocaklar kısa zamanda ocak halkına yetersiz duruma geldi. Şikayetler haklı bulunduğu takdirde daha Fatih zamanından itibaren çiftliklere toprak ilaveleri yapıldı. H. 928 tarihli defterde "*Defter-i Köhne*" de ilave yapılmış olduğunu açıklayan çok sayıda kayıt bulunmaktadır⁴.

Çiftliklere yapılmış olan toprak ilaveleri incelendiği zaman ilginç örnekler bulunmaktadır. Meselâ bir kayıta "**Mezkûrlara ayrıca Çukur Viran'da Hoca yerinin sülüsü hükm olundu. Kadim yerleri olduğu sebepten deyu kayd olunmuş, der defter-i köhne**"⁵, deniliyor. Hoca yerinin 1/3 ü eskiden Turdu çiftliğine ait iken çiftlik

¹ H.İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu", şer'i ve örfi vergiler hakkında bkz: s. 595, 596, 598; Beldiceanu, s. 25; Muzaffer Ankan, s. 180.

² Barkan, *Kanunlar*, Gelibolu Müsellemler ve Piyadelerine Mahsus Kanun, s. 67, 2-4, 241: "**Nevahi-i mezkûrede olan müsellemler taifesi atları ve tonları yat ve yarakları ile hizmet iderler ve müsellemler olanlar atları ile hizmet itdikleri mukabelesinde yayadan farklı olunub tereke virmezler**".

³ Barkan, Kütahya kanunnamesi, s. 5, 11, 25; Z. Ankan, "Hamid sancağında Çift resmi", s. 36, "I. Selim kanunnamesi", s. 22 ve 46.

⁴ T. D. nr: 112/19: "**Mezkûrlara Virancık'da Hasan Şeyh yerinin nısfı zamm olunmuş, der defter-i köhne, yine mukarrer**".

⁵ T. D. nr: 112/25, T. D. nr: 247/13.

mevkufata alınmış, defter-i köhne'de, burası onarılmca eski sahipleri tarafından istenince onlara iade edilmiştir¹.

Sultanönü sancağı en eski müsellemlik alanlarında yer almıştır. Bu nedenle her çiftlik kaydının sonunda **"Mezbûr ocağın müsellemleri kadimden tasarruf idegeldikleri müsellemlik çiftliklerine ber kara-ı sabık mutasarrıf olalar"** ibaresi bulunmaktadır².

Müsellemler tasarruf ettiği çiftliği satamaz ve tapuya veremezdi. Eskiden beri devam eden kanun gereği işe yarar durumda yani mamur çiftliklerden elde edilen hububat, bağ, bahçe ve değirmenden kimseye öşür vermezlerdi. Müsellemlerin koyun resmine de kimse karışamazdı. Sultanönü sancağında oturan müsellemlerin de hak ve sorumlulukları bundan farklı değildi³.

Fatih zamanından beri çiftliklere yapılan toprak ilavesinde hep toprağın üretim gücü ve ocak nüfusu gözönüne alınmıştır. Toprağın veriminin zamanla değişebileceği, akarsu boyundaki çiftliklerin taşkınlar sonucu zarar görebileceğine de dikkat ediliyordu. Çiftliğin içinde gelir getirecek değirmen, bağ, meyvalık varsa bunlar da hesaba katılıyordu. Sultanönü sancağında, müsellemlik alan içinde geniş bağlara, meyve bahçelerine tesadüf edilmemektedir, az miktarda asma ve armut ağacı kaydı yapılmıştır⁴.

Değirmenlere gelince, altı ay yürüyen, yıl yürüyen, haraçlı veya haraçsız olmak üzere sancak dahilinde, müsellem ocakları içinde üç tane değirmen bulunmaktadır. Bunlardan Virancık köyünde Emir çiftliğinde bulunan değirmenin⁵ resmi 1 mud olarak verilmiştir. Halbuki kanunnamelerde yıl yürüyen değirmenin resm-i asyabın Bursa mudu ile 1 mud arpa ve 1 mud buğday olduğu, bazı durumlarda galle yerine yıl yürüyen 60 akçe, altı ay yürüyenden ayda 5 akçe hesabı ile vergi alındığı belirtilmiştir⁶.

Çiftlik ilavesinde ihtiyaca uygun olarak mevkufattan üçte bir, yarım, hatta tam çiftlik ilave edilmiş olduğu görülmektedir. Daha sonra yapılan tahrirlerde ocak halkına gene yetmeyecek olan çiftliklere duruma uygun belli dönemde tarlalarında ilave edildiği görülmektedir.

¹ T. D. nr: 112 defterinin hazırlanması ile ilgili tahrir H.928 yılında yapılmıştır. bundan önce yapılan sayım Ali Çelebi tarafından düzenlenmiştir.

² T. D. nr: 112/50. T. D. nr: 247/22.

³ "I. Selim kanunnamesi", s. 32, Sultan Süleyman kanunnamesi, s. 45; Esat Efendi, nr:2362, 18b.

⁴ T. D. nr: 112/4, T. D. nr: 247/2, T. D. nr: 112/51 **"Çiftliklerinde asmaları var"** aynı bilgi için: T. D. nr: 247/28, T. D. nr: 112/23, T. D. nr: 247/13'de: **"Tahminen 40 mikdarı ağacı vardır deyu mukayyed der defter-i köhne"**. Dağlarda yetişen kestane, ceviz gibi ağaçlar beyliğin sayılır, ağaçların öşrü timar sahibine aittir. Serbest umarlarda kim tasarruf ediyorsa onu aittir. Müsellemlik yerde öşrü müsellem serpiyadeye aittir. Sultanönü sancağında bu tür doğa zenginliklerine tesadüf edilmemektedir.

⁵ T. D. nr: 112/20 ve T. D. nr: 247/10.

⁶ Resm-i asyab hakkında bkz: "I. Selim kanunnamesi", s. 29, 32, 42, Sultan Süleyman kanunnamesi, s. 31, Barkan, *Kanunlar*, Karaman Kanunu, s. 13, 22, 47, **"Resm-i asyab bir yılda altmış akçe ve altı ay yürüyende otuz akçe alın"**. İç il Livası kanunu, s. 14, 10, 50: **"sel suyu ile yürüyen değirmenden kaç ay yürürse ayda beşer akçe alınmak kanundur"**.

Müşellemler arazi taleplerini tahrir sırasında İlyazıcı ve kadıya bildirmek, durumlarını kanıtlamak zorundaydı. Görevliler yapacakları inceleme sonunda uygun gördükleri miktarda toprağı, istekte bulunan müşellemin toprağına dahil ediyordu. Kadılar ve ilyazıcıları öncelikle mahlül olan, ocak üyeleri öldüğü veya kaybolduğu için boş kalan çiftlikleri, daha sonra mevkufatta bulunan çiftlikleri isteyenlere ilave ediyordu¹. İki tahrir arasında mahlül olan çiftlik ve yerler hariç ez-defter sayılıyor öncelikle buraların şenlenmesine dikkat ediliyordu.

II. Bayezid zamanından itibaren mevkufata alınan çiftliklerin sayısı arttı. Bu nedenle eskiden beri mevkuf olan yerler ve sahibi yok olduğu için mevkufata alınan yerler ayrı başlıklar altına toplanıp yazılmağa başlandı. Sultanönü sancağına ait mevkufat kayıtları teşkilat zayıfladıkça daha arttı. Buna rağmen yöneticiler müşellem sayısını düşürmemek için gayret sarf ediyordu. Bu sayının azalması hizmet görece kimselerin eksilmesi anlamına geldiği için önlenmesine çaba gösterilmiştir. Müşellemlerin her tedbire rağmen azaldığı müşellem kayıtlarında açıkça görülmektedir.

Çiftliklerin ilave işlemleri sırasında, arazinin ve müşellemlerin ayrılamayacağı durumlarda karşılaşıldığı zaman ocaklar "*Asker-i mensure iki eşkün*" vermekle sorumlu tutulmuştur².

Müşellem çiftliklerinde hasıl 300 ilâ 600 akçe arasında değişmektedir. Yaya ocaklarında ise hasıl 100 ilâ 300 arasında değişiyordu. Her iki teşkilatta da hasıl üst rakamları geçtiği taktirde ocaklar iki eşkin vermekle sorumlu tutuluyordu³. Müşellemler atlı olarak hizmet verdikleri için atm giderleri de göz önüne almıyor çiftliğin gelirinin daha fazla olmasına dikkat ediliyordu. Çiftlik geliri ve müşellemlere tanınan bazı ayrıcalıklar, yayalara daima çekici gelmiş ve müşellem olmak istemişlerdir. Bazı yayalar at ve ata ait teçhizatı tamamlayıp müşellemin teşkilatına geçmiştir. Fatih zamanına ait olan Sultanönü yaya defterinde bile bunun örneği bulunmaktadır⁴.

Sultanönü sancağında müşellemin oturduğu yer taycı cemaatine yakın ise bunlar taycı olup daha statik bir göreve yerleşmeğe çalışmışlardır. Aktif görev yapmak isteyenler ise sipahiliğe geçineyi tercih etmişlerdir. Her ikisinin uygulaması da zamana ve çeşitli kurumlardan izin alınmağına bağlıydı. İnönü ve Karacaşehir bölgesinden uzakta yaşayan müşellemler ise zorunlu olarak taycılıktan ayrılıp müşellemlığe geri döndürülmüşlerdir. Burada yapılan değişiklik müşellemlerin isteğı dışında yapılmıştır. Aynı

¹ T. D. nr: 112/6, T. D. nr: 247/3: "*Merküzlara karye-i Kurt'da İshak yeri mahlül olub, hariç ez defter olduğu sebebdan zamm olunmuş. Ber vech-i mektub-u kadı-i Sultanönü deyu mukayyed der defter-i köhne*".

² Çeşir Vıranı nahiyesinde, Diközü köyünde, Mustafa yeri ve mevkufattan Karasu yeri birleştirilmiştir, "*Mezkûrler ziyade olub birbirlerinden ayrılmakta ösr olduğu sebebdan haliya mezkûr çeribaşlıkda tutaş müşellemlerinden mevkufat-ı köhneden Tutaş'da İlyas Çiftliği zamm olundu. Mezburun müşellemleri zikr olunan çiftlik ales'sevi tasarruf idüb asker-i mansure iki eşkün vireler deyu mukayyed der defter-i cedid*"; İki eşen müşellem ocakları hakkında bkz: T. D. nr: 112/30 ve T. D. nr: 247/16. T. D. nr: 112/34 ve T. D. nr: 247/18, T. D. nr: 112 (52 ve T. D. nr: 247/29.)

³ Yaya çiftliklerinin basılı için bkz. M. M. nr: 8, M. M. nr: 64.

⁴ M. M. nr: 8, H.871/1466.

uygulama, İnönü civarında oturan müsellemlerin tamamının taycılığa transfer edilmesi ile de yapılmıştır. II. Bayezid zamanında Ali Çelebi'nin yaptığı tahrirle Mihaliççık, Sivrihisar, Günyüzü gibi yerlerdeki taycılar, taycılıktan ihraç edilmiştir. Bunlar emr-i şerifle görevlerini değiştirmişlerdir¹.

Ali Çelebi defterinde İnönü civarındaki nahiyelerde bulunan çiftliklerin müsellemleri de emr-i şerif üzerine taycı yazılıp Hasahır'a bağlanmışlardır². Ok nahiyesinde 2, Kayağı ilinde 6, Karkın'da 2, Kozili'de 15, Cemşidili'de 4 çiftlik olmak üzere 29 çiftlik taycılığa yazılmıştır.

"Çiftlik-i Torbalu'da İlyas yeri ve Kaya Bey yeri İnönü dizdarına verilmiş, elinde berati var, mutasarrıfıdır deyu mukayyed, der defter-i köhne" kayımdan anlaşıldığı gibi iki çiftlik İnönü kalesinin dizdarına tahsis edilmiştir³.

İnönü civarındaki çiftlikler taycı teşkilatına bağlanınca onlara ait niyabet, yave, kaçkun müjdesi gelirleri de hasahır görevlilerine bağlanmıştır. Müsellemlerin bir kısmı sipahi hizmetine geçip fiilen savaşçı olurken taycı olanlar çiftliklerinde oturup hayvancılık yapmaktan oldukça memnun olmuşlardır. Sipahi olabilmek için en az on yıl atlı olarak çiftliğin bulunduğu köye mutasarrıf olan tımarlı sipahi ile birlikte savaşa katılması ve yoklamalarda hazır bulunması gerekiyordu. Nöbeti gelen eşkin, görevini yerine getireceği gibi ocak halkı da reayyet olarak üzerine düşen vergilerden sorumlu tutulacaklardı. Bazı hallerde ocak halkından bir veya bir kaç kişi sipahi eşkini olabilmektedir. İki durumda da müsellemlerin sipahi eşkini olduğunu açıklayan beratlarının bulunması ve istendiği zaman gösterilmesi gerekiyordu⁴. Bazı hallerde memurlar ısrarlı davranınca şikayetler oluyordu. Üst kademelerden alınan nişan ve beratlarla görevini değiştirmiş olan kimseler rahatsız edilmemelerini sağlayabiliyordu⁵.

¹ T. D. nr: 112/16, 24,25,34'de aşağıdaki gibi örnekler bulunmaktadır: "Mezburdan Ahmed karındaşlarıyla ve Adem ve Aydın karındaşlarıyla taycı müsellemlerinden olub masun-u şerifinde beid yerlerde olan taycıları taycılıktan ihrac idüb müsellemliklerinde ita idesün deyu emr olunduğu ecilden mezkûrler beid yerde olmağın taycılıktan ihrac idülüb müsellemliklerinde itâ olundular" şeklindeki kayıtlar H.928 tahririnde çok sayıda bulunmaktadır.

² T. D. nr: 112, 70, T. D. nr: 247, 40: "Sultanönü müsellemlerinden sabıka merhum Ali Çelebi yazduğıyla haliye emr-i şerif üzere yazılan müsellemler çiftliği ile taycı olmuşlardır. Nahiyesiyle, çiftliğiyle beyan olur". T. D. nr: 112/13 ve T. D. nr: 247/6'da Yahşi Karkın'da mevkufa kalan çiftliklerin onarılıp Taycıyan-ı Hassa'ya bağlandığı belirtilmiştir.

³ T. D. nr: 112/69, T. D. nr: 247/38.

⁴ T. D. nr: 112/9, 12,14,18. Ramazan birader-i O, Hacı Bayram Birader-i O, Budak veledi Sevindük Hamza biraderi O, İbrahim veledi Beğendük, on yıldan beri sipahiliğe eşip müsellemler hizmetini yapmadıklarından oğulları ile beraber, emr-i padişah ile sipahiliğe yazıldılar. Kayıttan açıkça anlaşıldığı gibi çiftlikte bulunan müsellemlerin hepsi, yamakları ile birlikte sipahi hizmetine geçmiştir. Çiftliklerin dağıldığı durumlarda sipahi hizmetine geçenler bir miktar toprağı da sipahinin ocağına taşımaktadır. Elllerinde padişah berati olanlar, bu belgeyi gösterdikleri zaman müsellemler hizmetinin dışında bırakılacaklardır.

⁵ H.928 tarihli defterde (T. D. nr: 112/31) Mehmed veledi Lütfullah'ın timarda yazılı olduğu halde tahrir memurlarınca rahatsız edilmesi konusu şöyle açıklığa kavuşturulmuştur. "Çiftlik-i der karye-i Karacakaya, Yağmur yerine, Mehmed veledi Lütfullah, İbrahim veledi Yahşi, mezkûran ellerinde berat-ı padişahı vardır. Müsellemler hizmetine talep olunmaya deyu mukayyed der defter-i köhne". Nişana gelince: Devlethan veledi mehmed bin Lütfullah: "Mezkûr Devlethan timara mutasarrıf olduğu, hizmet-i paşayan-ı azam hazreti Piri Paşa ve hazreti mustafa Paşa ve Hazreti Kasım Paşa, padişahımız ta-be tah hazretlerinin izzı huzuruna arz idüb padişah-ı alempenah ta-be tah hazretlerinin mezid inayet ve himmetleri zuhura gelüb mezkûr-u

b. ÇİFTLİKLERİN YAZIMI

Devlet, savaşta ve barışta stratejik sorumluluk verdiği müsellemlerden azami derecede yararlanmak istiyordu. Bu ise sistemin düzenli çalışmasına bağlıydı. Bunu sağlamak için devlet periyodik sayım ve kontroller yaptırıyordu. Sayımlarda müsellemlerle ilgili her türlü bilgi toplayıp kaydediliyordu. Bu bilgiler, müsellemlerin sayısı görevlerini yerine getirip getirmediikleri, çiftliklerin yeterli olup olmadığı gibi konuları içeriyordu. Hazırlanan mufassal defterlerle, merkezde, sancaklarda oturan müsellemlerin potansiyelinin kontrol edilmesi mümkün oluyordu.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Sultanönü sancağına ait en eski müsellemler defteri H. 928/1521 tarihli. Kayıtlarda, defter-i atik, defter-i köhne ve Ali Çelebi defterlerine atıf yapıldığı dikkate alınırsa bu defter oldukça yeni bir tahrir sonucunda düzenlenmiştir. Anadolu Eyaletinde Bey sancağı olan Kütahya'da H. 862/1457 tarihinde yapılan tahrirden sonra bir müsellemler defteri¹ düzenlendiği gözönünde bulundurulursa aynı tarihte Eskişehir'de de müsellemler sayımı yapıldığı kuşkusuzdur. Nitekim H. 927/1520 de Kütahya'da yapılan müsellemler tahriri² ile Sultanönü'de yapılan arastırma paralellik bulunmaktadır. İkinci defter yine Başbakanlık Arşivi'nde bulunan ve H. 953/1546 tarihli defterdir³.

Elimizde bulunan en eski Sultanönü müsellemler defteri iki bölüm halinde düzenlenmiştir. I. Bölümde seraskere bağlı müsellemler nahiyyeleri, II. Bölümde "*Taycıyan-ı Hassa*" ya bağlı nahiyyeler yazılmıştır. 1446 tarihli defterde de aynı düzen korunmuştur.

Seraskere bağlı müsellemler çiftlikleri, İnönü ve Karacaşehir'e uzak olan yerlerde yoğunluğunu koruyabilmiştir. Sivrihisar, Mihalicçık gibi, uzak nahiyyelerde bulunan köylerdeki çiftliklerde eskiden taycı olanların müsellemlerlik hizmetine geri döndüğü gö-

müsellemlerlikden aff idüb bedel-yevm müsellemlerlikden ma'fuvu ola deyu bu yerler ve gayri Defter-i cedid'e kayd olundu". Burada görüldüğü gibi Devlethan'ın timar tasarrufunun devam etmesi için vezir-i azam Piri Paşa, ikinci vezir Mustafa Paşa ve Anadolu beylerbeyi Kasım Paşa, padişah katında aracılık etmişlerdir.

Adı geçen paşalara gelince: Piri Paşa: I. Selim ve Kanuni'nin ilk yıllarında vezir-i azamdır. Piri Paşa ile ilgili bkz: Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II; Şerafettin Turan, "Piri Mehmed Paşa" *İslâm Ansiklopedisi*; cilt 9, s. 559-561.; Mustafa Paşa I. Selim zamanında bir ara Anadolu beylerbeyi olduğu sırada Eskişehir'de camii ve imaret yaptırmıştır. Vakıf kayıtlarından Yavuz Selim'in kızı Şehzade Hatun"'la evli olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Paşa ve Mustafa Paşa'nın vakıfları hakkında bkz: M.Süreyya, *Sicilli-i Osmani*, C.IV, s.372; T.Gökbilgin, *XVI. asırda Edirne ve Paşa Livası*, s. 524 ve 526. T. D. nr: 438/226. Kasım Paşa: kanuni tahta geçince Anadolu beylerbeyi tayin olmuştur. Kanuni 1522 de Rodos seferine giderken Kanuni'yi Kütahya sahasında karşılamış ve Kütahya'da misafir etmiştir. Kasım Paşa hakkında bkz. Faruk Sümer, "Kasım Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, cilt 6, s. 386-388. Mehmed Süreyya, *Sicilli-i Osmani*, IV, s. 47. İstanbul 1308.

¹ H.862/1457 tarihli Kütahya müsellemler defterine göre burada 17 müsellemler nahiyyesi bulunmaktadır. (Belediye kütüphanesi, Muallim Cevdet yazmaları, nr: 093).

² T. D. nr: 103, Kütahya müsellemler defteri H.927/1520. T. D. nr: 112, Sultanönü müsellemler defteri H.928/1521.

³ T. D. nr: 247.

rılmaktadır¹. İnönü'ye yakın nahiyelerde oturan müsellemlerin tamamı Ali Çelebi tarafından "*Taycıyan-ı Hassa*" defterine yazılmıştır.

Cemaat-ı taycıyan-ı hassa bölümünde, dört hizmet grubuna mensup müsellemler yazılmıştır. En kalabalık olan grup taycı'lardır, diğerleri ise daha تنها olan olukçu, bugurcu ve koruculardır. Bunların hepsi istabl-ı amire'ye bağlıydı. Bunlar da müsellemlerde olduğu gibi nahiye, köy, çiftlik esasına göre yazılmıştır. Nahiye sonunda döküm verilmemiş, yazım bittikten sonra genel toplam verilmiştir. Olukçu, Bugurcu ve köprücüler için de aynı usul kullanılmıştır.

Kütahya sancağında bulunan 6 köydeki 8 çiftlik İnönü'ye yakın olduğu için Ali Çelebi tarafından taycı yazılmıştır. Bu durumda Sultanönü müsellemler sancağının sınırı güneybatı istikametinde Kütahya sancağına tecavüz etmiştir.

Sultanönü sancağında özel müsellemler tahrirleri XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra yapılmıştır. At, koyun, sığır ve deve gibi hayvanların yetiştirilmesi ile ilgilenen müsellemlerin kendileri kadar yetiştirdikleri hayvanların miktarının da önemli olması, bunlarla ilgili özel sayımların yapılmasını gerektiriyordu. XVI. yüzyılın son yıllarında ve XVII. yüzyılda düzenlenen defterlerde taycı cemaatinin ve tayların ve davarların² hassa develerinin ve hizmetkârlarının, develerin, koyunların yaylak ve kışlaklarının smırlarının, korucuların ve koru ile çayırların smırlarının, köprücülerin, olukçuların istabl-ı âmire tarafından üç senede bir tahririnin yapılmasını gerektirdiği ve bunun âdet olduğu yazılıdır³.

Tahrir defterlerinin başma konulması âdet olan teşkilat kanunnamesine gelince, müsellemlerle ilgili olanların geleneğe uygun olarak fihristten sonra konulduğu görülmektedir. 1521'de ve 1546'da taycılarla ilgili kanunnameler, taycı ocaklarının yazımı bittikten sonra, yekünden önce konulmuştur⁴. 1545'den sonra düzenlenen defterler, taycı müsellemlerine ait olduğu için taycı kanunnamesi defterin başma alınmıştır⁵. Taycı teşkilatına benzeyen Voynuk teşkilatına ait tahrir defterlerinde de kanunnamenin bazen baş bazen son sayfada olduğu görülmektedir⁶.

¹ T. D. nr: 112/24,34,51, "**Haliya, hüküm-ü şerif varid olub ma'sun-u şerifinde beid yerlerde olan taycıları taycılıktan ihrac idüb müsellemliklerinde ita idesün deyu emr olunduğu ecilden**" ve "**mezkûrlar beid yerde olmağın taycılıktan ihrac edilüb müsellemliklerinde ita olundular.**"

² "I. Selim kanunnamesi"nde: "**Ve dahi her kişinin atı veya katırı veya öküzü ekine girse, tavar başma...**" şeklinde bilgi verildiği gözönüne alınırsa adı geçen hayvanlara genel olarak "tavar" denildiği anlaşılmaktadır," s.20.

³ T. D. nr: 740, Osman-ı Sani (1618-1622), Sultanönü sancağı Taycı müsellemleri, s. 79: köprücüyân, olukçuyân, s. 80: korucuyân, s. 80: deveciyan" s. 81: yaylak kışlak ve çayır sınırları; T. D. nr: 931 (H.1168/1754) Koru ve çayırların hududu, tay ve davarları mübeyyin. Aynı defterin içinde, s. 28'de H.1160/1746 tarihli konu ile ilgili ferman bulunmaktadır; s. 28'de H.1160/1746 tarihli konu ile ilgili ferman bulunmaktadır; T. D. nr: 940 (H.1193/1779): s. 11: taycıyan, s. 14: olukçuyân, s. 15: yaylak, koru ve korucuyân, s.38, tahririn üç yılda bir yapılması hakkında verilen hüküm bulunmaktadır; T. D. nr: 868 (H.1120/1708): s. 27'de, Bozüyük çayır sınırı tespiti ve hassa davarlarına bakanların hizmetleri karşılığı avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden eskiden olduğu gibi muaf ve müsellemler olmaları ile ilgili yazıya bk.

⁴ T. D. nr: 247, s. 111.

⁵ T. D. nr: 740, T. D. nr: 768.

⁶ Yavuz Ercan, *Voynuklar*, s. 54'de Niğbolu ve Silistre voynuklarına ait defterlerde kanunnamenin önde olduğunu, fakat tahrirden sonra defterin başma eklendiğini açık olduğunu belirtmiştir.

3. ÇERİBAŞI VE MÜSELLEMLER

Müsellem sancaklarında bir araya toplanması uygun olan nahiyeler gruplandırılmakta ve başlarına bir çeribaşı-serasker tayin edilmekteydi. Çeribaşı, bütün sancakbeylerinin bağlı olduğu beylerbeyi mir-i miran tarafından yapılyordu¹.

Sultanönü sancağının çeribaşısı Eskişehir'de oturuyordu. Eskişehir'de bulunan Emir çiftliği seraskere tımar tahsis edilmişti. Burası Fatih zamanından beri seraskerlik görevini sürdüren Yalubuttu'lu ailesinin tasarrufundaydı. Defter-i köhne'ye göre adını tespit edebildiğimiz ilk serasker Yalubuttu'lu Hamza'dır. Burası daha sonra sırasıyla oğulları Mehmed ve Aydın tarafından tasarruf edilmiştir². Serpiyade'de olduğu gibi çeribaşılık da aile üyeleri arasında el değiştirmiştir. Çeribaşılardan etkilerine gelince, serpiyadelerden daha geniş olduğu anlaşılmaktadır. Sancağın bir nahyesinden sorumlu olan serpiyadeye karşılık çeribaşı sipahi sancağında bulunan bütün nahiyelerden sorumludur. Nahiyelerin ve ocakların denetim ve yönetiminde tek başına başarılı olamayacağı düşünülerek çeribaşılara yardımcıları tahsis edilmiştir. Sultanönü çeribaşısı Yalubuttu Mehmed'in yardımcıları da İbrahim ve İlyas adındaki müsellemlerdir³. Müsellemler, yıllık nöbetleri için adı geçen yardımcıları tarafından önceden belirlenen yerlerde toplanıyordu. Yardımcıları hizmetleri karşılığında çeribaşının gelirinden hisse alıyordu.

Ocak halkına gelince, bunlar daha önce belirtildiği gibi Türk köylülerden oluşuyordu. Sultanönü sancağı müsellemleri arasında gayri müslim bulunmuyordu. Mustafa, Mehmet Yusuf, Ahmed gibi Arapça isimler yanında Selçuk, Ulaş, Ayvalı, Karaca, Ertogan, Bahşayış gibi geleneksel Türkçe isimler de taşıyorlardı. Azadlılar ise, kimin tarafından azad edilmişse onun adı ile deftere kaydediliyordu. Aralarında İskender, Budak, Abdullah isminde olanlara da rastlanıyordu.

İki tahrir arasında, ölümler nedeni ile boşalan ocaklara müsellem ve yamak tayinleri beylerbeyi beratı ile yapılyordu. Görev genellikle oğluna veriliyor ve isminin yanına "becay-i pedereş" ibaresi yazılıyordu⁴.

1521'de ocak nüfusu, çiftliğin bulunduğu köyde otururken 1546'da çiftliklere yapılmış olan ilavelerle ocak halkının birarada bulunmasına olanak kalmamıştır. Sancak dışında oturanlar da buna ilave edilince çiftliklerdeki iş gücü kaybı açıkça görülmektedir.

¹ T. D. nr: 247 s. 2.

² T. D. nr: 247, s. 30.

³ T. D. nr: 112, s. 70, 72, T. D. nr: 247, s. 39.

⁴ T. D. nr: 247, s. 28 ve diğer örnekler.

II. MÜSELLEMLERİN GÖREVLERİ

Yeniçeri ordusunun kuruluşundan sonra savaşçı olma özelliğini kaybetmiş olan müsellemler askerî sınıfa dahil edilip geri hizmete alınmıştı. Orduya gerekli hizmeti zamanında ve hakkıyla sağladıkları için askerî zaferlerde pay sahibi oluyorlardı.

Atlı olan müsellemler kendilerine tahsis edilen çiftliklerin geliri ile geçiniyor mesleklerine uygun işlerde istihdam ediliyorlardı. Ana meslek grupları inşaat ve hayvancılıktı.

1. İNŞAAT İŞLERİ İLE UĞRAŞANLAR

a. OLUKÇULAR

Olukçular, seferî durumda ve barışta ordunun, halkın ve müsellemlerin hizmetinde idiler. Kullanma ve içme suyunu askerin ve halkın eline, evine kadar getiren, müsellemlerin ve has ahırın çayırıların sulanması için kanallar, bendler kuranlar olukçu sınıfı mensuplarıydı.

Türklerde, temizlik için şart olan su, her dönemde önemini ve saygınlığını korumuştur. Olukçular içmek ve kullanmak için en temiz ve güzel suları arayıp bulmuşlar, kilometrelerce uzaktan getirmişlerdir. Ölümünden sonra hayırla anılmak isteyen devlet adamları, hatunlar, varlıklı kimseler su yolları ve çeşmeler yaptırmışlar, hizmetin sürekliliğini sağlamak için zengin vakıflar kurmuşlardır. Şehir meydanlarına, mahalle aralarına, cami avlularına yaptırılan çeşmeler bulundukları yeri süsleyen, devrinin mimarî özelliklerini ve zevkini anlatan abideler olarak kurulmuştur. Süleymaniye Camii avulusunda küçük bir köşk şeklinde yapılmış olan şadırvan, Topkapı Sarayı'nın dış kapısı önünde bulunan III. Ahmed çeşmesi bu tip anıtların şaheserleri arasındadır¹.

Çeşmelerin en önemli özelliği, sularının musluksuz bir lüleden sürekli akmasıydı. Suyun gece gündüz akması, su kaynağını büyüklüğüne ve su yolunun bakımlı olmasına bağlıydı. Başkentte, kasaba, köy ve mezralarda, yani ülkenin her yerinde çeşmelerin yaptırılması, su kaynaklarının bulunmasına, depolanmasına, kanala (oluk içine) alınmasına ve çeşmenin bulunduğu yere kadar getirilmesine bağlıydı. Konunun bu kısmı mimarlık ve mühendislik bilgisine dayanıyordu. Tecrübeli ve yetenekli kimselere bazı vergi muafiyetleri tanınarak su yolları ile ilgilenmek görevi veriliyordu. Savaşta ve barışta, insan sağlığı ve savunma ile yakından ilgili ve hassas bir konuda çalışanlar avâriz-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutulup askerî sayıldı ve geri hizmete alındı.

Olukçular, köy ve kasabaların çevresindeki su yollarının bakımı, gerekli yerlerde künklerin değiştirilip tamir edilmesi gibi işlerle de ilgileniyorlardı². Özellikle ilk baharda, kışın donan olukların değiştirilmesi, göçen su toplama yerlerinin duvarlarının onarılması görevleri arasında sayılıyordu. Yol kenarında bulunan çeşmelerin suyunun

¹ Ernst Diez, Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1955. s. 197.

² Cengiz Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 38.

sürekli akması sağlanıyordu. Günümüzde eski yol güzergâhlarında suyu halâ akan çok sayıda çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmeler daha ziyade yolcular ve konar-göçerler düşünülerek yapılmıştı.

Olukçuların diğer bir görevi köylerin yakın çevresindeki akarsuların önüne bend yapıp civar arazinin sulanmasını sağlamaktır. Bendlerin yapımı sırasında başkalarının hakkına tecavüz etmemeğe dikkat edilirdi. Sulama kanallarına alınan suyun köyleri susuz bırakması halinde şikayetler yapılır, susuz kalan köy halkı haklı ise yapılmış olan bendler yıktırılırdı¹.

Müsellem sancaklarında olukçular, çayırların bakımı ve sulama için gerekli kanalların yapımı ile ilgileniyorlardı. Çayırlara su salınak için yapılan kanallar ve sedler, taşkınları önlemek için yapılan bend ve savaklar hep olukçular tarafından yapıp onarılıyordu. Bu işler olukçuların başlıca görevleri arasındaydı.

Kanuni devrinde İstanbul'a bendler vasıtasıyla bol miktarda su getirilince, su yollarının tamiri ve bakımı için hizmete alman su yolcuları ocak şeklinde teşkilatlandı. Her birinin elinde şehrin su yolu haritası bulunuyordu. Evlere ve hainamlara kaçak su almmasma, su yollarının tahrip edilmesine mani oluyorlardı. Divan Çavuşları arasından tayin edilen Su yolcu nazırına bağlıydılar².

H. 928 tarihli Sultanönü müsellem defterinde üç köyden birer çiftlik olukçu kayd olmuştur. Olukçular, baba, oğul ve kardeşlerden oluşmuştur. Küçük oğulları ise yapmak yazılmıştır³.

Tanzimatm ilânından sonra Olukçu ve su yolcuları görevlerini devlet memuru olarak yapmışlar maaş almağa başlamışlardır.

b. KÖPRÜCÜLER

Köprücüler savaşta orduların geçeceği yerlerde bulunan köprüleri yapmak, onarmak ve korumakla görevli idiler.

Barişte ise stratejik mevkillerin askerî ve ticarî yolların korunması, köprülerin geçişe elverişli tutulması ve bunların çevresinde oturan halkın güvenliğini sağlamak gibi görevleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiye'den muaf tutuluyorlardı⁴. *Cengiz Orhonlu*, XV. yüzyılda yazılmış olan bir yarlığa dayanarak köprücü hizmetinin bütün Türk-Moğol devletlerinde bulunduğunu belirtiyor ve Moğollar Anadolu'da iken

¹ a.g.e., s.110

² Kazım Çeçen, *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, İstanbul 1984, s. 30, 46.

³ bkz. T. D. nr: 868, s.18: "An Cemaat-ı olukçuyan-ı hassa-i Muttalip". T. D. nr: 940, s. 14.

⁴ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul 1987, s. 3; C. Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 34. Rumeli'de köprücülerin sayılarının artması ile ilgili bkz. T. D. nr: 20/82. H.890/1485 tarihli tahrir defterinde Pravadı kazasında 8 köyde 27 hane köprücü var iken, B. A. nr: 771/55, H.1052/1642 tarihli tahrir defterinde aym kazaya bağlı 12 köyde 57 hane korucu olmuştur.

kendi ülkeleri ile irtibatı sürdürmek için yol ve köprü yapımına çok önem verdiklerini kaydediyor ve bu görevin onlarda da var olduğunu bildiriyor¹.

Köprücüler, bir kamu hizmeti veriyor ve geçit vermeyen nehirlerin üzerine inşa edilen köprüleri ve yolcuların güvenliğini korumak koşulu ile bu göreve tayin ediliyorlardı. Köprücülerin bu görevleri derbedçilerin görevine benziyordu. II. Murad ve II. Mehmed zamanına ait tahrir defterlerinde köprü muhafaza etmek ve tamir etmek gibi hizmetleri karşılığında vergi muafiyeti verildiğini belirten çok sayıda kayıt bulunmaktadır.

H. 859/1454 yılına ait bir Evkaf defterinde bir kısım reayanın avarızdan muaf olmak şartıyla köprü, derbend, su yolu hizmetlerinde berat ile tayin edilmiş oldukları görülmektedir². Anadolu'da, düzensiz akan nehirlerin üzerine yapılan köprüler daima bakım istiyordu. Bahardaki taşmalar sonucu meydana gelen tahribat ve yıkılan köprüler, köprücüler tarafından onarılıyordu. Has ahıra bağlı çayırlarda, çayıra su salındığı mevsimde ulaşımın kolaylaştırılması için köprü ve yol yapmak da onlara verilmişti³.

Köprü inşasına ve bakımına memur olmuş olanlar bazen bütün bir köy halkından oluşuyordu. Bazı hallerde bunlara fazladan hisar yapmak gibi angarya işler de yükleniyordu. Bu gibi işler köprücülerin görevleri içinde yer almaması nedeniyle şikayetlerine de daima olumlu sonuç alınışlardır⁴.

Savaş sırasında savaş hattında yol ve köprülerin korunması önem kazandığı için XVII. yüzyılda sınırlara yakın bölgelerde köprücülerin sayısı artırılmıştır. Rumeli'de köprücülerin sayısının artmış olması bu bölgede savaşların çok sık tekrarlanmasına dayanıyordu⁵. Aynı yüzyıl içinde Anadolu'da da köprücülerin sayısı çoğalmıştı. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, Anadolu'da görülen karışıklıklar, savaşların çok sık başarısız olması ve ağır vergi yükü altında zorluk çeken halk, vergi muafiyeti olan çeltikçi, tuzcu, madenci, katrancı, ortakçı, korucu, derbendçi, köprücü, su yolcu gibi hizmetlere girip sorumluluktan kurtulmak istiyordu. Sultanönü sancağında da H. 928 tarihli tahrir defterinde köprücü kaydı yapılmamış olduğu halde daha sonraki defterlerde köprücü kaydı bulunmaktadır. Korucu cemaatinin fazlasından köprücülük hizmetine geçenler olmuş, bunların korucu olduğu belirtilmiştir⁶.

Köprücü olmak için başvuranların istekleri kadı tarafından inceleniyor ve köprücü olmak için hazır olup olmadıkları hakkında rapor hazırlanıyordu. Uygun görülenlere vergi muafiyetlerini belirten muafnameler gönderiliyordu.

¹ C. Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 1, 15.

² a.g.e., s.18.

³ Barkan, *Kanunlar*, s. 22, 23, 99 ve Haslar Kanunu, s. 22, 23, 106, Ortakçı kullara ait bazı kayıtlar: "Ve Brusa ve Mihaliç efradından olan, köprülere her yıl hidmet iderlermiş".

⁴ C. Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 43.

⁵ Rumeli'de köprücülerin sayısının artması ile ilgili bkz: T. D. nr: 20/82, H.890/1485 tarihli tahrir defterinde Pravadi kazasında bulunan 8 köyde 27 hane köprücü iken, T. D. nr: 771/55, H.1052/1642 tarihli tahrir defterinde aynı kazaya bağlı 12 köyde 57 hane korucu olmuştur.

⁶ T. D. nr: 740/79.

Tehlikeli geçitlerde bulunan köprüleri koruyan köprücüler, köprüden geçenlerden "geçit akçesi" adı altında bir rüsum alıyordu. Eşkiyalık olaylarının arttığı zaman yükseltilen bu resim köprücülerin geçim kaynağıydı. Bazı hallerde köprücüler isteklerini arttırdığı için devlet buna müdahale etmek zorunda kalmıştır. Boz-Ulus kanunnamesinde¹ "Ve bazı ulus dahi gemi ile geçmeyüb Vesah kalesi nam mahalde olan köprüye varsa ol köprünün dahi kadim kanunu bin koyundan bir koyun köprü hakkı alınmış. Haliya beş yüz koyundan bir koyun ve her kuzu sürüsünden bir kuzu ve her haneden üçer pare ve iki yapığı ve iki peynir alınır olmuş. Sonradan alınan bid'atleri zulum olmağın ref' olunub kanun-u kadimleri tayin olundu ki her bin koyundan bir koyun ahnub ziyade nesne alınmaya". 1839'dan sonra yapılan vergi reformunda, köprü, yol tamiri, tanzimi mukabili vergiden muaf olan köylere vergi kondu. Köprücülerin görevi, hükümetin eliyle, hazineden bağlanacak paradan yapılacak ödeme ile sağlanacaktı. Köprü, su yolu, derbend gibi geri hizmet sınıflarının görevleri tamamen hükümet tarafından yerine getirileceği gibi onlara haiz olduğu vergi muafiyeti kaldırılmış oluyordu².

2. HAYVANCILIKLA UĞRAŞANLAR

a. TAYCILAR

Motorlu taşıt araçlarının gündeme gelmesine kadar kara nakliyatının en önemli vasıtasını at, deve ve katır teşkil ediyordu. Bunlar ticaret kervanlarında, harp zamanında mühimmat naklinde en emin araçlar oldukları için çok değerli sayılıyordu. Posta teşkilatında en seri araç at ve at arabasıydı. Binek ve yük hayvanı olarak kullanan atların soylarının bozulmamasına özen gösteriliyordu. Savaşta da tımarlı sipahinin en büyük yardımcısı olan atların yetiştirilmesi ve üretilmesinde ihtisas sahibi kimseler görevlendiriliyordu. Has Ahırın ihtiyacı olan cins atların üretimiye özel merkezlerde yapılıyordu. Osman Bey zamanından beri Sultanönü sancağının cins atlar yetiştirmeğe uygun olduğu anlaşılmış ve bu iş çevrede taycı teşkilatına verilmişti.

1492 yılına kadar sancağın bütün müsellemler nahiyyelerinde taycı ocakları bulunuyordu. Ali Çelebi'nin yaptığı tahrirde³ taycılar İnönü ve yakm çevresine toplanarak, Taycı çiftlikleri arazi-i emiriye'den Has Ahır'a ayrılan topraklar üzerinde kuruldu.

Mevcut olan arşiv kayıtlarına göre taycılık, Sultanönü sancağından başka yerde yapılmıyordu. Kanunnamelerden anlaşıldığı kadarı ile burası bir üretim merkezidir. Cins aygırlar, üstün vasıflı kısıraklarla çiftleştirilmekte, yavru doğuncaya kadar

¹ Barkan, *Kanunlar*, s. 32, 6, 141.

² Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, İstanbul 1983, s. 130; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VI, Ankara 1954, s. 198-199; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 2. Baskı C. V, Ankara 1961, s. 176; Halil İnalcık, "Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten*, C. XXVIII, s. 112, Ankara 1964, s. 627-632.

³ Barkan "Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Dergisi*, C. II, s. 1, s. 35'de Ali Çelebi'nin Kütahya'da da tahrir yapmış olduğunu belirtmiştir; Nejat Göğünç, Ali Çelebi'nin Mardin ve Diyarbakır'da tahrir yaptığını, bu tahririn H.924/1518 tarihinde yapılmış olduğunu tahmin ettiğini yazmıştır. Bkz: Nejat Göyünç, *XVI.Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969, s. 36.

kısrakların bakımı yapılmakta, yavrular yetiştikten sonra Bursa'ya götürüp yetkili makamlara teslim edilmektedir. XVI. yüzyılda yapılan tahrirlerde sancak dışından gelen atlardan söz edilmediği halde XVII. yüzyıl kayıtlarında Mısır ve Trabzon'dan gelen gebe atların çayıra salındığından, yavruduktan sonra en az iki ay bakıldığından söz edilmektedir¹.

Has Ahır'a bağlı olan taycı cemaati, hizmetlerine karşılık vergi muafiyeti almışlardı. Önceleri hazine-i âmire'ye mukataa ödedikleri halde, tayların beslenmesi, nallanması, eğetlenmesi masraflı olunca bu maktu vergi kaldırılmıştır².

Osmanlı Devletinin sınırları içinde Sultanönü sancağından başka hiç bir yerde bulunmayan taycı teşkilatı bütün özellikleri ile ayrı bir bölüm halinde incelenecektir.

b. BUGURCULAR

Uzun yolculuklarda, yük kervanlarında dayanıklı olması nedeniyle deve tercih ediliyordu. Bazı göçer oymaklarında deve yetiştirmenin daha revaçta olduğu bilinmektedir. Akçakoyunlu gibi oymaklar özellikle devecilikte şöhret yapmışlardı. Hatta deve yetiştirmek Türkmen oymakları arasında o kadar yayılmıştı ki deve cinlerinden birisine "*Türkmen Devesi*" adı verilmişti. Türkmen devesinin diğer cinslere nazaran daha fazla yük taşıma kabiliyeti vardır. Her bir yanında 200 kg. kadar yük taşıyabilen güçlü bir hayvandır³.

İç Anadolu Bölgesi, sıcak iklim hayvanı olan deveye uygun olmadığı için deveciler fazla kalabalık değildir. Alaçam köyünde bir çiftlik halkı kendi isteği ile Bugurcu-Deveci olmuştur⁴.

Deveciler de Has Ahır'a tabi olup kışlaklarda bulunan develere bakarlardı⁵. Develerin toplam sayısında yüzyıllara göre değişiklik olmuştur. Has ahırda XVII. asrın ortasında bir katar deve vardı. Devecilerin başma "*Deveci Başı*" denirdi. Dişi ve erkek develere bakan ve onları idare eden görevliler, Deveci Başı'na ayrı ayrı bağlıydı. Devecilerin kalabalık olduğu yerler, Aydın, Batı Anadolu, Adana, Kastamonu gibi yerlerdi.

Savaşta, siper planlama ve kazma hizmetinde de çalışan Bugurcuyan tayfası ayrıca, sefere gidişte ve dönüşte Yeniçeri Ağasının develerini yükleyip ağırlıklarını

¹ T. D. nr: 740, (II. Osman 1618-1622) ve B.A.Kamil Kepeci, Has Ahır, genel nr: 7182, Özel nr: 5 (IV. Murad zamanı) taycı defterlerinin başında yer alan kanunnamelerde: "**Trabzon ve Mısır'dan gelen Hassa tavilleri ve yundları çayıra çıkub kıluncukların doğururken her senede iki ay miktar bekleyeler deyu, defter-i atik mesturdur**". İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara 1984, s. 500, Kamil Kepeci, nr: 7182'deki kanunnameyi vermiştir. Bu konu ile ilgili bkz: Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin organizasyonu Şekilleri", C. I, S. 2, s. 233.

² Taycı kanunnameleri: T. D. nr: 112/203, T. D. nr: 247/111. T. D. nr: 7404.

³ C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, s. 22; Barkan, *Kanunlar*, Karesi Kanunnamesi, s. 4, 22, Aydın kanunnamesi, s. 2, 46, 12, Feridun Emecen, s. 138, 139.

⁴ T. D. nr: 112, s.206. T. D. nr: 247, s. 113.

⁵ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 495.

naklelerdi. Deveciler de hizmetleri karşılığında vergilerden muaf olup çiftlik tasarruf ediyorlardı.

3. KORUCULAR

Korucular; Has Ahır'a ait koruları koruyan ve mevsimi geldiğinde buradaki otları biçen, kurutan ve İstanbul'a sevk eden kimselerdi¹. Bir kısmı acemi oğlanları arasından alınıp Has Ahır hizmetine verilen yevmiyeli koruculardı. Müselleme teşkilatı içinde yer alan korucular ise hizmetleri karşılığında bir çiftlik tasarruf edip vergi muafiyetine sahipti. Korucular, Mirahur-u evvel'e bağlıydı.

Korucular, mevsimi geldiği zaman sorumlu oldukları koruların otlarını biçip, han veya nalbant dükkanlarına depolayıp burada ürünlerini pazarlıyorlar, elde edilen nakti Nevruzda, diğer vergilerle beraber Ceb-i Hümayun akçesi olarak mahalline teslim ediyorlardı.

Korucular, Hassa koruları ağasına bağlıydı. Hassa koruları ağası, kışlak, yaylak, otlak rüsumlarından, cürüm ve cinayet, yaya, kaçkun, kul ve cariyeye müjdesi ve aşardan pay alıyordu. Hassa koruları ağası bunun belli bir miktarını Ceb-i Hümayun'a göndermekle sorumluydu. Kuru Ağalığına, hassa saraçlarından uygun görülen bir kişi tayin edilirdi.

Anadolu'da korucu ocaklarının en kalabalık olduğu yerler Bursa, İnönü, Eskişehir ve Eskişehir yakınında bulunan Akköprü ocaklarıdır². Bunların avarız vergilerinden muaf olduğu belirtilmiştir. Ocak halinde olan mmtuka korularının her birinde Kuru Ağasından başka seyis, şakird, nalband ve korucular bulunuyordu³.

Silistre kanunnamesinde, korucuların, kurduğu alana koyun girmesine izin vermemesi gerekiyordu. Bunu sağlamak için, âdet üzere önce reayayı buraya koyun bırakmaması için ikaz ediyordu. Reaya yine dinlemeyip koyunu koruya sokarsa gerekli resim alındıktan sonra zarar, ziyan sürü sahibine ödetiliyordu⁴.

Sultanönü sancağına ait en eski korucu belgesinin I. Murad zamanında verilmiş olduğu H. 871/1466 tarihli yaya tahrir defterinde belirtilmiştir. Sancakbeyine bağlı olan Katmar nahiyesindeki Karabük çiftliğinden İlyas ve Karan adındaki kişilerin korucu olduğu kaydedilmiştir. II. Murad zamanına ait olan defter-i köhne'de açıklandığına göre muaf ve müselleme olduklarına dair I. Murad Hüdavendigâr'ın kendilerine vermiş olduğu berat görülmüş ve korucu oldukları deftere işlenmiştir. 1466 yılında da berat görülmüştür.

¹ Yavuz Ercan, *Voyunluklar*, s. 52; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı* s. 498

² Sultanönü Sancağı'ndaki korucular hakkında bkz: T. D. nr: 112/206, T. D. nr: 247/114, T. D. nr: 940/15 Akköprü'deki Cemaat-ı Korucuyan-ı Akköprü, T. D. nr: 940/3 ve Cemaat-ı Korucuyan Muttalib T. D. nr: 940/7. Korucuyan-ı İnönü: M. M. nr: 12874/183. H.956/1543, Ayrıca Akköprü korucuları hakkında bkz. T. D. nr: 868/8 ve T. D. nr: 740/79, Sultanönü Sancağı'nda bulunan hassa korularının listesi hakkında bkz.T. D. nr: 438/235.

³ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 500.

⁴ Barkan, *Kanunlar*, s. 81, 52, 286.

Sancakta bulunan korucuları ilgilendiren diğer bir belge H. 877/1472 tarihinde düzenlenmiş olan Sultanönü sancağına ait vakıf defterindedir. Burada Günyüzü köyünde oturan Resul Seydi oğullarına ait vakıf çiftliğinde korucu cemaatine mensup 9 korucunun ismi verilmiştir¹.

Fatih zamanında düzenlenmiş olan her iki defterde de koruculuk görevinin I. Murad zamanından beri vergiden muaf olmak ve çiftlik tasarruf etmek suretiyle yapıldığı açıkça görülmektedir.

Korucular, diğer müsellemelerde olduğu gibi öncelikle aile üyeleri arasından seçiliyordu. Bu nedenle tahrirlerde "*Korucu oğlu korucu*" oldukları belirtiliyor, çiftliklerinin de kadimden koruculara tahsis edildiği özellikle vurgulanıyordu². Yaya ve müsellem teşkilatında görülen çözülme sırasında korucuların da eski kurallara uymamağa başladığı görülmüştür. Korucu olmayı çıkarlarına uygun bulanlar, hatta artan eşkiyalık olayları nedeniyle korucu olmayı çıkarlarına uygun bulanlar, savunma garantisi görenler bu göreve girmeyi tercih etmiştir. Bütün bu çıkarlara, çayırların otlarının satışından elde edilen gelirden kendilerine fazla pay ayırma gayreti de eklenince müsellem teşkilatına mensup çok kişi korucu olmak için çaba sarfetmiştir. Kadıların isteklere hoşgörülü davranması ve izin vermesi üzerine XVIII. yüzyıl tahrir defterlerinde görüldüğü gibi çok sayıda müsellem korucu olmuştur³.

III. MÜSELLEMLERİN DEMOGRAFİK DURUMLARI

1. ÇERİBAŞINA BAĞLI NAHİYELER

a. EYMÜR

Eskişehir'in 30 km. güneyinde, Porsuk nehri yakınmda bulunan "Eymir Çiftlik" ve çevresini içine alan üç çiftliklik bir nahiyedir. Çiftliklerin Eymür köyünde olduğu belirtildiği halde bugün köy bulunmamakta, Eymir çiftlik olarak tanınmaktadır. Sözü edilen üç çiftlik ise eskiden beri müsellemlik yer üzerinde bulunmaktadır. Çiftliklerden birinde değirmen bulunduğu ve gelirinin ocak sahibine ayrıldığı açıklanmıştır. Eymür köyü yakınında bulunan "*Kızılca Çayır*" da her üç çiftliğinde çayır hissesi bulunmakta ve müsellemelere hasıl yazılmaktadır. Eymür nahiyesinde en büyük değişiklik defter-i köhne'de gerçekleştirilmiş çiftliklerin bir kısmı mevkufata yazılırken uygun görülenler de başka çiftliklere ilave edilmiştir. İlaveler çeribaşılığın diğer nahiyelerinde bulunan köylerden yapıldığı için ocak halkının bir araya gelmesi mümkün olmamıştır. H. 953/1546 yılında yapılmış olan ilavelerin bazen çok uzak yerlerde olduğu görülmektedir. Meselâ Kütahya sancağında, Simav kazasında,

¹ I. Murad zamanındaki kayıt hakkında bkz. M. M. nr: 8/84a ve Sultan Eyüğü Vakıf Defteri, Haremeyn Mukataası, Ali Emiri, Evkaf Tasnifinden naklen, Kamil Kepeci tasnifi, nr: 3358/9 Bu belge, Ahmed Refik tarafından belge yeri ve numarası belirtilmeden yayınlanmıştır: Ahmed Refik, "Fatih zamanında Sultan Öyüğü", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, nr: 3 (80), 1 Mayıs 1340, s. 138.

² B.A., Kamil Kepeci, Has Ahur, Genel nr: 5, s. 23.

³ T. D. nr: 931/7 ve 25, H.1168/1754 Tarihli Hasahur defterinde İnönü ocaklarındaki korucuların bazılarının eskiden taycı olduğu açıklanmıştır. XVIII. yüzyıla ait defterlerde korucuların sayısı artma göstermiştir.

Döğüşlü köyünde oturan üç kardeş, Tutaş'ta oturan başka müsellemlerle birlikte Eymür'de bir çiftliğe ilave edilmiştir. Bugün kü ulaşım koşullarında dahi yakın olmayan Eskişehir-Simav mesafesi, o günkü koşullarda müsellemler ve yamaklarının bir araya gelmesini olanaksız hale getiriyordu.

H. 928/1521'den H. 953/1546 yılına kadar geçen 25 yıl zarfında Eymür'de bulunan müsellemler ocaklarının üyeleri arasında, yaşlanma, kayıp ve ölüm nedeniyle büyük değişiklik olmuştur. Buna rağmen 4 yamak görevine devam edebilmiştir. 6 nareside de (H. 928 de bunların en büyüğü 14, en küçüğü 5 yaşında idi) yamak olmuştur. 25 yıl içinde gaip listesine bir kişi yazılmıştır. Erkek çocuklar arasında ölüm oranı çok yüksek değildir, (3 çocuk) ölen 9 yetişkinin ikisi müsellemdir¹.

b. EBE KIZI

Sakarya nehri kenarında Eskişehir sınırı içinde kalan bu küçük nahiye Mesud ve Beylerce adında birleştirilmiş iki çiftlikten oluşmuştur. Yamakların bir kısmı taycı iken 1492'de İnönü'ye uzakta olduğu için taycılıktan çıkarılıp müsellemlığe geri yazılmışlardır. Her iki çiftlik ortak bir kıt'a çayır tasarruf etmektedir.

Ocakta oturan bazı yamaklar beylerbeyi beratı ile sipahi hizmetine geçmiştir. Bir kısmının da sipahi hizmeti yapacaklarına dair ellerinde padişah beratı bulunmaktadır.

Ebe kızı nahiyesine ait mevkufat-ı köhne'de, on veya onbeş yıldan beri sipahi hizmeti yapıp müsellemler hizmeti görmemiş olan müsellemlerin çiftliği ile beraber hizmet ettiği sipahiye yazıldığı belirtilmiştir².

c. EYNE HOCA

Eskişehir'in Mahmudiye kazasının Balçıkhisar köyü civarında oluşturulmuş bir nahiyedir. Burada bir çiftlik faal durumdadır. Nahiye sipahi hizmeti yapılmış olmasından dolayı çiftlikler mevkufata kaydolmuştur. Faal durumda olan ocağın yamakları daha önce taycı iken İnönü'ye uzakta oldukları için müsellemlığe geri döndürülmüşlerdir.

H. 953/1546 tarihli kayıta çok uzun bir gaip listesi bulunmaktadır. Kayıplar arasında müsellemler, yamak hatta H. 928 yılında 7 ve 12 yaşında olan çocuklar da bulunmaktadır. H. 953 yılında iki mevkufat listesinden anlaşıldığına göre Balçıkhisar köyündeki Temürhan ocağından bir yamak dışında kimse kalmamış, iki defter arasında bulunan defter-i atik'te yamak yazılanlar da ölmüştür. H. 953 yılında Temürhan çiftliği yeniden şenlendirilmiş ve eski yamak müsellemler tayin edilerek ocak yeniden oluşturulmuştur.

¹ T. D. Nr: 112/3, 7. T. D. Nr: 247/1, s. 2.

² T. D. Nr. 112, s. 8. T. D. Nr: 247, s. 4.

d. YAHŞİ KARKIN

Eskişehir merkez köylerinden olan Karkin ve Demirci köylerinin çevresinde yer almış bir nahiyedir. 11 çiftliğin 4 tanesi padişah emri ile sipahiye yazılmıştır. 3 tanesi ise taycıya verilmiştir. Üç çiftlik ise sahiplerinin ölmesi veya kaybolması üzerine başka çiftliklere ilave edilmiştir. Çiftliklerden bir tanesi mevkufatta bırakılmıştır¹.

e. KILINÇ

Eskişehir kazalarından olan Beylikova köylerinden Emircik ve çevresini içine alan bir nahiyedir. Faal durumda 4 çiftlik bulunmaktadır. *Emürcük Çayırı* ve *Kurdu Gölü* çayırlarında çayır hisseleri bulunmaktadır. Emürcük köyünde bulunan Can Paşa ocağına yamak yazılan Mustafa ve Şahveli adındaki kişiler *Hamitler Cemaatine* mensuptur ve onlarla birlikte göçmektedirler. Dördüncü çiftliğin üç yamağı on yıldan beri sipahiye hizmet ettiği için sipahiye yazılmaları emr olmuştur.

H. 953/1546 tarihli defterde müsellemler ve yamakların çok sıkı takip edildiği görülmektedir. H. 928 de yamak yazılı olan Yusuf biraderi İbrahim b. Turmuş'un babasının defter-i atik'te ölenler arasında yazılı olduğu halde halen hayatta ve zinde olduğu tespit edilmiş ve göreve devamının sağlanması istenmiştir. 25 yıl önce nareside kayıtlı olanların çoğu 953 de yamak kaydedilmiştir².

f. AŞAĞI KARKIN

Eskişehir'e bağlı Beylikova kazasının köylerinden olan Emircik, Karacakaya, Aşağı ve Yukarı Doğanoglu köylerini içine alan oldukça büyük bir nahiyedir. Toplam 12 ocaktan oluşmuştur. 4 müsellemler, 25 yıl sonra hâlâ görevinin başında, dört tanesinin adı ölenlerin listesinde bulunmaktadır. Bir çiftlikte müsellemin kardeşi, diğerlerinde müsellemlerin oğulları görevi devir almıştır. En genç müsellemler H. 928 yılında 9 yaşında nareside kaydedilmiş olan kişidir. H. 928 den beri göreve devam eden yamakların bir kısmı Pir sayılmış, bedelleri makbul tutulmuştur. H. 953/1546 kaydına göre nahiyede yoğun çocuk ölümü olduğu görülmektedir. Nahiyede ölen 18 naresideye ölen kız çocuklarının sayısı da eklenince 25 yıl içinde 40'a yakın sayıda çocuk ölümü olduğu görülmektedir. Gaibler arasında iki çocuğun bulunması ise, onların büyükleri ile sefere gittiği ve geri dönemediğini düşündürmektedir. H. 953'de, Hamza Şeyh köyündeki mürüvvet çiftliğinde ocak halkının ölmesi ve kaybolması nedeniyle çiftlik mevkufata alınmıştır.

H. 928/1520 tarihinde müsellemler çiftlikte veya yamak köyde oturdukları halde, H. 953 yılında önemli ölçüde dağınlık görülmektedir. Karaman Sancağı, Kütahya sancağı köylerinde oturan müsellemler dahi bulunmaktadır. Meselâ H. 953 yılında, Virancık köyündeki Mahmud çiftliğinin yamak ve müsellemleri, Karaman vilayetine

¹ T. Nr. 112, s. 13, T. D. Nr: 247, s. 6.

² T. D. Nr: 112, s. 15. T. D. Nr: 247, s. 7.

bağlı Akşehir'de oturmaktadırlar. Davet edildikleri halde görevlerinin başına gelmemişlerdir. Bunun üzerine defter-i cedit'de ziyade kabul olunmuşlar, çiftlikte oturanlar arasında yamak yazılmak suretiyle ocak nüfusu tamamlanmıştır.

Yine Karacakaya'da Yağmur çiftliğinden müsellemin Aydın veledi Nasır'ın İstanbul'da Kıztaşı mahallesinde oturduğu belirtilmiştir Aydın veledi Nasır H. 928'de de aynı çiftlikte müsellemin kayıtlıdır. Kütahya kanunnamesinde: **"Tımdan müteferrik olan reayayı cem' itmek kanun-u kadimdir. Ama on beş yıldan ziyade bir yerde mütemekkin olanı kaldırmak men' olunmuştur. Şehirde yirmi yıldan ziyade mütemekkin olan oturduğu şehri yazılıb, İstanbul'da on yıldan ziyade mütemekkin olan yaya ve müsellemin tairesi yayalıktan ve müsellemlikten halas olub İstanbul evi ola deyu buyurulmuştur"** denildiğine göre, müsellemin Aydın 25 yıldan beri İstanbul'da oturduğu için geri getirilemeyecektir.

Müsellemler arasında eskiden beri görevden kaçmak için tahrir memurlarına yanlış bilgi vermek âdeti vardı. Fakat XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu tür davranışlar daha da arttı. Tahrir sırasında şüpheli bir durum olduğu takdirde memurlar bu konuyu kadı ile birlikte inceleyip aslını bulmağa çalışıyordu. H. 953/1546 tarihli müsellemin defterinde bu tür inceleme isteklerinin çok sayıda örneği bulunmaktadır. Meselâ H. 928/1521 yılında yamak olan Yahşi veledi Emir'in defter-i atike öldüğü kaydedilmiş fakat konu kesinlik kazanmamıştır. **"Mezkûrû fevt oldu deyu Mihalicçik kadısı Mevlana Müslihiddin arz itmiş, eğer gayri vaki ise kema-kân müsellemane hidmet ide ider"**, şeklinde bir kayıtlı Mevlana Müslihiddin'in verdiği bilginin aslının araştırılması istenmiş, şayet hayatta ise eskisi gibi görevini yapması istenmiştir.

Aşağı Karkın nahiyesinde, Emürcük köyünün çayırı, Kurdu Gölü ve Akça Göl çayırlarının büyük olduğu anlaşılmaktadır. Çiftlikler bu çayırlardan birden fazla hisse tasarruf etmektedir.

Virancık köyünde Emir çiftliğinin, Toğanoglu köyünde Süleyman çiftliğinin ve aynı köyden İsa çiftliğinin Manastır yaylasında yundları bulunmaktadır. Bunlar iyi cins kısraklardır. Yund oğlanı gibi hizmet veren bu müsellemler saraya, müsellemlere, sipahiye ve has ahıra iyi cins at sevk etmektedir.

Virancık köyünde altı ay yürüyen bir değirmen bulunmaktadır. Burası müsellemin Ali veledi İsmail b. Bayram'ın tasarrufundadır. Ali'nin babası İsmail 1521 yılında ocağa müsellemin kaydedilmiştir.

Aşağı Karkın nahiyesi, bağlık ve meyvalık alanı zengin bir nahiye değildir. Sadece Musa çiftliğinde 40 kadar armut ağacı bulunmaktadır. Her iki tahrirde de burası Musa çiftliğine yazılmıştır¹.

¹ T. D. Nr: 112, s. 19. T. D. Nr.:247, s. 10

g. TUTAŞ

Eskişehir'den Mihalıççık'a giden yolun üzerinde bulunan ve Beylikova kazasına bağlı Aşağı ve Yukarı Dudaş köylerini içine alan büyük müsellemler nahiyesindendir. Bütün çiftlikler Tutaş köyüne bağlıdır. Ovada olan Tutaş köyü, geniş *Kara Yay çayırı* ile müsellemler için uygun durumdadır. Müsellemler çoğunlukla ocaklarında oturmayı tercih etmişlerdir. İlave edilen çiftliklerin çoğu yakın çevreden olduğu için çiftlikler uzun süre bütünlüğünü korumuştur. Çiftliklerinden uzakta oturanların sayısı çok azdır. Meselâ Tutaş köyünden, Hoca çiftliğinde yamak kayıtlı olan İlyas veledi Avs. H. 928'de ve H. 953'de "*Der nefsi-i Göynük*" te oturmaktadır. Kazanoğlu ocağından Ali veledi Satılmış da "*İstanbul evli*" dir. Kayıtlardan anlaşıldığına göre bu yamakların geri dönmesi söz konusu değildir.

Tutaş köyünün dışında oturan müsellemlerden Ahmed ve İlyas veledan-ı Nebi, *Sultan Şüca evkafından* Ayvalı köyünde vakfa reayet kayd olup müsellemlik hizmetinden kaçmışlardır. Eski müsellemler defterleri incelenerek Ahmed ve İlyas kardeşlerin Tutaş'da Oğuzhan çiftliğine yamak kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Hatta daha eski defterler kontrol edilince babaları Nebi veledi İlyas'm da müsellemler oğlu müsellemler olduğu görülmüştür. Ahmed ve İlyas kardeşler müsellemler hizmetine döndürülmüşlerdir¹.

Tutaş nahiyesinde bulunan ocaklar, toprak ve ocak nüfusu olarak en dengeli bölgeyi oluşturmaktadır. 25 yıl sonraki tahrirde ocakların çoğunun başma müsellemler oğulları geçmiştir. Ocaklarda gaib bulunmamaktadır. Çocuk ölümü dikkat çekecek yoğunlukta değildir. Eski yamaklardan 20 kişi, 25 sene sonra görevine devam etmiştir. Müsellemlerden ise ancak dört tanesi H. 953 yılında görevine devam edebilmiştir. H. 953 de ölenlerin listesinde, eski tahrirde pir olan 5 kişi bulunmaktadır. Bu da ocak üyelerinin düzenli bir yaşam içinde olduğunu ve nahiye de ocaklarda yaş ortalamasının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. H. 928 yılında durum biraz farklıdır. O tarihteki kayıta gaib ve mürdelerin sayısı oldukça kabardır. Bu sayılar II. Bayezid ve I. Selim zamanına aittir. Daha önce belirtildiği gibi I. Selim zamanında iç karışıklıklar sırasında Anadolu yaya ve müsellemler, Şehzade Ahmed tarafından kazanılmak ve asker olarak istihdam edilmek istenmiştir.

Tutaş nahiyesinde mevkufata alınmış olan çiftliklerden çok azı bekletilmiştir. Mevkufattaki çiftliklerin hemen hemen tamamı gerek duyulan çiftliklere ilave edilmiştir².

h. ÇEPIŞVİRANI

Eskişehir'in kazalarından Mihalıççık'a bağlı Sazak, Diközü ve Çepişvirani köylerini içine alan bir nahiye dir. Üç köyde birer müsellemler çiftliği bulunmaktadır. Osman Ağa çiftliği eskiden taycı olduğu halde İnönü'ye uzak oldukları için taycılıktan çıkarılmıştır. Ocağın müsellemler H. 928/1521 ve H. 953/1546'da aynı kişidir. Diközü köyünde bulunan Mustafa Çiftliğinde iki tahrirde de ölenlerin sayısı çok kabardır.

¹ Şeyh Şüca, Ayvalı köyü yakınında bulunmaktadır.

² T. D. Nr: 112, 33. T. D. Nr : 247, s. 18.

Nitekim H. 953 yılında, eski yamak Elvanın azadlığının kardeşinin müsellemler olmaları da ocak içinde önemli bir nüfus kırılması olduğunu anlatmağa yeterlidir.

Sazak köyündeki müsellemler tarım dışında, çiftliklerinde bulunan asmalarının gelirinden de yararlanmaktadır. Mustafa Çiftliği için ilaveler de kâfi gelmediği için ocak halkından beş kişi sipahi toprağında ziraat yapmaktadır. bu toprak 320 dönüm, yani kendi tasarruflarındaki çiftlikten daha büyüktür. Yer tutan müsellemler H. 953 yılında ölenlerin listesinde olduğu için onlardan sonra gelenlerin bu çabayı göstermediği anlaşılmaktadır.

Mevkufatta bulunan bir-iki çiftlik dışında kalan çiftlikler her tahrirde hareket görmüştür. 11 çiftliğin 9 tanesi tam veya yarım olmak üzere başka çiftliklere ilave edilmiştir¹.

i. BİLECİK

Bilecik'e bağlı Göksu ve Hisar köylerinde 3 çiftlik müsellemler hizmetine verilmiş ve bir nahiye oluşturulmuştur. Ocak üyeleri genellikle çiftliklerinde oturmamaktadır. Ermeni Pazarı, Çakır Pınarı ve Bursa'nın Emür Bey, Timurtaş ve Debbaglar mahallerinde oturmaktadırlar. Göksu köyünde bulunan değirmenin kimin tasarrufunda olacağı sorun yaratmıştır. "*Cemaat-ı kesire*" şahitlik edince yine ocağı yazılmıştır. Emür çiftliğinde, yamaklardan biri defter-i atık'te mürde kayd olduğu halde H. 953/1546 yılında hayatta ve zinde olduğu tespit edilmiş ve göreve iade edilmiştir.

Diğer nahiyelerden farklı olarak Bilecik mevkufatı ilk yazıldığı durumunu korumuştur. Çiftliklere yapılan ilaveler ise civar nahiyelerdeki çiftliklerden oluşmuştur².

3. MÜSELLEMLERİN NÜFUSU

Sultanönü sancağında oturan müsellemlerin nüfusu için ancak 1521 ve 1546 tarihli tahrir defterlerindeki sonuçları karşılaştırmak mümkün olmaktadır. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren defterler tamamen tayıclara ayrılmıştır. İki kayıt arasında geçen yirmi beş yıl içinde nüfusta önemli bir değişiklik olmamıştır. Ocak nüfusu içinde imam, hatip gibi din görevlileri bulunmamaktadır. Ayrıca aralarında ehl-i berat veya sipahizade de bulunmamaktadır. Müsellemler ve yamaklardan başka kayıtlı olan sadece mühassıllardır.

Müsellemlerin eğitim durumu hakkında fikir sahibi olmamızı kolaylaştıracak herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Aralarında herhangi bir tekke ve zaviye hizmetinde bulunan, şerif veya seyyid olan kimse de yoktur. Tutaş nahiyesinde oturan Ahmed ve İlyas kardeşler Sultan Sûca vakfına geçerek kendilerine çıkar sağlamak istemişlerdir. Bunun dışında başka bir girişime rastlanmamıştır. Konar göçerlerden de müsellemler

¹ T. D. Nr: 112, s. 50, T. D. Nr: 247, s. 28

² T. D. Nr: 112, s. 56. T. D. Nr: 247, s. 31.

yazılanlar bulunmakta ise de bunların sayısı kalabalık değildir. Tablo incelendiği zaman konu açıkça görülecektir.

MÜSELMAN-I SULTANÖNÜ

	Eymür		Ebe Kızı		Eyne Hoca		Kılınc		A. Karkın	
	112	247	112	247	112	247	112	247	112	247
Eşkin	3	3	1	1	1	1	4	3	13	12
Yamak	13	16	5	6	4	6	14	17	57	47
Nareside	12	7	2		3		15	7	51	46
Mücerred							1		4	5
Muhassıl								1		3
Pir-i Malul		2	1		3	2			3	4
Mürde-i Cedit	7		4	3	5	5	14	9	45	30
Gaib-i Cedit	1	2				7			4	
Çiftlik Sayısı	3	3	1	1	1	1	3	3	12	11
Mevkuf Çiftlik	15	12	11	8	6	11	2	2	1	1

MÜSELMAN-I SULTANÖNÜ (Devam ediyor)

	Tutaş		Çepişviran		Bilecik		Toplam	
	112	247	112	247	112	247	112	247
Eşkin	15	15	33	23	2	3	42	41
Yamak	65	71	19	19	8	15	185	197
Nareside	56	53	20	7	7	6	166	127
Mücerred	1		2				8	5
Muhassıl								4
Pir-i Malul	3	4		4	1		11	16
Mürde-i Cedit	44	41	8	3	7	3	134	139
Gaib-i Cedit	4				1		10	8
Çiftlik Sayısı	15	15	3	3	2	3	40	40
Mevkuf Çiftlik	16	16	11	9	8	4	70	63

YEKUN-U MÜSELLEMAN-I TAYCIYAN-I HASSA

	112	247
Çiftlik	122 Kıt'a	121 Kıt'a
Kulluk	152	146
Yamak	700	718
Mücerred	12	12
Nareside	615	674
Pir-i Malul	78	120
Mürde-i Cedid	312	391
Gaib-i Cedid	29	17
Muhassıl	2	7

IV. TOPRAK TASARRUFLARI VE GELİR DURUMLARI**1. MÜSELLEMLERİN MÜSELLEMLİK ALANINDA VE DIŞINDA TOPRAK TASARRUFU**

Müsellemeler, müsellemlik alanı içinde kendilerine tahsis edilen çiftliklerin geliri ile geçiniyor, nöbetleri gelince atlı olarak hizmete katılmak üzere hazır bulunuyorlardı. Müsellemlik alan, kanunnamelerle serbest kabul edilmiş sipahinin buraya tecavüzü önlenmiştir. II. Murad ve II. Bayezid zamanında yapılan reorganizasyon çalışmalarıyla ocaklar düzenlenerek geliri yeterli hale getirilmiştir. Buna rağmen II. Bayezid zamanında (1508'de) ve Kanuni'nin tahta geçtiği zaman yapılmış olan tahrirlerde geliri yeterli olmayan çiftliklere ilaveler yapılmıştır. Ölçüleri ve bütünlüğü bozulan ocaklar yavaş yavaş dağılmıştır.

Müsellemeler arasında kendi toprağının dışında, sipahi toprağında tarım yapanların sayısı kabarıktır. Çepişvirani nahiyesinde, sipahi toprağında 320 dönüm tarla kiralayan beş kişinin kendi ocaklarından uzakta oturdukları tespit edilmiştir. Ayrıca bunlardan üç kişinin bedel gönderebileceği belirtilmiştir. Bunları,

geçimlerinden fazla olarak elde edecekleri geliri bedel için kullanma ihtimali güçlüdür. Müsellemler, yayalardan farklı olarak sipahi toprağında toprak tasarruf etme yerine sipahi hizmetine girmeyi daha uygun bulmuşlardır.

2. MÜSELLEMLERİN ÇAYIR TASARRUFU

Arazi-i Emiriyye, hassa yerler, hassa çiftlikler, hassa kışlak yaylak ve çayırlardan oluşuyordu.

Hassa çayırları istabl-ı âmire'ye ayrılmıştı¹. Bu çayırlar hassa hayvanları için kullanılıyor ve ürün fazlası istabl-ı âmireye gönderiliyordu².

Sipahi yerinde ve müsellemlik yerde bulunan çayırlar sipahi ve müsellemlerin tasarrufuna terk ediliyordu. Bu çayırları tasarruf edenler, yayılan hayvandan koyun resmi alır, otlak resmi alamazdı. Kanuna göre, sipahi de toprağmda otlayan yaya ve müsellemler koyunundan otlak resmi alamazdı³. Mera olan yerlerden yoksul kimseler de faydalıyor ve hayvanları için meranın otundan yararlanıyorsa bunlar ancak âdet mucibince biçtikleri otun öşrünü vermekle yetiniyorlardı⁴.

Sultanönü sancağının müsellemler kanunnamesine göre müsellemler çiftlikleri ile beraber çayır hissesi tasarruf ediyordu. Atlı olan müsellemler çiftliklerinde at yetiştirmek için çayıra ve ota ihtiyaç duyuyordu. Mevsiminde çayırlardan biçilen otlar kurutuluyor, kışlık ihtiyaçları için depolanıyordu.

Müsellemlik yerde, çiftliklerin yakınımda bulunan çayırlar hisseler halinde müsellemlerin tasarrufuna bırakılıyordu. Köyün adı ile anılan köy çayırları olduğu gibi arazinin durumuna göre özel isim taşıyan çok büyük çayırlar da vardı. Meselâ, kayıtlardan anlaşıldığına göre Tutaş köyünün yakınımda iki çayır bulunuyordu. Tutaş çayırları küçük olduğu halde burada bulunan Kara Yay Çayırları oldukça büyüktü. Hisseler halinde 10 çiftliğin tasarrufuna bırakılmıştı. Sancak dahilinde Kurdu Gölü, Kızılca Çayır, Akça Göl, Kara Yaya, Emircük köyü, Hamza Şeyh köyü, Karaca Kaya köyü çayırları vardı⁵.

¹ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 497.

² Hassa çayır, koru, yaylak ve kışlar hakkında bkz. T. D. nr: 438/240. Has Ahur'a bağlı görevler hakkında bkz. a) Taycıyan-ı Hassa: T. D. nr: 112/94, T. D. nr: 247/43, T. D. nr: 740/2; b) Olukçu: T. D. nr: 112/204, T. D. nr: 247/111, T. D. nr: 740/78; c) Buğurcu: T. D. nr: 112/205, T. D. nr: 247/113, T. D. nr: 740/80; d) Korucu: T. D. nr: 112/206, T. D. nr: 247/114, T. D. nr: 740/79; e) Köprücü: T. D. nr: 740/79 ve T. D. nr: 868/8. 740 numaralı defterde korucuların 23 nefer fazlasının köprücülük hizmetine alındığı ve Taycı Ağasının hizmetine verildiği bildirilmiş, Olukçularında Korucu ve diğerleri gibi "Olukçu oğlu olukçu" olduğu belirtilmiştir; f) Tokatçıyan, buzıcıyan: T. D. nr: 868/8. Davarcıyan: T. D. nr: 868/31. Cemaat-ı katrancıyan T. D. nr: 940/5.

³ Sultan Süleyman Kanunnamesi, s. 42, "I. Selim kanunnamesi", s. 27. Barkan, *Kanunlar*, Kütahya Kanunnamesi, s. 5, 18, 26.

⁴ "I. Selim kanunnamesi", s. 43.

⁵ Kurdu Gölü T. D. nr: 112, s. 16, T. D. nr: 247, s. 8
Kızılca Çayır s. 5 s. 3
Akça Göl s. 19 s. 9
Emircük Çayır s. 24 s. 13

Çayır tasarruf eden müsellemler, kendi ihtiyaçlarını ayırdıktan sonra geri kalan otları nalbant dükkanlarının çevresine getirip satıyorlardı. Aldıkları para, gelirleri arasma katıldığı gibi diğer müsellemlerin de ihtiyaçların karşılamış oluyordu. Çayırlar, eskiden beri müsellemlerin tasarrufundaydı. **"mezbûran ocağın müsellemleri kandinnden tasarruf edegeldikleri müsellemlik çiftliklerine ve müsellemane tasarruf oluna gelen çayırlarına ber kara-ı sabık mutasarrıf olalar"**¹ şeklindeki kayıtlar, müsellemlerin çayır tasarrufunun çok eskilere dayandığını açıklamaya yeterli olmaktadır.

Atlı olan müsellemlere çayır tahsis edilmesi doğal sayılmalıdır. Çünkü çayır, otlak gibi yerler onların hizmetlerini en iyi biçimde yapmaları için ihtiyaçları olan toprak parçalarıydı.

Yayalara gelince, bunlar daha ziyade serbest dolaşmaları için yundlara (kısraklar) ayrılmıştı. Aşağı Karkın nahiyesine bağlı Virancık ve Toganoğlu köylerinde bulunan üç çiftlik halkının Manastır yaylasında yundları (kısrakları) bulunduğu belirtilmiştir. Defter-i köhne'nin bildirdiğine göre kadimden bu çiftliklere ait yundlar manastır yaylasında yayılmaktaydı. H. 953/1546 yılında yapılan tahrirde de Manastır yaylasının aynı amaçla kullanıldığı görülmektedir². Yaylada beslenen kısraklar, saray ve istabl-ı âmire için bakılıp yetiştiriliyordu.

Müsellemler arasında sipahi toprağında ziraat yapmak ve bağ dikmek yerine çayır tasarruf etmeyi tercih etmişlerdir. Çayır tasarruf etmek müsellemlikle gelenek haline gelmiştir.

Müsellemlerin başka zümrelerin toprak tasarruf etmesi mümkün ise de bunun örneği görülmemektedir.

Sultanönü sancağına ait müsellemler kanunnamesinde müsellemlerin yer tutması veya çayır tasarrufu ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Genel kanunnameler konuyu açıklamaya yeterli ise de özel durum hakkında bilgi edinmek için defteri incelemek gereklidir.

Uzun seferler için çok sayıda at yetiştirmek mecburiyeti vardı. Geniş çayır ve otlaklar atların beslenmesi için gerekli stratejik alanlardı. O nedenle buraları ancak askerî görevi olanlara terk edilebilirdi. Nitekim buraları da müsellemlerin tasarrufuna terk edilmişti.

Hamza Şeyh Çayırı	s. 25	s. 13
Karaca köyü Çayırı	s. 31	s. 16
Tutaş köyü Çayırı	s. 33	s. 18
Kara Yay Çayırı	s. 38	s. 21

¹ T. D. Nr: 112/38.

² T. D. nr: 112/20, T. D. nr: 247/120, Nahiye-i Karkın'da Virancık köyü, emir çiftliği. T. D. nr: 112/28,30, T. D. nr: 247/15,16. Karkın nahiyesinde Toğanoğlu köyünde İsa ve Süleyman çiftlikleri. Miri yund ocakları hakkında bkz: Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 497.

3. ÇERİBAŞININ GELİRİ

H. 928/1521 ve H. 953/1546 yıllarında Mehmet b. Yalabuttu, Sultanönü sancağında seraskerdi. Müsellem sancakbeyinin beratı ile İbrahim ve İlyas adındaki kimseler Mehmed b. Yalabuttu'ya yardım etmekle görevlendirilmişti. Yapacakları hizmet karşılığında seraskerin gelirinden pay alacaklardı.

Serbest tımarlarda asayiş sağlamaya yetkisi "*Serbestlik üzerine dirlik*" kime verilmişse ona aitti. Müsellem sancakları serbest sancaklardan sayıldıkları için burada en büyük yetki müsellem sancakbeyine aitti.

Asayişin sağlanması sırasında alınan niyabet ve bad-ı hava geliri sancakbeyi ile serasker arasında pay ediliyordu. Niyabet ve bad-ı hava resimleri; resm-i aruse, cürm ve cinayet, resm-i ceraim kul ve cariye müjdeganisi veya yaya ve kaçkun resmi, otlak ve kışlak vergileriydi. Bunlar serbestlik durumu ile ilgili olduğundan bu rüsumu "*Rüsum-u serbesti*" denir. Bu vergilerin tahsil zamanı belli olmadığı için zuhurate bağlı gelirler sayılır. Tahrir emirleri bu resimlerin miktarını o yerdeki aile miktarına göre hesaplar ve deftere kaydeder.

Sultanönü sancağında sancakbeyi ve seraskere birlikte gelir yazılmış olan vergiler, cürüm ve cinayet ile resm-i aruse'dir. Bu gelirin 1530 akçesi sancakbeyine, 1050 akçesi seraskere ayrılmıştır. Müsellem toprağından tutulan yaya, esir ve davarın satılması sonucu elde edilen 3000 akçe sadece sancakbeyine aittir. Serasker, kendisine ayrılmış olan 1050 akçe niyabet gelirinin 300 akçesini İbrahim ve İlyas'a bıraktıktan sonra kendisine 750 akçe kalacaktır. Mehmed b. Yalabuttunun hassa çiftliğinden de 100 akçe geliri olduğu için yıllık toplam geliri 850 akçedir. Sultanönü sancağında sancakbeyi ve seraskerin gelir durumuna gelince:¹.

Mahsulat-ı mir-i Liva-i Sultanönü:

Niyabet-i müselleman-ı an ceraim ve resm-i aruse, ber mucib-i defter-i atik. Fi sene: 1530

Müselleman toprağında dutulan yava, esir ve tavar cümlesinden, müddeti yetüb kadı marifetiyle satılan bahasından, ber mucib-i defter-i atik. Fi sene: 3000. YEKÜN: 4530.

Mahsul-i Mehmed serasker, ber mucib-i defter-i atik.

Niyabet-i müselleman, an cürm ve cinayet ve resm-i aruse.

Fi sene: 1050

Hisse-i Mehmed el mezbûr: 750.

Hisse-i İbrahim ve İlyas el mezbûr: 300

An hasıl, çiftlik-i Emir, der Eskişehir, der dest-i Mehmed el mezbûr: HASIL: 100.

4. NAHİYELERİN MEVKUFATA ALINMASI

Sultanönü sancağında müselleme teşkilatı daha II. Bayezid zamanında zaafa uğramaya başladı. Önce taycılar İnönü civarında toplandı. Daha önce taycı olanlar

¹ T. D. nr: 112, 70, 72. T. D. nr: 247, s. 39.

müsellemler yapıldı ki bu hoşnutsuzluk yarattı. Atlı hizmet vermek zorunluğu harcamaları arttırdığı için çiftliklerin geliri bir tahrirden ötekine kadar yetersiz kaldı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında görülen ekonomik çalkantılar da buna ilave edilince müsellemlerin geçim durumunu zorlaştı. Çiftliklerin birleştirilmesi ile ocak sayısı azaldı. Merkezden uzakta olan nahiyelerde oturanlar geri hizmette olmaksızın, donanımları ile sipahi hizmetine geçmeyi uygun buldu. Bazı ocakların yamaları padişah beratı ile kendi kurumlarından ayrıldı¹. "*El mevkufat-ı köhne*" başlığı altında toplanan bir çok çiftlikte padişah emri ile sipahi hizmetine geçmiş yamaların bulunduğu tespit edilmektedir. *Kavanin-i Al-i Osman der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan'* da 1609 yılında Sultanönü sancağında müsellemler teşkilatının artık kaldırıldığını belirtmektedir.

Çiftliklerin tamamı mevkufata alman nahiyelere gelince, tahrir defterlerinden bu işlemin 1492 de II. Bayezid zamanında yapıldığı anlaşılmaktadır². Çemşid ili, Seyidgazi, Kayağlı ili, Yahşi Karkın Ok, Alaçak, İnönü ve Kozili nahiyeleri bu tarihte lağv edilmiş ve mevkufata alınmıştır.

Nahiyelerin özelliklerine göre çiftliklerin mevkufata yazılma nedenleri farklıdır. Bazıları görev değişikliği yapmıştır. Bunlar önce mevkufata alınmış daha sonra yeni görevine göre ilgili deftere geçirilmiştir. En önemli değişiklik, Ali Çelebi'nin taycı ocaklarını İnönü çevresine toplaması sırasında yapılmıştır. Burada çiftliklerin tamamı taycı olduğu gibi bazıları da parçalanarak taycı çiftliklerine ilave edilmiştir. Bazı çiftlikler halkı ile taycı olduğu halde bir kısmı taycı olmak istememiş, toprağını bırakıp müsellemler alan içinde başka bir çiftliğe nakletmiştir³.

Bazı nahiyelerde müsellemler on-onbeş sene müsellemler hizmeti yapmayıp sipahi hizmeti yaptığı için müsellemlikten çıkarılıp sipahiye yazılmıştır. Bunların çiftlikleri de mevkufata kayd olmuştur⁴. Bu tür kayıtlar H. 953 kaydında bulunmamaktadır.

Yahşi Karkın'da Çavdar köyünde Mahmud ocağının müsellemleri taycı olunca boş kalan çiftlik çeribaşı Mehmed b. Yalabuttu'ya hassa kayd olmuş, müsellemler hizmeti den düşmüştür. Ayrıca Koz ilinde de üç çiftliğe çeribaşı mutasarrıfı⁵.

Çiftlikler zorunlu olarak başka bir ocağa ilave edilirken müsellemlerin fikri alınmıştır. Meselâ Tumanlar köyünden Yahşi çiftliğinin yarısı taycıya ilave edilirken geri kalan yarısında oturan müsellemler burasını mevkufata terk edip yerlerine bedel olarak başka yerde çiftlik istemişlerdir. İstekleri uygun bulunmuş, Çukur Ağıl'da Yahşi Çiftliği kendilerine tahsis edilmiştir⁶.

¹ T. D. nr: 112, s. 9, 10.

² T. D. nr: 112, s. 63, 61, T. D. nr: 247, s. 48, 33: "Çiftlik-i der Karye-i Karkın, Eyne bey yeri. Mezbur çiftliğün halkı çiftlikleriyle taycı olmuşlardır", Çiftlik, Kalburcu'da Mehmed yeri, mezbur çiftlik mevkuf olub taycılar içinde hacet olduğu sebepten taycılığa vüs olundu. "

³ T. D. nr: 112/63, 66.

⁴ T. D. nr: 112/64, 69 T. D. nr: 247/34, 38.

⁵ T. D. nr: 112/64, 69 T. D. nr: 247/34, 38.

⁶ T. D. nr: 112/69 T. D. nr: 247/38.

"Çiftlik-i Torbalu'da İlyas yeri ve Kaya Bey yeri İnönü dizdarına verilmiştir. Elinde beratı var mutasarrıfıdır deyu mukayyed der defter-i köhne" kaydından anlaşıldığı gibi mevkuf olan iki çiftlik İnönü kalesi dizdarına tahsis edilmiştir¹.

Mevkuf olan çiftliklere gelir getirmesi için müselleme olmayan kimseler tarafından çalıştırıldıkları süre içinde müselleme hizmet tam teçhizatlı eşkin vermekle sorumlu tutulmuşlardır. Bu tip işletmeler mevkufat listesinde belirtilmiştir². Mevkufatta bulunan çiftlik bu usulle, eşkin vermek koşulu ile isteyen tarafından ekilip biçilebiliyordu. Meselâ: "**Çiftlik-i Hamza ve Hızır, Çiftlik, Mehmed nam sipahiye verilmiş, bir adam eşdirirmiş**"³ kaydında belirtildiği gibi çiftliğin çalıştırılmasını bir sipahi üstlenmiştir. Mevkuf çiftliklerin bu yolla çalıştırılması ile toprağın yozlaşması önlenmiş olmakta, devlet gelirini ve geri hizmet yapacakların sayısını düşürmemiş oluyordu.

Alaçam nahiyesinde, Kovacık köyünde bulunan Devletşah çiftliği, halkıyla bugurcu-deveci olmuşlardır. Bu çiftlik Sultanönü sancağında deve yetiştiren tek ocaktır. Bu değişiklikten sonra çiftlik istabl-ı âmire'ye bağlanmıştır.

H. 928/1521 tarihli defterde belirtildiğine göre Ali Çelebi taycı teşkilatını yeniden düzenlemiştir. İnönü merkez kabul edilerek civardaki nahiye ve köylerde oturan müsellemler taycı yapılmış, uzakta olup da eskiden beri taycı olanlar da teşkilattan ihraç edilmiştir. Ok, Kayağh ili, Karkın, Cemşid ile nahiyeleri mevkuf ve mamul çiftlikleri ile taycıya yazılmıştır. Buna göre 29 çiftlik istabl-ı âmire'ye dahil edilmiştir.

¹ T. D. nr: 112/69 T. D. nr: 247/35/38.

² T. D. nr: 112/69 T. D. nr: 247/38.

³ T. D. nr: 112/66 T. D. nr: 247/36.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SULTANÖNÜ SANCAĞINDA TAYCI CEMAATI

(CEMAAT-İ TAYCIYAN-I HASSA)

I. TAYCI CEMAATİNİN TEŞKİLATI

1. TAYCI TEŞKİLATININ KURULUŞU

Tay, atın yavrusuna verilen isimdir. Türk atlarının yaşma göre tasnifi *Divan-ı Lugatü't-Türk*'de şöyle yapılmıştır.: a) Kulun, yeni doğmuş yavru; b) Tay, henüz binilmeyen yavru; c) Sıp, 2 yaşına gelmiş tay; d) Ökat, 4 yaşma gelmiş attır. Memluk ülkesinde yazılmış ve Türk atlarını tanıtan *Tercüman-ı Türkî ve Arabî* adlı eserde ise a) Kulun, Bir yaşındaki tay, b) Tay, iki yaşındaki tay, c) Kunan, 3 yaşındaki tay, d) Dunan ve arba, dört yaşındaki tay şeklinde tasnif yapılmıştır¹.

At, evcilleştirildiği günden beri insanlığın hizmetinde olan bir hayvandır. Asırlar boyunca asil ve kutsal sayılmıştır.

Türkler'de de kutsal sayılan at, Türklerin mitoloji ve folklorunda önemli bir yer tutar. Türk destan ve masallarında kahramanları ile birlikte efsaneleşen atlar vardır. Manas'ın Akça Kula'sı, Beyrek'in Deniz Kulun'u, Köroğlu'nun Kırat'ı bu örnekler arasındadır. Türkler Orta Asya düzlüklerinde yaşarken başlattıkları iyi cins at yetiştirme geleneğini gittikleri yerlere de taşımışlardır².

Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lugatü't Türk* adındaki eserinde atla ilgili 115 kelime vermiştir. Bu kelimeler at türleri, beden özellikleri, hastalıkları, binek takımı ve derisinden üretilenlerle ilgilidir. *Kaşgarlı*'da bütün at türü "yund", "yunt" kelimesi ile ifade edilmiştir. "Yund" sözü Anadolu'da yüzyıllarca "Kısarak" anlamında kullanılmıştır. Ahmed Vefik Paşa "yund"u "yabani kısarak, yund, hergele ile gezen madıyan" şeklinde açıklamıştır³. Yund sözü zamanımızda, Türkçe konuşan ülkelerde yalnız Türkiye'de, yaşayan dilde kalmıştır. Anadolu'da yer isimlerinde Yund sözcüğü yaygındır (Batı Anadolu'da Yund dağı, Eskişehir-Kütahya demiryolunda Alayund istasyonu gibi).

Teknolojinin gelişmesi, buhar makinesi ve benzinli motorların ulaşım ve taşımacılıkta kullanılmasına kadar at, ekonomik ve stratejik bir değer ifade ediyordu.

¹ Faruk Sümer, *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, İstanbul 1983, s. 6.

² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1986, s. 304-305.

³ Faruk Sümer, a.g.e, s. 4-5.

Göktürk ve Uygurlar, uzun yürüyüşe dayanıklı bozkır atlarını Çin'e ihraç ediyorlar, karşılığında ipek alıyorlardı. İpeğin standardı bozuk çıkarsa Çinliler altın ve gümüşle at satın almak zorunda kalıyorlardı. Anlaşmazlık halinde ise at ihracatı durduruluyordu¹.

Atm stratejik değerini iyi bilen göçebe toplumlar, hayvanın yetiştirilmesine, soyunun bozulmamasına her zaman dikkat etmişlerdir Avrupa'ya gelen göçebe kavimler de iyi cins at yetiştiriyorlardı. Bedevi atları da bozkır atları ile yarışacak kadar nitelikli idi². Göçebeler cins at yetiştirmeyi iyi bildikleri gibi aynı zamanda mükemmel binici idiler.

Süleyman Şah 1075 yılında İznik başkent olmak üzere Selçuklu devletini kurduğu zaman kuşkusuz bu binicilere çok şey borçluydu. Antalya'nın fethinde, ordunun gece yürüyüşü ile İznik'ten Antalya'ya 12 günde nakledilmesi de ancak bu binek hayvanları sayesinde gerçekleşmiştir³.

Orta Anadolu, daha Selçuklular'dan beri hayvancılık için uygun bir bölge olarak tespit edildi. Konya-Eskişehir-Ankara-Aksaray şehirlerinin sınırladığı alanın ortasında kalan bölge göçebe Türk oymakları tarafından hayvancılık için çok beğenilmiş, burada sığır, koyun, keçi ve at üretimi yapılmıştır⁴. Üretilen hayvanların, özellikle atların doğrudan getirdikleri atların neslinden olduğu ihtimali güçlüdür. XII. yüzyıldan itibaren Anadolu Selçukluları Suriye ve Mısır'a at ihraç etmeğe başladılar. Mısır kaynaklarında Anadolu atları "İğdiş" adı ile anılır⁵. Bu atlara iğdiş denilmesi atların İğdiş edildikten sonra ihraç edildiğinden kaynaklanmaktadır. XIII. yüzyılda satışa çıkarılan atlar için Konya, Sivas, Kayseri gibi şehirlerde panayırlar kuruluyor, atlar alıcılarının beğenisine sunuluyor, alışveriş yapıldıktan sonra sevkıyat yapılıyordu. XIII. yüzyılda Anadolu'yu ziyaret eden gezginler bu panayırlardan ve yetiştirilen cins atlardan söz etmişlerdir. 1271'de Anadolu'dan geçen Marko Polo "*Türkmen atlarını*" zevkle anlatmıştır. *Coğrafyacı İbn-i Said* (ölm.1274) Kastamonu bölgesinde yaşayan (100.000 çadır) Türkmenlerin yetiştirdiği atların çok değerli olduğunu kaydetmiştir. Simon de Saint Quentin, "*Histoire des Tartares*"⁶ adındaki eserinde Selçuklu sultanının haralarında 10.000 iyi cins atm beslendiğini yazmıştır. *Şehabeddin el-Ömerî* (ölm. 1348) ise Kastamonu atlarının iğdiş edilmiş atlar olduğunu, Arap atlarının birinci gelenlerden daha üstün ve değerli olduklarını, bu atların çok pahalı olduğunu anlatmıştır⁷. Kastamonu çevresine yerleşen Türkmenler cins at yetiştirme geleneğini sürdürmüşler, fakat bölge atçılığa uygun olmadığı için yöredeki atçılık Selçuklulardan Osmanlılar'a intikal edememiştir.

¹ Faruk Sümer, a.g.e, s. 10 ve dipnot 44.

² Faruk Sümer, a.g.e, s. 14.

³ Osman Turan, "Süleyman Şah bin Kutalmış". *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 10, s. 201-219..

⁴ Claude Cahen, s. 162.

⁵ İğdiş konusunda bkz: Mustafa Akdağ, I, s. 16, 17, 23, 24; Faruk Sümer, a.g.e. dipnot 59 ve s. 15, 16. Türkler ve Moğollar 4-5 yaşma aygırlardan az bir kısmını damızlık ayırdıktan sonra kalanları iğdiş ederler, bu atları yük ve binek hayvanı olarak kullanırlardı. Binek ve taşımacılıkta kullanılan atların iğdiş edilmesinin en önemli nedeni at soyunun bozulmamasını sağlamaktır. Damızlık aygırlarla belli merkezlerde yapılan üretimle bu konu denetim altında tutuluyordu.

⁶ Simon de Saint-Quentin, *Histoire des Tartares*, publiée par Jean Richard. Paris 1965.

⁷ Konu ile ilgili bkz: Faruk Sümer, a. g. e, s. 17.

Şehabeddin el-Ömerî Anadolu'da en değerli atların, *Eskişehir-Kütahya* arasındaki haralarda üretildiğini ve yetiştirildiğini yazmıştır. *El-Ömerî*'nin verdiği bilgiye göre **Germiyanoglu Beyliğinde yetiştirilen "atlar" atların en değerlisidir. Öyle ki birinci gelen Arap atı Germiyan atını geçemez, El Gabre (Cahiliye devrindeki Arab Abs oymağı reisi Kays b. Zühayr'ın ünlü atının ismi) tozuna ulaşamaz ve Labik (Birçok ünlü ata bu isim verilmiştir. Muaviye b.Ebu Sufyan'm atı da bu ismi taşıyordu) ona yetişemez. Bunların fiyatları çok yüksektir. Atların babalarının hangi aygır, analarının hangi kısrağ olduğu onlarca bilinir¹.**

Germiyan atlarının içeride ve dışarıda tanınması, Orta Anadolu'nun, bilhassa bu bölgenin batı kesiminin² at yetiştirilmesine elverişli bölge olmasından kaynaklanmıştır.

Anadolu Selçukluları zamanında gelişmiş olan ticaret yolları ve konaklama merkezleri³ seyrüseferi hızlandırdığı için ordudan sonra en fazla at kullanılan yerlerdi. Ayrıca buralarda atların bakımı, dinlendirilmesi, tımarı, nallanması, yeniden yolculuğa hazırlanması da kervansaray ve menzil gibi yerlerde yapılıyordu. Hızlı haberleşme için menzillerde hazır bekletilen dinlenmiş atlarla yorgun atlar değiştiriliyor, postacıların yola devam etmesi sağlanıyordu. Tımarlı sipahinin ihtiyacı olan binek hayvanı da belli üretim merkezlerinden alınan yavruların sipahi tarafından büyütülmesi şeklinde sağlanıyordu. Bu merkezler Eskişehir-Kütahya arasında ve Karaman'da bulunuyordu. Karaman üretim merkezi Osmanlı döneminde bağımsız ocaklar halinde yük hayvanı yetiştiriyor, buna karşılık Eskişehir-İnönü dolayında bulunan Cemaat-ı Taycıyan ise ilerde binek hayvanı olacak tayların bakımını üstleniyordu⁴.

Anadolu Selçuklu Devleti zamanında izi bulunan taycı teşkilatı önce Germiyanoglu Beyliğine daha sonra Osmanlı Devletine intikal etti. Osman Bey zamanında göçebe kültürün henüz devam ettiği gözönüne alınırsa iyi cins at sahibi olmanın toplum içinde ayrıcalık getirdiğini anlamak çok kolaydır. En iyi atların da beylik atları olacağı kuşkusuzdur. Kronikler, Osınan Bey'in terekisini verirken bu konuya değinmiştir⁵.

Osman Bey zamanında iyi at yetiştirmek rekabet konusuydu. Komşuları Germiyanogulları bir savaşta tam teçhizatlı 40.000 süvariye sefere çıkaracak durum-

¹ Faruk Sümer, a. g. e, s. 18.

² Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*. Venice 1983, s. 120, 131, 133.

³ Kersaray ve ribatlar hakkında bkz: Oktay Aslanapa, "Ribat", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 9, s. 734-738.

⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, s. 113; Faruk Sümer, a. g. e, s. 25.

⁵ Neşrî, C. I, s. 147, 149; Aşık Paşa-zâde, s. 115. Bir öğret sürü: 1 aygır, 9 ana kısrağ, 9 tane yeni doğmuş tay, 8 tane 2 yaşında tay, 5-8 tane 3 yaşında tay, 5-6 tane 4, 5 yaşında tay ve birkaç iğdiş attan oluşuyordu. Bu konu ilgili bkz: Faruk Sümer, a. g. e, s. 6; Neşrî, Osman Bey'in terekisini verirken: "Birkaç tavile iyi atları ve birkaç sürü koyunları var idi. Şimdi Bursa nevahisinde yürüyen beylik koyunları ol koyunlardır. Ve dahi Sultan Öyüğünde birkaç öğrek yundları ve nice çift eğer depingüsü kaldı" demektedir. Aşık Paşa-zâde'de aynı bilgiyi vermiştir. Görüldüğü gibi Osman Bey'in terekisi birkaç sürü iyi at ve koyun bir nice çift öküz ve birkaç öğrek yund'dan ibaretti ki bunlar göçebe anlayışı içinde büyük değer ifade ediyordu.

daydı¹. Aynı yıllar içinde Germiyan topraklarında oturan Çavdar Tatarı, atlı olarak her tarafa saldırıp yağmalar yapıyordu. Hatta 1305 yılında Orhan Bey Eskişehir'de atmı nallattırken Germiyan ülkesinden gelen Çavdar Oğlu Karacahisar pazarını basmıştı². Bu durumda Osman Bey ve Orhan Bey'in at yetiştirme konusunda Sultanönü sancağında var olan potansiyeli kullanacağı kuşkusuzdur.

Ortaçağ boyunca, at hükümdarlar arasında sunulan en kıymetli hediyeler arasında sayılmıştır. Germiyanoglu Süleyman Bey kızını Yıldırım Bayezid'e vermek için İshak Fakih'i elçi gönderdiği zaman I. Murad'a gönderdiği hediyeler arasında değerli Germiyan atları da vardı³. Yine Karamanoglu Alâeddin Bey, I. Murad'ın kızına talip olduğu zaman Osmanlı sarayına en nadide Karaman atlarından göndermişti.

Daha önce belirtildiği gibi Kanuni devrinde taycı kayıtları, müsellemlerle aynı defterde toplanıyordu. Bu defterlerde taycı çiftliklerinin "*Kadimden taycı yerinde*" olduğunun belirtilmesi gözönüne alınırsa taycı yazımının müsellemlerle yazımı ile beraber başladığı açıkça anlaşılmaktadır. Teşkilat, II. Bayezid zamanında 1492 yılında elden geçirilmiş, taycı ocaklarının İnönü civarında toplanması için gayret sarfedilmiş, uzakta kalan taycılar müselleme çevrilmiştir. Asıl reorganizasyon Ali Çelebi'nin 1502 tarihindeki tahririnden sonra yapılmıştır. Ali Çelebi Taycı cemaatini, İnönü merkez olmak üzere Has Ahır'ın arazisinin üzerinde oluşturduğu nahiyelere toplamıştır⁴. Kanuni devrinde İnönü çevresinde oturan taycı cemaati en ideal ve üretken dönemini yaşamıştır. H. 936/1529 tarihinde Şam'dan İstanbul'a giden El Gazvi, İnönü'deki harayı ve tay yetiştiren ocakları görmüş ve yetiştirilen tayları övmüştür⁵.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında müsellemler teşkilatı dağıldıktan sonra düzenlenen defterler tamamen taycı cemaati ve onlara yardımcı olanlara ayrıldı. H. 928/1521 yılı ile H. 1193/1779 yılı arasında Sultanönü sancağı için hazırlanan taycı defterlerinden 10 tanesi Başbakanlık Arşivinde korunmaktadır. Has ahırın, düzenli bir şekilde üç yılda bir tahrir yaptırdığı bilindiğine göre bu defterlerin sayısının çok daha fazla olması gerekmektedir.

Taycıyan-ı Hassa ile ilgili zengin Arşiv kayıtları bulunmasına rağmen istabl-ı âmire içinde küçük ve özel bir teşkilat olması nedeniyle bu konu ile çok az kişi ilgilenmiştir. Konuyu en geniş şekilde ele alıp inceleyen İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dır. Teşkilatı, *Osmanlı Devletinde Saray Teşkilatı* adındaki eserinde istabl-ı amire konusu içinde ele almıştır⁶. Ayrıca 1624 tarihli *Taycıyan-ı Hassa Kanunu*'nu da ilave etmiştir⁷. Ömer Lütfi Barkan ise, "XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri" adındaki makalesinde⁸ Hüdevendigâr

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Germiyan Oğulları", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 4, s. 767-770.

² Aşık Paşa-zâde, s. 99; Neşri, C. I, s. 89; Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu*, çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul 1985, s. 16; Uzunçarşılı *Osmanlı Tarihi*, C. I. s. 58; Mustafa Akdağ, C. I. s. 170; Fuat Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s. 43; İbn-i Kemal, s. 109.

³ Aşık Paşa-zâde, s. 129.

⁴ T. D. nr: 112/70, T. D. nr: 247/40.

⁵ Faruk Sümer, a. g. e., s. 35.

⁶ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 500.

⁷ Kamil Kepeci, Has Ahır, nr: 7182, s. 1.

⁸ Barkan, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. I. s. 2, 233.

sancağında bulunan "Sığrıcı kullar ve koyun kafirleri" konusunu incelerken, benzerliği dolayısıyla "taycıyan-ı hassa" ya da değinmiş ve sadece Sultanönü ile Karacaşehir çevresinde oturduklarını yazmıştır. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın verdiği bilgileri tekrarlamış, kanunnameyi de buradan nakletmiştir¹.

2. TAYCILARIN İDARİ TEŞKİLATI

Taycılar, teşkilat olarak istabl-ı amire'ye bağlı idi². Osmanlı saray teşkilatı içinde bulunan istabl-ı âmire-i hasahır teşkilatı, Büyük Selçuklular'dan beri vardı.

Büyük Selçuklular'da hükümdarın hayvanlarına bakıldığı yere Hasahır, Hasahır'ın birinci emirinde de "*Emir-i Ahur*" deniyordu. Emir-i Ahur'un emri altında hademe, seyis ve diğer görevliler vardı. Selçuknamelerde tanınmış, emir-i ahur'ların isimleri verilmiştir³. Anadolu Selçukluları'nda Emir-i Ahur'a "*Künd-i İstabl*" denilmiştir. Selçuklular, haçlılardan öğrendikleri bu tabiri emir-i ahur ile beraber ve aynı anlamda kullanıyorlardı. Emir-i ahur, has ahır hademelerini yönettiği gibi törenlerde, alaylarda hükümdarın atının yularını tutuyordu⁴.

Osmanlı Devletine gelince, has ahır, emir-i ahur'dan bozma olarak *İmratur* veya *Mir Ahur* denilen iki kişi tarafından yönetiliyordu. İstabl-ı amire de denilen hasahır'da, saray hayvanları bakılıyor, bunların binit takımları korunuyordu. Emir-i ahur bunlardan sorumlu olduğu gibi hayvan yetiştiren ve imparatorluk sınırlarının çeşitli yerlerinde bulunan teşkilatlarla da ilgileniyordu.

İstabl-ı amire-i evvel'de, büyük miratur'dan sonra "*Kethüda-i Ağa-i Evvel*" denilen Birinci Ağa Kethüdası gelirdi. Bundan başka büyük ahırın diğer önemli görevleri, birinci ahır kethüdası, has ahır halifesi ve büyük miratur katibi (Katip-i ağa-i evvel) idi⁵.

Küçük ahır veya istabl-ı âmire-i sani görevlileri, büyük ahır görevlileri ile aynı işleri yapardı. Yalnız bunların dereceleri birincilerin altındaydı. Küçük ahır'un başında "*Miratur-u Sani* " bulunuyordu. Buna küçük ahırda bulunan memurlar da terfi edince büyük ahır'a geçiyordu.

Hasahır dairelerinin memurları, Topkapı Sarayı'nda kendilerine ayrılan binada oturuyordu. Has ahırlar İstanbul'un muhtelif semtlerine yayılmıştı. Hasahır, yapılan işlere göre, İstanbul'da ve taşrada olmak üzere iki kısma ayrılıyordu.

¹ Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III. İstanbul 1971- 1972, s. 425. 1972. s. 425.

² M. M. nr: 12.874, Kamil Kepeci, Has Ahır, Genel nr: 7.182, özel nr: 5. T. D. nr: 740, T. D. nr: 768, T. D. nr: 931, T. D. nr: 940.

³ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 37.

⁴ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 83.

⁵ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 488. Y. Ercan, *Bulgarlar ve Voynuklar*, s. 51.

Fatih zamanına kadar çok büyük bir teşkilat olmayan Hasahır, bir *emir-i ahur*' la yönetiliyordu. Fatih'in yayımladığı teşkilat kanunnamesine göre: "**Mirahur, Devlet-i Padişahi'de iki olmuştur**"¹.

Hasahır'ın iç bölümünde çeşitli görevliler ve zanaatkârlar bulunuyordu. Seyis ce-rahor, saraç, has ahır nalbantı, harbendeler (katırcılar), sarbanlar (deveciler) efsar-dûzan (yularcılar), telbâfan (iplikçiler), palan-dûzan (palancılar), çmgircıyan (zincirciler) muhtaban (keçeciler), yapukçular (at bellemesi yapanlar) ve debbağlar bunlar arasındaydı². Bu sanatkârlara lâzım olan eleman acemi oğlanlar arasmdan alınarak yetiştirilirdi. Bu sanatkârların oğulları varsa onlar arasmdan da babalarının sanatlarına devam edecek olanlar çırak olarak alınırdı. XI. yüzyıl ortalarında istabl-ı âmire hademelerinin sayısı 3341 kişiydi.

Hasahır'm dış bölümleri, Yundciyan (Yund oğlanı), Korucuyan (Korucular), Taycıyan-ı Hassa (Taycılar) ve Voynuklar'dı.

Yundcular kısıraklara bakan görevlilerdi. Korucular ise hasahır'a ayrılmış olan koruları koruyan ve mevsimi geldiğinde burada ki otları biçen kişilerdi. Taycılar, istabl-ı âmire'ye ait taylara bakan gruptu. Voynuklar ise Bulgaristan'da oturan ve çayır, sefer hizmeti yapan, atlara bakan bir cemaat idi³.

Taycı Cemaati mirahur-u evvel'e bağlı bulunuyordu⁴. Tokatçılar, katrancılar, ot-lakçılar da bu teşkilata bağlıydı. Bunlar hizmetleri karşılığmda çiftlik tasarruf edip te-kâlîf-i örfiye'den muaf tutuluyorlardı.

Hasahıra ayrılan topraklar üzerinde kurulan taycı çiftlikleri, müsellemlerle çiftlikleri ile aym kuruluş statüsüne tabii idi. Taycılar, İnönü'de oturan "*Taylar ağasına*", Taylar ağası da Bursa'da bulunan "*Bölükbaşı*" na bağlıydı. Taylar Ağası ve Bölükbaşı tımar tasarruf ediyordu. Bunlar tımarlarını evladların bırakamıyorlardı⁵.

Taycılar yaya ve müsellemlerde olduğu gibi çiftliklerinin geliri az geldiği zaman sipahi toprağında tarım yapıyorlardı. Genel kanunnamelerdeki kurallara uymak zorunluğu vardı. Sipahi toprağını ekib-biçen taycı, o yerin rüsum-u örfiye'sini ve öşrünü emr-i hümayun inucibince köye ve araziye mutasarrıf olana ödemesi gerekiyordu. H. 928/1521'deki kayıtlar incelendiği zaman, sipahi toprağında yer tutanların, çoğunlukla aynı köyde arazi işlemeyi tercih ettiği görülmektedir. Yaya ve müsellemlerde olduğu gibi taycılarda da müsellemler ve bedel gönderecek yaşlılar sipahi toprağında tarım yapmak girişiminde bulunmaktadır.

¹ Abdülkadir Özcan, "Fatih Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Alem için Kardeş Katli Meselesi", *İ.Ü. E.F. Tarih Dergisi, Fatih Sultan Mehmed Hatıra Sayısı*, Sayı, 33, İstanbul 1980, s. 32; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 488.

² M. M. nr: 12.874, H.956/1549, Mirahur-u Büzürk (büyük)'e bağlı içeride ve taşrada bulunan meslekler hakkında bkz: Bu defter 14x46 cm boyutunda ve ciltlidir. Parazitler tarafından tahrip edilmiş olan defter paket içinde olduğu için kullanılması çok zordur. Hademe-i medyan ve Taycılar: s. 183 ve devamı. Ayrıca aynı defterde s. 15 ve devamı.

³ Voynuklar hakkında bkz: Y. Ercan, *Bulgarlar ve Voynuklar*, s. 52; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 490.

⁴ M. M. nr: 12.874, T. D. nr: 868, T. D. nr: 940.

⁵ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 497, Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", *İ. A.*

H. 928 yılında kendi toprağı dışında tarım yapan taycılarının sayısı kabarık olduğu halde H. 953/1546 yılında olay tekrarlanmamaktadır. Bunun en önemli sebebi, iki tahrir arasında düzenlenmiş olan defter-i atik'te çiftliklere yeni ilavelerin yapılmış olmasıdır. H. 953'de ocak nüfuslarında artış olmadığı için çiftliklerin geliri yeterli olmuştur.

Buna rağmen XVII. ve XVIII. yüzyıla ait kayıtlarda taycıların başka yerde tarım yaptığını açıklayan belgeler bulunmaktadır. Genç taycılar ise ulufeli olarak "*Yund oğlanı*"¹ adı ile Hassa Yundlarına bakmayı tercih ettiği görülmektedir². Taycılar da müsellemler gibi çayır veya çayır hissesi tasarruf ediyorlardı.

II. TAYCILARIN GÖREVLERİ VE VERGİ NİZAMLARI

1. GÖREVLERİ

Hasahır'a ayrılmış olan topraklarda genellikle hayvancılık yapıyordu. Taycılar da bu topraklara yerleştirilerek iyi cins taylar yetiştirmekle sorumlu tutulmuşlardır. Stratejik özelliğı nedeni ile devlet malı olan çayırılar da onların kullanımına bırakılmıştır. Taşrada bulunan has ahır arazisi ve çayırılar taycılardan başka yund oğlanı, korucu, voynuk, at çeken oymakları gibi zümreler tarafından da kullanılıyordu³. Taycılara gelince bunlar ne yund oğlanları gibi bireysel görev yapmış, ne de atçeken oymakları gibi göçebe yaşamışlardır. Başlangıçtan beri müsellemler içinde ayrı bir cemaat halinde hizmet vermişlerdir.

¹ Gökçe Kısık köyünde, Polat çiftliğı örnek alınabilir (T. D. nr: 112)91). "**Dede veledi Polad: Pir, Mahmud veledi O: Müsellem. Der-karye-i Gökçe Kısık'da yer dutar taycıdır ki, zıkr olunur: Dede veledi Polad, Rüşüm 12. Mezkûr müsellemler karye-i mezbureden dutduğı yerün öşrün berkanun üzere rüşüm-u örfiyesin, karye-i mezbur'da yine mutasarrıf olana vire**".

² T. D. nr: 247/44, 56, 57, 61, 71, "**Karaca Kaya köyünde Eyne Bey Çiftliğinden Halil Biraderi İbrahim bin Oruç, yun oğlanı olub İstabl-ı Âmire'den yevmi üç akçe ulufeye mutasarrıf imiş**".

³ Medayin-i Hassa da denilen Yund oğlanlarının ocakları Edirne, Filibe ve Gümülüne'de idi. Ocak halinde teşkilatlandırılmış olanlar ise müsellemler ocakları içinde bireysel olarak, bazan muafiyet, bazan ulufe karşılığında çalışıyorlardı. Bunlar da Medayin-i Hassa gibi korularda serbest dolaşan kırsaklara bakıyordu. Yund oğlanları bütün ülkeye yayılmış olmakla beraber, müsellemler ve taycı gibi bağılı oldukları teşkilat içinde hizmet veriyorlardı (M. M. nr: 12.874) H. 956/1549.

Hasahır'ın taşra teşkilatına bağılı olan Voynuklara gelince, bunlar Meriç ve Tuna nehirleri arasında yer alan Bulgaristan topraklarındaki çiftliklerde oturuyorlardı. Çayırılarn, has ahıra bağılı atların bakımı ve nöbetleri geldiğı zaman saraya ait atların bakımı ile ilgileneiyorlardı. Has ahıra bağılı zümreler arasında taycı teşkilatına en fazla benzeyen zümre idi. Has ahıra aygır ve kırsak yetiştirdikleri halde kendilerinin bunları kullanmaları yasaktı. Ancak içdiş edilmiş at (beygir) kullanabilirlerdi. At soyunun safiyeti ve asaletini korumak için böyle davranmak zorundaydılar Y. Ercan, *Bulgarlar ve Voynuklar*, s. 22, a.g.e, Voynuk kanunnamesi, s. 157.

Karaman atlarına bakan Türk oymakları, Yund oğlanlarından farklıdır. Bu oymaklar muhtemelen Karaman oğulları zamanından beri vergilerini yetiştirdikleri atlardan veriyorlardı. Bu nedenle kendilerine "*At Çeken Oymakları*" denilmiştir. At çeken oymakları Osmanlı Devleti zamanında da vergi muafiyeti karşılığında at yetiştirmeye devam etmişlerdir. Düzenlenen tahrir defteri ve mevcut kanunname, onların statülerini belirlemişti. Bu defterlerde oymakların adı, vergi nüfusu, vergi miktarı, yaylak, kışlak ve yurdlarının yerleri açıklanmıştı. At çekenler de göçebe olan diğerleri gibi, önce Konya'da bulunan şehzadelerin, daha sonra padişahın vergi mükellefi olmuşlardır. İlk zamanlar hane başına 25 akçe vergi ödüyorlardı. Kanuni zamanında bu vergi 42 akçeye, 1591 yılında ise 75 akçeye yükseltilmiştir. (T. D. nr: 740 ve Kamil Kepeci nr: 7182 defterlerinde bulunan kanunnameler, Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 500.

Arşiv kayıtları incelendiği zaman, Taycıyan-ı hassa cemaatinin Sultanönü sancağından başka bir yerde bulunmadığı görülmektedir. Buradaki arazi ve çayırlar daha Osınan Bey zamanından itibaren sultan hasası olduğu ve tay yetiştirmeğe uygun olduğu için taycılara ayrılmıştır¹.

Taycıyan-ı hassa'nın yapınakla sorumlu olduğu işlere gelince: isimlerinden anlaşıldığı gibi, en önemli görevleri hassa taylarına bakmaktır.

Taycıların görevleri, bu cemaat için düzenlenen tahrir defterlerine konulan kanunnamelerde açıkça anlatılmıştır. Bu kanunnameler H. 928/1521 ve H. 953/1546 tarihli müsellemler defterlerinde², defterin sonuna konulmuştur. Halbuki II. Osman zamanında ve 1624 yılında yapılmış olan tahrirlerden sonra düzenlenen defterlerde başa konulmuştur³.

Taycı kanunnamesinde taycıların en önemli görevlerinin tay yetiştirmek ve bunu tamamlayan görevler olduğu açıkça belirtilmiştir. Buna göre her çiftlik yılda iki tay yetiştirmek mecburiyetindeydi. Çiftlik iki kullukla sorumlu tutulmuşsa 4 tay yetiştirmesi gerekiyordu.

Tay yetiştirmek, kısarak ve aygırlara da iyi bakmayı gerektiriyordu. Bu nedenle damızlık hayvanları, binek ve çiftlik işlerinde kullanmaları yasaktı. Voynuklarda olduğu gibi özel işlerinde ancak beygirleri kullanabilirlerdi.

Yaz boyunca korularda serbest dolaşan atlar, kışın hassa ahırlarına toplanıyordu. Taycılar, hayvanların kışı rahat geçirmesi için adı geçen ahırları onarıyor veya gerekiyorsa yeniden yapıyorlardı. Koruda dolaşan atları bir arada bulundurabilmek için geniş alanların etrafını çit çeviriyorlar, gerekirse yavru bekleyen kısraqları ayrı yerde bakıyorlardı. Kanunnamede bu tür yerlere "*Tokat*" buraların hazırlanmasına da "*Tokat Düzmek*" deniyordu.

Verilen bilgilerde taycıların hangi konuda ve ne ölçüde ihtisaslaşmalarının gerektiği açıklanmamıştır. Fakat kısraqların doğumuna yardımcı oldukları, yavruların (kuluncuk) bakımını ustaca yaptıkları gözönüne alınacak olursa, tay ve at yetiştiriciliğinde geniş bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır.

Kanunnamede taycılara verilen görevler arasında tayları nallamak ve onları eğere alıştırmak da bulunmaktadır. Taym nallanması ve eğere alıştırılması, attan elde edilecek randıman yönünden çok önemliydi. Bu nedenle taycıların nal ve eğere yapımı ve uygulanması hakkında bilgi sahibi olması gerekiyordu. Nal ve eğere üretimi belli merkezlerde yapılmış olsa dahi bunların uygulanması veya ufak çapta onarılmasının

¹ Sultanönü Sancağında bulunan padişah hasları için bkz: T. D. nr: 438'de Bilecik s. 219, Karacaşehir s. 255, İnönü s. 233, sancakta padişah hassında 26 köy ve bunlarda oturan 709 ortakçı ve kesimci hane padişah kulu sayılıyorlardı. Aynı defter s. 243'de sancakta bulunan çayır, koru, kışlak ve yaylaklarının listesi verilmiştir.

² T. D. nr: 112/203, T. D. nr: 247/111, Taycı Kanunnamesi.

³ T. D. nr: 740, II. Osman zamanı ve Kamil Kepeci, Has Ahır nr: 7182, 1624 tarihli Taycı Kanunnameler, Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 500; Tayyib Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Belleten*, C. XXVI, s. 102, Ankara 1962, s. 312, hassa atları ve çayırları.

ocak içinde yapılması gerekiyordu. Taycılarının nallanması ve eğerinin hazırlanması için gereken harcama, taycı çiftliğinden elde edilen gelirle yapılıyordu.

Daha önce belirtildiği gibi her taycı ocağı iki tay yetiştirmekle sorumluydu. Tayların büyümesi ve eğitimi tamamlanmca bunları İstanbul'a has ahır'a göndermek gerekiyordu. Yaşı dolan ve yetenekleri gelişen taylar, yetiştiricileri tarafından İnönü'ye getiriliyor, taycılar ağasının başkanlığında bakıcıları ile beraber Bursa'ya yederek götürülüyordu. Bursa'ya kadar getirilen taylar burada oturan Bölükbaşı'ya teslim ediliyordu.

İnönü'de oturan taycılar ağası, bu göreve "*Berat-ı şahî*" ile tayin ediliyordu. 1521'de ve 1546'da Sultanönü sancağında aynı aileden sıra ile Yusuf veledi Mehmed ve oğlu Mehmed veledi Yusuf "*taylara elçi*" olmuşlardır¹.

H. 928/1521 yılında 152 taycı ocağında, çift kulluklar dışında, 304 tay yetiştirilmiş ve hasahıra teslim edilmek üzere Bursa'ya götürülmüştür.

Taycılarının bir görevi de hassa çayırlarını biçmek ve biçilen otları taze veya kuru olarak değerlendirmektir. Taze otlar nalbant dükkanları ve hanlarda satışa sunulduğu halde kuru otlar uzak yerlere ihraç ediliyordu.

Hassa çayırları, sulak ve otlak yerlerdi ve gerektiği zaman hizmet sahibine tahsis ediliyordu. Buraları, "*Bilâ-zahmet ve bilâ-hizmet hüday-i nabir çayır*" olan yerlerdi². Su basıp ziraat yapılmayacak kadar ot bürüyen yerlerde çayır kabul edilirdi. Böyle hallerde su basan yerin etrafında hendekler açarak araziye kurutarak tarıma açmak yasak edilmişti³. Çayır olarak bu şekilde devletleştirilmiş olan yerler de müsellemlerin tasarrufuna bırakılıyordu. Çünkü atlı olan müsellemlerin taze ve kuru olmak üzere her mevsimde ota ihtiyacı vardı⁴.

Reaya ise davarı için çayırdan ot biçebilmekte ve biçtiği otun öşrünü çayıra mutasarrıf olana vermektedir⁵.

Zengin ve doğal çayırların bulunmadığı yerlerde eğer imkân varsa yine has ahıra bağlı olan olukçular, bend ve su kanalları yaparak arazinin sulanmasını sağlıyor, bu yolla bol miktarda ot büyümesi için gayret sarf ediyorlardı⁶.

Taycılar da çayır görevi olan voynuklar gibi hassa çayırlarını biçerek otunu kurutup yeterli miktarı has ahıra sevk ediyordu⁷. Geri kalan kısmı ise taycıya bırakılıyor,

¹ Taycılar Ağası ve Taylara elçi konusu ile ilgili bkz: T. D. nr: 112, s. 104 ve T. D. nr: 247, s. 55.

² Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu şekilleri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. I, S. 2, s. 215; Barkan, "Tımar", *İ.A.*

³ Çayır ve ot biçme konuları ile ilgili bkz: Barkan, *Kanunlar*, Sofya kanunnamesi, s. 72, 14, 254. Aynı yerde kanal açıp çayırların kurutulması ve tarıma açılmasının yasak olduğu konusu ile ilgili maddeler de bulunmaktadır.

⁴ Barkan, *Kanunlar*, s. 90, 12, 314.

⁵ Reayanın ödemek zorunda olduğu resm-i çayır hakkında Bkz.: Barkan *Kanunlar*, s. 12, 93, 321 ve 9, 64, 233.

⁶ Çayırların bakımı ile ilgili bkz: T. D. nr: 112/204, T. D. nr: 112.

⁷ Voynuklarda çayır hizmeti hakkında bkz: Y. Ercan, *Bulgarlar ve Voynuklar*, s. 27.

istediği gibi tasarruf etmesine izin veriliyordu. Çayırın biçme mevsimi her nahiye-nin hava koşuluna uygun olarak değişik oluyordu. Çayıra orak girmesi ve otların toplanması yıllar içinde edinilmiş tecrübelerle bağlıydı. Taycı çayırında ot biçen yabancı, biçtiği ot için taycıya resm-i otlak ödemek zorundaydı.

Taycılar, taycı çayırlarında görev yaptığı gibi bazı çiftliklerin arazisi içinde bulunan çayırda da onların tasarrufuna bırakılmıştır¹. Bunlar genellikle küçük çayırlardır. Ürünü ise sadece ocak sahibine aittir.

XVII. yüzyılda tahrir defterlerinde taycı ocaklarının yeni bir görevinden daha söz edilmiştir. Kanunnamede belirtildiğine göre, Mısır ve Trabzon'dan has ahıra gönderilen atlar yavrualayacakları zaman bir süre Sultanönü sancağında konakladığı ve yavrular en az iki aylık oluncaya kadar burada bulunan çiftliklerde bakıldığı görülmektedir². Anne ve yavru yolculuğa dayanacak hale geldikten sonra Sultanönü sancağındaki taycı çiftliklerinden ayrılıyorlardı. XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde Trabzon ve Mısır'dan gelen atlardan söz edilmediği için yavruları ilgilendiren bilgi de bulunmamaktadır. 1624 tarihinden sonra hazırlanmış olan defterlerin başında kanunname olmadığı için yine bu konaklama hizmetinden söz edilmemekle birlikte bunun gibi yavruları ilgilendiren bilgi de bulunmamaktadır.

Kanunnameler değerlendirildiği zaman taycıların görevlerini şöyle sıralamak mümkün olmaktadır:

- a) Her çiftlik yılda iki tay yetiştirecektir.
- b) Tayların eğeri, nalı ve yemi taycı ocağı sahibi tarafından sağlanacaktır,
- c) Yundların tokatları hazırlanacaktır,
- d) Aygırlar yunda çekileceği zaman hayvanların bakımına dikkat edilecektir.
- e) Yetişkin hale gelen taylar, sahipleri tarafından yedilerek Bursa'ya götürülecek ve Bölükbaşıya teslim edilecektir,
- f) Hassa ahırları tamir edilecektir,
- g) Hassa çayıruları biçilerek otları kurutulurak İstanbul'a ve diğer has ahırlara gönderilecektir,
- h) XVII. yüzyıldan itibaren Trabzon ve Mısır'dan İstanbul'a nakledilen atlar, doğum sırasında ve yavrular 2 aylık oluncaya kadar İnönü haralarında bakılacak, daha sonra yola çıkarılacaktır.

2. VERGİ NİZAMLARI

a. MUAFİYETLERİ

İstabl-ı amire'ye bağlı olan taycılar, müsellemlerin statüsü içinde yer alıyordu. Her çiftlik, taycı ve yamaklarına yazılıyordu. Geri hizmette ordunun ve has ahırın

¹ T. D. nr: 247/67, T. D. nr: 112/136 Demirci Resul Ocağı ve T. D. nr: 112/146, T. D. nr: 247/77'de Eğirce Öz'de Eyne Bey ocaklarının çiftlikleri içinde çayıruları bulunmamaktadır. Taycılara tahsis edilen en büyük çayır ise İnönü dolayların Delüklü Çayırıdır. Delüklü Çayır hakkında bkz: T. D. nr: 438/240 ve T. D. nr: 242/72.

² T. D. nr: 740 ve Kamil Kepeci, nr: 7182 defterlerinde bulunan kanunnameler; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 500; T. Gökbilgin, "Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", s. 313.

binek hayvanlarını yetiştirdikleri için askerî sınıftan sayılıyorlardı. Genel anlamda taycılar da müsellemler gibi vergiden muaf ve müsellemler sayılıyorlardı.

Taycı çiftlikleri sultana ve has ahıra ait topraklar üzerinde kurulduğu için taycı müsellemleri "*Sultanın Kulu*" sayılıyorlardı¹. Kul statüsünde oldukları için teşkilatın kurulduğu yıllarda taycılar "*kesimci*" sayılıyorlardı. Bu nedenle Fatih zamanına kadar basit bir nakit, yılda 18.000 akçeyi kesim (maktu') olarak Hazine-i Amire'ye vermekle sorumlu tutulmuşlardı. Adı geçen maktu' vergi, yıllık olarak her ocağın vermek zorunda olduğu iki taya ilave olarak Bursa'da Bölükbaşına teslim ediliyordu. Bu vergi, taycılarının tasarrufuna bırakılmış olan çayırın otunun biçilip satılmasından elde edilecek gelirin karşılığı olarak konulmuştu.

Taycı kanunnamelerinde açıkça belirtildiği gibi bu vergi Fatih zamanına kadar ödenmiştir. Fatih zamanında Hasahır'da yapılan kadro çalışması içinde, taycılarının başvurusu da gözönüne alınarak kesim 18.000 akçeden 10.000 akçeye indirilmiştir². 1492 yılında, geri hizmet kurumlarında yapılan düzenleme sırasında, II. Bayezid'in emri ile geri kalana 10.000 akçelik kesim de kaldırıldı. Daha önce belirtildiği gibi bu tarihte İnönü çevresinde toplanmağa başlayan taycı ocakları yeni statülerini çok kolay benimsedi³. Ali Çelebi'nin tahririnden sonra Taycı ocakları tamamen İnönü çevresine toplanmış oldu. Mukataanın kaldırılmış olmasına rağmen taycılar İstanbul'daki Hasahır'a aynı olarak kurutulmuş ot göndermeğe devam ettiler. Taycılarının has ahıra kurutulmuş ot ve saman gönderme sorumluluğu, 1639 yılına kadar devam etti. Bu tarihte düzenlenen tahrir defterinde "*Hükm-ü Şerif*" le ot ve saman gönderme sorumluluğunun kaldırıldığı açıklanmıştır⁴.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da taycılarının muafiyetleri devam etmiştir. XVII. yüzyıl defterlerinde istabl-ı amire'ye bağlı yeni görevler ve görev sahipleri kaydedilmiştir. Bunlar da taycılarının muafiyetlerinden aynen yararlanmışlardır. Yüzyılın başında hazırlanmış olan defterlerde meslek çeşitleri az iken daha yüzyılın ortasında meslekler büyük bir artış göstermiştir. H. 1049/1639 tarihli defterde belirtildiğine göre defter-i atikte çok sayıda yeni meslek sahibine muafiyet verilmiştir. 'Bunlar arasında eskiden beri var olan meslek mensuplarının sayılarının arttığı görülmektedir. Yazılı olan meslekler, korucu, köprücü katrancı, buzaacı, otlakçı, hendekçi, tokatçı'dır ve hepsi avârız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmuşlardır. Aynı yerde belirtildiğine göre bunlar resm-i galle ve istabl-ı amire'ye saman vermekten de muaf ve müsellemler tutulmuşlardır⁵.

¹ Buradaki kul, esir anlamında olmayıp, sultanın hizmetinde olan kimseler anlamındadır. Bu konuda bkz: Barkan İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, I, 2, s. 199-205. İki kulluk hakkında bkz: T. D. nr: 112, s. 169, 177, T. D. nr: 247, s. 90, 94.

² Taycı kanunnameleri hakkında bkz: T. D. nr: 112, s. 203. T. D. nr: 247, s. 111. T. D. nr: 740, s. 4. Kamil Kepeci nr: 7182, s. 2.

³ 1492'de ocakların İnönü çevresinde toplanması ile ilgili çok sayıda örnek bulunmaktadır. Aşağıdaki örnek bunu açıklayacak niteliktedir. T. D. nr: 112/16: "Mezburdan Ahmed kardaşıyla ve Aydın kardaşıyla taycı müsellemlerinden olub haliya hükm-ü şerif varid olub ma'sun-u şerifinden beid yerlerde olan taycıları taycılıkdan ihrac idüb müsellemliklerinde eda idesün deyu emr olunduğu ecilden mezkûrlar beid yerde olmağın taycılıkdan ihrac edilüb müsellemliklerinde itâ olundular".

⁴ T. D. nr: 768, s. 46.

⁵ T. D. nr: 768, s. 46.

XVI. yüzyılda taycı kanunnamesinde, yundlara tokat düzmek görevi taycı ocaklarına verilmişti. Halbuki 1639 tarihli defterde tokatçıların ayrı bir grup oluşturduğu görülmektedir. Meselâ Tutaş köyünde 11 çiftlik tokatçı olmuştur¹. Korucu, köprücü ve olukçular eskiden de mevcut olduğu için bunlar hakkında "*Reayet oğlu reayet*" olmadıkları hakkında kayıt düşülmüştür². Halbuki diğerlerinin önceden taycı olduğu, hassa yundlarına hizmet için korucu, olukçu, buzaacı, tokatçı, hendekçi ve katrancı olduğu belirtilmiş ve ellerindeki hüküm-ü hümayunla avârız-i divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler tutuldukları açıklanmıştır³.

H. 1168/1754 ve H. 1193/1779 tarihli defterlerde nüfusun kalabalıklaşması ve muafiyeti yeni zümrelere çiftlik tahsis edilmiş olması nedeniyle taycı müsellemler kullarının oğulları çiftlik sahibi olamamıştır⁴. Bunların çoğu hassa yundlarına ulufeli olarak bakarak geçimlerini sağlamışlardır. H. 1193 yılında bunların ancak 3 tanesine çiftlik tahsis edilebilmiştir⁵. Bunlardan 46 kişiye İnönü kalesinde görev verilerek işsiz kalmamaları sağlanmıştır.

b. ÖDEDİKLERİ VERGİLER

Taycıların ödediği vergilere gelince bunlar, müsellemlerde olduğu gibi, kendi teşkilatları içinde vermek zorunda oldukları vergilerden ibaretti. Taycıların resm-i niyabeti, cürm-ü cinayet ve resm-i arusesi kime hasıl yazılmıştı. XVI. yüzyılda düzenlenmiş olan defterleride bunu tam olarak tespit etmek imkânsızdır. Buna rağmen adı geçen vergilerin İnönü'de oturan taycılar ağası ve Bursa'da oturan Bölükbaşı arasında pay edildiği kuşkusuzdur. H. 1120/1708 tarihli defterde⁶ resm-i aruse, niyabet ve bad-ı hava'nın taycılarda taycı ağası'na, korucularda korucu ağasına hasıl yazıldığı açıklıkla belirtilmiştir. İncelenen defterlerde vergi miktarı ve memurların geliri verilmemiştir. Ancak tımar çiftlikleri tespit edebilmek mümkün olmuştur. Bütün defterlerde ocakların toplam nüfusu dışında bilgi bulunmamaktadır.

III. TAYCILARIN DEMOGRAFİK DURUMU

1. TAYCI ÇİFTLİKLERİN ÖZELLİKLERİ

H. 928/1521 tarihli defter de verilen bilgilere göre Sultanönü sancağında "*kadimden*" taycı çiftlikleri bulunmaktadır. 1492 yılında, Taycıların İnönü çevresinde toplanmasından önce sancak sınırları içinde, her tarafta taycı ocakları bulunuyordu. Bunun en güzel kanıtı, taycı sözcüğünün günümüzde hâlâ yer isimlerinde yaşamasıdır. Bunlardan biri Eskişehir'in merkez köylerinden "*Taycılar*" köyü

¹ T. D. nr: 768, s. 12.

² T. D. nr: 768, s. 15, 21, 31, 45.

³ T. D. nr: 931, s. 15, 7, 25.

⁴ T. D. nr: 931, s. 15. T. D. nr: 940, s. 9, 32.

⁵ T. D. nr: 940, s. 32.

⁶ T. D. nr: 868, s. 21.

taycıların toplandığı İnönü çevresinde değil, aksi istikamette, Alpu kazasının kuzeyinde bulunmaktadır. Daha önce açıklandığı gibi bu bölgedeki taycılar daha XV. yüzyılda İnönü civarına nakledilmişti.

Taycılar tahrir defterlerine çiftlik esasına göre yazılmıştır. Çiftliklerin büyüklüğü açıklanmamıştır. Ali Çelebi tarafından oluşturulan ocakların geliri yeterli olduğu için uzun bir süre, 1546 yılına kadar çiftliklere ilave yapılmamıştır.

Taycı çiftliği bir müselleme ve ona bağlı yamaklara yazılıyordu. Yamak sayısı 7 ilâ 12 arasında değişiyordu¹. Bazı çiftliklerde yamak sayısının 24 kişiye kadar çıktığı hallerde çiftlikler iki kulluk hizmeti ile sorumlu tutulmuştu². Geliri fazla olan çiftlikler de iki kulluk verdiği halde bunların yamak sayısının kalabalık olmasına gerek yoktu. Taycı ocaklarında müselleme, yamak ve naresidelerin toplam kaç kişi olursa olsun müsellemden sonra 4 yetişkin yamak bulunmasma dikkat ediliyordu. Bu durumda hizmete hazır 5 yetişkin kişi bulunuyordu. 1-14 yaş arasındaki naresideler ise adı geçen kişilerin oğullarıydı. Mücerredler ise 14 yaşın üstünde, henüz evli olmayan delikanlılardı. H. 928/1521 ve H. 953/1546 yılları arasında ocaklar karşılaştırıldığı zaman müselleme ve yamakların çoğunun görevine devam ettiği tespit edilmektedir. Azadlıların da müselleme görevi üstlendiği örneklerin sayısının kabarıp olduğu görülmektedir³. Yaşlanan müselleme ve yamaklar, bedel göndermeden ocakta hizmete de-

¹ T. D. nr: 112, s. 70, 71, 79, 80, 81. T. D. nr: 247, s. 48, 49, 50.

² İki kulluk hizmetle sorumlu olan ocaklar 4 tay veriyordu. T. D. nr: 112, s. 82: İlyanlı'da Süleyman ve Ahi çiftlikleri 24 kişi, T. D. nr: 247, s. 51, Kale köyünde yaşad 21 kişi.

³ Taycı ocağına örnek olmak üzere, aynı çiftliğin 25 yıl ara ile durumu incelendiği zaman konu daha ağırlık kazanacaktır. Çiftlik der-karye-i Kuruca, Minnet Yerine (T. D. nr: 112/100, H. 928).

1. İbrahim veledi Mehmed	: Müselleme
2. Hasan biraderi 0	: Yamak
3. Hüseyin biraderi 0	: Yamak
4. İlyas muattak-ı müselleme Mehmed	: Yamak
5. Abdi veledi 0	: Yamak
6. Mehmed biraderi 0	: Nareside, 8
7. İsa biraderi 0	: Nareside, 5
8. Musa biraderi 0	: Nareside, 4
9. Mustafa biraderi 0	: Nareside, 3
10. İsa veledi Musa bin Elvan	: Yamak
11. Bali biraderi 0	: Nareside, 12

Çiftlik-i Minnet Yeri, der-karye-i Kuruca (T. D. nr: 247/53, H. 953).

1. İbrahim veledi Mehmed	: Pir-i fani (mütemekkin der-karye-i Süpren, tabi-i Eskişehir).
2. Murad veledi 0	: Nareside, 1
3. Hasan biraderi İbrahim bin Mehmed	: Pir-i fani,
4. Ays veledi 0	: Nareside, 5
5. Abdi veledi İlyas, muattak-ı müselleme Mehmed	: Müselleme
6. Hızır Bali veledi 0	: Nareside, 8
7. Mehmed biraderi Abdi bin İlyas	: Yamak
8. İbrahim veledi 0	: Nareside, 4
9. İsa biraderi Mehmed veledi İlyas, muattak-ı Mehmed	: Yamak
10. İsa veledi Musa bin Elvan	: Yamak

Mürde-i Cedid : Minnet veledi Hasan, İlyas muattak-ı müselleme Mehmed.

Mürde-i Atik : Hüseyin biraderi Hasan, Musa biraderi İsa, Mustafa biraderi 0.

vam ediyorlardı. Çünkü burada hizmet, savaşa eşmek değil, çiftlikten ayrılmadan kısıraklardan yavru alarak onları bakıp büyütmek, nala, eğere alıştırmak ve çiftliklerinde tarım yapmaktan ibaretti. Dolayısıyla yaşlı ocak üyelerinin iş gücü olma özelliğini koruması gözönüne alınarak deftere yazmakta sakınca görülüyordu. Bunun bir yararı da çiftlik gelirinin yeni üyelerle paylaşılarak gelir oranının düşmesini önlemiş olmasıydı. Ocaklara müsellemler ve yamak yazımı tahrir sırasında kadı ve tahrir memuru tarafından, iki tahrir sırasında kadı mektubu ile yapılıyordu.

Taycı çiftliğinde görev yapmak üzere taycı yazılabilmek için "*Taycı oğlu Taycı*" olmak gerekiyordu. İhtisas konusu olan taycılık babadan oğula geçiyor, çiftlik aynı zamanda bir eğitim merkezi görevi yapıyordu. Mesleğin incelikleri ocak içinde küçük yaştan itibaren öğreniliyordu. Yaşlılar bilgilerini gençlere aktarıyor, yardımlaşma ortamı içinde hizmet ömür boyu sürüyordu.

Daha önce belirtildiği gibi taycılar Sultan hasası üzerinde oturdukları için "Kul" sayılmışlar, Fatih zamanına kadar 18.000 akçe kesim ödemişlerdir. Genellikle kesimciler esir olan kullar sayılmakta, Hüdavendigâr sancağındaki sığırcı kullar, koyun kafirlerinde olduğu gibi gayri müslimlerden oluşmakta idi¹. Tahrir defterlerinde bunların isimlerinin yanına konulan kul, kul oğlu, gulam gibi kayıtlarla gayri müslim oldukları belirtiliyordu. Taycı müsellemler müslüman kul olduğu için isimlerinin yanına bu tür işaretler konulmamıştır. 1521 ve 1546 tahrirlerinde bazı isimlerin yanında azadlı olduğunu açıklayan "*atik, muattak*" gibi kelimeler konulmuşsa da azadlıların eski isimleri, etnik yapısı ve dinleri belirtilmemiştir. Türk ve müslüman isimler aldıkları için bir kaç tahrir sonra da azadlı oldukları unutulup gitmiştir². Sonuç olarak taycıların tahrir defterlerinde "*Kul*" olarak yazılmış olmasına rağmen, Sultan hasamda oturup hizmet verdikleri için bu ismi aldıkları kuşkusuzdur. İsimleri incelendiği zaman Sultanönü sancağında oturan taycıların Türk ve müslüman olduğu kesinlikle görülmektedir.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda düzenlenen Sultanönü taycı defterlerine Hüdavendigâr sancağında bulunan kullar da yazılmağa başlanmıştır. XVII. yüzyıl defterlerinde 16 nefer olan "*Bulgarlar*" yazılmıştır. Bunlar Bursa'da Bulgar mahallesinde oturuyor, istabl-ı âmire'ye bağlı çayırın yol ve köprülerini yapıyor, görevleri

25 yıl ara ile hazırlanmış olan iki tahrirde, bazı isimlerin hâlâ görevlerini sürdürdüğü görülmektedir. Eski müsellemler İbrahim veledi Mehmed ve yamak olan kardeşi Hasan, yaşlandıkları halde yamak listesinde kayıtlı bulunmaktadır. Müsellemler İbrahim veledi Mehmed, yaşlandığı ve yerine geçebilecek yaşta oğlu olmadığı için (Oğlunun, o sırada 1 yaşında olduğu görülüyor) müsellemleri 1521'de yamak olan, babasının azadlısı İlyas'ın oğlu Abdi'ye bırakmıştır. 1521 de 8 yaşında olan İlyas'ın diğer oğlu Mehmed, 5 yaşında olan İsa ve yamak olan diğer İsa, 1546 yılında yamak olarak hizmet vermektedirler. Yeni müsellemin babası İlyas muattak-ı müsellemler Mehmed, defter-i atik düzenlendikten sonra ölmüştür. Daha önceki tahrirde ise yamak olan müsellemler İbrahim veledi Mehmed'in kardeşi Hüseyin, 4 yaşındaki Musa biraderi İsa ve onun 3 yaşındaki kardeşi ölmüşlerdir. Musa ve İsa'nın henüz delikanlılık yaşına gelmeden öldüğü anlaşılmaktadır.

¹ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri", *İktisat Fakültesi Dergisi*, I, 2, s. 199, 205.

² T. D. nr: 247/44 : Mehmed Atik-i Müsellemler Hamza.

T. D. nr: 247/53 : Mehmed Atik-i Müsellemler Osman, Yamak.

T. D. nr: 247/61 : Mehmed veledi İsmail, Muattak-ı müsellemler Hacı Halim, Yamak.

T. D. nr: 112/100, T. D. nr: 247/53.

karşılığında avarız-i divaniye ve tekâlîf-i örfiye'den muaf ve müsellemler oluyorlardı¹. Bunlar dil ve din özelliklerini korumuş Bulgar sürgünlerdi². Ellerinde durumlarını açıklayan hükm-ü hümayun'ları vardı. XVIII. yüzyılda Sultanönü sancağında bulunan hasahır hizmetlileri ile Hüdavendigâr sancağındaki "*An cemaat-ı kul oğulları*" da taycı defterlerinde toplanmıştır³.

Türk ve müslüman oldukları kesin olan taycılar tarım ve hayvancılıkla uğraştığı halde aralarında eğitim görmüş olanlar da bulunmaktadır. Meselâ Şehr Eyükte⁴ Sarı Hamza çiftliğinde oturan Nasuh veledi Hızır ve 11 yaşında olan yeğeni Osman veledi Yusuf b. Hızır "*Mevlana Şucaaddin asitanesinde*" molla idiler⁵. 1546 tarihinde Osman veledi Yusuf b. Hızır mürde-i cedid listesinde bulunmaktadır. Nasuh veledi Hızır defter-i atik'te imam yazılmış ve vergiden muaf tutulmuştur. 1546 yılında ise Söğüt kadısı olduğu kaydedilmiştir⁶.

Kesimci olan taycıların hassa toprağının sahibi ile olan ilişkisine gelince, bu müsellemlerinin kendi sancakbeyi ile olan ilişkisinden biraz farklıdır. Taycılar, işletme sermayeleri olan kısrağ ve aygırları has ahırdan alıyor, bunların bakım ve tay üretimi için kendisine tahsis edilen çiftliğin ve çayırın gelirini tasarruf ediyordu. Fatih zamanına kadar geniş çayır ve biçip otunu sattıkları için 18.000 akçe kesim ödemek taycılar zor duruma düşürmemişti. İnönü çevresinde çiftlikler toplandıkça kullanılan çayır azalmış, yıllık miktarı belli olan vergiyi ödemek taycılara zor gelmeye başlamıştır. Nitekim kısa bir süre sonra Hazine-i âmire 10.000 akçeden de vazgeçmek zorunda kalmıştır. Ali Çelebi'nin tahririnden sonra Taycı ocakları sadece yılda iki tay üretip bunların bakımı ve eğitimi ile meşgul olmuşlardır⁷.

Taycı çiftlilerinin hasılı 500 akçenin üzerinde ise ocak iki kulluk hizmeti vermekle, yani 4 tay yetiştirmekle sorumlu idi⁸.

¹ T. D. nr: 931, s. 26, T. D. nr: 768, s. 49.

² Bkz: Barkan, İ.Ü. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, I, 2, s. 207.

³ T. D. nr: 931, s. 15, T. D. nr: 940, s. 9.

⁴ Şehr Eyük, Bugün Eskişehir belediye sınırları içinde kalmış olan antik Dorileon şehrinin kalıntılarının bulunduğu yerdir.

⁵ T. D. nr: 112, s. 84.

⁶ T. D. nr: 247, s. 46.

⁷ Tarım ve hayvancılıkla uğraşan bir toplum olan taycılar çayır gelirleri azaldıkça daha fazla toprak talebinde bulunmuşlardır. 1492 yılında hemen hemen bütün çiftliklere toprak ilave edilmiştir. Meselâ: "*Mezkûrların ziraatı yeri vefa itmedüğü sebebdan mevkufattan Toy Ali yeri zamm olunmuş, der-defter-i köhne*" şeklinde çok sayıda kayıt 1521 tarihli defterde bulunmaktadır. 1521'de ve daha sonraki tahrirlerde toprağın geliri taycılarının geçimine yeterli olmayınca ilaveler yapılmaya devam edilmiştir. İki tahrir arasında yapılan ilaveler ile kadı hücceti ile yapılmıştır. T. D. nr: 112, s. 80, T. D. nr: 112, s. 89, 95, T. D. nr: 247, s. 49.

⁸ T. D. nr: 112, 89, 96, 101, T. D. nr: 247, s. 51, 53 ve diğerleri. Meselâ Kireççi köyündeki Kısıp Aydın çiftliğine 1492 yılında Tutaş'ta İbrahim yeri ilave edilmiş, 1521'de ocak yeterli olduğu için hiçbir işlem yapılmamıştır. 1546 tarihli defterde "*Mezkûr çiftliğin hasılı az olub nahiye-i Yahşi Karkın'da karye-i Karaca Eyük'de Mürüvvet çiftliğinin hasılı ziyade olmağın bir birine zamm olmdı. Haliya iki kulluk kılındı, deyu mestur der-defter-i atik*" şeklinde bir kayıtlı iki ocağın birleştirildiği ve bundan sonra iki kulluk hizmeti verecekleri açıklanmıştır. Her iki tahrirde de iki kullukla ilgili çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Hepsisi ocaklarında 4 tay yetiştirmekle sorumludur.

1521 yılına kadar taycılar arasında Hassa yundlarına bakan yamaklar çok az bulunuyordu. Konu müsellemler arasında daha yaygındı. Meselâ Toğanoğlu köyünde bulunan müsellemler çiftliklerinin Manastır yaylasında Yund'ları bulunuyordu. Bu yarı yabani kısıraklar Manastır yaylasında serbest dolaşır, kışın hassa ahırlara alınır. Müsellemler ocaklarında Yund oğlanı yazılmış olan yamaklar bunlarla ilgileniyordu¹. Müsellemler ocaklarının dağılmasından sonra taycı çiftliklerinin yamaklarından bazıları kendi istekleri ile hassa yundlarına bakmağa talip olmuştur. Bunlar sadece hassa kısıraklarına bakmıyorlar, "**Sultanönü'nde vaki olan hassa tavarlara** (at, kısırak ve aygır için kullanılan genel tabir) **hizmet**" ediyorlardı. Yetişen at ve tayları Bursa ve İstanbul'a gönderiyorlardı². Her talip olan Yund oğlanı olamıyordu. Yetenek arandığı gibi, yamağın ocak dışında çalıştığı zaman çiftliğin iş gücü kaybına uğramaması gerekiyordu. Bu nedenle ancak kalabalık ocaklardan seçilen uygun kişiler yund oğlanı tayin edilebiliyordu. Genellikle bu işin talebi çoktu. Çünkü Yund oğlanları, bakımlarına teslim edilen kısıraklara yaptıkları hizmet karşılığında İstabl-ı âmire'den günde 3 akçe ulufe alıyorlardı³. Çiftlik gelirinin yanında ulufe almak çok kârlı olacağı için bu işin suistimal edilmemesi için tahrir defterlerinde ocaklardan yund oğlanı tayin edilenlerin isimlerinin yanına açıklayıcı bilgi koymak zorunluluğu vardı. Yund oğlanlarının işi hassa kısıraklarını güdüp terbiye etmekle bitmiyor, onlara ahır, tokat ve gölgelikler yapmak, kış için ot hazırlamak, doğuracak kısıraklara yardımcı olmak da görevleri arasındaydı. Taylar ise aynı ocak içinde taycılar tarafından bakıldığı için yund oğlanları bu hizmetleri çok kolay yapıyordu. İstanbul'dan at isteği olduğu zaman yund oğlanları hayvanları ya kendileri yedeklerinde götürüyor ya da ücretini vererek yedekçi tutuyordu⁴.

Taycılar ve yund oğlanları baktıkları hayvanların sağlıkları ile de yakından ilgilenmek zorunda idiler. Bazıları bu konuda tecrübe sahibi olduğu için muafiyetler elde edebiliyordu. Karsak köyünden Musa çiftliğinden Nasuh veledi Ahmed b. Nasuh: "**Tavarların uyuzuna hizmet itmek fennine tamamı kamil ve mahirdir, deyu İnönü kadısı ve taycılar ağası arz itmeğün ber mucib-i arz-ı mezkûran defter-i cedid'de uyuzcu kayd olunmuştur**"⁵.

Ali Çelebi taycı defterini yeniden düzenlerken Alaçam'da Devletşah çiftliği, müsellemleri ile birlikte Buğurcu-Deveci olmuşlardır⁶. Batı Anadolu'daki gibi kalabalık olmayan Buğurcular taycı kanunnamesine tabii idi ve yılda iki deve vermekle sorumlu tutulmuşlardı. Ayrıca kışlakların bakımı ile ilgileniyorlardı.

Taycı çiftlikleri içinde oturan bazı kişiler defterde Olukçu olarak yazılmışlardı⁷. Bunlar Hass Ahır'a ait olan çayırın yol, köprü ve kanalları ile ilgileniyorlardı. Çayırlardan bol miktarda ot biçebilmek için araziye su salmak üzere yapılan

¹ T. D. nr: 112/28, yund oğlanı.

² Hassa davalarını gütmek: T. D. nr: 247/55, 56.

³ T. D. nr: 247/71, 72, T. D. nr: 768/46, T. D. nr: 868/8, T. D. nr: 940/38.

⁴ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 498.

⁵ T. D. nr: 247/108, T. D. nr: 112/198 de Nasuh'un babası Ahmed ve dedesi Nasuh, yamak kayıtlıdır. Fakat kendisinin adı yoktur.

⁶ T. D. nr: 112/205, T. D. nr: 247/113, T. D. nr: 740/80.

⁷ Olukçu: T. D. nr: 112/204, T. D. nr: 247/112, T. D. nr: 768/47, T. D. nr: 931/14. Kamil Kepeci, nr: 7182/22, Olukçu cemaatinin 14 kişi olduğunu belirtmiştir.

bendlerde çalışıyorlardı. Bir çiftliğin tamamının olukçu olması yerine, taycı çiftliklerinde oturan yetenekli kişilerin bu işi yapmak üzere görevlendirilmesi ile yapılıyordu. Burada asıl konu mesleğin iyi bilinmesi ve yerine getirilmesi idi.

XVI. yüzyıla ait taycı defterlerinde, çiftlik tasarruf etmeyen olukçuların, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda düzenlenen defterlerde sayıları arttı ve ocak haline gelerek çiftlik tasarruf etmeğe başladılar. 1624'de 14 kişi olan olukçular 1639 yılından itibaren cemaat haline gelerek muafiyetliler arasına dahil oldular¹. Bu kayıta olukçuların "*Olukçu oğlu olakçu*" olduğu belirtilmiştir. 1754 yılında muafiyetli hizmetlerin çok fazla arttığı görülmekte ve bu defterde, hassa yundlarına hizmet edenler korucu, olukçu, katrancı, köprücü, hendekçi, otlakçı, tokatçı gibi görevlilerin çok eskiden taycı oğlu oldukları belirtilmektedir².

Koruculara gelince, bunlar, hassa korularını ve çayırlarını beklemek ve korumakla görevliydi. Görevleri ırsı idi ve babadan oğula intikal ediyordu. Geniş çayırların bulunduğu İnönü ve çevresinde oldukça kalabalık bir topluluk oluşturuyorlardı. Müselleme teşkilâtının dağılmasından sonra onların tasarrufunda olan çayırların bekçiliği de koruculara bırakılmıştır³. Bu dönemde İnönü'de 54, Eskişehir'de 42, Akköprü'de 15 korucu bulunuyordu⁴. Çayır, yaylak, koru gibi yerlerin sınırlarının istabı âmire tarafından kontrol edilmesi çok önemliydi. Reayanın buralardan tarım arazisi kazanmak için yaptığı gizli çaba üç yılda bir yapılan sayımlarla önlenmeğe çalışılıyordu⁵. Korucular yalnız buraların değil, her yıl çayırların, koruların otunu biçerek pazarlayıp parasını hasahır'a göndermek zorundaydılar.

Genel olarak ele alındığı zaman taycı çiftlikleri, müselleme çiftliklerine benziyordu. II. Bayezid tarafından mukataaların kaldırılışına kadar kesimci statüsünde idiler. Bu tarihten sonra taycılar tamamen muaf ve müselleme olmuşlardı.

Arşivde bulunan en eski taycı defterinde⁶ 124 adet taycı çiftliğinin ve bağlı bulunduğu köyün ismi verilmiştir. Bu defterde köprücü, korucu, olukçu gibi hizmet grupları için bölümler ayrılmıştır. Korucu ve olukçuların raiyyet ve raiyyet oğlu olmadıkları belirtilmiştir. Onlar da taycılar gibi taycılar ağası ve kethüdaya bağlıydı⁷. Korucuların nüfus fazlasından 23 kişi köprücü olarak ayrılmıştı.

XVII. ve XVIII. yüzyıla ait taycı defterleri, günün koşullarına uygun olarak hazırlanmıştır. Nüfus artışı, muafiyetlilerin çoğalması, XVIII. yüzyılda, Bursa'da bulunan ve kul statüsünde olanlardan kul oğlanı ve Bulgar bendçilerin Sultanönü sancağına bağlanması defterlerin düzensiz hale gelmesine neden olmuştur. Nahiye, eskiden olduğu gibi çiftlik esasma göre değil muafiyetli cemaatlere göre yazılmağa başlanmıştır. Bu nedenle defterlerde konu hakimiyeti zorlaşmıştır. Bu tür

¹ T. D. nr: 768/47, 50.

² T. D. nr: 931/7.

³ T. D. nr: 931/25.

⁴ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 500, ayrıca bkz: T. D. nr: 940/3 ve T. D. nr: 868/6.

⁵ T. D. nr: 931/28, T. D. nr: 940/38.

⁶ T. D. Nr: 740.

⁷ T. D. Nr: 740/79.

olumsuzluklara rağmen İstabl-âmire defterleri en önemli kaynak özelliği taşımaktadır.

2. TAYCI NAHİYELERİ

II. Bayezid zamanına kadar sancak içinde yaygın olan müselleme nahiyeleri Ali Çelebi'nin yaptığı tahrirden sonra İnönü çevresindeki Has ahır arazi ve çayırlarında toplandı. 1492 yılında yapılan tahrirde İnönü'ye uzakta kalan nahiyelerin müselleme hizmetine geri verildikleri kayıtlardan tespit edilmektedir. Çepiş Viranı, Tutaş, Karacakaya, Kılıç köylerinde bulunan taycılar bu tarihte müselleme çevrilmişti¹. Ali Çelebi de Kayağlı ili, Karkın, Kozili, Karkın, Cemşid ili, Ebekızı, Eyne Hoca, Seyid Gazi nahiyelerinde toplandı. Kütahya sancağının Bey nahiyesine bağlı olup İnönü'ye komşu olan köyler de bir nahiye haline getirilip İnönü'deki Taycılar ağasına bağlandı². Taycı nahiyelerinin demografik durumuna gelince:

A.TAYCIYAN-I HASSA-İ OK: Eskişehir merkez köylerinden Mamuca, Sarı Sungur, Söğüdü ve Kireç köylerini içine alan bir nahiyedir. Bugün isimleri halen kullanılan bu köylerden başka İlyarık, Şehröyük ve Göcek köylerinde de taycı çiftliği bulunmaktadır. Şehr Eyüğü günümüzde, Eskişehir'in belediye sınırları içinde bulunan "*Şarhöyük*" ismi ile tanınan antik Doreleon yerleşme höyüğüdür. Nahiye 9 tane taycı ocağı bulunmaktadır. 1521'de ve 1546'da düzenlenmiş olan taycı defterlerinde çiftliklere ilave yapıldığı, ikinci tahrirde ocak nüfuslarının çok arttığı, buna mukabil bir müselleme ve 4 yamak dışındakilerin, müselleme ve yamakların çocukları olduğu görülmektedir. Yaşlanan taycılar da ocak listesinden silinmediği için 8 kişiden az ocak bulunmamaktadır. 1546 yılında yamakların bazıları çiftliğin bulunduğu köyden uzakta oturuyordu. Ocak dışında oturanların genellikle hassa yundlarına bakmağa talip olduğu görülmektedir.

1546 yılında Ok nahiyesinde, Şehr Eyük'te Sarı Hamza çiftliğinden olan Nasuh veledi Hızır³ adındaki yamak Söğüt kadısı bulunuyordu⁴

B. TAYCIYAN-I HASSA-İ YAHŞİ KARKIN: Karacaeyük köyünde bulunan üç taycı çiftliğinden ibarettir. Karacaeyük, Eskişehir merkez köylerindendir. Ocakların taycıları genellikle Karacaeyük köyünde oturmaktadır. Eskiden beri taycı çiftliklerinin bulunduğu bir bölgedir⁵.

¹ Çepiş viranı: T. D. nr: 112, s. 50, Tutaş : T. D. nr: 112, s. 45, Karacakaya, T. D. nr: 112, Kılıç, T. D. nr: 112, s. 116.

² T. D. nr: 112, s. 70-71.

³ T. D. Nr: 247/46

⁴ Ok nahiyesi için bkz. T.D.Nr.112, s.94. T.D.Nr.247, s.43.

⁵ T.D.Nr.112, s.88, T.D.Nr. 247, s.48.

C. TAYCIYAN-I HASSA-İ KAYAĞLI İLİ: Eskişehir-Kütahya demiryolunun Eskişehir il sınırı içinde olan kesiminin doğusunda kalan köyleri içine alan bir nahiyedir. Gökçe Kısık, Karkın, Ilıca, Eymür, bugünde kullanılan köy isimlerindendir. Eymür, bu gün eskisi gibi köy olmayıp "*Eymir Çiftliği*" adı ile bilmen Küçük bir yerleşim birimidir. Ilıca Köyüne bağlı Kabalak çiftliğine gelince, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Rumeli'den Anadolu'ya gelen göçmenlerin yerleştirilmesi ile köy haline gelmiştir. Görücek, Çavuşlar, Hale, Kuruca isimleri günümüzde kullanılmamaktadır. Çiftlikler Kütahya'dan Eskişehir'e doğru akan Porsuk çayının doğu tarafındaki düzlüklerde yer almıştır. Nehirden dolayı sulanır alanları bulunmaktadır.

1521 yılında ocakların müsellemelerinin bazıları sipahi toprağında tarım yapıyordu. 1546 listesinde bu görülmemektedir. 1546 yılında mürde listelerinin çok kalabalık olduğu dikkat çekmektedir. Kuruca köyü, arazisi üzerinde bulunan 3 taycı çiftliği ile nahiyenin en geniş taycı yerine sahip olan köy görünümündedir¹.

D. TAYCIYAN-I HASSA-İ KOZ İLİ: Eskişehir, Eskişehir'in kuzeyinde bulunan Muttalıp, kuzey batısında bulunan İtburun (Uludere) ve Sakarya vadisindeki Tarpak köyünü içine alan yaygın bir nahiyedir. Nahiyenin Kınık ve Koyun köylerinin adları bugün bulunmamaktadır. Söğüt nahiyesinde bulunan Tarpak köyüne komşu olan Koyunlu köyü ile Koyun köyünün aynı olma ihtimali hayli güçlüdür. İtburun köyünün yeni adı ise Uludere köyüdür.

Tarpak köyünde iki çiftlik bulunmaktadır. Geri kalan 6 çiftlik 6 köye yayılmıştır. Ocakların yamakları İnhisar, Güdük Saray, Eğri öz gibi nahiyeye komşu olan köylerde oturuyorlardı. Çiftliklerin hepsi ayrı köyde bulunduğu için sınırların çok iyi çizilmesi gerekiyordu. Kesin sınırlar belirtilmediği takdirde diğer kurumlarla her an anlaşmazlık çıkabiliyordu. Bu nedenle çiftliklerin kaydı bittikten sonra, kısaca, bu toprakların eskiden beri taycı yeri olduğu belirtiliyordu. 1546 yılına ait tahrirde, bütün ocaklara toprak ilavesi yapıldığı tespit edilmektedir. Zor durumda olan çiftliklere üç çiftliğe kadar ilave yapılmıştır. Bu tür ocakların geliri ancak 700 akçeye kadar ulaşabilmektedir. Bu ise iki kulluk hizmet anlamına geliyordu²

E. TAYCIYAN-I HASSA-İ KARKIN: Eskişehir-Kütahya karayolu üzerinde, Eskişehir'e 20 km. mesafede olan Takmak ve Nemli (Memlü) köylerini içine alan 10 çiftliklik bir nahiyedir. Günümüzde adı Nemli olan Memlü köyünde 5 çiftlik bulunmaktadır. Bu köylerin dışında kalan Evruz Bey (Uruz Bey), Çavdar, Uca gibi köylerin isimleri yakın çevrede bulunmamaktadır. 1521 yılında, nahiyede görülen toprak ihtiyacı sipahi toprağında tarım yapılarak karşılanmıştır. Defter-i atik'te yapılmış olan ilavelerle çiftliklerin 1546 da yeterli hale geldiği görülmektedir³.

¹ T.D.Nr. 112, s.91, T.D.Nr. 247, s.50.

² T. D. Nr.: 11, s.115, T. D. Nr: 247, s. 56.

³ T. D. Nr: 112, s. 105, T. D. Nr: 247, s. 61.

F. CEMŞİD İLİ : Eskişehir'in güneyinde, merkez köylerinden olan Avdan, Aşağı ve Yukarı Ilıca köyleri ve çevresini içine alan küçük bir nahiyedir. Bu köyler dışında Kızıl Kuyu ve İkikilise köylerinde de taycı çiftlikleri bulunmakta ise de bunların hangi köyler olduğu belli değildir. Aşağı ve Yukarı Ilıca'da 3 çiftlik, Avdan'da 2 çiftlik bulunmaktadır. İkikilise köyündeki Demirci Resul ocağında bir değirmen bulunduğu fakat bunun 1521 yılında, tahrire, harab durumunda olduğu kaydedilmiştir. Değirmenin 25 yıl sonra da onarılmadığı görülmektedir. Değirmenler genellikle su değirmeni olduğu için, akar suların taşması ile karşı karşıya kalmakta ve harab olmaktaydı. Yaya ve müsellemler defterlerinde de harab durumda olduğu belirtilmiş olan değirmen kayıtları bulunmaktadır¹

G. TAYCIYAN-I HASSA-İ EBE KIZI: İnönü'den sonra en büyük taycı nahiyesidir. Nahiye 15 çiftlik bulunmaktadır. Ebe Kızı nahiyesi, Eskişehir'in Sarıcakaya ve Bilecik'in Söğüt köylerini içine almaktadır. Çaltı, İnhisar, Tarı Özü köyleri Söğüt'ün Eğriceöz, Sakarya Ilıca ve Alpagut köyleri Sarıcakaya'nın köyleridir. Karacakaya köyünün, Alpagut köyünün yakınındaki Karaoğlan Köyü olma ihtimali güçlüdür.

Nahiyenin en geniş taycı alanı İnhisar'da bulunmaktadır. Burada 4 taycı çiftliği bulunmaktadır. Eğriceöz köyünde bulunan Hacı Bey çiftliğinden Hüseyin veledi Ahmed ve Haydar veledi Süleyman, İnönü'ye bağlı "*Delüklü Çayırı*" na korucu tayin edilmişlerdir. Elllerinde padişah beratı bulunmaktadır.

Çaltı'da bulunan Eyne Bey çiftliğinin içinde de çayır bulunmaktadır. Çayır 1492'den beri ocağın tasarrufunda bulunmaktadır. Gelenekler, bu çayırın daha eskiden beri bu ocağa ait olmasını gerektirmektedir. Elimizde daha eskiye giden kayıt bulunmadığı için ancak 1492 öncesinden söz etmek mümkün olmaktadır.

1546 yılına ait defterden anlaşıldığına göre Ebe Kızı nahiyesindeki ocaklarda oturan bazı yamaklar görevden kaçmak için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Paşa Yiğit ocağından Veli veledi Hamza, Defter-i Atik'e kendisini ölmüş olarak yazdırmıştır. 1546 yılında konu anlaşılmca Sultanönü kadısı, durumu araştırmak için görevlendirilmiş ve kadı, Veli'yi görevine iade etmiştir. Çaltı'da Eyne Bey ocağından Yusuf veledi Beğendik de Defter-i Atik'te gaib yazılmış, 1546 da gaib olmadığı tespit edilmiş ve Karacakaya'daki Eyne Bey ocağına yamak olarak verilmiştir. Bu gibi durumlarda yamaklar kadı tarafından cezalandırılıyordu².

H. TAYCIYAN-I HASSA-İ EYNE HOCA: Eskişehir'in Alpu kazasının kuzey kesiminde bulunan Çukurhisar köyünün çevresinde ve bir çiftlikten ibaret bir nahiyedir. Toprağı yeterli, yamak sayısı az olan bir ocaktır. İnönü'ye bağlı Mehmed ve Hızır ocaklarından iki kişi çiftliğe yamak yazılarak kadro tamamlanmıştır³

¹ T. D. Nr: 112, s.133, T. D. Nr: 247, s. 166.

² T. D. Nr: 112, s. 140, T. D. Nr: 247, s. 70.

³ T. D. Nr: 112, s. 147, T. D. Nr: 247, s. 78.

İ. TAYCIYAN-I HASSA-İ EYMÜR : Eymür ve Çorum köylerinde bulunan birer çiftlik üzerine kurulmuş bir nahiyedir. Eskişehir-Kütahya demiryolu üzerinde, Eskişehir'e 15 km. uzaklıkta bulunan , Porsuk kenarındaki Eymür Çiftlik adındaki yerleşme yerinin bulunduğu yerde olduğu kesindir. Bugün burası bir kaç ailenin oturduğu küçük bir birimdir¹.

J. TAYCIYAN-I HASSA-İ SEYİDGAZİ: Seyidgazi merkez köylerinden Çukur Ağıl, Sencer, Güllü Saray (Saray Ören) üçgeni içinde yer almış bir taycı nahiyesidir. Ocakların nüfusu genellikle kalabalıktır. Çukur Ağıl ve Gündoğmuş çiftlikleri 2 kulluk hizmeti yapmaktadır, diğerleri bir hizmet vermektedirler. Adı geçen iki ocakta mürde sayısı da yüksektir².

K. TAYCIYAN-I HASSA-İ OYNAŞ: Seyidgazi'nin Yukarı Söğüt köyünde bulunan iki çiftlikten ibarettir. Çiftlikler ocak halkına yeterli olduğu için 1546 yılında bile ilave yapılmamıştır³.

L. TAYCIYAN-I HASSA-İ İNÖNÜ: 31 ocaktan oluşan çok geniş bir nahiyedir. 22 köye dağılmıştır. Eskişehir'in İnönü kazası merkez olmak üzere güneyde Seyidgazi, kuzeyde Söğüt'e bağlı Çay köyü, Batıda Bilecik'e bağlı Küplü ve Aksu köylerini içine alan çok geniş bir hassa arazi üzerine oturmuştur. Küplü, İnönü, Poyra, Kargın, Avdan, Şücaat Bey (Şücaaddin-Aslanbey) Aksu, Çay köylerinin isimleri bugün de aynen muhafaza edilmektedir. Diğer köylerinin isimlerinin bulunmamasının başlıca nedeni, yüzyıllar içinde köylerin isimlerinin değişmiş olmasıdır. Bazı köyler de çeşitli nedenlerle yer değiştirmiştir. Meselâ, İnönü yakınında bulunan Oklbal köyünün güneyindeki platoda iki köyün kalıntısı ve civarında mezarlık bulunmaktadır⁴. Köy halkının yerleşim yerlerini terk ettiği çok açıkça görülmektedir. Bu örnekler Mihalıççık civarında da görülmektedir.

İnönü nahiyesindeki çiftlikler, Ali Çelebi tarafından yeniden düzenlendiği için çok azı hariç bırakılacak olunursa, diğerlerinin geliri yeterli olmaktadır. 1521 de sipahi toprağında tarım yaparak eksikliği gidermeye çalışan ocaklara ilk fırsatta mevkufattan toprak ilave edilmiştir. 1546 yılında, çiftliklerde bunlar dışmda hareket görülmemektedir.

Taycı defterlerinde mevkufat listesi bulunmamaktadır. Buna rağmen çiftlik ilavelerinin mevkuf çiftliklerden yapıldığı belirtilmiştir. Taycı çiftlikleri içinde vakıf arazi bulunmamaktadır. Nahiye içinde sadece Yüklüce köyünde Mehmed çiftliğinden

¹ T. D. Nr: 112, s. 148, T. D. Nr: 247, s. 78.

² T. D. Nr: 112, s. 80, T. D. Nr: 247, s. 80.

³ T. D. Nr: 112, s. 156, T. D. Nr: 247, s. 83.

⁴ Necdet Tunçdilek, "Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Bir Bakış", s. 197.

Ramazan biraderi Veli b. Elvan'ın elinde vakıf tasarruf ettiğine dair beratı bulunmaktadır. 1546 tarihli defterde konu ile ilgili bir bilgi yer almıştır. Taycıyan-ı hassa'nın bağlı olduğu Taycılar Ağası da İnönü'de oturuyordu¹.

M. TAYCIYAN-I MÜSELLEMAN-I DER LİVA-İ BEY: İnönü'nün kuzeyinde, Söğüt kazasının Oluklu köyü çevresinde kurulmuş küçük bir nahiyedir. Diğer köyleri Kepez, Ahur Malluca, Atbaşı köyleridir. Hüdavendigâr sancağının köylerinden olmasma rağmen, bölge İnönü'ye yakın olduğu için nahiyenin müsellemleri Ali Çelebi tarafından taycı yazılmıştır. 1546 yılında Kepez köyünde, Emir çiftliğinin ziyadelerinden yamak Emirce veledi Yusuf, hükm-ü şerif ile hassa tayları için Olukçu tayin edilmiştir. Nahiyedeki 5 çiftliğin dördüne iki kulluk yazılmıştır. Çiftliklerin birleştirilmesi Ali Çelebi tarafından yapılmıştır².

N. TAYCIYAN-I MÜSELLEMAN-I LİVA -İ KÜTAHYA: Kütahya sancağının İnönü'ye komşu olan Yakaca, Gazal Yakublu, Suli, Karsak, Osmancıklar ve Eğri Göz köylerini içine alan 8 çiftliklik bir taycı nahiyedir. Burası da Ali Çelebi tarafında taycı yapılmıştır.

Sultanönü sancağında oturan geri hizmet mensupları gibi taycılar da sakin yaşayan, problem yaratmayan bir topluluktur. Hatta aralarında arazi anlaşmazlığı dahi olmuyordu. Bu hoşgörüyü rağmen Sultanönü-Kütahya sınırında bulunan İshak çiftliğinde sınır anlaşmazlıkları bir dizi problem yaratmıştır. 1521 de Kütahya kadısmın hücceti ile çiftliğin sınırı yeniden çizilmiş ve defter-i cedid'e işlenmiştir. 1546 yılında durum değerlendirilmesi yapılmış, tahrir memurlarına verilen emirle 1521 tarihli hüccete dikkat edilmesi istenmiştir.

3. NÜFUS

Taycı cemaatinin toplam nüfusuna gelince, 1521 yılında 122 çiftlikte 152 müsellemler, 700 yamak, 12 mücerred, 615 nareside ve 78 yaşlı bulunuyordu. Tahmini toplam nüfus ise $(152+700+78 = 930 \times 5 = 4650+615+12 = 5277)$ 5277 kişidir. 1546 yılında ise 121 çiftlik, 146 müsellemler, 718 yamak, 12 mücerred, 674 naresinde ve 120 yaşlı olmak üzere toplam 5606 kişiydi. Aradaki artış muafiyetlerin artması ve ocak nüfusuna daha fazla nareside eklenmesinden ileri geliyordu

¹ T. D. Nr: 112, s. 158, T. D. Nr: 247, s. 84.

² T. D. Nr: 112, s. 191, T. D. Nr: 247, s. 103.

YEKUN-U MÜSELLEMAN-I TAYCIYAN-I HASSA

	112/203 H. 928/1521	247/111 H. 953/1546
Çiftlik	122 Kıt'a	121 Kıt'a
Kulluk	152	146
Yamak	700	718
Mücerred	12	12
Nareside	615	674
Pir-i Malul	78	120
Mürde-i Cedit	312	391
Gaib-i Cedit	29	17
Muhassıl	2	7

IV. TAYCI TEŞKİLATININ DAĞILMASI

İstabl-ı âmire'ye bağlı ve müselleman statüsüne tabi olan taycılar 1546 yılına kadar müsellemlerle beraber aynı deftere yazılmıştır. Taycılar ilk defa H. 956/1549 yılında Büyük ve Küçük Mirahur'a bağlı zümreleri tespit etmek için yapılan yazımda müsellemlerden ayrı değerlendirilmişlerdir¹. Bundan sonra düzenlenen defterler teşkilatı ilgilendiren özel defterler olmuştur². XVII. yüzyılda hazırlanan defterlerde taycı kanunnamesi bulunduğu halde, XVIII. yüzyıl defterlerine istabl-ı âmireye bağlı muafı olan diğer zümreler de yazıldığı için kanunname konulmamıştır. Özellikle 1754 ve 1779 tarihli defterlerde, taycılar, korucular, olukçular ve köprücülerle beraber hassa korularının, yaylak ve kışlakların durum, davarların sayısı da yazılmıştır³. 1779 tarihinden sonra arşivde taycılarla ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bunun nedeni toprak düzeninin bozulması ve muafiyetli teşkilatların çalışamaz hale gelmesidir.

Son defter I. Abdülhamid (1774-1789) zamanında düzenlenmiştir. Bu sırada en büyük iç sorun hükümetin taşradaki otoritesini ayanlar lehine kaybetmiş olmasıydı⁴.

¹ M. M. nr: 12.874, s. Sultanönü sancağı ve İnönü taycılarını ilgilendiren özel bölüm 175-185 sayfaları arasındadır. Defter parazitler tarafından tahrip edildiği, onarıma muhtaç olduğu ve okuyucuya paket içinde verildiği için kullanılması olanaksızdır. İstabl-ı âmire adına başlatılan ilk tahrir sonuçları içermesi nedeni ile çok önemlidir.

² T. D. nr: 112 H. 928/1521, T. D. nr: 247 H. 953/1546, T. D. nr: 740 (1618-1622). Kamil Kepeci, nr: 7182 H. 1034/1624, T. D. nr: 768 H. 1049/1639. T. D. nr: 868 H. 1120/1708. T. D. nr: 931 H. 1168/1754, T. D. nr: 940 H. 1193/1779.

³ T. D. nr: 931/28, T. D. nr: 940/38.

⁴ Ayanlık, eskiden beri mevcut olup, memleketin ileri gelenlerinden birisinin halk tarafından seçimi ile olurdu. Seçilmiş olan ayanlar hükümetle halk arasındaki işlerde aracılık yapardı. 1768 yılından sonra tayinle göreve gelmeye başladıkları için halkı korumak yerine ezmeğe başladılar. Ayanlar 1774 Kaynarca Barışı ile sonuçlanan Osmanlı-Rus Savaşını takip eden günlerde daha fazla güçlendiler. Ülke içinde ayaklanmalar başladı. İmparatorluğun en verimli yerlerinin denetimi ayanlar eline geçti. Devlet ayanları denetimde tutabilmek için onları resmi göreve tayin ediyor veya toprak vererek başka

Taycı nahiyelerinin bulunduğu bölge de bu konudan fazlasıyla etkilendi. Bu sırada Erzurum'da ayaklanan zorba Selim'in iki oğlu Eskişehir dolaylarına zorunlu olarak iskân edildi. Bunlardan Kumarcı Mustafa Çifteler'e, Abdullah ise İnönü'ye yerleştirildi. İki kardeş, özellikle Mustafa, satın aldıkları topraklarla büyük bir mal varlığına sahip oldular. Sultanönü ayanı seçilen Kumarcı, geniş arazisi üzerinde hayvancılık yapmak üzere hara ve üretim çiftlikleri kurdu. Hara da ürettiği iyi cins atları "*Kumarcı aygırı*" adı ile anılan damızlık atları ismini çok uzaklara kadar duyurdu. Arazi ve iktidarına güvenen Kumarcı Mustafa kısa zamanda devletin isteklerini yerine getirmeyen ayanlar arasında yer aldı. Bunun üzerine Bursa valisi Mustafa Paşa, kendisini cezalandırmak üzere Eskişehir'e gönderildi. Mustafa Paşa ayaklanmayı bastırıp, Kumarcı'yı idam ederek arazisini devlet adına müsadere etti. Kumarcı'nın mülk edindiği hassa arazi tekrar saltanata intikal etti ve kurulmuş olan hayvan üretim çiftlikleri aynı amaçla kullanılmaya devam edildi. Bu konu biraz da geleneğe sahip çıkmak anlamı taşıyordu. 1910 yılına kadar faaliyette olan Hara, 1934 yılına kadar çalışmalarına ara verdi ise de bu tarihte tekrar aynı amaçla hizmete açıldı. Faaliyeti günümüzde hâlâ devam etmektedir. Saltanat arazisi olan yerler üzerinde ise 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından itibaren göç edip gelen göçmenler çok sayıda köy kurup yerleştiler.

İnönü'ye yerleşen Abdullah da kardeşi gibi toprak satm alarak arazisini genişletti. Abdullah'ın topraklarını genişletmesi sırasında yörede özelliğini koruyan hiç taycı çiftliği kalmadı, taycı ocakları özelleşerek yok oldu. Bu olay tamamen has ahır aleyhine gelişti. Toprağın yeni sahibi bir süre cins at yetiştirme geleneğini sürdürmek istedi ise de atların cinsleri bozuldu, bir süre sonra haralar azaldı. Sonuçta bugün de aynı görevi sürdüren Eskişehir 'e 33 km., İnönü'ye 15 km. mesafede olan Hasırca Tay çiftliği kaldı. Abdullah, İnönü çevresindeki toprakları kısa zamanda elinden çıkarmak zorunda kaldı. Gerek Hasırca'daki aygır deposu, gerek Mahmudiye'deki hara, taycı teşkilatının günümüzdeki izleri sayılacak kısımlardır¹. İnönü çevresi de Çifteler'de olduğu gibi göçmenlerin yerleştirildiği ve yeni köylerin kurulduğu bir bölge olmuştur².

Yukarıda ki açıklamadan anlaşılacağı gibi taycı teşkilatı, yaya ve müsellemlerde olduğu gibi sistemli bir şekilde lağv olmamıştır. Toprak sisteminin bozulması, özel mülkiyetin başlaması ile beraber kurum âdeta iflas etmiştir. Daha sonra devletleştirilen haralar bir süre hizmet verdi ise de hiç bir zaman eski randımanına ulaşamamıştır.

yere yerleştirip olağanüstü güç oluşturmalarını önlemeye çalışıyordu. Buna rağmen ayaklanmaların arkası kesilmedi. Başka yere yerleştirilenler gittikleri yerlerde sorun yaratmaya devam etti. Ayanlıkla ilgili bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, Kısım 1, Ankara 1956, s. 436; Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. I, İstanbul 1982, s. 342.

¹ Çifteler Harası ve Hasırca Aygır Deposu tarihçelerinden yararlanmıştır.

² Çifteler ve İnönü'de kurulan göçmen köyler hakkında bkz: Necdet Tunçbilek, "Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, 203-204.

SONUÇ

Osmanlı devletinin kuruluşundan beri varlığı bilinen yaya ve Müsellem teşkilatı, XVI. yüzyılın sonuna kadar, önce fiilen daha sonra geri hizmette olmak üzere ordu için çok önemli görevler yapmıştır. Hayvancılık ve inşaat işleri ile ilgilenenler Tanzimatın ilanına kadar görevlerini sürdürmüşlerdir.

Yaya ve müsellemler, başlangıçta Osmanlı Devleti'nin savaşçı sınıfı arasında bulunuyordu. Geri hizmete alındıktan sonra da acil durumlarda savaşçı olma özelliklerini korudular. Geri hizmet alanında faaliyetleri de çok önemli oldu. Ordunun düzgün yollardan geçebilmesinin sağlanması, kısa zamanda akarsuların üzerine köprülerin kurulması, yol boyunca çeşmeler yaparak askerlerin ve onların hayvanlarının susuz kalmamasının sağlanması, gibi hizmetler fiilen savaşan ordunun yaptığı hizmetler kadar önemliydi.

Yaya, müsellemler ve Sultanönü sancağına has bir teşkilât olan taycılar, hizmetleri karşılığında bir çiftlik tasarruf ediyor ve bütün vergilerden muaf tutuluyorlardı. Ödedikleri vergiler asayişle ilgili olanlardı ve bunları kendi sancakbeylerine ödüyorlardı. Hizmet karşılığında yaya ve müsellemlere verilen çiftlikler babadan oğula geçiyor, görevde kesintisiz devam ediyordu. Ancak cezayı gerektiren bir durum olduğu veya görevlinin (yaya veya müsellemin) çiftliğinin başında oturmaması zaman elinden alınıp sürekli hizmet verecek birine devrediliyordu. Yaya ve müsellemler çiftlikleri ise hassa topraklarının üzerinde kurulmuştu. Hassa toprağı üzerinde oturan taycılar sultan kulu sayılmışlardır.

Sultanönü sancağında oturan yaya, müsellemler ve taycılar, teşkilatın kuruluşundan beri Türk köylülerinden oluşuyordu. Rumeli'de, Trabzon'da Anadolu eyaletinin çeşitli sancaklarında Hüdavendigâr sancağında gayri müslim muafiyetliler bulunduğu halde Sultanönü sancağında Türk olmayan geri hizmet mensubu tespit edilememiştir.

Tarım ve hayvancılıkla uğraşan yaya ve müsellemler, kendi aralarında ve komşu kurumlarla fevkalade uyumlu yaşamış, yüzyıllar içinde anlaşmazlığa düşmemişlerdir. Daima topraklarına ve mesleklerine bağlı yaşamışlardır. Bu bağlılıkları biraz da kanunlarla sağlanmış, çiftliklerini terk etmeleri en büyük suç sayılmıştır. Buna rağmen imkânları da değerlendirmemişler, mesela Batı Anadolu ve Rumeli'nin fethinde kolonizasyona katılmamışlar, en uzak seferlere gidenler bile ilk fırsatta çiftliklerine geri dönmüşlerdir.

Müsellemler arasında hayvancılık ve inşaat işlerinde ihtisaslaşma daha yaygın olmuştur. XVI. yüzyılın sonunda yaya ve müsellemler teşkilatının kaldırılmasından sonra bu meslek grupları Hasahır hizmetleri içine alınmıştır. İnşaat grubuna dahil olan köprücü, olukçu, bendçi ve tokatçılar Hasahıra ait çayırarda mesleklerini sürdürüyorlardı. Bu işlerde çalışmak uzun emek ve ustalık istiyordu. Meslekler babadan oğula geçtiği için gençler mesleği ocak içinde küçük yaştan itibaren

öğreniyordu. Hayvancılık da aynı şekilde küçük yaştan itibaren, usta-çırak ilişkisi içinde öğreniliyordu.

Tarım toplumu olan yaya ve müsellemler, çocukları arasında yetenekli gördüklerini, olanakları elverdiğince medrese eğitime göndermiş ve onların farklı alanlarda hizmet vermelerini sağlamışlardır. XVI. yüzyılda yaya ve müsellemlerin çocukları arasında Kütahya'da müderris, Lofça'da kadı ve sancak içinde kadı yardımcısı olanlar bulunmaktadır. Hatta 1546 yılında Söğüd kadısı olan kişi, taycı müsellemlerinden birinin oğludur. Babasının müsellemler olduğu çiftlikte kardeşleri ise müsellemler yamağı yazılıydı. Başka bir yaya çiftliğinde ise iki kardeşin İstanbul'da medresede olduğu, kendilerinden yayalık hizmeti istenmemesi belirtilmiştir.

Sultanönü sancağında geri hizmet teşkilatına toplam 389 çiftlik tahsis edilmiştir. Bunların 226 tanesi yaya, 121 tanesi taycı ve 42 tanesi müsellemler çiftliğidir.

Yaya ve müsellemler teşkilatında her çiftlik bir yaya veya müsellemler yazılıyordu. Çiftlikte yayadan başka yamaklar bulunuyordu. Yaya, sorumlu tutulduğu hizmeti yamakları ile nöbetleşe yürütüyor, çiftliğin gelirini ortaklaşa kullanıyordu. Bu nedenle yayalar yamak sayısını arttırırken hane sayısını arttırmamağa özen gösteriyordu. Bunu sağlamak için ocağa yaya ve yamakların çocukları yaşlarına göre mücerred ve nareside olarak deftere yazdırıyorlardı.

Ocaklarda yaya ve yamakların sayısı kadar hane bulunuyordu. Ocak nüfusunu bulmak için yaya, yamak ve pir yazılanların toplamı 5 katsayısı ile çarpıldıktan sonra, buna nareside ve mücerredlerin eklenmesi gerekmektedir.

Sultanönü sancağında 2021 hane yaya, 730 hane taycı ve 237 hane müsellemler olmak üzere toplam 2988 hane geri hizmet mensubu bulunuyordu. Adı geçen ocaklarda 2285 mücerred ve nareside kayıtlıydı. Buna göre sancakta oturan yaya ve müsellemlerin toplam nüfusu: $2988 \times 5 = 14.940 + 2285 = 17.225$ kişidir. Bu sayının değerlendirmesini yapmak için sancak nüfusunu incelemek gerekir. Bu konuda arşiv kaynaklarına başvurmak ve oradaki rakamlarla bu sayıyı karşılaştırmak en doğru sonucu verecektir.

Başbakanlık Arşivinde bulunan H. 937/1530 tarihli Anadolu Eyaletine ait Tapu Tahrir Defteri, bu konuda en önemli kaynaktır. Defterde Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü, Hamid, Ankara, Kastamonu, Kocaeli ve Bolu Sancakları ile ilgili geniş bilgi verilmiştir. Bu defter klasik şemaya göre hazırlanmıştır. Has, zeamet ve evkafa ait ayrıntılı bilgi verilmiştir. Verilen sonuçlar yanyana getirildiği zaman daha aydınlatıcı olacaktır.

Sultanönü sancağında Sultan hassında 771 hane, sipahi yerinde 3706 hane oturuyordu¹. Sultan hassında oturanlar ortakçı ve kesimci kullardı. Aym deftere göre sancakta 1856 vakıf hanesi bulunuyordu². Bunların da 374 hanesi ortakçı idi.

¹ T. D. Nr: 438, s. 243.

² T. D. Nr: 438, s. 146.

Sipahi sancağında oturan reaya, tımarlı sipahi, sipahizade, bazdar, togancıyan, çeltükçü, ehl-i berat, nöker-i mir-i liva, emir gibi görevliler ilave edildikten sonra sipahi sancağının nüfusu 27.784 kişiydi. Vakıf haneleri de, hamdam-ı tekeye, zedegan-ı vakıf seyid, hatip-imam, haddam-ı zaviye, duacı gibi kimselerle beraber yaklaşık 10.960 kişiydi.

	Hane	Nüfus
Sipahi	4.477	27.784
Yaya ve Müsellemler	2.527	17.225
Vakıf Haneleri	1.856	10.960
Toplam	8.860	55.969

Sancak dahilinde bulunan sancakbeyi, subaşı ve sipahilerin kapı halkı ve defter dışı kalan kimseler için % 10 civarında bir rakam ilave edilirse, Kanuni Devrinde Sultanönü sancağının nüfusu doğruya yakın şekilde: $55.960 + 5.500 = 61.460$ kişi bulunur.

Sancakta oturan yaya ve müsellemlerin aile ve çocukları ile birlikte toplam nüfusun % 26'sını oluşturduğu görülmektedir. Ulema ve tımarlı sipahi nüfusunun ise % 49'u kadardırlar.

Müsellemlerle ilgili en eski defter 1521 tarihli olduğu için müsellemlerin sayılarını ancak XVI. yüzyıl içinde karşılaştırma inkânına sahibiz. 25 yıl ara ile düzenlenmiş olan iki defterde çarpıcı değişiklikler görülmemektedir.

Yayalarda ise en eski defter 1466 tarihli. 1520 tarihli yaya defteri ile karşılaştırıldığında yaya teşkilatının aleyhine bazı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. 1466 da 395 olan eşkin sayısı da buna paralel olarak azalmış, 392'den 226'ya inmiştir.

Yaya ve müsellemler teşkilatına ait köy isimleri günümüze kadar değişmeden gelebilmiştir. Sivrihisar, Günyüzü, Mihalıççık kazalarında bulunan köyler yerleri ve isimleri ile hiç değişmeden günümüze kadar gelebilmiştir. Yeni kurulmuş köy ise çok az sayıdadır. Porsuk ve Sakarya vadisinde, yamaçlarda olan köyler de aynı şekilde isim ve yerini korumuştur. Porsuk ovasında bulunan köyler ise 1877-1878'den sonra kurulduğu için bunların eski yerleşim birimleri ile ilgisi bulunmamaktadır. Yeni köyler sultana ait arazilerde kurulduğu için bu tür arazilerin bulunmadığı yerlerde yeni köyler bulunmamaktadır.

Yaya ve müsellemler defterlerinde bulunan köylerin çok azı bugünkü haritalarda bulunmamaktadır. Bazılarının ismi de son 50-60 yıl zarfında değişmiştir. Bu köylerin isimleri küçültücü, aşağılayıcı bulunduğu için yenilenmiştir. Beylikahır-Beylikova, Köpek-Aydınlar gibi köy isimleri açıklayıcı örneklerdir. "*Köpek*" isminin Selçuklularda yaygın kullanımı olduğu bilinmektedir. Devlet adamı Sadeddin Köpek bunun en tanınmış örneğidir. Köpek köyünün de Selçuklular zamanında kurulmuş olduğunu tahmin etmek güç olmayacaktır.

Çeşitli nedenlerle bazı köylerin adı değiştirilmiştir. Meselâ Mihalıççık'a bağlı Günyüzü nahiyesindeki Karacaviran köyü¹ 18 çiftliğin yer aldığı yayalık alanı terkederek Sündiken Dağında orman içine çekilmiştir. Bugün eski köyün yerinde sadece köysüz, sahipsiz mezarlık bulunmaktadır.

XVI. yüzyılın sonunda yaya ve müsellemler teşkilatı fiilen kaldırılmış olmasına rağmen köprücü, bendçi, olukçu, derbendçi, taycı, buğurcu, yund oğlanı gibi, inşaat ve hayvancılık sektöründe hizmet veren geri hizmet mensupları vergi muafiyeti karşılığında görevlerine devam etmişlerdir. Tanzimatın ilanından sonra muafiyetlerin kaldırılmasından sonra hepsi devlet memuru haline gelmiştir.

Sancakta müsellemlerin en uzun süre hizmet vermiş olan grubu taycılar olmuştur. tay yetiştirmek ve taycı çiftlikleri daha XVIII. yüzyılın sonunda özel mülkiyet haline gelmeğe başlamışsa da buraları satın alan kimseler de aynı işi sürdürmüştür. Zaman zaman kesintiye uğramakla beraber, Osmanlı İmparatorluğunun sınırları içinde Sultanönü sancağında yapılan tay yetiştirme, bakma ve terbiye etme işi günümüze kadar gelebilmiştir. Bugün haralarda yapılan ise sadece sportif amaçlı at yetiştirmektir.

Sultanönü sancağında, yaya ve müsellemlerin incelenmesi sırasında sancağın askerî, sosyal ve ekonomik tarihini görebilme imkânı doğmaktadır.

¹ M. M. Nr: 8, s. 31A, M. M. Nr: 64, s. 27A

EK : I¹

Karye-i Ak ve Ilıca, kadimden Mihal Bey mülkiyeti imiş. Hükm-ü hümayunları vardır. Suret-i defter-i köhne dahi budur. Şimdi Hızır Bey oğlu Ali Bey mutasarrıfıdır, mülkiyet üzerine hükm-ü hümayunları var. Ve dahı avârız-ı divâniyeden muaf ve müsellem ola, deyu mektupları var. Ve Reaya bunlardır ki zikr olunur.

Nasuh veledi Hasan Fakih	
İzzed veledi Kurt Bey	Çift
Ve oğlu Hızır	Bennak
Ve Ahi veledi Yetilmiş	
Ve Temürcü Davud	Çift
68b,	
Ve oğlu Hızır	Çift
Ve Ahi Yusuf veledi Şeyh	Bennak
Ve Ramazan veledi Mestan	Çift
Ve oğlu Kurt	Çift
Ve Kabil veledi Bey	Çift
Ve Mehmed veledi Mezid	Çift
Ve oğlu Yakub	Çift
Ve Gündük veledi Gündüz	Çift
Ve Süleyman veledi Kulağuz	Çift
Ve Eyne Bey veledi Turhan	Çift
Ve Bekir veledi Mustafa	Çift
Ve İsa Fakih veledi Sevindük Fakih	İmam
Ve Hasan Fakih	
Ve oğlu Hacı Ali Fakih	
Ve oğlu Mürüvvet	Çift
Ve Seydi Ahmed veledi Hızır	Çift
Ve Hüseyin veledi Ömer Şeyh	Çift
Ve oğlu Ömer	
Ve Halil veledi Oruç	Çift
Ve Ahmed veledi Mürsel	Çift
Ve kardeşi Nureddin	Çift
Ve kardeşi Aleaddin	
Ve kardeşi Günşir	
Ve Mustafa veledi Turdu	Çift
Ve Dürzi Ali	
Ve Abdülkerim oğlu Ali	Çift
Ve Kara Çomak	Çift
Ve oğlu Bey	Çift
Ve Kulağuz oğlu Ali	Çift
Ve Halil veledi İbrahim	Çift
Ve Karaman Fakih	İmam
Ve oğlu Mahmud	

¹ M. M. nr: 8/68, H. 871/1466

Ve Ali	Pir
Ve oğlu Mehmed	Çift
Ve Oruç veledi Eyne Hoca	Çift
Ve Musa veledi Yakub	Çift
Ve İdris	Pir
Ve oğlu Bayezid	Çift
Ve bir oğlu İshak	Çift
Ve Elvan Derviş	
Ve Delü Selçuk	
Ve Sevündük Şeyh	
Ve Rahman kardeşi Hacı Dede	Çift
Ve Eyne Bey veledi Yusuf	Çift
Ve Göncü veledi Bekir	Çift
Ve Aydu veledi Fakih	Çift
Ve Hüseyin Şeyh	
Ve Ömer Şeyh	
Ve Murad oğlu Sindel	Çift
Ve kardeşi İsmail	Çift
Ve Mustafa	Çift
Ve İdris oğlu İsmail	Çift

Bu mezkûrdan gayri, mezkûr Ali Beyin 10 Çiftlik mülk yeri vardır. Ve on mud'luk mülk bağı vardır. Ve on evli kafiri vardır. Harmankaya'da Çift sürerler. Sureti defter-i köhne dahi budur. El-haliyasında Ali Bey mutasarrıfıdır. Hükm-ü hümayunları vardır. Mülkdür, mukarrer.

Ek: II¹

Karye-i Ak ve Ilıcak, tabi-i Göynük. Kadimden Mihal Bey'in mülkü imiş. Elinde hükm-ü hümayun var imiş. Şimdiki halde Ali Bey mutasarrıfıdır, mülkiyet üzere. Ve dahi avarızdan muaf ve müsellemler olalar deyu mektupları var imiş. Suret-i defter-i köhne budur. Yine mukarrer, ellerinde mülkiyet üzere berat-ı hümayunları vardır. Sureti defter-i köhne budur deyu mukayyed.

Sabıka defter-i piyade-i köhnede zıkr olan karyelerin reayası kayd olunmuş. Bu defterlerden mukaddem reaya gıyabetinde mezkûran karyeleri emlak defter-i sultanide kayd idüb reayanın dahi ol mahalde kayd itdüğü sebepten haliya piyade defterine reayası kayd olunamadı.

Bunlardan gayri Ali Bey'in on çiftlik mülk yeri var, ve on mudluk bağı var ve on evlü kâfiri Harmankaya'da çift sürerler. Suret-i defter-i köhne budur. Elân Ali Bey mülkiyet üzere mutasarrıfıdır. Yine mukarrer. Suret-i defter-i köhne. Şimdi Ali Bey oğulları mutasarrıfıdır deyu mukayyed der-defter-i köhne.

Mezkûr köylerin mülk-namesi görüldü. Hükm-ü şerif'in sureti budur ki zıkr olunur. Nişan-ı hümayun ve hükm-ü hümayun innebekâi'l-yevm-i yekûn hükmü oldur ki Harmankaya'da Mahmud Bey oğlu Bali Beyün mülkü içinde kendünün evleri ve

¹ M. M. nr: 64/113b, H. 927/1520

yerleri varmış ve mezbur Harmankaya tevabiinde Dutmak ve Seğid Bükü nam karye ki Paşa Yiğit mülkü imiş. Bu mezkuratı Miha1 Bey oğlu Ali Bey'in kadimden satın alub mülkiyet üzere tasarruf idermiş. Sonra bir tarik1e timara verilmiş. İhalesinde Dergâh-ı Muallama arz olundu. Ben dahi mülkiyeti mukarrer dutub iş bu hükm-ü hümayun cihan erayi virdüm ve buyurdum ki, ber-karar-ı sabık taht-ı yeddinde olub mülkiyet üzere mutasarrıf ola. Bu babda hiç ferd-i efradı ahesinden bu cihetin minel vücu1 dahl ve taarruz etmeye. Tebdil ve tağyir etmeye. Şöyle bileler alamet-i şerif üzere itimat edeler. Tahriren fi evail-il ula. Sene 886. Suret-i defteri köhne deyu mukayyed der-defter-i köhne.

Ek: III¹

Zikr olan piyade taifesinin sefer-i mübarek hizmeti için bedel göndermeleri bazı zamanda tecviz ve bazı icabatda men'i olub amal ve yasakçı taharrisinden emin olmadıkları sebe1den Asitane-i Sefere'ye arz-ı hal idüb, Dergâh-ı Mu'alladan mezid-i merhamet zahir olub bedelleri tecviz buyurulmuş, ber-muceb-i emr-i şerif deftere sebt olunmuş. Zikr olan bedellerden bedel akçası alınmak adeti varmış. El halesinde zikr olan bedel akçası ferman-ı padişahimizle ref' olunduğı sebe1den mezkur bedel akçasından gayri sancakbeyine yayaların aid olacak mahsul defter-i ahırında mahsub olub sebt ve kayd olunmuşdur. Ve yayaların ocaklarının mahsulü dahi yaya sancağımdan bakisi her çiftliğin ahırından kayd olunmuşdur deyu mukayyed der defter-i köhne.

Ve adet-i kadim üzere yaya ocaklarından alma gelen galle hususunda hükm-ü padişahi bunun üzerine sadır olunmuşdur ki teslim-i galle taleb idüb alalar. Bahasıyçün akçe taleb itmeyeler deyu mukayyed, der defter-i köhne.

Haliya bedel akçesi hususunda yaya sancakbeyi eline Asitane-i mülk-ü İstanbul'dan hükm-ü şerif verilüb mazmun-u şerifde münderic olan budur ki zikr olunur. Mefahirü'l-niza ve'l-hükkam Sultanönü sancağı kadıları tevki'-ı refi'-i hümayun ve emr olıcak kim haliya Sultanönü sancağımn yayaları sancakbeyi kadimden dergâh-ı muallaya şöyle arz eyled ki sefer-i hümayun vaki oldukda varmayub yerine bedel dutan yayalar kanun üzere bu ki aid olan 30'ar akça bedel akçası virmekde tekellüf iderlermiş.

İmdi sefer-i hümayuna varmayub yerine bedel dutan yayalardan 30'ar akçe bedel akçası alınmak kanunname1de mesturdur. Eyle olsa buyurdum ki hükm-ü şerif vacibü'l-ibtasıyla varıcak göresiz anun kibr-i sefer-i hümayun vaki oldukda varmayub yerine bedel dutan yayalar kanun üzere bu ki aid olan 30'ar akça bedel akçası vermekde niza itdükleri vaki ise tekellüf etdürüp anın gibilerden kanun üzere 30'ar akça bedel akçası hükm idüb bi-kusur aldırassuz. Aldıramaymca şöyle bilesüz, telef dahi eylemeyüb alamet-i şerife itimad kulasız. Tahriren fi şehri-i c.ahır. sene 927.

¹ M. M. nr: 64/2a, H. 927/1520

Ek: IV¹

Zıkr olan müsellemler taifesi hususunda ferman-ı padişahi bunun üzerine sadır olmuştur ki sefer-i mübarek vaki olıcak, anlar ki sahib-i özl olmaya, kendü nefsiyle hizmete mübaşeret eyleye. Bedel göndermeye. Eğer bedel gönderirse bedeli makbul olmaya. Ve anlar ki sahib-i özl'dür, bedel göndere, bedel-i makbul ola. Ammalardan ve yasakçıdan, anların gibiy bedel gönderdir deyu taarruz idüb incitmeye. Zıkr olan bedeli makbul kimesneler yerli yerinde emr-i hümayun mucebince "Bedeli makbul" deyu Defter-i Sultani'ye kayd olunmuşlardır. Ve zaman-ı sabıkda zıkr olan bedellerden bedel akçası adatı varmış. Şimdiki halde ferman-ı padişahi üzere bedel akçası ref' olunub, alınmaya deyu buyrulduğu sebebdan, mezkur müsellemler taifesinden, sancakbeyi taifesine aid olıcak mahsul defter-i aherinde ve çeribaşlarına aid olıcak mahsul çeribaşlıklarının aherinde mahsub olub sebt olunmuştur deyu mukayyed der defter-i köhne.

Ek: V.²**KANUN-U TAYCIYAN-I HASSA, DER LİVA-İ SULTANÖNÜ**

Zıkr olan taycıların hizmeti budur ki, her çiftlik iki tayı besleyeler ve rahtı ve nalı ve yemi dahi taycı yanmdadır. Ve hassa çayurların biçmesi ve taşınması ve arkına çıkarması, yundlara tokad düzmesi ve hassa aygırları yunda çekilecek vakitte hıfz olunması ve hassa ahurların meremmeti dahi ve Bursa'ya tay yedüb iletmesi taycı üzerinedir. Ve zıkr olunan hizmetlerden gayri Hazine-i Amire'ye yılda 18.000 akça mukataa vireler deyu Defter-i Köhne'de kayd olunmuş. Haliye padişahımız izzullahü hazretleri avatıf-ı hüsurane ve merahim-i padişahine izhar idüb 8.000 akçesim itâ idüb yılda 10.000 akçe alınması üzere ellerinde hükm-i hümayunları vardır deyu kayd olunmuş. Der defter-i atik.

Haliya ber-karar-ı sabık hidemat-ı mezkure-i ber-vech-i istikamet eda edeler. Ve zıkr olan 10.000 akçeyi sultanımız hazretleri dahi hizmetleri mukabelesinde itâ idüb ellerine hükm-ü şerif üzere kalmış olan, ellerinde temessükleri vardır. Haliya hükm-ü şerif üzere olalar. Bunlardan hilaf-ı emr-i kesim taleb olunmaya ve ba'de'l-nezir bu hükm-ü şerifi ellerinde itâ oluna deyu emr olunduğu sebebdan ferman üzere kayd olunmuş deyu, der-defter-i Ali Çelebi.

¹ T. D. nr: 112/2, H. 928)1521

² T. D. nr: 112/203, H. 928/ 1521.

Ek: VI.

SULTANÖNÜ SANCAĞINDA PİYADEGAN-I HASSA-I MİR-İ LİVA'YA BAĞLI NAHİYE, KÖY VE ÇİFTLİKLER

1) NAHİYE-İ KAYAĞLI İLİ

(Nahiyeler M. M. nr: 64'deki, Köyler M. M. nr: 8'de sıraya göre yazılmıştır)

Ortaklar	Yusufça Oğlu Yeri
Gökçe Kısık* ¹	Sekban Yeri
Gökçe Kısık	Temürcü Yeri
Kırka*	Kulağuz Yeri
Alaca Kaya*	Murad Oğlu Yeri
Saru Sungur*	Hasan Yeri
Saru Sungur	Hızır Yeri
Saru Sungur	Firuz Yeri
Saru Sungur	Cüneyd Yeri
Kürt (Kurt) Viranı	Yakub Yeri
Kürt Viranı	Yağmur Yeri
Saru Sungur	Togan Yeri
Saru Sungur	Hüseyin Yeri
Saru Sungur	Yusuf Yeri
Saru Sungur	İl Oğlu Süleyman Yeri
Ortaklar	Yusufça Yeri
Mamıca*	Baykari Yeri
Yassı Eyük*	Aydu Yeri
Hasan Bey*	Tura Bey
Çavlum	Hisar Bey
Çavlum*	Süleyman Yeri
Çavlum	El-Daniş Murad Yeri
Kürt Viranı	İzzeddin Yeri
Seki Viran*	İdris Yeri
Gökdere*	İlyas Yeri
Beyce	Zekeriya Yeri
Kirec*	Bayram Bey Yeri
Vakıf	Mir-ü Şah Yeri
Karalar*	Karalar Yeri
Çukur Ağıl*	Emir Hasan Yeri
Çukur Ağıl	Pazarlı Yeri

2. NAHİYE-İ KATMAR²

Katmar	Koçi Yeri
Kireç*	İdris Yeri
Çukur Hisar*	Hamayıl Yeri

¹ "*" işaretli köylerin isimleri bugün de aynıdır.

² M. M. nr: 8, M. M. nr: 64/15.

Sekirce
 Katmar
 Çukur Hisar
 Göncü
 Sultan Deresi*
 Kavşak
 Kazancı
 Göç Özi
 Söğüd Eyüğü*
 Aşağı Söğüd Eyüğü*
 Sekirce
 Kızık
 Gündük Sarayı
 Mamıca*
 Söğütçük
 Cumaklu
 Oruç
 Kara Ardıç

Halil Yeri
 Süleyman Yeri
 Turdu Yeri
 Murad Yeri
 Polad Yeri
 İbrahim Yeri
 Saru Yeri
 Hamza Yeri
 Devled Han Yeri
 Oruç Bey Yeri
 Elvan Yeri
 Tursun Yeri
 Safa Yeri
 Sevindik Yeri
 Hasan Yeri
 Mahmud Yeri
 Kumral Yeri
 Polad Yeri

3. NAHIYE-İ AKSU

Aksu*
 Aksu

Polad Yeri
 Aydu Yeri

4. NAHIYE-İ İNÖNÜ¹

Todurga*
 Todurga
 Todurga
 Todurga
 Todurga
 Todurga
 Todurga
 Todurga
 Todurga
 Todurga
 Todurga
 Todurga
 Todurga
 Todurga
 Todurga
 Todurga
 Todurga
 Todurga

İsmail Yeri
 Sevindük Yeri
 Karaca Oğuz Han Yeri
 Seğid Yeri
 Abdullah Yeri
 Ahmed Yeri
 Hüseyin Yeri
 Sindel Yeri
 Murad Yeri
 Yetilmiş Yeri
 Yusuf Yeri
 Yunus Yeri
 Hisar Yeri
 Rahman Yeri
 İlyas Yeri
 İsmail Yeri
 Mürsel Yeri
 Ahmed Yeri

¹ M. M. nr: 8/95, M. M. nr: 64/16.

5. PİYADEGAN-I HASSA-İ SÖĞÜD ¹

Kara Arduç
Kara Arduç
Kara Arduç
Kara Arduç

Hacı Bayram Yeri
Paşa Yiğit Yeri
Sultan Yeri
Kumral Yeri

6. PİYADEGAN-I HASSA-İ GÜNYÜZÜ, TABİ-İ MİHALIÇCIK²

KızılPınarı
Akça Bey Sazağı*
Ahur Özi*
Değiş Özü*
Değiş Özü
Yarıkcı*
Yarıkcı
Üç Başlu*
Ahur Özi
KızılPınarı
Çıplak Bükü
Kuyucak
Tumanlı Ali*
Değiş
Delüler
Karaca Viran*
Karaca Viran
Karaca Viran
Karaca Viran
Karaca Viran
Karaca Viran
Karaca Viran
Karaca Viran
Karaca Viran
Ulağı
Karaca Viran
Karaca Viran
Karaca Viran
Karaca Viran
Karaca Viran
Karaca Viran
Karaca Viran
Karaca Viran
Kozlu*
Yalaklu

Muslih Yeri
Resul Yeri
Tura Yeri
Satılmış Yeri
Pazarlu Yeri
Oruç Bey Yeri
Osman Yeri
Karlı Yeri
Göçer Çiftliği Yeri
Paşa Yiğit Yeri
İbrahim Oğlu Hüseyin Yeri
Murad Oğlu Ali Yeri
Çakal Hasan Yeri
Osman Yeri
Göncü Yeri
Çeker Oğlu Sindel Yeri
Musa Yeri
Saltuk Yeri
Ahi Yeri
Ali Yeri
Haydar Yeri
Tanrıvermiş Yeri
Minnet Hoca Yeri
Karaman Yeri
Cüneyd Yeri
Süleyman Yeri
Ali Yeri
Ahmed Yeri
Kethüda Yahşi Yeri
Hasan Yeri
Hamza Yeri
İbrahim Yeri
Eyne Bey Yeri
Avz Yeri
Rahman Yeri
İsmail Yeri

¹ M. M. nr: 8/100a, M. M. nr: 64/27a.

² M. M. nr: 8/31a, M. M. nr: 64/27a.

7. PİYADEGAN-I HASSA-İ GÜNYÜZÜ, TABİ-İ SİVRİHİSAR¹

Tutlu	Hacı Beyler Yeri
Tutlu	Murad Yeri
Tutlu	İshak Yeri
Göcek (Gecek)*	Ali Yeri
Göcek	İbrahim Yeri
Göcek	Halil Yeri
Yazır*	İshak Yeri
Yazır	Ahmed Yeri
Ortaca	Hacı Yeri
Kozağacı	Emir Avz Yeri
Süprün*	Ertogan Yeri
Kozağacı*	Hacı İbrahim Yeri

8. PİYADEGAN-I HASSA-İ ADRANOS

Temür İli	Yakub Yeri
Temür İli	Abdil Yeri
Temür İli	Saruhan Yeri
Delüce	Ahmed Yeri
Güllü Fakih	Polad Yeri
Kozağacı	Süleyman Yeri
Güğüm (Kökük)	Aydoğdu Yeri
Köseler	Hızır Yeri
Kanluca	Mürüvvet Yeri
Harmancık*	Hızır Yeri
Ballu Sarayı	Bayezid Yeri
Gölcük	Tarı Eri Yeri
Maha	Sindel Yeri
Çeki	Bikarı Yeri
Özler (Uzlar)	Ali Yeri
Sırka	Haydar Yeri
Çerçiler	Hamza Yeri
Yiğitçi	Bikâri Yeri
Bozviran	Oğul Paşa Yeri
Gökçe Viran	Eynesi Oğlu Nasuh Yeri
Arkın	Yaylı Yeri
Özler	Karaca Yeri
Çanakçı	Çanakçı Yeri
Beylük	Zekeriya Yeri
Çukur	Kaya Yeri
Güdük Viranı	Sevindük Yeri
Akseki	Mihal Yeri

¹ M. M. nr: 8/28, M. M. nr: 64/39b.

Bal Yaz
Kozluca
Mila
Karoğlanlar
Selçuk
Selçuk
Çakırca
Alpagut
İlbasdı
KızılÇukur
Boyaluca
Kara Arduç
Budaklar
Kırka

Turhan Yeri
Alelhan Yeri
Sevindük Yeri
Musa Yeri
Gündoğdu Yeri
Ali Yeri
Yakub Yeri
Temirci Yeri
Davud Yeri
Ömer Yeri
Şahin Yeri
Firuz veledi Turası Yeri
Eyne Hoca Yeri
Oruç Bey Yeri

SULTANÖNÜ SANCAĞINDA PİYADEGAN-I SERPİYADE'YE BAĞLI NAHIYE, KÖY VE ÇİFTLİKLER

1. NAHIYE-İ ÇAL İLİ¹

Beylice*
Beylice
Beylice
Beylice
Beylice
Beylice
Beylice
Subalar
Ahurcuk*
Ahurcuk
Armudlu*
Armudlu
Yalak
Yalak
Dere Yalak*
Dere Yalak
Dere Yalak
Dere Yalak
Dere Yalak
Esri*

Hamza Yeri
Yakub Yeri
Bali Yeri
Aydoğdu Yeri
Tanrıvermiş Yeri
Hızır Yeri
Çakmak Yeri
Oruç Yeri
İsmail Yeri
Şeyh Mehmed Yeri
Halil Yeri
Hasan Yeri
Turdu Yeri
İlyas Yeri
Hamza Yeri
Bekâri Yeri
Ayrıncı Sevindük Yeri
Avşar Yeri
Yusuf Yeri
Karaca Hamza Yeri

¹ M. M. nr: 8/184a, M. M. nr: 64/46b.

Esri
 Esri
 Kuruca
 Kuruca
 Kuruca
 Kuruca
 Uça
 Uça
 Armutlu
 Çalkara*
 Çalkara
 Çalkara
 Bey*
 Bey
 Bey
 Bey
 Bey
 Bey
 Bey
 Büyük Minnet*
 Büyük Minnet
 Büyük Minnet

Üzerler Yeri
 Bayram Bey Yeri
 Kızılca Ömer Yeri
 Hoca Bey Yeri
 Bayram Bey Yeri
 Tohtamur Yeri
 Aydoğdu Yeri
 Yüksüz Yeri
 Aruz Yeri
 Aydın Yeri
 Musa Yeri
 Saru Yeri
 Emir Yeri
 Çöröz Yeri
 Yağcı Yeri
 Hoca Yeri
 Yakub Yeri
 Hatemi Yeri
 Oruç Bey Yeri
 Ağzı Kara Yeri
 Koçi Yeri
 Haydar Yeri

2. NAHIYE-İ SİVRİHİSAR¹

Kul Dutan
 Saru*
 Kara Tad*
 Kara Tad
 Hortu*
 Hortu
 Kara Aslanlı
 Kara Aslanlı
 Okçu*
 Koçaş*
 Kara Hisar*
 Çardak*
 Akça Bey
 Akça Bey
 Kavuncu*
 Kavuncu
 Döğerek*
 Yazır*
 Arslan Doğmuş
 Memlük (Memük)*
 Kızılca*

Şeyhoğlu İbrahim Yeri
 Musa Yeri
 Gökçe Yeri
 Hamid Yeri
 Halil Yeri
 Hacı Bayezid Yeri
 Hacı Yeri Yeri
 Eyne Bey Oğlu Hızır Yeri
 Yusuf b. Bayezid Yeri
 Eyne Bey Oğlu Bayezid Yeri
 Otamış Yeri
 Hüseyin Yeri
 Mehmed Yeri
 Hacı Ali Yeri
 Cüneyd Yeri
 Maksudi Yeri
 Turhan Yeri
 Turdu Yeri
 Asıl Bey Yeri
 Mezid Yeri
 Kızılca Viran Yeri

¹ M. M. nr: 8/1b, M. M. nr: 64/67.

Okçular*
 Okçular
 Eyükler
 Ede Hisar*
 Döğerek
 Ilıcak*
 Saru Kavak*
 Karaca Kaya*
 Çelik
 Halil Bağı*
 İlik Viran (Eylük Viran)*
 Mahmudlu
 Kabakulak
 Kara Bük

Musa veledi Yusuf
 İbrahim Yeri
 Turmuş Yeri
 Sefer Yeri
 Ahmed Yeri
 Hacı Avz Yeri
 Hallaç Yeri
 Emirhan Yeri
 Göcekler Yeri
 Yakub Yeri
 Yakub Yeri
 Temür Yeri
 Fazıl Yeri
 Davud Yeri

3. NAHIYE-İ GÜNYÜZÜ, TABİ-İ SİVRİHİSAR¹

Kaymaz*
 Kaymaz
 Teke Viranı*
 Teke Viranı
 Ali Gel*
 Ali Gel
 Ali Gel
 Koz Ağacı*
 Ballu Hisar*
 Ballu Hisar
 Kepen*
 Kepen
 Kozviran*
 Holanda*
 Holanda
 Ak Yüz*
 Ak Yüz
 Ak Yüz
 Ayvalu*
 Yörme (Gümüskonak)*
 Beş Köprü*
 Kürtler*
 Mercan*
 Bekâri
 Delü Yusuf

Yakub Yeri
 Bayezid Yeri
 Hasan Yeri
 Hallaç Yeri
 Hoca Yeri
 Hasan Yeri
 Avz Yeri
 Fakih Yeri
 Yedigâr Yeri
 Bayezid Yeri
 Devlet Han Yeri
 Hacı Davud Yeri
 Ede Yeri
 Kozan Yeri
 Aziz Yeri
 Minnet Yeri
 Bayram Bey Yeri
 Kulağuz Yeri
 Hoca Yeri
 Mustafa Oğlu Trak Yeri
 Kayağı Yeri
 Turası Yeri
 Yusuf Yeri
 İsmail Yeri
 Mustafa Yeri

¹ M. M. nr: 8/9b, M. M. nr: 64/90A.

İğidir
İğidir
İğidir
İğidir
İğidir
İğidir
Kınık*
Kınık
Kınık
Kınık
Çubuk
Kavacık*
Kavacık
Kavacık
Kavacık
Kavacık

Hoca Ali Yeri
Resul Yeri
Tuğrul Oğlu Bayezid Yeri
Emir Yeri
Nazır Oğlu Togan Yeri
Tanrıvermiş Yeri
Yusuf Oğlu İbrahim Yeri
Tur Hasan Yeri
Gündoğdu Yeri
Güvendük Yeri
Bayram Bey Yeri
Beylü Yeri
Oruç Bey Yeri
İshak Yeri
Turdu Hacı Yeri
Ömer Yeri

5. NAHIYE-İ HARMANKAYA, TABİ-İ GÖK ¹

Yumaklu*
Yumaklu
Yumaklu
Yumaklu
Yumaklu
Seki Oğlan
Seki Oğlan
Seki Oğlan
Bin Kilise
Bin Kilise
Sayak*
Sayak
Sayak
Sayak
Sayak
Ulucak (Olukçu)*
Ulucak
Ulucak
Ulucak
Toy Deresi
Toy Deresi
Sayak
Sayak
Sayak
Sayak

Pazarlu Yeri
Dürzi Oğlu Seğid Yeri
Halil Şah Yeri
Pabuççu Oğlu Yeri
Bektaş Yeri
Bayezid Yeri
Gündüzler Yeri
Ali Yeri
Konarı Yeri
Sindel Yeri
Eyne Bey Yeri
Bayram Yeri
Osman Yeri
Yahşi Yeri
Ahi Yeri
Koçi Yeri
Pazarlu Yeri
Uruk Yeri
Ömer Yeri
Kulağuz Yeri
Süleyman Oğlu İshak Yeri
Ali Yeri
İshak Yeri
Mihal Yeri
Polad Yeri
Emür Yeri

¹ M. M. nr: 8/69, M. M. nr: 64/114.

6. NAHİYE-İ MİHALIÇÇIK ¹

İğde Ağacı*
 Kızıl Yürekli*
 Sorkun*
 Göcek*
 Çandır (Hamidiye)*
 Dinek*
 Eymür
 Bayındır
 Bayındır
 Sorkun
 Çukur Viran*
 Çukur Viran
 Çukur Viran
 Gürleyik*
 Çardak*
 Eğri Bayad
 Yalak
 Göncü Bükü
 Çukur Viran
 Çukur Viran
 Çukur Viran
 Halil Oğlanı*
 Halil Oğlanı
 Sungur Sarayı*
 Sungur Sarayı
 Sungur Sarayı
 Narlı*
 Narlı
 Narlı
 Buğurca
 Mahmud Hisarı*
 İki Kilise*
 İki Kilise

Hasan Yeri
 Aslıhan Yeri (Kızıl Börüklü
 Kumari Yeri
 Mehmed Yeri (Güce)
 Pek Yeri
 Baba Yeri
 Paşa Yiğit Yeri
 Oğul Bey Yeri
 Mansur Yeri
 İbrahim Yeri
 İsmail Yeri
 Cumalı Yeri
 Alelşah Yeri
 Hoca Oğlu Yeri
 Karaca Ali Yeri
 Haydar Yeri
 Yalak Yeri
 Göncü Yeri
 Tura Yeri
 Yahşi Yeri
 İdris Yeri
 Karaca Oğlu Yeri
 Emir Yeri
 Yusuf Yeri
 Koçi Yeri
 Tur Yeri
 Bektaş Yeri
 Köse Salih Yeri
 Arslan Yeri
 Alaeddin Yeri
 Mahmud Yeri
 Çöğür Yeri (İki Zafer)
 Beysi Yeri

7. NAHİYE-İ KAYI, TABİ-İ MİHALIÇÇIK ²

Kayı*
 Kayı
 Kayı
 Buğurca
 Buğurca

Bayezid Yeri
 Polad Yeri
 Şeref Yeri
 Mahmud Yeri
 Yahşi Yeri

¹ M. M. nr: 8/21a, M. M. nr: 64/133a.

² M. M. nr: 8/15a, M. M. nr: 64/133a.

Karaviran
Karaviran
Karaviran
Karaviran
Karaviran

Mezid Yeri
Aydoğdu Yeri
Oruç Bey Yeri
Tatar Yeri
Yanıkça Oğlu Yeri

Ek: VII.

**SULTANÖNÜ SANCAĞINDA BULUNAN MÜSELLEM TEŞKİLATINA
BAĞLI NAHİYELER, KÖYLER VE ÇİFTLİKLER**

(1521 tarihli (T. D. nr: 112) defterdeki nahiye ve köy sırasına göre yazılmıştır)

1. MÜSELMAN-I EYMÜR¹

Eymür*
Eymür
Eymür

Turgud Yeri
Çöplü Yeri
Ulaşmış Yeri

2. MÜSELMAN-I İ BE KIZI²

Alpagut*

Mesud Yeri

3. MÜSELMAN-I EYNE HOCA³

Balçık Hisar*

Temürhan Yeri

4. MÜSELMAN-I KILINÇ⁴

Kılınç

Kulta Bey Yeri

Kılınç
Emürcük*

Tatar Oğlu Yeri
Can Paşa Yeri

¹ T. D. nr: 112/3, T. D. nr: 247.

² T. D. nr: 112/8, T. D. nr: 247/4.

³ T. D. nr: 112/8, T. D. nr: 247/4.

⁴ T. D. nr: 112/15, T. D. nr: 247/8.

Tutaş*
Kılınç

Cemşidler Yeri
Bayram Yeri

5. MÜSELMAN-I AŞAĞI KARKIN

Virancık
Virancık
Virancık
Emürcük*
Emürcük
Karaca Kaya, Nam-ı Diğer Emürcük*
Hamza Şeyh, Nam-ı Diğer Emürcük,
Karacakaya
Hamza Şeyh
Hamza Şeyh
Togan Oğlu*
Togan Oğlu
Karacakaya

Yakub Yeri
Emir Yeri
Mahmud Yeri
Mustafa Yeri
Musa Yeri
Süleyman Yeri

Turdu Yeri
Mehmed Oğlu Yeri
Mürüvvet Yeri
İsa Yeri
Süleyman Yeri
Yağmur Yeri

6. MÜSELMAN-I TUTAŞ¹

Tutaş*
Tutaş
Tutaş
Tutaş
Tutaş
Tutaş
Tutaş
Tutaş
Tutaş
Tutaş
Tutaş
Tutaş
Tutaş
Tutaş
Tutaş
Tutaş

Emür Yeri
Hoşkadem Yeri
Nazır İsa Yeri
Tur Paşa Yeri
Enbiya Yeri
Sündül Yeri
Hoca Yeri
Kozan Oğlu Yeri
Oğuzhan Yeri
Karaca Oğlu Yeri
Mahmud Oğlu Yeri
Kozan Oğlu Yeri
Bereket Yeri
Ulaşmış Yeri
Kurt Mahmud Yeri

7. MÜSELMAN-I ÇEPIŞVİRANİ²

Çepişviranı
Sazak*
Dik Özi (Deniz Özü)*

Osman Oğlu Yeri
Seğid Yeri
Mustafa Yeri

¹ T. D. nr: 112/33, T. D. nr: 247/18.

² T. D. nr: 112/50, T. D. nr: 247/28.

8. MÜSELMAN-I BİLECİK¹

Göksu
Balçık Hisar*
Lefke*

Yusuf Yeri
Emür Yeri
Kozcu Oğlu Yeri

Ek: VIII.

SULTANÖNÜ SANCAĞINDA BULUNAN TAYCIYAN-I HASSA NAHIYE, KÖY VE ÇİFTLİKLERİ

1. NAHIYE-İ OK²

Eskişehir*
Mamıca*
Saru Sungur*
İl Yarık
İl Yarık
Söğüd Eyüğü*
Şehr Eyüğü*
Kireççik*
Göcecik

Mansur Yeri
Kara Mustafa Yeri
Yahya Yeri
Hasan Yeri
Ahi Açuk Yeri
Beylü Yeri
Sarı Hamza Yeri
Kısık Aydın Yeri
Kemertaş Yeri

2. NAHIYE-İ YAHŞİ KARKIN³

Karaca Eyük *
Karaca Eyük
Karaca Eyük

Emür Han Yeri
İbrahim ve Ahmed Yeri
Mürüvvet Yeri

3. NAHIYE-İ KAYAĞLI İLİ⁴

Gökçe Kısık*
Görücek
Çavuşlar
Hale
Kuruca
Kuruca
Kuruca
Karkın*

Polad Yeri
Hasan Yeri
Hızır İlyas ve Gazi Yeri
Yaradı Yeri
Melikşah Yeri
Aslıhan Yeri
Minnet Yeri
Eyne Bey Yeri

¹ T. D. nr: 112/56, T. D. nr: 247/31.

² T. D. nr: 112/78, T. D. nr: 247/43.

³ T. D. nr: 112/88, T. D. nr: 247/48.

⁴ T. D. nr: 112/91, T. D. nr: 247/50.

Ilıca*
Gökçe Kısık
Eymür*

Kabalak Yeri
Emir Hacı Yeri
Hasan Bey Yeri

4. NAHİYE-İ KOZ İLİ¹

İt Burun*
Eskişehir*
Muttalip*
Ahi Otak (Ortak)*
Tarpak*
Tarpak
Kınık
Koyun (Kulun)*

Ali Kasım Yeri
Saraç Aydın Yeri
Mesud Yeri
Koçak Yeri
Göncü Yeri
Kulağuz Yeri
Abdullah Yeri
Mürüvvet Yeri

5. MÜSELMAN-I KARKIN²

Ahi*
Ahi
Özdenk*
Memlu*
Memlu
Memlu
Memlu
Memlu
Takmak*
Çavdar

Halil Yeri
Bekir Bey Yeri
Mesud Yeri
Alaeddin Yeri
Hamza Yeri
Satılmış Yeri
Mehmed Yeri
Umur Yeri
Murad Yeri
Hasan Oğlu Yeri

6. NAHİYE-İ ÇEMŞİD İLİ³

Avdan*
Avdan
KızılKuyu*
İki Kilise
Ilıca*
Ilıca
Ilıca

Murad Yeri
Saruhan Yeri
Emir Togan Yeri
Demirci Resul Yeri
Hacı Oğlu Yeri
Evran Yeri
Yaycı Mürüvvet

¹ T. D. nr: 112/115, T. D. nr: 247/56.

² T. D. nr: 112/105, T. D. nr: 247/61.

³ T. D. nr: 112/133, T. D. nr: 247/66.

7. NAHİYE-İ EBE KIZI¹

Emir Şah
Köpek*
Karacakaya*
Çaltı*
Eğirce Öz*
Hale
Ilıca*
Çardak
İnhisar*
İnhisar
İnhisar
İnhisar
Tarı Özi
Alpagut*
Çaltı*

Halil Yeri
Paşa Yiğit Yeri
Eyne Bey Yeri
İbrahim Yeri
Hacı Bey Yeri
Hamza Yeri
Hamza Yeri
Davud Yeri
Yusuf Yeri
Süleyman Yeri
Bayezid Yeri
Ali Yeri
Hasan Yeri
Salih Yeri
Eyne Bey Yeri

8. NAHİYE-İ EYNE HOCA²

Çukur Viran *

Hoca Yeri

9. NAHİYE-İ EYMÜR³

Eymür *
Çorum

İbrahim Yeri
Zerdüz Yeri

10. NAHİYE-İ SEYİDGAZİ⁴

Güllü Saray *
Güllü Saray
Çukur Ağıl *
Sencer *
Çukur Ağıl
Güllü Saray

Saru Oğlu Yeri
Ahmed Yeri
Gündoğmuş Yeri
Çitak Yeri
Emir Yeri
Okçu Yeri

¹ T. D. nr: 112/140, T. D. nr: 247/70.

² T. D. nr: 112/147, T. D. nr: 247/78.

³ T. D. nr: 112/148, T. D. nr: 247/78.

⁴ T. D. nr: 112/143, T. D. nr: 247/80.

11. NAHIYE-İ OYNAŞ¹

Yukarı Söğüd *
Yukarı Söğüd

Uçarı Yeri
İshak Yeri

12. NAHIYE-İ İNÖNÜ²

Küplü *
Küplü
Küplü
Tarkın (Tar Çepiş)
İnönü *
İsa Viranı
Poyra (Borya, Yar Viran) *
Bozlu (Buzlu) *
Buzlu
Karkın *
Karkın
Yüklüce
Avdan *
Şücat Bey *
Kadimler
Kadimler
Aksu *
Aksu
Eğrigöz *
Viran
Karıcık
Çavuş
Çavuş
Emirşah
Yüreğir *
Çay *
Çay
Köseler (Gödeler)
Eyükler
Gökçe
Kalburcu

Otarı Yeri
Emir Yeri
Karaca Yeri
Karaca Yeri
Almaz Yeri
Hamza Yeri
Süleyman Yeri
Eyne Yeri
Bayram Bey Yeri
Mürüvvat Yeri
Devlet Han Yeri
Mehmed Yeri
Eyne Bey Yeri
Hızır Yeri
Hasan Yeri
Murad Yeri
Tumanlu Yeri
Turahan Yeri
Emir Yeri
Osman Yeri
Menteşe Yeri
Turak Yeri
Mezid Yeri
Emirşah Yeri
Köpek Oğlu Yeri
Yadigâr Yeri
Tur Bey Yeri
Yolagır Yeri
Sıdır Yeri
Minnet Yeri
Mehmed Yeri

¹ T. D. nr: 112/156, T. D. nr: 247/83.

² T. D. nr: 112/158, T. D. nr: 247/84.

13. TAYCIYAN-I MÜSELLEMAN-I DER-LİVA-İ BEY¹

Kepez	Emür Yeri
Oluklu *	Sülemiş Yeri
Ahur *	İskender Yeri
Malluca	Mürsel Yeri
Arbaşı	Eyne Hoca Yeri

14. TAYCIYAN-I MÜSELLEMAN-I DER-LİVA-İ KÜTAHYA²

Yakaca	Polad ve Karlu Yeri
Gazel Yakub	Yusuf Yeri
Suli	Malkoç Yeri
Karsak *	Musa Yeri
Osmancılar	İshak Yeri
Suli	Yakub Yeri
Karsak	Mürüvvet Bey Yeri
Eğri Göz	Eymir Yeri

¹ T. D. nr: 112/191, T. D. nr: 247/103.

² T. D. nr: 112/195, T. D. nr: 247/106.

BİBLİYOGRAFYA

1. ARŞİV BELGELERİ

- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Kâmil Kepeci Tasnifi, Nr: 3358. (Ali Emiri Tasnifi Nr: 1'e nakledilmiştir). Fatih devrine ait Sultanönü Sancağı vakıf defteri.
- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Kamil Kepeci Tasnifi, Has Ahır, Genel Nr: 7182, Özel Nr: 5, Sultanönü Sancağı taycı defteri.
- İSTANBUL BELEDİYESİ KÜTÜPHANESİ, Muallim Cevdet Yazmaları, Nr: 93, H. 862/1457, Kütahya Sancağı Müsellemleri Defteri.
- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Maliyeden Müdevver, Nr: 8, H. 871/1466, Sultanönü Sancağı Yaya İcmali.
- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Maliyeden Müdevver, Nr: 24, H. 957, Vakıf ve vazife tevcihatı defteri.
- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Maliyeden Müdevver, Nr: 27, H. 931, Vakıf defteri.
- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Maliyeden Müdevver, Nr: 64, H. 927, Sultanönü Sancağı yaya icmali.
- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Maliyeden Müdevver, Nr: 12874, H. 956, İnönü, Sultanönü'de bulunan hademe-i tayyan.
- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Maliyeden Müdevver, Nr: 18333, H. 929, Sultanönü Sancağı Vakıf Defteri.
- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Maliyeden Müdevver, Nr: 15628.
- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Mühimme Defteri, Nr: 73, Sıra Nr: 145, (s. 149, 21 Şevval 1003).
- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Mühimme Defteri, Nr: 73, Sıra Nr: 243, (s. 107, 28 Muharrem 1003).
- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Mühimme Defteri, Nr: 73, Sıra Nr: 290, (s. 125, 21 Muharrem 1003).
- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Mühimme Defteri, Nr: 73, Sıra Nr: 925, (s. 420, 13 Muharrem 1003).
- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Mühimme Defteri, Nr: 73, Sıra Nr: 1285, (s. 786, 26 Şevval 1003).
- TAPU-KADASTRO GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, KUYUD-U KADİME ARŞİVİ, Nr: 145, II. Selim devrine ait, Sultanönü Sancağı mufassal defteri.
- TAPU-KADASTRO GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, KUYUD-U KADİME ARŞİVİ, Nr: 345, Sultanönü Sancağı icmal defteri.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 20, H. 890.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 103, H. 927, Kütahya müsellemleri defteri.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 112, H. 928, Sultanönü Sancağı müsellemler ve taycıları ile ilgili mufassal defter.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 158, H. 937, Sultanönü Sancağı yaya mufassalı.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 247, H. 953, Sultanönü Sancağı müsellemler ve taycı mufassalı.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 347, H. 971, Sultanönü Sancağı yaya çiftlikleri ve yayaların isimleri.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 438, Anadolu Eyaletlerindeki sancaklar için Kanuni Devrinde hazırlanmış özel tahrir defteri.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 515, Sultanönü Sancağı Tımar Defteri.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 532, H. 981, Sultanönü Sancağında yaya çiftlikleri ve yayaların isimleri.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 577, H. 985, Sultanönü sancağında bulunan yaya çiftlikleri ve yayaların isimleri.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 583, H. 988, Sultanönü Sancağı yaya çiftlikleri ve yayaların isimleri.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 641, H. 1001, Anadolu ve Rumeli'de bulunan yaya ve müsellemlerden alman rüsumu havi.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 700, III. Mehmed, yaya ve müsellemler çiftliklerinin suret-i tevziine dair.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 740, II. Osman, Sultanönü sancağında bulunan taycı çiftlikleri ve taycı kullarının isimleri.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 768, H. 1049, Sultanönü sancağında bulunan taycı, otlakçı, olukçu ve koruculara ait defter.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 771, H. 1052, Silistre sancağına ait mufassal defter.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 868, H. 1120, Hassa korularının hudud ve hademesini havi.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 931, H. 1168, Kuru ve çayırlarının hududu, tay ve davarları mübeyyin defter.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Tapu Tahrir Defteri, Nr: 940, H. 1193, Sultanönü sancağında bulunan taycı, davarcı ve korucular.

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ, Nr: D.5246.

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ, Nr: D. 9772.

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ, Nr: D.5246.

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ, Nr: D.783-4895, 1528-1583 yıllarında İnönü'de bulunan çayır ve miri hasılatın defteri.

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ KÜTÜPHANESİ, Mühimme Defteri, Koğuşlar, Nr: 888, 8a

2. KİTAPLAR

AHMEDİ, *Dâstân-ı Tevârih-i Mülük-u Âl-i Osman*, Yay. N. Atsız, İstanbul 1949.

AKDAĞ, Mustafa: *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, I-II, İstanbul 1979.

ALİ: *Kühü'l Ahbar*, C. IV, İstanbul 1285.

ANHEGER, Robert-İNALCIK, Halil: *Kanunname-i Sultani ber Muceb-i Örf-i Osmani*, Ankara 1956.

ÂŞIK PAŞA-ZÂDE: *Tevârih-i Âl-i Osman*, Yay. N. Atsız, İstanbul 1949.

AYNÎ ALİ EFENDİ: *Kavanin-i Âl-i Osman der Hulasâ-i Mezamin-i Defter-i Divan*, İstanbul 1280.

BARKAN, Ömer Lütfi: *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zira-i Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar*, I. Cilt, İstanbul 1943.

BELDICEANU, Nicoara: *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar*, çev. Mehmed Ali Kılıçbay, Ankara 1985.

ÇEÇEN, Kazım: *İstanbul'da Osmanlı Devletindeki Su Tesisleri*, İstanbul 1984.

DAHİLİYE VEKALETİ, *Köylerimiz*, İstanbul 1933.

DIEZ, Ernest-ASLANAPA, Oktay: *Türk Sanatı*, İstanbul Üniversitesi yayını, Nr: 627, İstanbul 1958.

ELKER, Selahaddin: *Divan Rakamları*, Ankara 1953.

ENVERİ; *Düsturname-i Enverî*, yay. Mükrimin Halil Ymanç, Ankara 1928.

ERCAN, Yavuz: *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1986.

EVLİYA ÇELEBİ : *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. III, Dersaadet Matbaası, İstanbul 1314.

FEKETE, L.: *Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*, Budapest 1955.

GÖKBİLGİN, Tayyib: *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar, Mülkler ve Mukataalar*, İstanbul 1952.

GÖKBİLGİN, Tayyib: *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul 1957.

GÖYÜNÇ, Nejat: *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969.

GÜNDAY, Dündar: *Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı Özellikleri ve Divani Rakamlar*, Ankara 1974,

- HOCA SAADEDDİN: *Tacü't Tevârih*, cilt II. Matbaa-i Âmire, İstanbul 1279.
- İBN-İ BATUTA: *Tuhfetu'n-Nuzzâr fî garaibi'l-Emsar ve acaib il-esfar*. (trc. eden Mehmed Şerif Paşa I-II fihrist. İstanbul 1333-1337.
- İBN-İ KEMAL: *Tevârih-i Âl-i Osman*, I. Defter, Yay. Şerafettin Turan, Ankara 1970.
- _____: *Tevârih-i Âl-i Osman*, II. Defter, Yay. Şerafettin Turan, Ankara 1983.
- İDRİS-İ BİTLİSİ: *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nr: 3209.
- İNALCIK Halil: *The Ottoman Empire in the Classical Age, 1300-1600*. London and New York 1973.
- İNALCIK, Halil: *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, I, Ankara 1954.
- _____: *Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* (H. 835). Ankara 1988.
- KANUNNAME-İ ÂL-İ OSMAN, Atıf Efendi Kütüphanesi, Nr: 1734.
- KANUNNAME-İ OSMANİ: Esat Efendi Kütüphanesi, Nr: 2362
- KAFESOĞLU, İbrahim: *Türk Milli Kültürü*, 4. Baskı, İstanbul 1986.
- KARAL, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi*, C.V, 2. Baskı, İstanbul 1961.
- _____: *Osmanlı Tarihi*, C.VI, Ankara 1954.
- KATİP ÇELEBİ: *Cihannüma*, İbrahim Müteferrika Matbaası, İstanbul 1144.
- KERİMUDDİN Mahmud Aksarayi; *Müsâmeret'ül Ahbar* (Selçuklu Devletleri Tarihi) Çev. M. Nuri Gençosman, Ankara 1943.
- KÖPRÜLÜ, M.FUAD: *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, yay. Orhan Köprülü, İstanbul 1983.
- KUNT, Metin: *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978.
- NEŞRİ, Mehmed: *Kitab-ı Cihan-nüma*, C.I, yay. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, 2. Baskı, Ankara 1987.
- NASİHÜ'S SİLAHİ (Matrakçı): *Beyân-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn*, yay. Hüseyin Yurdaydm, Ankara 1976.
- ORHONLU, Cengiz: *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı*, Genişletilmiş 2. baskı. İstanbul 1989.
- _____: *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul 1987.
- ORUÇ BEY: *Tarih-i Âl-i Osman*, Yay. Franz Babinger, Hanover 1925.
- PAKALIN, Mehmed Zeki: *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1971-1972.
- RANCIMAN, Steven: *Haçlı Seferleri Tarihi I*, Çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan, Ankara 1986.
- REDHOUSE, S. James W.: *A Turkish and English Lexicon*. Constantinople 1890.
- SERTOĞLU, Mithat: *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958.

- SHAW, Stanford-SHAW, Ezel Kural: *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. I, C. II, İstanbul 1982-1983.
- ŞÜMER, Faruk: *Türkler'de Atçılık ve Binicilik*, İstanbul 1983.
- MEHMED SÜREYYA: *Sicilli-i Osmani*, C.IV, İstanbul 1308.
- ŞEMSEDDİN SAMİ: *Kamus-u Türki*, Dersaadet 1317.
- TEMİR, Ahmed: *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1959.
- TOGAN, Zeki Velidi: *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946.
- TURAN, Osman: *Selçuklu Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, 2. Baskı, İstanbul 1969.
- _____: *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, 2. Baskı, Ankara 1984.
- UNAT, Faik Reşit: *Hicri Takvimleri Miladi Tarihe Çevirme Klavuzu*, Ankara 1959.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: *Osmanlı Tarihi*. C. I, Ankara 1961.
- _____: *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara 1983.
- _____: *Osmanlı Tarihi*, C. III, Kısım 2. Ankara 1954.
- _____: *Osmanlı Tarihi*, C. IV, Kısım 1, Ankara 1956.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 3. Baskı, Ankara 1984.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: *Osmanlı Devletinde Saray Teşkilatı*, Ankara 1984.
- _____: *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, 3. Baskı, Ankara 1984.
- ÜÇÖK, Coşkun - MUMCU, Ahmet: *Türk Hukuk Tarihi*, 5. Baskı, Ankara 1985.
- WITTEK, Paul: *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu*, çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul 1985.

3. MAKALELER

- ALTINAY, Ahmed Refik: "Fatih Zamanında Sultan Eyüğü", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, İstanbul 1940.
- ANHEGGER, Robert: "Martalos", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 7. İstanbul.
- MEHMED ARİF: "Sultan Süleyman Kanunnamesi", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, İstanbul 1329.
- ARIKAN, Muzaffer: *XV. Asırda Yaya ve Müsellem Ocakları (Toprak Tasarrufu, Vergi Muafiyetleri ve Hizmet)*, Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde 1966 yılında sunulmuş, basılmamış doçentlik tezi.
- ARIKAN, Muzaffer: *Yaya ve Müsellemelerde Toprak Tasarrufu*, *Atatürk Yıllık Konferansları VIII*. Ayrı basım, Ankara 1975-1976.

- ARIKAN, Zeki: "Hamid Sancağındaki Tımar Düzenine İlişkin Araştırmalar", *Tarih Enstitüsü Dergisi, Tayyib Gokbilgin hatıra sayısı*, sayı.12, İstanbul 1982.
- ARIKAN, Zeki: "Hamit Sancağımda Çift Resmi", *Tarih İnceleme Dergisi*, I. İzmir 1983.
- ASLANAPA, Oktay: "Ribat", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 9. İstanbul.
- AYDIN, Filiz: "Seyidgazi'nin bir Köyünde Şeyh Şücaeddin Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, C. XI, Ankara.
- AYKUT, Nezihi: "Osmanlı İmparatorluğunda Sikke Tecdidleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.13, İstanbul 1987.
- BARKAN, Ömer Lütfi: "Kanunname", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 6. İstanbul.
- _____ : "Tımar", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 12/1. İstanbul.
- BARKAN, Ömer Lütfi: "Avarız", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 2. İstanbul.
- _____ : "Çiftlik", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 3. İstanbul.
- _____ : "Öşür", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 9. İstanbul.
- _____ : "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, S.2, İstanbul 1941.
- _____ : "Türkiye'de İmparatorluk Devrinde Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. I, II, S. 1-2, İstanbul 1940.
- _____ : "Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri, Kulluklar ve Ortakçı Kullar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* C. I, S.I, İstanbul 1940.
- _____ : "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. C. 13-14, s. 1-4. İstanbul 1950.
- _____ : "H. 933-934/1527-1528 Mali Yılına Ait Bütçe Örneği" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, S. 1-4, İstanbul 1953.
- _____ : "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul 1953.
- _____ : "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, C. XXXIV, S. 136, Ankara 1970
- BECKER, C. H. : "Cizye", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 3. İstanbul.
- BERGH, C.Van Den: "Sühreverdi", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 10. İstanbul.
- ÇAĞATAY, Neşet: "Osmanlı Kanunnamelerinden Örnekler", *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Nr: 2, Ankara 1940.
- DENY, J.: "Sancak", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 10.
- ERGENÇ, Özer: "Osmanlı Merkez Askerinin Nitelik ve Fonksiyonları Üzerine", *I. Askeri Semineri, Bildiriler*, II, Ankara 1983.

- GÖKBİLGİN, Tayyib: "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Belleten*, C. XXVI, S. 102, Ankara 1962.
- _____ : "Nahiye", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 9. İstanbul.
- _____ : "Mihal Oğulları", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 8. İstanbul.
- _____ : "Osman I", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 9. İstanbul.
- _____ : "Orhan", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 9. İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki: "İslâm Türk illerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. II, S. 1-4, İstanbul 1950.
- GÖYÜNÇ, Nejat: "Hane", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı Armağanı, S. 32, İstanbul 1979.
- İLGÜREL, Mücteba: "Yeniçeri", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 13. İstanbul.
- İNALCIK, Halil: "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", *Belleten*, C. XXIII, S.92, Ankara 1959.
- _____ : "Adaletnameler", *Belgeler*, C.II, S. 3-4, Ankara 1965.
- _____ : "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle", *Belleten*, C.XV, S. 60, Ankara.
- _____ : "Çiftlik", *Encyclopaedia of İslam, new edition*, vol. 2. Leiden.
- _____ : "II Mehmed", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 7. İstanbul.
- KAFESOĞLU, İbrahim: "Selçuklular", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 10. İstanbul.
- _____ : "Melikşah", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 7. İstanbul.
- _____ : "Nizamül Mülk", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 9. İstanbul.
- KOÇU. Reşat Ekrem: "Hadım Ali Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 5/I. İstanbul.
- MARDİN, Ebû'l Ula: "Haraç", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 5/I. İstanbul.
- NEDKOF, Boris Christoff: "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", Çev. Şinasi Altundağ, *Belleten*, C.VIII. S.32, Ankara 1944.
- ORGUN, Zarif: "Şehzade Ahmed'in Ahidnamesi", *Tarih Vesikaları*, İstanbul 1943.
- OSMANLI KANUNNAMELERİ: *Milli Tettebbular Mecmuası*, İstanbul 1 Mart 1331.
- ÖZCAN, Abdülkadir: "Fatih Teşkilat Kanunnamesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, *Fatih Sultan Mehmed Hatıra Sayısı*, S. 33, İstanbul 1980.
- PULAHA, Selami-YÜCEL, Yaşar: "I. Selim Kanunnamesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın Kimi Kanunları", *Belgeler*, C.XII, S.16, Ankara 1988.
- SAHİLLİOĞLU, Halil: "IV.Murad'ın Bağdat Seferi Menzilnamesi", *Belgeler*, C. XIII, S.17, Ankara 1988.
- SAHİLLİOĞLU, Halil: "IV. Murad'ın Bağdat Seferi Menzilnamesi", *Belgeler*, C.XIII, S. 17, Ankara 1988.

SAINT-QUENTIN, Simon de: *Historie des Tartares*, publiée par Jean Richard. Paris 1965.

SULTAN SÜLEYMAN KANUNNAMESİ: Reisü'l Küttap Kütüphanesi Nr: 1004.

SÜMER, Faruk: "Kasım Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 6. İstanbul.

_____ : "XVI. Asırda Anadolu ve Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 11, Nr:1-4, İstanbul 1950.

TAESCHNER, Franz: "İslâm Ortaçağında Futuvva", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XV, Nr: 1-4, çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1954.

TEKİNDAG, M.C.Şehabeddin: "Karamani Mehmed Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 6. İstanbul.

_____ : "II. Bayezid'in Tahta Çıkışı Sırasında İstanbul'da Vukua Gelen Hadiseler Üzerine Notlar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, C. X, S. 14, İstanbul 1959.

_____ : "Mustafa Çelebi", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 8. İstanbul.

TUNÇDİLEK, Necdet: "Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, S.1-4, İstanbul 1954.

TURAN, Şerafettin: "Piri Mehmed Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 9. İstanbul.

TURAN, Osman: "Süleyman Şah Bin Kutalmış", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 11. İstanbul.

_____ : "II. Kılıç Arslan", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 6. İstanbul.

_____ : "I. Keykavüs", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 6. İstanbul.

TURGALLI, H. F.: "Selçuklular Devrinde Bir Eskişehir Valisi", *Halkevi Dergisi*, XIV, 1937.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: "Kanun-u Mefhum-i Defter-i Hakani", *Belleten*, C.XV, Ankara 1951.

_____ : "Devşirme", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 3. İstanbul.

_____ : "I. Murad", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 8. İstanbul.

_____ : "Karesi Oğulları", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 6. İstanbul.

_____ : "Germiyan Oğulları", *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 4. İstanbul.

VARLIK, Mustafa Çetin: "XVI. Yüzyıl Osmanlı Teşkilatında Kütahya", M. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 2, İstanbul 1987.

_____ : "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", M. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 3, İstanbul 1988.

ZACHARIADOU, Elizabeth A.: *Trade and Crusade Venetain Crete and the Emirates of Monteshe and Aydın (1300-1415)*. Venice 1983.

DİZİN

Dizin Yücel DAĞLI tarafından hazırlanmıştır

- Abdi veledan-ı Hal, 53
Abdil Yeri, 146, 178
Abdullah, 49, 90, 134, 166
Abdullah Yeri, 144, 158, 176, 190
Abdülhamid, I. , 133, 165
Abdülkadir veledi İbrahim, 15, 38, 54
Abdülkerim oğlu Ali, 139, 171
acemi ocağı, 8, 9
Adana, 95
Adem Yeri, 154, 186
Adranos, 31, 40, 48, 49, 50, 80, 81, 146, 178
Adranos Çayı, 48
Adranos kalesi, 49
Adranos Tekfuru, 49
Ağzı Kara Yeri, 148, 180
Ahi, 158, 190
Ahi Açuk Yeri, 157, 189
Ahi Hasan, Edebalı'nın kardeşi, 49
Ahi oğlu Avz çiftliği, 45
Ahi Otak (Ortak), 158, 190
Ahi veledi Yetilmiş, 139, 171
Ahi Yeri, 145, 151, 177, 183
Ahi Yusuf veledi Şeyh, 139, 171
Ahicik köyü, 51
Ahiler, 7, 40
Ahmed, 53, 90, 101
Ahmed çiftliği, 50, 53
Ahmed ocağı, 74
Ahmed ve İlyas kardeşler, 101, 102
Ahmed Vefik Paşa, 111
Ahmed veledi Mürsel, 139, 171
Ahmed Yeri, 144, 145, 146, 149, 150, 152, 154, 159, 176, 177, 178, 181, 182, 184, 186, 191
Ahmed, Ali Bey'in oğlu, 56
Ahmed, III. çeşmesi, 91
Ahmed, yamak, 52
Ahmedî, 7
Ahmet çiftliği, 74
Ahur, 161, 193
Ahur Malluca köyü, 132, 164
Ahur Özi, 177
Ahur Özü köyü, 47, 145
Ahurcuk, 147, 179
Ak, 139, 171
Ak bürk, 5, 6, 8Ak ve Ilıca köyleri, 56, 57
Ak Yüz, 149, 181
Akça Bey, 148, 180
Akça Bey Sazağı, 145, 177
Akça Kula, Manas'ın atı, 111
Akçagöl, 105
Akçagöl çayırları, 100
Akçakaya, 41
Akçakoyunlu, 95
Akçasu, 152, 184
akçe, 8, 11, 21, 22, 25, 26, 27, 51, 53, 72, 73, 74, 76, 77, 80, 83, 85, 86, 94, 96, 107, 121, 124, 125, 126, 129, 141, 142, 161, 173, 174
akçe-i Osmanî, 6
akçe-i rumî, 6
Akçebey köyü, 53
akıncı, 56
Akköprü, 96, 127
Aksaray şehirleri, 112
Akseki, 146, 178
Aksu, 31, 40, 44, 45, 64, 131, 144, 160, 163, 176, 192
Aksu çiftliği, 131, 163
Aksu hası, 45
Aksu nahiyesi, 45
Akşehir, 60, 80, 100
Akviran, 31, 50, 55, 60, 61, 70, 73, 79, 80, 150, 154, 182, 186
Akyüz köyü, 74
Alaca Kaya, 40, 143, 175
Alaçak nahiyesi, 108
Alaçam, 126
Alaçam köyü, 95
Alaçam nahiyesi, 109
Alaeddin Keykubad, I., 39
Alaeddin Paşa, vezir, 5
Alaeddin Yeri, 158, 190
Alayund istasyonu, 111
Aleaddin, 139, 171
Alelhan Yeri, 147, 179
Alelşah Yeri, 153, 185
Alıncık, 39
Ali, 48, 62, 140, 172
Ali Bey, 42, 57, 59, 139, 140, 171, 172
Ali Bey b. Mihâl, 58
Ali Bey'in oğlu Mehmed Bey, 57
Ali Çelebi, 42, 87, 89, 94, 108, 109, 114, 123, 126, 128, 131, 132, 163, 164

Ali Çelebi defteri, 24, 87, 88
 Ali Çelebi'nin tahriri, 121, 125
 Ali çiftliği, 48, 74
 Ali Gel, 149, 181
 Ali Kasım Yeri, 158, 190
 Ali oğlu Kulaguz, 51
 Ali Paşa, 46, 48
 Ali veledan-ı Hacı İlyas, 53
 Ali veledi Hacı Fakih, 36, 38, 60
 Ali veledi İsmail b. Bayram, 100
 Ali veledi Satılmış, 101
 Ali veledi Yusuf, 15, 24, 37, 38, 53, 54, 55
 Ali Yeri, 145, 146, 147, 150, 151, 159, 177, 178, 179, 182, 183, 191
 Aligel köyü, 54
 Almaz Yeri, 160, 192
 Alpogut, 130, 147, 155, 159, 162, 179, 187, 191
 Alpu kazası, 43, 123, 130, 162
 altın, 112
 Aluncuk köyü, 3
 Anadolu, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 24, 30, 39, 56, 57, 83, 88, 92, 93, 96, 101, 111, 112, 113, 115, 129, 135, 136, 161, 167, 168
 Anadolu ahileri, 39
 Anadolu atları, 112
 Anadolu Beylerbeyi, 38, 79
 Anadolu Beylerbeyi beratı, 73
 Anadolu Beylerbeyi İskender Paşa, 60
 Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa, 54, 60
 Anadolu Beylikleri, 1, 2
 Anadolu Selçuklu devleti, 39, 113
 Anadolu Selçukluları, 1, 2, 112, 113
 Anadolu, Batı, 111, 126, 135, 167
 Anadolu, Orta, 112, 113
 Ankara, 7, 52, 112, 136, 168
 Ankara Ahileri, 7
 Ankara İlyazıcısı, 52
 Ankara Savaşı, 8, 23, 26
 Ankara yaya defteri, 52
 Antalya, 39, 112
 Antik Doreleon, 128
 Ara Yay çayırı, 101
 Arap atları, 112, 113
 Arapça, 90
 arazi-i emiriye, 94, 105
 Arkın, 146, 178
 Armudlu, 51, 147, 148, 179, 180
 Arnavutluk, 57
 Arslan Doğmuş, 148, 180
 Arslan Yeri, 153, 185
 Arslanlu köyü, 53, 54
 Aruz Yeri, 148, 180
 Asıl Bey çiftliği, 79
 Asıl Bey Yeri, 148, 180
 Asitane-i devlet, 11
 Asitane-i Mualla, 23
 Asitane-i Sefer, 141, 173
 Asker-i mensure, 86

Aslanlı köyü, 37
 Aslıhan, 62
 Aslıhan çiftliği, 36, 60
 Aslıhan ocağı, 38
 Aslıhan oğlu Pazarlı, 51
 Aslıhan Yeri (Kızıl Börüklü), 153, 185
 Aslıhan yeri, 45, 150, 157, 182, 189
 Aşağı Doğanolu, 99, 156, 188
 Aşağı Dudaş köyü, 101
 Aşağı Ilıca köyü, 130, 162
 Aşağı Karkın, 99, 103, 156, 188
 Aşağı Karkın nahiyesi, 100, 106
 Aşağı Söğüd Eyüğü, 43, 144, 176
 Aşiret kuvvetleri, 2, 3, 4, 5
 aşiret reisliği, 4
 at çeken oymakları, 117
 Atbaşı, 161, 193
 Atbaşı köyü, 132, 164
 avarız, 10, 12, 20, 93, 140, 172
 avarız vergileri, 96
 avârız-ı divaniye, 6, 10, 11, 17, 20, 27, 57, 84, 91, 92, 121, 125, 139, 171
 Avdan, 131, 158, 160, 163, 190, 192
 Avdan köyü, 130, 162
 Avrupa, 112
 Avşar Yeri, 147, 179
 Avz oğlu Ahi çiftliği, 45
 Avz Yeri, 145, 149, 177, 181
 Ayas Bey, 40, 41, 42, 45, 47, 76
 Aydın, 83, 95
 Aydm çiftliği, eski ismi Biricik, 44
 Aydın veledi Nasır, 100
 Aydın Yeri, 148, 180
 Aydm, yayabaşı, 59, 90
 Aydoğdu Yeri, 146, 147, 148, 154, 155, 178, 179, 180, 186, 187
 Aydoğdu, Gündüz Alp'in oğlu, 49
 Aydu veledi Fakih, 140, 172
 Aydu Yeri, 143, 144, 150, 175, 176, 182
 Aynacı Göncü Yeri, 152, 184
 Aynacı Sevindük Yeri, 147, 179
 Ayvalı köyü, 54, 90, 101, 149, 181
 Ayvalı veledi Ali, 74
 Azab ve sipah zümresi, 6
 azablar, 6, 9
 Azadlı, 13, 14, 43, 90, 123, 124
 Aziz Yeri, 149, 152, 181, 184
 Baba Han köyü, 3
 Baba Yeri, 153, 185
 bac, 19
 bad-ı hava, 19, 20, 21, 22, 107
 Bahşayış, 51, 90
 Bal Yaz, 147, 179
 Balaban, Ankara İlyazıcısı, 52
 Balat köyü, 52
 Balçık Hisar, 155, 157, 187, 189
 Balçıkhisar köyü, 98
 Bali, 43, 56, 59

- Bali b. İsmail, 75
 Bali Bey, 58, 83
 Bali veledi İsmail b. Mahmud, 62
 Bali Yeri, 147, 179
 Balkan yarımadası, 16
 Ballıhisar köyü, 54
 Ballu Hisar, 149, 181
 Ballu Sarayı, 146, 178
 Başbakanlık Arşivi, 37, 88, 114, 136, 168
 Batı Anadolu, 6, 95
 Bayad, 152, 184
 Bayezid, 140, 172
 Bayezid Yeri, 146, 149, 151, 153, 159, 178, 181, 183, 185, 191
 Bayezid, II. , 23, 24, 26, 29, 38, 53, 57, 73, 86, 87, 101, 104, 107, 108, 114, 121, 127, 128
 Bayındır, 40, 153, 185
 Baykari Yeri, 143, 175
 Bayraklu (Yapraklu), 152, 184
 Bayram Bey çiftliği, 45, 74
 Bayram Bey veledi Hallaç, 41
 Bayram Bey Yeri, 143, 148, 149, 151, 160, 175, 180, 181, 183, 192
 Bayram Yeri, 151, 152, 156, 183, 184, 188
 bazdar, 137, 169
 bedel, 25, 26, 74, 142, 174
 Bedel akçesi, 22, 23, 24, 25, 26, 141, 142, 173, 174
 bedel gönderme, 23
 Bedevi atlar, 112
 Bednos Tekfuru, 49
 Beğendik, 46, 130, 162
 Bekâri, 149, 181
 Bekâri Yeri, 147, 179
 Bekir Bey Yeri, 158, 190
 Bekir Oğlu Aydu Yeri, 150, 182
 Bekir veledi Mustafa, 139, 171
 Bektaş Yeri, 151, 153, 183, 185
 Bektemür, 51
 Benam-ı Mehmed Şah veledi Şems Bey el-Fenârî, 83
 Benam-ı Said, 40, 43, 76
 bendçi, 135, 138, 167, 170
 berat, 15, 109, 130, 132, 162, 164
 Berat-ı şahî, 119
 Bereket Yeri, 156, 188
 Beş Köprü, 149, 181
 Beşköprü köyü, 54
 Bey nahiyesi, 128, 132, 148, 161, 164, 180, 193
 Beysancağı, 88
 Beyce, 41, 143, 175
 Beylerbeyi, 59, 90
 Beylerbeyi beratı, 53, 61, 98
 Beylerce, çiftliği, 98
 Beylice, 147, 179
 Beylice köyü, 51
 Beylikahır-Beylikova, 138, 170
 Beylikova kazası, 99, 101
 Beylü Yeri, 151, 157, 183, 189
 Beylük, 146, 178
 Beyrek, 111
 Bican çiftliği, 44
 Biga, 83
 Bikâri Yeri, 146, 178
 Bilecik, 3, 11, 15, 31, 42, 44, 45, 48, 50, 55, 58, 60, 61, 102, 103, 130, 131, 157, 162, 163, 189
 Bilga müsellemleri, 83
 Bin Kilise, 151, 183
 Biricik çiftliği, 44
 Bizans, 2, 7, 39
 Bolad çiftliği, 45
 Bolu, 55
 Bolu Sancakları, 136, 168
 boyahaneler, 19
 Boyaluca, 147, 179
 Boz-Ulus kanunnamesi, 94
 bozkır atları, 112
 Bozlu (Buzlu), 160, 192
 Bozöyük kazası, 42, 44
 Bozvıran, 146, 178
 Böğerek köyü, 53
 Böğürce, 59
 Bölükbaşı, 1, 116, 119, 120, 121, 122
 Budak, 90
 Budaklar, 147, 179
 Budaklu köyü, 50
 Buğurcu-Deveci, 12, 89, 95, 109, 126, 138, 153, 170, 185
 Buğurcuyan tayfası, 95
 Bulgar mahallesi, 124
 Bulgar sürgünler, 125
 Bulgaristan, 56
 Bulgarlar, 124
 Bursa, 44, 48, 49, 54, 95, 96, 102, 116, 119, 120, 121, 122, 124, 126, 142, 174
 Bursa Tekfuru, 49
 Bursa valisi Mustafa Paşa, 134, 166
 Buzlu, 160, 192
 Bükülmez köyü, 51
 Büyük Küre, 11, 61, 75
 Büyük Münnet, 148, 180
 Büyük Selçuklular, 115
 Caca oğlu Nur el-Din Bey, 39
 Can Paşa ocağı, 99
 Can Paşa Yeri, 155, 187
 carıye, 21, 27
 carıye müjdesi, 19
 Cavlum, 40
 Ceb-i Hümayun, 96
 cebeci, 9
 Celali eşkiyaları, 81
 Cem, 23
 Cemaat-ı Taycıyan, 113
 Cemşid, 109
 Cemşid ili, 87, 128, 162
 Cemşidler Yeri, 156, 188
 Cengiz Orhonlu, 11, 92

- ceraim, 19
 cizye, 17, 20
 Cumaklu, 44, 144, 176
 Cumaklu köyü, 51
 Cumalı Yeri, 153, 185
 Cüneyd Yeri, 145, 148, 177, 180
 cürm ve cinayet, 96, 107, 122
 cürüm ve cinayet resmi, 19
 Çakal Hasan Yeri, 145, 177
 Çakır çiftliği, 45
 Çakır Pınarı, 102
 Çakırca, 147, 179
 Çakmak Yeri, 147, 179
 Çalili, 31, 50, 52, 66, 72, 76, 147, 179
 Çalili nahiyesi, 51
 Çalkara, 148, 180
 Çalkara köyü, 51, 52
 Çaltı, 59, 60, 130, 154, 159, 162, 186, 191
 Çanakçı, 146, 178
 Çanakçı Yeri, 146, 178
 Çandarlı, 6, 8
 Çandarlı Halil Paşa, 12, 13, 26
 Çandarlı Hayreddin Paşa, 8
 Çandarlı İbrahim Paşa II. vezir, 24
 Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa, 7
 Çandarlı Kara Hayreddin Paşa, 5
 Çandarlı Kara Hayreddin Paşa, Bursa kadısı, 6
 Çandır (Hamidiye), 153, 185
 Çardak, 59, 148, 153, 159, 180, 185, 191
 Çardak köyü, Sivrihisar'a bağlı, 52
 Çavdar köyü, 108, 129, 158, 161, 190
 Çavdar Oğlu, 114
 Çavdar Tatarı, 114
 Çavlum, 143, 175
 Çavuş, 160, 192
 Çavuşlar, 129, 157, 161, 189
 Çay, 160, 192
 Çay köyü, 131, 163
 Çaylum, 41
 Çaylum köyü, 41
 Çeker Oğlu Sindel Yeri, 145, 177
 Çeki, 146, 154, 178, 186
 Çelik, 149, 181
 Çeltikçi, 20
 çeltükçü, 137, 169
 Çemşid ili, 108, 158, 190
 Çepişviranı, 101, 103, 128, 156, 188
 Çepişviranı köyleri, 101
 Çepişviranı nahiyesi, 104
 Çerçiler, 146, 178
 çeribaşı, 5, 90, 97, 108, 142, 174
 Çeribaşlar, 5, 97, 107
 çerik, 1
 çingircıyan (zincirciler), 116
 Çıplak Bükü, 145, 177
 Çıplakbükü köyü, 40
 Çift Resmi, 17
 Çifteler, 134, 166
 Çin, 112
 Çingene Beyi, 30
 ÇingeneSancağı, 30
 Çingeneler, 30
 Çinliler, 112
 Çitak Yeri, 159, 191
 Çorum, 159, 191
 Çorum köyleri, 131, 163
 Çöplü Yeri, 155, 187
 Çöröz Yeri, 148, 180
 Çövermiş, 59
 Çubuk, 151, 183
 Çukur, 146, 178
 Çukur Ağıl, 108, 143, 159, 175, 191
 Çukur Ağıl çiftliği, 131, 163
 Çukur Ağıl köyü, 41, 131, 163
 Çukur Hisar, 43, 143, 144, 175, 176
 Çukur Viran, 40, 59, 84, 153, 159, 185, 191
 Çukurhisar köyü, 130, 162
 Danişmend Hoca oğlu Ali, 42
 Davud Paşa, 46
 Davud Paşa vezir-i azam, 24
 Davud veledi Düandar, 48
 Davud veledi Yusuf b. Bayezid, 60
 Davud Yeri, 147, 149, 152, 159, 179, 181, 184, 191
 Davut Paşa, 48
 Debbaglar mahallesi, 102
 defatir-i atika, 11
 defter-i atik, 11, 24, 46, 50, 88, 98, 99, 100, 102, 107, 117, 121, 129, 130, 142, 161, 162, 174
 defter-i cedid, 38, 46, 48, 54, 55, 100, 126, 132, 164
 defter-i köhne, 24, 26, 37, 43, 44, 45, 48, 51, 57, 58, 59, 60, 72, 84, 85, 87, 88, 90, 96, 97, 106, 109, 139, 140, 141, 142, 171, 172, 173, 174
 Defter-i Sultanı, 25, 142, 174
 değirmen, 20, 51, 54, 72, 73, 76, 79, 80, 85, 130, 162
 Değirmen resmi, 51
 Değiş, 145, 177
 Değiş Özü, 145, 177
 Delü Selçuk, 140, 172
 Delü Yusuf, 149, 181
 Delüce, 146, 178
 Delüce Köy, 50, 74
 Delüklü Çayın, 130, 162
 Delüler, 145, 177
 Delüyusuf köyü, 54
 Demirci köyü, 99
 Demirci Resul ocağı, 130, 162
 Demirci Resul Yeri, 158, 190
 Deniz Kulun, Beyrek'in atı, 111
 Denizli, 39
 derbendçi, 20, 27, 93, 138, 170
 Dere Yalak, 147, 179
 Dereyalak köyü, 51
 Dereyemiş köyü, 51

Dergâh-ı Mu'alla, 48, 141, 173
 Deveci, 109
 Deveciler, 95
 Devlet Han, 52
 Devlet Han Yeri, 144, 149, 160, 176, 181, 192
 Devlethan çiftliği, 74
 Devletşah çiftliği, 109, 126
 devşirme usulü, 9
 Dik Özi (Deniz Özü), 156, 188
 Diközü köyü, 101
 Dinboz savaşı, 49
 Dinek, 153, 185
 Direkli köyü, 3
 Dirlik sistemi, 17
 Divan Çavuşları, 92
 Divan-ı Lugatü't-Türk, 111
 Dodurga nahiyesi, 42, 48
 Doğan Vıranı Bükü köyü, 57
 dokumacılar, 19
 Domanic yaylağı, 48
 Dögerek, 40
 Döğer Veli Yeri, 154, 186
 Dögerek, 74, 148, 149, 180, 181
 Döğüşlü köyü, 98
 dönüm resmi, 22
 Dördüncü çiftliği, 99
 Dutmak karyesi, 141, 173
 Dünder oğlu Ali Bey, 79
 Dürzi Ali, 139, 171
 Dürzi Oğlu Seğid Yeri, 151, 183
 Düzmece Mustafa, 23
 Ebe Kızı nahiyesi, 98, 103, 128, 130, 155, 159, 162, 187, 191
 Ece Halil, 4, 5
 Ede Hisar, 149, 181
 Ede Yeri, 149, 181
 Edebali, 49
 Edime, 9, 55, 56
 efsar-düzan (yularcılar), 116
 Eğirce Öz, 159, 191
 Eğri Bayad, 40, 153, 185
 Eğri Göz köyü, 3, 39, 132, 160, 161, 164, 192, 193
 Eğri Öz, 39
 Eğribayad, 59
 Eğriceöz köyü, 130, 162
 ehl-i berat, 137, 169
 ekinli bennak resmi, 17
 El Gabre (Cahiliye devrindeki Arab Abs oymağı reisi Kays b. Züheyr'in ünlü atının ismi), 113
 El-Daniş Murad Yeri, 143, 175
 Elli başı, 1
 Elliciyan-ı Saruhan, 83
 Elvan Derviş, 140, 172
 Elvan oğlu Hızır, 52
 Elvan oğlu Mustafa, 51
 Elvan oğulları, 52
 Elvan Yeri, 144, 176
 Elvanın azadlığı, 102

Emir, 48, 74
 Emir Avz Yeri, 146, 178
 Emir çiftliği, 85, 90, 100, 132, 164
 Emir Hacı Yeri, 158, 190
 Emir Hasan Yeri, 143, 175
 Emir Şah, 159, 191
 Emir Togan Yeri, 158, 190
 Emir Yeri, 148, 151, 152, 153, 154, 156, 159, 160, 180, 183, 184, 185, 186, 188, 191, 192
 Emir-i Ahur, 115
 Emirce veledi Yusuf, 132, 164
 Emircik, 99
 Emircük köyü, 105
 Emirgazi yeri, 80
 Emirhan Yeri, 149, 181
 Emirşah Yeri, 160, 192
 Emür Bey, 102
 Emür çiftliği, 102
 Emür veledi Ali, 54
 Emür Veledi Emür, 74
 Emür Yeri, 151, 156, 157, 161, 183, 188, 189, 193
 Emürçük, 155, 156, 187, 188
 Emürçük Çayırı, 99
 Emürçük köyü, 99, 100
 Enbiya Yeri, 156, 188
 Ermeni Pazarı, 102
 Ertogan, 90
 Ertogan Yeri, 146, 178
 Erzurum, 134, 166
 Esence Yeri, 150, 182
 esir, 21
 Eskişehir, 3, 4, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 50, 52, 55, 58, 59, 60, 61, 88, 90, 96, 97, 98, 99, 101, 107, 111, 112, 113, 114, 122, 127, 128, 129, 130, 131, 134, 157, 158, 161, 162, 163, 166, 189, 190
 Eskişehir pazarı, 4
 Eskişehir valisi, Caca oğlu Nur el-Din Bey, 3
 Esri köyü, 51, 147, 148, 179, 180
 Eşekli Cafer Yeri, 150, 182
 Eşenkaraca, 3
 eşkin, 23, 25, 26, 41, 43, 44, 47, 51, 53, 54, 59, 60, 86, 87, 109, 137, 169
 eşkiyalık olayları, 97
 eşkün, 86
 Etranos bk. Adranos, 71
 Evkaf defteri, 93
 Evliya Çelebi, 56
 Evran Yeri, 158, 190
 Evranos Bey, 4, 5
 Evruz Bey (Uruz Bey), 129, 161
 Evruz Yeri, 150, 182
 eyalet askeri, 6
 Eymir Çiftliği, 97, 129, 161
 Eymir Yeri, 161, 193
 Eymür, 40, 97, 98, 103, 129, 131, 153, 155, 158, 159, 161, 163, 185, 187, 190, 191
 Eymür Çiftlik, 131, 163

- Eymür Yeri, 150, 182
 Eyne Bey, 43
 Eyne Bey b. Beğendük, 46
 Eyne Bey çiftliği, 130, 162
 Eyne Bey Oğlu Bayezid Yeri, 148, 180
 Eyne Bey Oğlu Hızır Yeri, 148, 180
 Eyne Bey Oğlu Yahşi Yeri, 150, 182
 Eyne Bey veledi Emir, 51
 Eyne Bey veledi Turhan, 139, 171
 Eyne Bey veledi Yusuf, 140, 172
 Eyne Bey Yeri, 145, 150, 151, 152, 154, 157, 159, 160, 177, 182, 183, 184, 186, 189, 191, 192
 Eyne Gazi Yeri, 150, 182
 Eyne Hoca, 98, 103, 128, 130, 155, 159, 162, 187, 191
 Eyne Hoca Yeri, 147, 161, 179, 193
 Eyne Yeri, 160, 192
 Eynesi Oğlu Nasuh Yeri, 146, 178
 Eyükler, 149, 160, 181, 192
 Fakih Yeri, 149, 181
 Fatih Sultan Mehmet, 15, 29, 36, 43, 50, 59, 73, 116
 Fatih zamanı, 3, 41, 45, 46, 50, 57, 61, 84, 85, 86, 90, 97, 116, 121, 124, 125
 Fazıl Yeri, 149, 181
 ferman, 15, 24, 25, 48, 53, 54, 55, 60, 141, 142, 173, 174
 Firuz veledi Turası Yeri, 147, 179
 Firuz Yeri, 143, 175
 gaip listesi, 29, 41, 98
 Gazal Yakublu köyü, 132, 161, 164, 193
 Gazi Ali, 56
 Gazi Mihal Bey, 56, 57
 Gazi Mihal Paşa, 55
 Gedük Mehmed oğlu İlyas, 60
 Gelibolu, 8, 10
 Gelibolu yayaları, 11
 gemiler, 11
 gerdek resmi, 19
 Germiyan atları, 113, 114
 Germiyan toprakları, 114
 Germiyan ülkesi, 114
 Germiyanoglu Beyliği, 113
 Germiyanoglu Süleyman Bey, 114
 Germiyanogulları, 113
 Göcek, 128, 157, 189
 Göcek (Gecek) köyü, 40, 48, 60, 79, 146, 153, 178, 185
 Göcekler Yeri, 149, 181
 Göç Özi köyü, 3, 39, 144, 176
 Göçebeler, 112
 Göçek, 39
 Göçek köyü, 39, 79
 Göçer çiftliği, 47
 Göçer Çiftliği Yeri, 145, 177
 Gökçe, 160, 192
 Gökçe Kısık, 40, 41, 129, 143, 157, 158, 161, 175, 189, 190
 Gökçe Nusret Yeri, 150, 182
 Gökçe Viran, 146, 178
 Gökçe Yeri, 148, 154, 180, 186
 Gökdere, 40, 41, 143, 175
 Gökdere köyü, 42
 Göksu, 157, 189
 Göksu köyü, 102
 Göktürk, 112
 Göl kazası, 52, 55
 Gölcük, 146, 178
 Gölpazarı, 58
 Göncü, 43, 144, 176
 Göncü Bükü, 153, 185
 Göncü çiftliği, 11, 62
 Göncü Fakih çiftliği, 38, 55
 Göncü ocağı, 75
 Göncü veledi Bekir, 140, 172
 Göncü Yeri, 145, 152, 153, 154, 158, 177, 184, 185, 186, 190
 Göncübükü, 59
 gönüllü, 1, 3, 5
 Görücek, 129, 157, 161, 189
 Göynük, 56, 101, 140, 172
 Gulâmhaneler, 9
 Gulemân-ı has, 1
 Güdük köyü, 52
 Güdük Sarayı, 44, 144, 176
 Güdük veledi Gündüz, 139, 171
 Güdük Viranı, 146, 178
 Güğüm (Kökük), 146, 178
 Güllü Fakih, 146, 178
 Güllü Saray (Saray Ören) köyü, 131, 159, 163, 191
 Güllücek köyü, 52
 Gündoğdu Yeri, 147, 151, 179, 183
 Gündoğmuş çiftliği, 131, 163
 Gündoğmuş Yeri, 159, 191
 Gündüz Alp, 49
 Gündüz Aydu Yeri, 152, 184
 Gündüzler Yeri, 151, 183
 Günşir, 139, 171
 Günyüzü, 31, 40, 46, 47, 48, 50, 52, 54, 87, 137, 169
 Günyüzü köyü, 97
 Günyüzü nahiyesi, 38, 47, 48, 54, 74, 77, 138, 170
 Günyüzü tâbi-i Mihalçık, 65
 Günyüzü tâbi-i Sivrihisar, 54, 65, 67, 77, 149, 181
 Günyüzü yöresi, 51
 Gürcü Özi, 43
 Gürleyik, 59, 153, 185
 Güvendük Yeri, 151, 154, 183, 186
 Hacı Ahmed, yayabaşı, 49
 Hacı Ali Fakih, 139, 171
 Hacı Ali Yeri, 148, 180
 Hacı Avz Yeri, 149, 181
 Hacı Bayezid, 37
 Hacı Bayezid Yeri, 148, 180
 Hacı Bayram, 45, 53

- Hacı Bayram çiftliği, 46
 Hacı Bayram ocağı, 74
 Hacı Bayram Yeri, 145, 177
 Hacı Bey çiftliği, 130, 162
 Hacı Bey Yeri, 146, 159, 178, 191
 Hacı Çiftliği, 55
 Hacı Davud çiftliği, 54, 55
 Hacı Davud Yeri, 149, 181
 Hacı İbrahim çiftliği, 48
 Hacı İbrahim Yeri, 146, 178
 Hacı İlbey, 4
 Hacı Kutlu Yeri, 152, 184
 Hacıocağı, 53, 54
 Hacı oğlu Arpacı, 51
 Hacı Oğlu Aydın Yeri, 150, 182
 Hacı Oğlu Yeri, 158, 190
 Hacı Turdu çiftliği, 78
 Hacı Tursun, 41
 Hacı veledan-ı Hamid b. Hacı, 48
 Hacı Yeri, 146, 148, 152, 178, 180, 184
 haçlılar, 115
 Hadım Ali Paşa, 24
 Hale, 129, 157, 159, 161, 189, 191
 Halife Nasır, 39
 Halil, 41, 50, 52, 72
 Halil Ahmed, 49
 Halil Bağ, 149, 181
 Halil çiftliği, 48
 Halil Oğlanı, 153, 185
 Halil Şah Yeri, 151, 183
 Halil veledi İbrahim, 139, 171
 Halil veledi Oruç, 139, 171
 Halil Yeri, 144, 146, 147, 148, 152, 154, 158, 159, 176, 178, 179, 180, 184, 186, 190, 191
 Halil, yaya, 51
 Halilbağı köyü, Sivrihisar'a bağlı, 52
 Halilogluları, 59
 Hallaç Yeri, 149, 181
 Hamayıl Yeri, 143, 175
 Hamid, 136, 168
 Hamid b. Hacı, 48
 Hamid Oğlu Yeri, 150, 182
 Hamid Yeri, 148, 154, 180, 186
 Hamitler Cemaati, 99
 Hamza, 46, 59
 Hamza Bey köyü, 42
 Hamza çiftliği, 109
 Hamza Şeyh köyü, 99, 105, 156, 188
 Hamza Şeyh, Nam-ı Diğer Emürçük, 156, 188
 Hamza Yeri, 144, 145, 146, 147, 150, 152, 154, 158, 159, 160, 176, 177, 178, 179, 182, 184, 186, 190, 191, 192
 Harac-ı mukaseme, 17, 18
 harâc-ı muvazzafa, 17, 18
 haraç, 18
 harbendeler (katırcılar), 116
 harçlık, 26
 Harmancık, 146, 178
 Harmancık nahiyesi, 48
 Harmankaya, 31, 50, 55, 68, 73, 78, 140, 141, 150, 151, 172, 173, 182, 183
 Harmankaya nahiyesi, 56, 57, 58, 59, 68, 78
 Harmankaya Tekfurı Mihal Gazi, 55
 Harmankayayayabaşısı, 72
 Harmankaya-i diğer, 50
 Has ahır, 12, 87, 94, 95, 96, 114, 115, 116, 117, 119, 121, 126, 135, 167
 Hasan, 60
 Hasan Bey, 40, 41, 78, 143, 175
 Hasan Bey Yeri, 158, 190
 Hasan Fakih, 139, 171
 Hasan oğlu Yakup çiftli, 44
 Hasan Oğlu Yeri, 158, 190
 Hasan Şeyh, 78
 Hasan Veledi Beykârî b. Mustafa, 60
 Hasan veledi Orhan, 43
 Hasan Yeri, 143, 144, 145, 147, 149, 150, 152, 153, 154, 157, 159, 160, 175, 176, 177, 179, 181, 182, 184, 185, 186, 189, 191, 192
 Hasan, Ali Bey'in oğlu, 56
 Hasanbey köyü, 40
 Hasırca Tay çiftliği, 134, 166
 Hassa ahırları, 120
 hassa askerî, 5
 hassa aygırları, 142, 174
 Hassa çayırıları, 12, 119, 120
 hassa çiftlikleri, 76
 hassa koruları, 165
 Hassa koruları, 96, 127, 133
 hassa kuveti, 1, 23
 hassa ordusu, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 13
 Hassa toprağı, 75
 Hassa yundları, 117, 126
 haşer-kaşer, 1, 2
 Haşeri (ücretli asker toplama sistemi), 3
 Hatemi Yeri, 148, 180
 Havas-ı Hümayun, 12
 Haydar veledi Süleyman, 130, 162
 Haydar Yeri, 145, 146, 148, 153, 177, 178, 180, 185
 haymanaler, 42
 Hazine-i Amire, 95, 121, 125, 142, 174
 Hendekçi, 12, 121, 122, 127
 hristiyan çocukları, 9
 Hızır, 139, 171
 Hızır Bey (Paşa), 56
 Hızır Bey, 139, 171
 Hızır Bey oğlu Ali Bey, 55, 78
 Hızır Bey oğlu Gazi Ali Bey, 56
 Hızır Bey'in oğlu Bali Bey, 57
 Hızır İlyas ve Gazi Yeri, 157, 189
 Hızır İlyas Yeri, 154, 186
 Hızır Oğlu Aydu Yeri, 154, 186
 Hızır veledi Dede, 51, 52
 Hızır veledi Musa, 15, 38, 55

Hızır Yeri, 143, 146, 147, 154, 160, 175, 178, 179, 186, 192
 Hızır, Ali Bey'in oğlu, 56
 Hisar Bey, 143, 175
 Hisar köyü, 102
 Hisar Yeri, 144, 176
 Hisarcık, 60
 Hisarcuk, 154, 186
 Hoca Ali, 37
 Hoca Ali çiftliği, 53
 Hoca Ali Yeri, 151, 183
 Hoca Bey Yeri, 148, 180
 Hoca çiftliği, 50, 101
 Hoca Oğlu Yeri, 153, 185
 Hoca Yeri, 84, 148, 149, 156, 159, 180, 181, 188, 191
 Hocaoglu, 37
 Holanda köyü, 54, 149, 181
 Hortu, 148, 180
 Hortu köyü, 77
 Hoşkadem çiftliği, 42
 Hoşkadem Yeri, 156, 188
 Hüdavendigar, 11, 12, 40, 61, 75, 83, 96, 114, 124
 Hüdavendigar sancağı, 7, 12, 13, 15, 16, 31, 44, 45, 46, 49, 54, 55, 83, 124, 125, 132, 135, 164, 167
 Hükm-ü Şerif, 121
 Hüseyin, 46
 Hüseyin Şeyh, 140, 172
 Hüseyin veledi Ahmed, 130, 162
 Hüseyin veledi Eyne Bey, 46, 74
 Hüseyin veledi Hacı Fakih, 38
 Hüseyin veledi Ömer Şeyh, 139, 171
 Hüseyin Yeri, 143, 144, 148, 154, 175, 176, 180, 186
 Ilıca Köyü, 129, 130, 139, 158, 159, 161, 162, 171, 190, 191
 Ilıcak, 140, 149, 172, 181
 istabl-ı âmire, 12, 89, 105, 109, 114, 115, 116, 120, 121, 124, 126, 133, 165
 İbn-i Kemal, 6
 İbn-i Said, Coğrafyacı (ölm.1274), 112
 İbrahim, 47, 83, 107
 İbrahim Oğlu Hüseyin Yeri, 145, 177
 İbrahim Paşa, 46, 48
 İbrahim Yeri, 80, 144, 145, 146, 149, 153, 154, 157, 159, 176, 177, 178, 181, 185, 186, 189, 191
 İbrahim, müselleme, 90
 İç Anadolu Bölgesi, 95
 İdris, 61, 140, 172
 İdris çiftliği, 62
 İdris ocağı, 75
 İdris oğlu İsmail, 140, 172
 İdris Yeri, 143, 153, 154, 175, 185, 186
 İdris-i Bitlisî, 6, 9
 İğdiş, Anadolu atı, 112
 İğde Ağacı, 153, 185
 İğdir, 55

İğdir, 40, 150, 182
 İki Kilise köyü, 59, 130, 153, 158, 162, 185, 190
 İktâ'i istiglal, 19
 İl aldı, 45
 İl Oğlu Süleyman çiftliği, 42
 İl Oğlu Süleyman Yeri, 143, 175
 İl Yarı, 157, 189
 İl yazıcı, 38, 86
 İlaldı, 45
 İlbasdı, 147, 179
 İlik Viran (Eylük Viran), 149, 181
 İlyanık, 128
 İlyas, 44, 60, 83, 96, 107
 İlyas Bey nahiyesi, 61
 İlyas çiftliği, 42
 İlyas veleden-ı Nebi, 101
 İlyas veledi Avs, 101
 İlyas veledi Bayramşah, 41
 İlyas Yeri, 80, 87, 109, 143, 144, 147, 154, 175, 176, 179, 186
 İlyas, müselleme, 90
 İmadeddin medresesi, 55
 imalatçılar, 19
 İmparator Manuel Komnen, 39
 İmratur, 115
 İnhisar, 60, 130, 159, 162, 191
 İnhisar köyü, 130, 162
 İnönü, 4, 31, 40, 42, 43, 61, 63, 83, 86, 87, 88, 89, 94, 96, 98, 101, 107, 108, 109, 113, 114, 116, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 134, 144, 160, 162, 163, 164, 166, 176, 192
 İnönü dizdan, 87, 109
 ipek, 112
 İsa Bey köyü, 46
 İsa Bey Yeri, 150, 182
 İsa çiftliği, 100
 İsa Fakih veledi Sevindük Fakih, 139, 171
 İsa Viranı, 160, 192
 İsa Yeri, 156, 188
 İsa-pir, 41
 İshak Fakih, 114
 İshak Yeri, 146, 150, 151, 154, 160, 161, 178, 182, 183, 186, 192, 193
 İskender, 56, 90
 İskender Paşa, 24, 46, 48, 60
 İskender Paşa, Anadolu Beylerbeyi, 46, 48, 60
 İskender Yeri, 161, 193
 islâm hukuku, 75
 İsmail, 60, 80, 140, 172
 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 9, 114, 115
 İsmail oğlu Aydın, 43
 İsmail Yeri, 144, 145, 147, 149, 152, 153, 154, 176, 177, 179, 181, 184, 185, 186
 İsmail'in azadısı Hamza, 54
 İsmail, yaya, 51
 ispençe resmî, 18

- İstanbul, 9, 12, 24, 38, 48, 54, 92, 96, 100, 101, 114, 115, 119, 120, 121, 126, 136, 141, 168, 173
 İt Burun, 158, 190
 İtburun (Uludere), 129, 161
 İtburun köyü, 129, 161
 İzmit, 42
 İznik, 112
 İzzed veledi Kurt Bey, 139, 171
 İzzeddin Yeri, 143, 175
 Kabakulak, 149, 181
 Kabalak çiftliği, 129, 161
 Kabalak Yeri, 158, 190
 Kabil veledi Bey, 139, 171
 kaçkun, 19, 87, 96
 Kadimler, 160, 192
 Kalburcu, 160, 192
 Kanad, yamak, 43, 44, 52
 Kanluca, 146, 178
 Kanuni,
 Kanuni Sultan Süleyman-devri, 15, 24, 26, 29, 73, 83, 92, 104, 114, 137, 169
 Kanunnameler, 14, 16, 19, 20, 21, 22, 25, 27, 28, 29, 73, 76, 85, 89, 94, 106, 115, 116, 118, 120, 121
 Kapucu Cemal, 53, 77
 Kapukaya, 55
 Kapukulu ocakları, 6, 8, 9, 19
 Kara Ardıç köyü, 44, 45, 144, 145, 147, 176, 177, 179
 Kara Aslanlı, 148, 180
 Kara Bayezid Yeri, 154, 186
 Kara Bük, 149, 181
 Kara Çomak, 139, 171
 Kara Eyük, 40, 150, 182
 Kara Hamid çiftliği, 44
 Kara Hisar, 148, 180
 Kara Mahmud, serpiyade, 54, 77
 Kara Mustafa Yeri, 157, 189
 Kara Tad, 148, 180
 Kara Viran köyü, 61
 Kara Yay Çayırı, 105
 Kara Yaya, 105
 Kara Yeri (Aydınlı), 154, 186
 Karaağaç köyü, 45, 50, 61
 Karaardıç köyü, 45, 46, 74
 Karabük çiftliği, 96
 Karabük köyü, 44
 Karaca, 51, 90
 Karaca Ali nahiyesi, 43
 Karaca Ali Yeri, 153, 185
 Karaca Eyük, 157, 189
 Karaca Hamza Yeri, 147, 179
 Karaca Kaya köyü, 105, 149, 181
 Karaca Kaya, Nam-ı Diğer Emürçük, 156, 188
 Karaca Oğlu Yeri, 153, 156, 185, 188
 Karaca Oğuz Han Yeri, 144, 176
 Karaca Viran köyü, 47, 48, 145, 177
 Karaca Yeri, 146, 160, 178, 192
 Karacaali nahiyesi, 42, 43, 63
 Karacaeyükköyü, 128
 Karacahisar pazarı, 114
 Karacakaya köyü, Sivrihisar'a bağlı, 52, 99, 100, 128, 130, 156, 159, 162, 188, 191
 Karacaşehir, 3, 46, 86, 88, 115
 Karaeyük, 55
 Karahisar köyü, Sivrihisar'a bağlı, 52
 Karahisar-ı Sahib, 136, 168
 Karaköy, 79
 Karalar, 40, 41, 143, 175
 Karalar çiftliği, 42
 Karalar köyü, 42
 Karalar Yeri, 143, 175
 Karaman, 113
 Karaman atları, 114
 Karaman Fakih, 139, 171
 Karaman Sancağı, 99
 Karaman vilayeti, 99
 Karaman Yeri, 145, 177
 Karamanoğlu Alâeddin Bey, 114
 Karan, korucu, 96
 Karaoğlu Köyü, 130, 162
 Karaoğlu Yeri, 150, 182
 Karasu, 51, 76, 79
 Karasu çayı, 72, 73
 Karatad köyü, Sivrihisar'a bağlı, 52
 Karaviran, 31, 50, 61, 62, 70, 75, 80, 154, 186
 Karesi, 83
 Karesi Beyliği, 4
 Kargın, 131, 163
 Karıcık, 160, 192
 Karkın, 87, 99, 109, 128, 129, 158, 160, 161, 190, 192
 Karlı Yeri, 145, 177
 Karlı ocağı, 47
 Karoğlanlar, 147, 179
 Karsak, 161, 193
 Karsak köyü, 126, 132, 164
 Karye-i Ak, 140, 172
 Kasım Paşa, Anadolu Beylerbeyi, 38, 54, 60
 Kastamonu, 39, 95, 112, 136, 168
 Kastamonu atları, 112
 Kaşgarlı Mahmud, 111
 Katmar, 31, 40, 43, 44, 63, 96, 143, 144, 175, 176
 Katmar nahiyesi, 44
 Katrancı, 12, 121, 122, 127
 katrancılar, 116
 Kavacık, 151, 183
 Kavanin-i Al-i Osman, 83, 108
 Kavşak, 43, 144, 176
 Kavuncu, 148, 180
 Kavuncu köyü, Sivrihisar'a bağlı, 52
 Kaya Ağzı, 55, 150, 182
 Kaya Bey yeri, 87, 109
 Kaya Yeri, 146, 178

Kayağı İli nahiyesi, 31, 40, 41, 42, 62, 87, 108, 109, 128, 129, 143, 157, 161, 175, 189
 Kayağı Yeri, 149, 181
 Kayı, 40, 50, 153, 185
 Kayı nahiyesi, 60
 Kayı tâbi-i Mihaliççık, 60, 69, 79, 153, 185
 Kaymaz, 38, 39, 54, 55, 74, 149, 181
 Kaymaz çayı, 54
 Kaymaz köyü, 3
 Kayseri, 112
 Kaza-i Seyid Gazi, 31
 Kazancı, 43, 144, 176
 Kazanoğlu ocağı, 101
 Kedhüda çiftliği, 47
 Kemertaş Yeri, 157, 189
 Kepen, 149, 181
 Kepen köyü, 38, 54, 74
 Kepenocağı, 54
 Kepez, 161, 193
 Kepez köyü, 132, 164
 kesimci kullar, 136, 168
 Keskin köyü, 49
 Kestel Tekfuru, 49
 Kethüda Mehmet Vakfı, 44
 Kethüda Yahşi Yeri, 145, 177
 Kethüda-i Ağa-i Evvel, 115
 Kılıç Arslan, 39
 Kılıç Arslan, II. , 39
 Kılıç köyleri, 128
 Kılıç Oğlu Togan Yeri, 150, 182
 Kılınç, 99, 103, 155, 156, 187, 188
 Kınık, 40, 55, 129, 151, 158, 161, 183, 190
 Kırat, Koroğlu'nun atı, 111
 Kırka, 143, 147, 175, 179
 Kırmızı Börk, 5
 Kısık Aydın Yeri, 157, 189
 Kız Doğdu Yeri, 154, 186
 Kızık, 43, 144, 176
 Kızıl borklü, 6
 Kızıl Çukur, 147, 179
 Kızıl Kuyu köyü, 130, 158, 162, 190
 Kızıl Pınarı, 145, 177
 Kızıl Yürekli Köyü, 36, 38, 153, 185
 Kızılca, 148, 180
 Kızılca Çayır, 97, 105
 Kızılca Ömer Yeri, 148, 180
 Kızılca Viran Yeri, 148, 180
 Kızılçukur köyü, 50, 80
 Kızılyürekli köyü, 60
 Kıztaşı mahallesi, 100
 Kireç, 41, 43, 143, 175
 Kireç köyleri, 128
 Kireççik, 157, 189
 Kite Tekfuru, 49
 Kocacık Yörüklerinin kanunnamesi, 14
 Kocaeli, 83, 136, 168
 Koci, 51
 Koçak Yeri, 158, 190

Koçaş, 148, 180
 Koçi Bey, 44
 Koçi Yeri, 143, 148, 151, 153, 175, 180, 183, 185
 Konarı Yeri, 151, 183
 Konya, 1, 39, 112
 Konyalı Molla Rüstem, 8
 Koru, 55, 150, 182
 Koru Ağılığı, 96
 Koru Ağası, 96
 korucu, 27, 44, 93, 117, 121, 122, 127
 korucu ocakları, 96
 korucular, 89, 96, 122, 133, 165
 Korucuyan (Korucular), 116
 Kovacık köyü, 109
 kovan, 20
 Koyun (Kulun), 158, 190
 Koyun Döşü, Rumeli'de, 52
 Koyun Hisarı, 49
 koyun kafirleri, 115, 124
 Koyun köyleri, 129, 161
 koyun resmi, 105
 koyuncu, 12, 42
 Koyuncu kâfirler, 16
 Koyunlu köyü, 129, 161
 Koz ili, 108, 129, 158, 161, 190
 Kozağacı köyü, 48, 54, 80, 146, 149, 178, 181
 Kozan Oğlu Yeri, 156, 188
 Kozan Yeri, 149, 181
 Kozcu Oğlu Yeri, 157, 189
 Kozili, 87, 128
 Kozili nahiyesi, 108
 Kozlu, 40, 145, 177
 Kozluca, 147, 179
 Kozviran, 149, 181
 köle, 9, 19, 27
 Köpek köyü, 40, 154, 159, 186, 191
 Köpek oğlu Durmuş, 51
 Köpek Oğlu Yeri, 160, 192
 Köpek-Aydınlar, 138, 170
 köprü, 93, 94
 Köprücü-ler, 12, 27, 89, 92, 93, 121, 122, 127, 133, 135, 138, 165, 167, 170
 Koroğlu, 111
 Köse Mihal Bey, 55
 Köse Salih Yeri, 153, 185
 Köşeler (Gödel), 146, 160, 178, 192
 Kul Dutan, 148, 180
 kul ve cariye müjdesi, 96, 107
 Kulağuz Göncü Yeri, 152, 184
 Kulağuz oğlu Ali, 139, 171
 Kulağuz veledi Şeyh Paşa, 51
 Kulağuz Yeri, 143, 149, 151, 152, 158, 175, 181, 183, 184, 190
 Kuldutan köyü, Sivrihisar'a bağlı, 52
 Kulta Bey Yeri, 155, 187
 Kumar Halil Yeri, 150, 182
 Kumarcı Mustafa, 134, 166
 Kumari Yeri, 153, 185

- Kumral çiftliği, 44
 Kumral Yeri, 144, 145, 176, 177
 Kurdu Gölü, 100, 105
 Kurdu Gölü çayırıları, 99
 Kurt, 139, 171
 Kurt Elvan, 45
 Kurt Mahmud Yeri, 156, 188
 Kurt Viranı, 41
 Kuruca köyü, 129, 148, 157, 161, 180, 189
 Kuyucak köyü, 48, 74, 145, 177
 Küçük Küre, 11, 61, 75
 Künd-i ıstabl, 115
 Kühnül'-Ahbâr, 6
 Küplü, 160, 192
 Küplü çiftliği, 131, 163
 Küre köyü, 15
 küreci, 11, 20, 61, 62, 73, 75
 Küreci-madenci, 11
 Kürt (Kurt) Viranı, 143, 175
 Kürtler, 149, 181
 Kürtler köyü, 54
 Kütahya, 15, 24, 37, 38, 39, 53, 54, 55, 84, 88, 89, 97, 99, 111, 113, 128, 129, 131, 132, 136, 161, 163, 164, 168, 193
 Kütahya kanunnamesi, 100
 Lahik (Muaviye b.Ebu Sufyan'ın atı), 113
 Latif b. Mehmed, 61
 Lefke, 157, 189
 Liva-i Müselleman, 30
 Liva-i Piyade, 30
 Lofça, 136, 168
 Lofça Kadılığı, 38, 55
 Lofça kadısı, 15
 Lütü, 61
 Maha, 146, 178
 Mahmud, 3, 46, 61, 139, 171
 Mahmud Bey oğlu Bali, 140, 172
 Mahmud çiftliği, 99
 Mahmud Hisarı, 153, 185
 Mahmud ocağı, 108
 Mahmud Oğlu Yeri, 156, 188
 Mahmud Yeri, 144, 152, 153, 156, 176, 184, 185, 188
 Mahmudhisarı, 59
 Mahmudiye, 134, 166
 Mahmudiye kazası, 98
 Mahmudlu, 149, 181
 mahsul defteri, 25
 Maksudi Yeri, 148, 180
 Malkoç Yeri, 161, 193
 Malluca, 161, 193
 Mamuca, 41, 44, 128, 143, 144, 157, 175, 176, 189
 Manas, 111
 Manastır yaylası, 100, 106, 126
 Mansur Yeri, 153, 157, 185, 189
 Marko Polo, 112
 martaloslar, 16, 20
 Mehmed, 41, 42, 50, 53, 60, 78, 107, 140, 172
 Mehmed b. Ali Bey, 78
 Mehmed b. Yalabuttu, 43, 83, 107, 108
 Mehmed Bey, 56
 Mehmed Bey b. Ali Bey, 78
 Mehmed Bey veledi Ali Bey, 58
 Mehmed çiftliği, 131, 163
 Mehmed Oğlu Yeri, 156, 188
 Mehmed ve Hızır ocakları, 130, 162
 Mehmed veledi Hamid b. Aslıhan, 42
 Mehmed veledi Mezid, 139, 171
 Mehmed veledi Yusuf, 119
 Mehmed Yeri (Güce), 153, 185
 Mehmed Yeri, 148, 158, 160, 180, 190, 192
 Mehmed Zeki Pakalın, 115
 Mehmed, Ali Bey'in oğlu, 56
 Mehmed, II., 84, 93
 Mehmed, sipahi, 109
 Mehmed, yayabaşı, 90
 Mehmet b. Yalabuttu, 107
 Mehmet çiftliği, 60
 Mehmet Yusuf, 90
 Melek Yeri, 150, 182
 Melikşah Yeri, 157, 189
 Memi, 11
 Memi veledi Ali, 62, 75
 Memlu, 158, 190
 Memlük (Memük), 148, 180
 Menteşe, 83
 Menteşe Yeri, 160, 192
 Mercan, 149, 181
 Mercan köyü, 54
 Meriç nehri, 30
 Mesud Yeri, 155, 158, 187, 190
 Mesud çiftliği, 98
 mevkufat, 42, 44, 45, 47, 48, 50, 51, 52, 58, 59, 60, 61, 73, 79, 83, 85, 86, 97, 98, 99, 101, 102, 107, 108, 109, 131, 163
 Mevlana Müeyyedzâde, 54
 Mevlana Müslihiddin, 100
 Mevlana Şucaaddin asitanesi, 125
 Mezid Yeri, 148, 155, 160, 180, 187, 192
 Mısır, 95, 112, 120
 Mihal Bey, 55, 56, 58, 139, 140, 171, 172
 Mihal Bey ailesi, 58, 68, 150, 182
 Mihal Bey oğlu Ali Bey, 141, 173
 Mihal Gazi, 49, 55
 Mihal oğulları, 56, 59
 Mihal Yeri, 146, 151, 178, 183
 Mihaliççık, 31, 38, 40, 46, 48, 50, 59, 60, 79, 81, 87, 88, 100, 101, 131, 137, 138, 153, 163, 169, 170, 185
 Mihaloglu ailesi, 56
 Mihaloglu Ali Bey, 37
 Mila, 147, 179
 Minnet, 59
 Minnet Hoca çiftliği, 47
 Minnet Hoca Yeri, 145, 177
 Minnet Yeri, 149, 157, 160, 181, 189, 192

- Mir Ahur, 115
 mir-i miran, 90
 Mir-ü Şah Yeri, 143, 175
 mirahur, 115
 Mirahur, Büyük ve Küçük, 133, 165
 Mirahur-u evvel, 96, 116
 Moğol istilası, 40
 Moğollar, 92
 monopoliye, 18
 muafiyet, 6, 10, 12, 13, 14, 20, 21, 61, 91, 93, 94,
 95, 96, 121, 122, 126, 127, 132, 133, 135, 138,
 164, 165, 167, 170
 muafiyet vergileri, 19
 muharip, 13
 muharip sınıf, 10, 15, 19
 Muharrem biraderi Ali Hacı Fakih, 38
 Muharrem veledi Hacı Fakih, 36, 60
 Murad Arslan Yeri, 152, 184
 Murad çiftliği, 43
 Murad Oğlu Ali Yeri, 145, 177
 Murad oğlu Saltuk, 51
 Murad oğlu Sindel, 140, 172
 Murad Oğlu Yeri, 143, 175
 Murad Yeri, 144, 146, 152, 158, 160, 176, 178,
 184, 190, 192
 Murad, I., 7, 9, 13, 20, 96, 97, 114
 Murad, II., 9, 23, 26, 37, 44, 51, 56, 57, 59, 72, 73,
 78, 79, 80, 84, 93, 96, 104
 Musa, 11, 62, 75
 Musa b. Minnet, 55
 Musa Bey, 78
 Musa Bey oğlu Seydi Bey, 58
 Musa Çelebi, 56
 Musa Çiftliği, 100, 126
 Musa oğlu Halil Ahmed, yayabaşı, 49
 Musa veledi Yakub, 140, 172
 Musa veledi Yusuf, 149, 181
 Musa Yeri, 145, 147, 148, 152, 156, 161, 177, 179,
 180, 184, 188, 193
 Muslih Yeri, 145, 177
 Mustafa, 11, 42, 50, 53, 59, 61, 62, 74, 75, 90, 99,
 134, 140, 166, 172
 Mustafa Bey, 78
 Mustafa Çelebi (Düzmece Mustafa) olayı, 56
 Mustafa Çelebi, 26, 56
 Mustafa Çiftliği, 101, 102
 Mustafa oğlu İbrahim, 50
 Mustafa Oğlu Trak Yeri, 149, 181
 Mustafa Paşa, 38, 53
 Mustafa Paşa, Bursa valisi, 134, 166
 Mustafa Paşa, İkinci vezir, 38
 Mustafa veledi Mehmed, 54
 Mustafa veledi Turdu, 139, 171
 Mustafa Yeri, 149, 156, 181, 188
 Mustafa, Ali Bey'in oğlu, 56
 Mustafa, yayabaşı, 59
 Muttalip, 158, 190
 muytaban (keçeciler), 116
 mücerred, 41, 123, 132, 136, 164, 168
 müderris, 37, 38, 55
 Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, 38
 mürde listesi, 41
 mürde-i cedid listesi, 125
 Mürsel Yeri, 144, 161, 176, 193
 Mürüvvet, 139, 171
 Mürüvvet b. Turali, 74
 Mürüvvet Bey Yeri, 161, 193
 Mürüvvet çiftliği, 99
 Mürüvvet Yeri, 146, 154, 156, 157, 158, 160, 178,
 186, 188, 189, 190, 192
 müselleme defterleri, 13, 15, 24, 52
 Müselleme kanunnamesi, 14, 105, 106
 Müselleme sancakları, 107
 müselleme tahriri, 24
 müselleme teşkilâtı, 96, 127
 müselleme yamakları, 24
 nareside, 41, 53, 54, 58, 74, 98, 99, 123, 132, 136,
 164, 168
 Narlı, 153, 185
 Narlıhortu, 59
 Nasuh Çelebi defteri, 46, 50
 Nasuh veledi Ahmed b. Nasuh, 126
 Nasuh veledi Hasan Fakih, 139, 171
 Nasuh veledi Hızır, 125, 128
 Nasuh veledi İbrahim, 74
 Nasuh, Adranos yayabaşısı, 49
 Nazır İsa Yeri, 156, 188
 Nazır Oğlu Togan Yeri, 151, 183
 Nebi Fakih çiftliği, 77
 Nebi veledi İlyas, 101
 Nemli (Memlû) köyü, 129, 161
 Neşri, 13
 Neşri Tarihi, 6
 Nevruz, 96
 Nîm çift resmi, 17
 Niğbolu sancağı, 38, 55
 Nişan-ı hümayun, 140, 172
 Niyabet, 22, 87
 niyabet resmi, 19
 niyabet ve bad-ı hava, 122
 Niyabet ve bad-ı hava resimleri, 107
 nöker, 3, 5, 137, 169
 Nureddin, 139, 171
 Nusret, 50
 Nusret Yeri, 152, 154, 184, 186
 Oğul Bey Yeri, 153, 185
 Oğul Paşa Yeri, 146, 178
 Oğuz, 154, 186
 Oğuzhan, 49
 Oğuzhan çiftliği, 101
 Oğuzhan Yeri, 156, 188
 Ok nahiyesi, 87, 108, 109, 128, 157, 189
 Okçu, 148, 180
 Okçu köyü, Sivrihisar'a bağlı, 52
 Okçu Yeri, 159, 191
 Okçular, 149, 181

Okulbal köyü, 61, 131, 163
 olan Musa b. Minnet, 38
 olukçu-lar, 12, 27, 43, 89, 91, 92, 122, 126, 127,
 133, 135, 138, 165, 167, 170
 Oluklu köyü, 132, 161, 164, 193
 Orhan Bey, 4, 5, 6, 7, 9, 12, 13, 49, 58, 114
 Orhan kardeşi Eyne Han Yeri, 152, 184
 Orhaneli, 48
 Ortaca, 48, 146, 178
 ortakçı-lar, 15, 20, 44, 61, 62, 73, 75, 93, 136, 168
 Ortaklar köyü, 41, 51, 143, 175
 Oruç, 144, 176
 Oruç b. Eyne Bey Yeri, 152, 184
 Oruç Bey Yeri, 144, 145, 147, 148, 150, 151, 155,
 176, 177, 179, 180, 182, 183, 187
 Oruç veledi Eyne Hoca, 140, 172
 Oruç Yeri, 147, 179
 Osman Ağa çiftliği, 101
 Osman Bektaş Yeri, 152, 184
 Osman Bey, 2, 3, 4, 5, 49, 55, 94, 113, 114, 118
 Osman çiftliği, 47
 Osman Fakih veledi Aziz Fakih, 51
 Osman Gazi, 49
 Osman Oğlu Yeri, 156, 188
 Osman veledi Yusuf b. Hızır, 125
 Osman Yeri, 145, 150, 151, 160, 177, 182, 183,
 192
 Osmancıklar köyü, 132, 164
 Osmancılar, 161, 193
 Osmanlı Beyliği, 2, 4
 Osmanlı Devleti, 2, 12, 16, 17, 20, 30, 40, 48, 49,
 55, 95, 113, 114, 115, 135, 167
 Osmanlı İmparatorluğu, 1, 114, 138, 170
 Osmanlı Kanunnameleri, 20
 Osmanlı kronikleri, 2, 6
 Osmanlı malıyesi, 4
 Osmanlı merkez düzeni, 30
 Osmanlı muhafızları, 7
 Osmanlı ordusu, 15
 Osmanlı saray teşkilatı, 115
 Osmanlı sarayı, 114
 Osmanlı tarihçileri, 6
 Osmanlı tarihleri, 4
 Osmanlı toplumu, 17
 Osmanlı-Rus savaşı, 129, 134, 161, 166
 Osmanlılar, 9, 48, 112
 Otamış Yeri, 148, 180
 Otarı Yeri, 160, 192
 otlak resmi, 105
 otlak ve kışlak vergileri, 107
 otlakçı, 12, 27, 116, 121, 127
 oymaklar, 95
 Oynaş, 131, 160, 163, 192
 Ömer, 139, 171
 Ömer çiftliği, 50
 Ömer Fakih, 52
 Ömer Lütfi Barkan, 114
 Ömer Şeyh, 140, 172

Ömer Yeri, 147, 151, 179, 183
 örfi kanunlar, 18
 örfi vergiler, 19
 öşür, 18, 20, 47
 Özdenk, 158, 190
 Özler (Uzlar), 146, 178
 Özler, 146, 178
 Pabuççu Oğlu Yeri, 151, 183
 padişah beratı, 19
 padişah nişanı, 15
 palan-düzan (palancılar), 116
 paralı asker, 4
 Paşa Emirci, 79
 Paşa ve İdris çiftlikleri, 79
 Paşa Yiğit, 45, 141, 173
 Paşa Yiğit çiftliği, 45
 Paşa Yiğit mülkü, 57
 Paşa Yiğit ocağı, 130, 162
 Paşa Yiğit Yeri, 145, 153, 159, 177, 185, 191
 Pazar Bacı, 4
 Pazarlı köyü, 60
 Pazarlı Yeri, 143, 145, 150, 151, 175, 177, 182,
 183
 Pek (Bey) köyü, 52
 Pek Bey Yeri, 154, 186
 Pek Yeri, 153, 185
 pencik, 8
 Pencik kanunu, 8
 Pencik Oğlu, 8
 Pir oğlu İshak, 140, 172
 Piri Paşa, 38
 Piri Paşa, Vezir-i azam, 38
 Piri, 48
 Piri ve Hacı adındaki kardeşler, 74
 piyade defteri, 140, 172
 piyade ordusu, 6
 piyadegan taifesi, 10
 Plevne kasabası, 56
 Polad Yeri, 144, 146, 151, 153, 157, 161, 176,
 178, 183, 185, 189, 193
 Porsuk, 137, 169
 Porsuk çayı, 41, 43, 52, 129, 131, 161, 163
 Porsuk nehri, 97
 Porsuk ovası, 137, 169
 Poyra (Borya, Yar Viran), 160, 192
 Poyra, 131, 163
 Rados, 43
 Rahman, 43
 Rahman çiftliği, 45
 Rahman kardeşi Hacı Dede, 140, 172
 Rahman Yeri, 144, 145, 176, 177
 raiyyet rüsumu, 10, 19, 20
 Ramazan, 53
 Ramazan b. İskender, 61
 Ramazan biraderi Veli b. Elvan, 132, 164
 Ramazan veledi Mestan, 139, 171
 Receb, 41
 resm-i ağıl, 19

Resm-i ağnam, 19, 20
 resm-i arus, 19, 21, 107, 122
 resm-i asyab, 19, 51, 54, 72, 79, 80
 resm-i bağ, 74
 resm-i bağçe, 18
 resm-i ceraim, 107
 resm-i cinayet, 21
 resm-i çift, 20
 resm-i galle, 22, 51, 121
 resm-i kışlak, 19, 20
 resm-i küvvare, 19, 20
 resm-i nim çift, 20
 resm-i niyabet, 122
 resm-i otlak, 19, 20
 resm-i zemin, 20
 resmi-i bağ, 18
 Resul Oğlu Yeri, 152, 184
 Resul Seydi oğulları, 97
 Resul Yeri, 145, 151, 177, 183
 Rum Bey oğlu Kumari, 51
 Rum Beylerbeyi Şadi Bey, 16
 Rum Paşa Yeri, 150, 182
 Rumeli, 4, 6, 7, 12, 13, 16, 23, 24, 26, 30, 38, 42,
 52, 55, 56, 57, 59, 93, 129, 135, 161, 167
 rusum-ı divaniye, 9
 rüsum, 94
 rüsum-u niyabet, 21
 rüsum-u örfiye, 10, 19, 27, 47, 73, 74
 rüsum-u raiyyet, 10
 rüsum-u serbesti, 107
 rüsum-u şer'iye, 9, 10, 20, 27
 Sadeddin Köpek, 138, 170
 Safa Yeri, 144, 176
 sakal kesme cezası, 28
 Sakarya, 57, 130, 162
 Sakarya nehri, 45, 50, 55, 58, 59, 61, 72, 73, 98
 Sakarya vadisi, 129, 137, 161, 169
 Salih Yeri, 152, 159, 184, 191
 Saltuk Yeri, 145, 177
 Saltukçu köyü, 52
 Sancakbeyi, 5, 6, 19, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 37,
 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 76, 80,
 81, 83, 90, 96, 107, 125, 137, 141, 142, 169,
 173, 174
 Saraç Aydın Yeri, 158, 190
 sarbanlar (deveciler), 116
 Sarı Hamza çiftliği, 125
 Sarı Hamza Yeri, 157, 189
 Sarı Kayalı, 39
 Sarı Sungur, 128
 Sarıcakaya, 50, 58, 130, 162
 Saru, 148, 180
 Saru Alan köyü, 46
 Saru Hamza çiftliği, 128
 Saru Kavak, 149, 181
 Saru Kavak köyü, 3
 Saru ocağı, 52
 Saru Oğlu Yeri, 159, 191
 Saru Sungur, 40, 41, 42, 47, 143, 157, 175, 189

Saru Yeri, 144, 148, 176, 180
 Saruhan, 52, 83
 Saruhan vilayeti, 52
 Saruhan Yeri, 146, 158, 178, 190
 Sarukavak köyü, Sivrihisar'a bağlı, 52
 Saruyazır köyü, Sivrihisar'a bağlı, 52
 Satılmış ocağı, 48
 Satılmış Yeri, 145, 158, 177, 190
 savaş esirleri, 9
 savaşçı tahriri, 13
 Sayak, 151, 183
 Sazak, 101, 156, 188
 Sazak köyü, 102
 Sefer Yeri, 149, 181
 Seğid Bükü, 152, 184
 Seğid Bükü karyesi, 141, 173
 Seğid Yeri, 144, 150, 154, 156, 176, 182, 186, 188
 Sekban Çiftliği, 41
 Sekban Yeri, 143, 175
 Seki Oğlan, 151, 183
 Seki Viran, 41, 143, 175
 Sekirce, 43, 144, 176
 Selçuk, 90, 147, 179
 Selçuklu devri, 3, 40
 Selçuklu Divanı Dairesi, 39
 Selçuklu sınırı, 39, 112
 Selçuklu Sultanları, 1
 Selçuklular, 1, 2, 3, 4, 9, 112, 115, 138, 170
 Selçuknameler, 115
 Selim kanunnamesi, I., 22, 25, 26
 Selim zamanı, I., 73, 101
 Selman, 52
 Sencer, 159, 191
 Sencer köyü, 131, 163
 serasker, 21, 83, 88, 90, 107
 Serbest tımar, 107
 serpiyade, 22, 27, 28, 42, 45, 48, 49, 50, 51, 53, 54,
 56, 58, 61, 63, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 90
 Sevinç Oğlu Yeri, 154, 186
 Sevinç Yeri, 152, 184
 Sevindük oğlu Turhan, 51
 Sevindük Yeri, 144, 146, 147, 150, 152, 176, 178,
 179, 182, 184
 Sevündük Şeyh, 140, 172
 Seydi Ahmed veledi Hızır, 139, 171
 Seydi Bey, 58, 78
 Seyid Gazi nahiyeleri, 128
 Seyidgazi, 108, 131, 159, 163, 191
 Seyidgazi yöresi, 40
 Seyis cerahor, 116
 Seyit Gazi hattı, 39
 Seyyid Abdullah veledi Bali, 49
 Sıdır Yeri, 160, 192
 sığırıcı kullar, 115, 124
 Sırka, 146, 178
 Silistre kanunnamesi, 96
 Simav, 98
 Simav kazası, 97

- Simon de Saint Quentin, 112
 Sindel çiftliği, 43
 Sindel Yeri, 144, 146, 150, 151, 176, 178, 182, 183
 Sinop, 39
 sipah oğlanları, 9
 Sipah zümresi, 6
 sipahi, 6, 15, 17, 18, 20, 21, 22, 30, 31, 47, 48, 53, 54, 57, 59, 73, 74, 83, 86, 87, 90, 98, 99, 100, 102, 104, 105, 106, 108, 109, 113, 116, 129, 131, 136, 137, 161, 163, 168, 169
 Sivas, 112
 Sivrihisar, 31, 37, 38, 40, 46, 48, 50, 51, 52, 54, 67, 74, 77, 87, 88, 137, 148, 169, 180
 Sivrihisar kazası, 52
 Sorkun, 153, 185
 Söğüd Eyüğü, 40, 43, 144, 157, 176, 189
 Söğüd kadısı, 136, 168
 Söğüdü, 128
 Söğüt, 3, 4, 31, 40, 45, 46, 50, 58, 60, 64, 74, 75, 125, 128, 129, 130, 131, 132, 161, 162, 163, 164
 Söğütçük, 44, 144, 176
 Su Şeyh çiftliği, 51
 Su yolcu nazırı, 92
 su yolcuları, 92
 Subalar, 147, 179
 subaşı, 19, 137, 169
 Suli, 161, 193
 Suli köyü, 132, 164
 Sultan Çiftliği, 46
 Sultan çiftlikleri, 45
 Sultan Deresi, 43, 144, 176
 Sultan Deresi köyü, 40
 Sultan hassı, 124
 Sultan Süca vakfı, 102
 Sultan Süleyman kanunnamesi, 21
 Sultan Süca evkafı, 101
 Sultan Yeri, 145, 177
 Sultanönü, 6, 7, 12, 13, 50, 60, 66, 71, 72, 76, 83, 88, 90, 103, 107, 115, 126, 130, 132, 134, 136, 142, 162, 164, 166, 168, 174
 Sultanönü çeribaşı, 43
 Sultanönü müselleme defteri, 92
 Sultanönü Sancağı, 1, 3, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 21, 24, 26, 29, 31, 37, 40, 42, 45, 50, 73, 81, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 96, 97, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 114, 118, 119, 120, 122, 124, 125, 127, 132, 135, 136, 137, 138, 141, 164, 167, 168
 Sultanönü Sancağı yaya defteri, 15, 24
 Sultanönü tahrir defterleri, 22
 Sultanönü taycı defterleri, 124
 Sultanönü yaya defteri, 24
 Sultanönü yaya mufassalı, 26
 Sultanönü yaya sancağı, 75
 Sultanönü yaya sancakbeyi, 50
 Sungur Sarayı, 59, 153, 185
 Suriye, 112
 su yolu, 94
 Sülemiş çiftliği, 50
 Sülemiş Yeri, 161, 193
 Süleyman, 52, 53
 Süleyman çiftliği, 100
 Süleyman Oğlu İshak Yeri, 151, 183
 Süleyman Paşa, 5, 6, 7
 Süleyman Şah, 112
 Süleyman veledi Kulağuz, 139, 171
 Süleyman Yeri, 143, 144, 145, 146, 156, 159, 160, 175, 176, 177, 178, 188, 191, 192
 Süleymaniye Camii, 91
 Sündiken Dağı, 138, 170
 Sündül Yeri, 156, 188
 Süpren köyleri, 48
 Süprün, 146, 178
 süvariler, 4
 Şaban, 46
 şadırvan, 91
 Şadi Bey, Rum Beylerbeyi, 16
 Şah Oğlu Tursun Yeri, 154, 186
 Şah Veli, 53, 74
 Şahabeddin Ebu Hafs Ömer b. Abdullah es-Sühreverdi, 39
 Şahin Yeri, 147, 179
 Şahveli, 99
 Şam, 114
 Şamil Yeri, 150, 182
 şarap, 18, 27
 Şarhöyük, 128
 Şehabeddin el-Ömerî (ölm., 112, 1348
 Şehabeddin el-Ömerî, 113
 Şehr Eyüğü, 125, 128, 157, 189
 Şehzade Ahmed, 101
 Şehzade Süleyman Paşa, 6
 Şer'i vergiler, 10, 12, 20
 Şeref Yeri, 153, 185
 Şeyh Edebali, 6
 Şeyh Mahmud, 49
 Şeyh Mehmed Yeri, 147, 179
 Şeyh Oğlu İbrahim, 37
 Şeyh Paşa, 61
 Şeyh Şahabeddin türbesi, 40
 Şeyh Şehabeddin Sühreverdi, 3
 Şeyhoğlu İbrahim Yeri, 148, 180
 Sücaat Bey (Sücaaddin-Aslanbey), 131, 163
 Sücat Bey, 160, 192
 Tacü't-Tevarih, 6
 tahrir defterleri, 12, 13, 21, 22, 25, 29, 40, 45, 74, 76, 89, 93, 96, 97, 102, 108, 118, 120, 121, 123, 124, 126, 136, 168
 Tahrir eminleri, 107
 tahrir memurları, 73, 132, 164
 Takmak, 158, 190
 Takmak çiftliği, eski ismi Bican, 44
 Takmak köyü, 129, 161

Tannıvermiş Yeri, 145, 147, 150, 151, 177, 179, 182, 183
 Tanzimatın ilanı, 138, 170
 Tapu resmi, 19
 Taraşçı köyü, 51
 Tan Eri Yeri, 146, 178
 Tanı Özi, 130, 159, 162, 191
 Tarkın (Tar Çepiş), 160, 192
 Tarpak, 158, 190
 Tarpak köyü, 129, 161
 taşra hassa kuvvetleri, 6
 Taşthane, 9
 Tatar Oğlu Yeri, 155, 187
 Tatar Yeri, 155, 187
 Tavl Hacı Yeri, 150, 182
 Tavl Mehmed, 45
 Taycı, 12, 42, 101, 138
 taycı, 170
 taycı ağası, 122
 Taycı cemaati, 104, 111, 116, 132, 164
 Taycıçayırı, 120
 Taycı çiftliği, 124
 taycı çiftlikleri, 94, 128
 taycı defteri, 126
 taycı defterleri, 114, 126, 127, 131, 163
 taycı kanunnamesi, 89, 118, 122, 126
 taycı müsellemler, 12, 43, 124
 taycı ocakları, 94, 121, 123, 125
 taycı teşkilatı, 89, 109, 134, 166
 taycılar, 12, 15, 16, 21, 22, 83, 87, 89, 94, 102, 107, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 132, 133, 135, 138, 142, 164, 165, 167, 170, 174
 taycıyan-ı hassa, 88, 114, 115, 116, 118, 132, 164
 taycıyan-ı hassa defteri, 89
 taylar ağası, 116
 tekâlif şer'iye, 17
 Tekâlif-i Örfiye, 17, 18, 19, 84, 91, 92, 121, 122, 125
 Tekâlif-i şer'iye, 17
 Teke Viranı, 149, 181
 Teke yöresi, 23
 Tekfurlar, 49
 Tekke Viranı köyü, 54
 telbâfan (iplikçiler), 116
 Temür İli, 146, 178
 Temür Yeri, 149, 181
 Temürcü Çiftliği, 41, 45
 Temürcü Davud, 139, 171
 Temürcü oğlu Dürzi, 51
 Temürcü Yeri, 143, 147, 175, 179
 Temürcü-ler, 41, 60, 154, 186
 Temürhan, 45
 Temürhan çiftliği, 98
 Temürhan ocağı, 98
 Temürhan oğlu, 78
 Temürhan Yeri, 152, 155, 184, 187
 tersane, 9

teşkilat kanunnamesi, 116
 tımar, 2, 4, 5, 6, 19, 43, 44, 45, 51, 57, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 90, 100, 113, 116, 122
 tımarlı sipahi, 1, 2, 5, 6, 87, 94, 113, 137, 169
 Turnova, 56
 Timurtaş, 102
 Todurga, 40, 144, 176
 Togan, 41
 Togan çiftliği, 42, 47
 Togan Oğlu, 156, 188
 Togan Yeri, 143, 175
 togancıyan, 137, 169
 Toganoglu köyü, 106
 Toğanoglu köyü, 100, 126
 Tohtamur Yeri, 148, 180
 tokad düzmesi, 118, 122, 142, 174
 Tokat hapishanesi, 56
 Tokatçı-lar, 12, 116, 121, 122, 127, 135, 167
 top görevlisi, 11
 Topkapı Sarayı, 91, 115
 Torbalu, 87, 109
 Toy Deresi, 151, 183
 Trabzon, 16, 95, 120, 135, 167
 Tuğrul Oğlu Bayezid Yeri, 151, 183
 Tumanlar köyü, 108
 Tumanlı Ali, 145, 177
 Tumanlı Yeri, 160, 192
 Tuna nehri, 30
 Tur Ali, 50, 78
 Tur Bey Yeri, 160, 192
 Tur Hasan Yeri, 151, 183
 Tur Paşa Yeri, 156, 188
 Tur Yeri, 153, 185
 Tura Bey, 143, 175
 Tura Yeri, 145, 153, 177, 185
 Turahan Yeri, 160, 192
 Turak Yeri, 160, 192
 Turali Yeri, 152, 184
 Turası Yeri, 149, 181
 Turbey çiftliği, 45
 Turdu Hacı Yeri, 151, 183
 Turdu Yeri, 144, 147, 148, 150, 176, 179, 180, 182
 Turgud Alp, 49
 Turgud Yeri, 155, 187
 Turhan, 45
 Turhan Yeri, 147, 148, 179, 180
 Turmuş veledi Ayduk, 53
 Turmuş Yeri, 149, 150, 181, 182
 Tursun, 49
 Tursun Yeri, 144, 176
 Tutaş, 42, 98, 101, 103, 128, 156, 188
 Tutaş çayırı, 105
 Tutaş köyü, 101, 122
 Tutaş nahiyesi, 101, 102
 Tutlu, 40, 48, 146, 178
 Tuzcuoğlu, İlyazıcı, 52
 Türk, 9, 13, 125, 135, 167
 Türk çiftçileri, 3, 4, 13

- Türk gençleri, 12
 Türk köyleri, 8, 13, 39, 40
 Türk köylü delikanlıları, 7
 Türk köylüleri, 3, 6, 8, 13, 58, 90
 Türk oymakları, 112
 Türk-Moğol devletleri, 92
 Türkçe, 8, 39, 90, 111
 Türkiye, 111
 Türkler, 12, 13, 39, 91, 111
 Türkmen aşiret kuvvetleri, 2, 4
 Türkmen atları, 112
 Türkmen Devesi, 95
 Türkmen kuvvetleri, 2, 3
 Türkmen oymakları, 95
 Türkmenler, 1, 2, 5, 39, 40, 49, 112
 Türsan Yeri, 154, 186
 tütün resmi, 20, 22
 Uca köyü, 129, 161
 uç beyliği, 4
 Uça, 148, 180
 Uçarı Yeri, 160, 192
 Ulağı, 145, 177
 Ulaş, 90
 Ulaşmış Yeri, 155, 156, 187, 188
 Ulubat, 56
 Ulubat köprüsü, 49
 Ulucak (Olukçu), 151, 183
 Uludağ, 48
 Uludere köyü, 129, 161
 ulufe, 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 19, 81, 117, 122, 126
 ulufeli askerler, 3
 ulufeli azablar, 6
 ulufeli hassa ordusu, 5
 ulufeli taşra ordusu, 4
 Umur Yeri, 158, 190
 Umur, serpiyade, 42
 Uruk Yeri, 151, 183
 Uygurlar, 112
 uyuzcu, 126
 Uzun Yeri, 152, 184
 Üç Başlı, 145, 177
 Üç Taşlı=Üç Başlı köyü, 47
 Üzerler Yeri, 148, 180
 Vakıf, 143, 175
 vakıf defteri, 3
 Vakıf köyü, 41
 Veli, 75
 Veli veledan-ı Hasan b. Aslıhan, 62
 Veli veledi Hamza, 130, 162
 Vesah kalesi, 94
 vezir-i azam Piri Paşa, 54, 60
 Viran, 160, 192
 Virancık, 106, 156, 188
 Virancık köyü, 85, 99, 100
 Voynok Sancağı, 30
 Voynuk sancakbeyi, 30
 Voynuk teşkilatı, 89
 Voynuklar, 16, 20, 30, 116, 117, 118, 119
 Yadigâr Yeri, 149, 160, 181, 192
 Yağcı çiftliği, 52
 Yağcı ocağı, 52
 Yağcı Yeri, 148, 180
 Yağmur Yeri, 143, 156, 175, 188
 Yahşi, 51
 Yahşi çiftliği, 78, 108
 Yahşi Karkın, 99, 108, 128, 157, 189
 Yahşi veledi Emir, 100
 Yahşi Yeri, 151, 153, 183, 185
 Yahya Hacı, 52
 Yahya Yeri, 157, 189
 Yakaca, 161, 193
 Yakaca köyü, 132, 164
 Yakub, 139, 171
 Yakub çiftliği, 74
 Yakub ocağı, 54
 Yakub Yeri, 143, 146, 147, 148, 149, 156, 161, 175, 178, 179, 180, 181, 188, 193
 Yalak, 147, 153, 179, 185
 Yalak köyü, 51
 Yalak Yeri, 153, 185
 Yalaklu, 145, 177
 Yalubuttulu ailesi, 90
 Yalubuttulu Hamza, 90
 yamak, 26, 38, 41, 42, 43, 44, 46, 52, 53, 54, 55, 58, 60, 61, 62, 74, 75, 81, 90, 92, 98, 99, 100, 101, 102, 108, 120, 123, 124, 126, 128, 129, 130, 132, 136, 161, 162, 164, 168
 Yanıkça Oğlu Yeri, 155, 187
 yapukçular (at bellemesi yapanlar), 116
 Yaradı Yeri, 157, 189
 Yardım, serpiyade, 45
 Yankçı, 145, 177
 Yankçı köyü, 47
 yasakçı, 23, 24, 25, 141, 142, 173, 174
 Yassı Eyük, 41, 143, 175
 Yave akçe, 21
 yave, 19, 87
 yaya, 96
 yaya çiftlikleri, 39
 yaya defteri, 11, 14, 15, 42, 43, 52, 56, 57, 60, 72, 75, 137, 169
 yaya defterinde bile bunun örneği bulunmaktadır., 86
 Yaya defterleri, 15, 29, 37, 52, 73, 75
 yaya mücmeli, 14
 Yaya sancağı, 31
 yayasancakbeyi, 21
 yaya tahriri, 12, 24, 37
 yaya ve atlı askerler, 5
 yaya ve kaçkun resmi, 107
 yaya ve müselleme defterleri, 14, 20, 138, 170
 Yaya ve müselleme Kanunnameleri, 14
 yaya ve müselleme koyunu, 24, 105
 yaya ve müselleme teşkilatı, 1, 4, 6, 13, 16, 19, 40, 97, 135, 136, 137, 138, 167, 168, 169, 170

yaya ve müsellemler, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 15, 16, 17,

19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 116,
134, 135, 136, 137, 138, 166, 167, 168, 169,
170

yayabaşı, 21

yayabaşınınhası, 51

Yaycı Müritvet, 158, 190

Yaylı Yeri, 146, 178

Yazır, 48, 146, 148, 178, 180

Yeniçeri (Yeni asker) ocağı, 8

Yeniçeri Ağası, 95

Yeniçeri ocağı, 8, 9, 19

yeniçeri ocakları, 8, 9, 13

yeniçeri ordusu, 6, 10, 13, 91

yeniçeri teşkilatı, 9, 10

yeniçeriler, 8, 9

Yenişehir, 62

yer resmi, 21

Yetilmiş Yeri, 144, 176

Yıldırım Bayezid, 114

Yiğitçi, 146, 178

Yolagir Yeri, 160, 192

Yörme (Gümüşkonak), 149, 181

Yörme köyü, 54

Yukarı Doğanoglu, 99

Yukarı Dudaş köyü, 101

Yukarı Ilıca köyü, 130, 162

Yukarı Söğüt, 160, 192

Yumaklı, 151, 152, 183, 184

Yund dağı, 111

Yund oğlanı, 100, 117, 126, 138, 170

Yund sözü, 111

Yundciyan (Yund oğlanı), 116

Yundcular, 116

yundlar, 122, 126, 142, 174

Yunus Çiftliği, 43

Yunus Yeri, 144, 154, 176, 186

Yusuf b. Bayezid Yeri, 148, 180

Yusuf b. Hüseyin b. Aslıhan, 62

Yusuf biraderi İbrahim b. Turmuş, 99

Yusuf Oğlu İbrahim Yeri, 151, 183

Yusuf veledi Karaman, 53

Yusuf veledi Mehmed, 119

Yusuf Yeri, 143, 144, 147, 149, 150, 153, 157,
159, 161, 175, 176, 179, 181, 182, 185, 189,
191, 193

Yusuf, yamak, 42

Yusufça Oğlu Yeri, 143, 175

Yusufça Yeri, 143, 175

Yüklüce, 160, 192

Yüklüce köyü, 131, 163

Yüksüz çiftliği, 51

Yüksüz Yeri, 148, 180

Yüreğir, 160, 192

zeamet, 136, 168

Zekeriya Yeri, 143, 146, 150, 175, 178, 182

zemin resmi, 17

Zerdüz Yeri, 159, 191

Zümmiler, 18

Zorba Selim, 134, 166

1940 Varna doğumlu olan Dr. Halime Doğru, 1962 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olmuştur. 1983 yılına kadar Orta Öğretimde, bu tarihten sonra da Anadolu Üniversitesi bünyesinde yeni kurulan Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde görev almıştır.

1990 yılında "XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağında Yaya ve Müsellem Teşkilatı" başlıklı çalışması ile doktorasını tamamlamıştır. Aynı yılda "XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı" adındaki araştırması ile Cumhuriyet Gazetesinin düzenlediği "Yunus Nadi Yarışmasında" Yayımlanmamış Sosyal Bilimler Dalında ikincilik, "XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri" başlıklı diğer bir araştırması ile Kültür Bakanlığının açtığı yarışmada birincilik ödülü almıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun sosyal, ekonomik ve teşkilat tarihi ile ilgili çalışmalarından Dr. Halime Doğru evli ve iki çocuk annesidir.